

A TANÁRKÉPZÉS ÉS AZ EGYETEMI OKTATÁS

PAEDAGOGIAI TANULMÁNY */ a*

IRTA

KÁRMÁN MÓR.

MELLÉKLET:

A BUDAPESTI TANÁRKÉPZŐ INTÉZET SZERVEZETÉRE VONATKOZÓ
MUNKÁLATOK ÉS ÜGYIRATOK.

BUDAPEST, 1895.

AZ EGGENBERGER-FÉLE KÖNYVKERESKEDÉS KIADÁSA
HOFFMANN ÉS MOLNÁR.



XB 58963 50/II.

SZEGEDI TUDOMÁNYEGYETEM
Lélektani Intézetének Könyvtára

Lelt. napló: Via Lsz.: 384
csoport: 2700 szám.



2700.

SZTE Egyetemi Könyvtár



J000589585

szakcsoport



ELŐSZÓ.

E kis tanulmánynak már külső alakja is elárulja különös sorát. Az év elején, a mint a tanárképzés kérdése újra megint napirendre került, jó embereim ajánlották, tegyem magam is újra közzé a munkálatokat, melyek vagy húsz éve ez ügyben készültek, a nélkül, hogy akkor, bármi okból, kellő méltatásra találtak volna. Úgy vélekedtek, hogy a jelen körülmények közt nem csupán emlékeztetőül szolgálnának, hanem ma jobb sikerrel támogathatnák a fontos kérdés megoldását. Követtem a tanácsot és sajtó alá adtam a jelen füzetnek azt a részét, mely most csupán melléklete az egésznek, de a rendes lapszámozással van ellátva. Csak midőn már kikerült ezen rész a sajtó alól és előszót kellett volna hozzá csatolnom, bántott a lelkem, hogy nincs-e most, húsz év multán, több és más mondanivalóm? Vajjon egyetemi tanításunk áldatlan hagyománya, mely annyi idő óta akadály a tudományos életünk jobbrafordultának, nem követel-e élesebb megvilágítást? Nem kötelesség-e végre nemcsak a tanárképzés, hanem a köznevelés szempontjából is szóba hozni gyökeres reformját?

Ily impulsus alatt fogtam utóbb a jelen tanulmány írásához, mely a füzetben így előre került ugyan, de már csak római számozást kaphatott. Most, hogy befejeztem, végig jártam, bírálva-jellemezve, az egyetemi oktatás eszközeinek teljes körét, őszintén megvallom, lelkiismeretem még nem békült ki egészen. Fejtegetésem elég széles alapot vetett ugyan, de a főiskolai tanítás módjainak megvitatását tartva főként szem előtt, háttérbe szorultak magának az egyetemi életnek, a főiskolai szervezetnek, a nemzeti

közművelődés és tudományosság szempontjából nem kevésbé fontos egyéb kérdései. Pedig ezeknek tárgyalása talán több érdeket keltethetett, s a közfigyelmet inkább megragadva a tanulmányozás benső rendjének szükséges átalakulását is sürgetőbbnek mutathatta volna.

Azonban a mint tanulmányom megindult, a tanárképzés keretében ily nagyobb szabású elmélkedések, bármennyire kívántam, már nem igen voltak elhelyezhetők, s így jobb időre, más alkalomra kellett bővebb kifejtésöket halasztanom. Fogadja tehát a szives olvasó egyelőre a főiskola paedagogiájának ezt a töredékét, így a mint nyújtom; hazánkban, tudtommal így is, az első teljesebb kísérlet az egyetemi tanítás elmélete körül. A fogadtatás, melyben részesül, a visszhang, melyet ébreszt, legalább tájékozásul fog szolgálni, hogy a messzebbre vágó fejtegetésekre mikor és miként szabad vállalkoznom.

De más tekintetből is rászorul tanulmányom némi elnézésre. Sok mindennapos iskolai munka közben, azonfelül még betegeskedéssel is küzdve, a kérdésnek sürgös volta miatt, egyenest a sajtó alá kellett írnom a lapokat. Ebből származik az egésznek talán feltűnő egyenetlensége: itt-ott terjengősebb menete, másutt pedig nagyon is fukarszavú szabatossága. Magát a tárgyat latolgassa, kérem, jóakarattal az olvasó, a fejtegetések tartalmi értékét, s ne keressen, a mire magam nem törekedhettem, előadásukban még sajátosabb, egyéni írói érdemet.

Budapest, 1895. június havában.

BEVEZETÉS.

A tanárképzés eszközeinek és módjainak megvitatása ismét napirendre került, még pedig, ha a jelek nem csalnak, oly kilátással, hogy sok hosszasan vajdó intézkedés végre-valahára megvalósul.* A kérdés minden irányú megvilágítására alkalmoszerűnek tetszhetik, hogy összegyűjtöttem a budapesti tanárképzőnkre vonatkozó adatokat, a szabályzatokat, melyek céljait és szervezetét megállapítják, főleg pedig a munkálatokat, melyek fejlesztése érdekében készültek. Nem tudom más távolabb álló minő hatással fog tudomást venni ez iratokról. Magamnak, ki erőm legjavát a tanárképzés ügyének szenteltem, talán szabad megvallanom, hogy szomorú tanúságtételt látok bennök. Mert mi a rövid foglalatja annak a negyedszázadnak, mely azóta eltelt, hogy egyetemünkön tanárképző-intézet szerveztetett? Az ügy jelentőségének, megvalósítása sürgősségének folytonos hangoztatása minden számbavehető tényező részéről, — de vele szemben ugyancsak majdnem minden oldalról tétovázó határozatlanság az eszközök megválogatásában, s azon-

* Az anyagiak dolgában már is beállott a javulás, alighogy egy tudós, lelkes tanár ült a ministeri székbe, a ki maga az iskolának oly sok derék munkást nevelt és mindenkoron méltányolta a középiskolai tanárság működését. Költségvelésében nemcsak a segédösszeget emelte tetemesen, hanem meg is kétszerezte az ösztöndíjak számát; sőt előkészületeket is tett, hogy célszerű benlakás szervezésével a segítség még hathatósabbá váljék. A történeti hűség kedvéért föl kell jegyeznem, hogy annak idején, az ország pénzügyeinek sanyarúbb állapotában, a közoktatási kormány csakhamar ráállott, hogy az ösztöndíj összegét leszállítsa (400 forintról háromszázra), s számukat is apaszssa, de a pénzügyi egyensúly helyreálltával egész a legújabb intézkedésig senkinek sem jutott eszébe csak az eredeti összegnek is visszaállítása.

felül még a megállapított szabályzatoknak is könnyű lelkű mellőzése az alkalmazásban. Nyilvános bizonytságot tett e körülményről már tíz év előtt a ministerium őszinte vallomása, hogy mindkét egyetemünkön «a tanárképző-intézetek fölötté laza szervezettel bírnak és majdnem csak a tanári tiszteletdíj és a növendékek ösztöndíjai által képeznek a bölcsészeti karon belül körülhatárolt intézetet».* És mily kevésbé segített e bajon, hogy a bölcsészeti kar sürgetésének engedve a tanárképző mellé, s mégis némikép keretébe foglalva külön tudós seminariumokat is állítottak, arról a legavatottabb hang nyilatkozott újabban, kijelentve, «hogy a szervezet és feladatok ez által annyira összebonyolódtak, hogy az egész egyetemi tanárképzés berendezése szükségképp nehezebbé és tervtelenebbé lett».**

A multért azonban hiábavaló a kesergés, czéltalan a vádaskodás. Nem is közölném tehát a régibb munkálatokat, ha nem tartanám sok tekintetben a jelen feladataira nézve is még irányadóknak. Valóban azt hiszem, ott kell tovább fűzni intézkedéseinknek fonalát, a hol az országos közokt. tanács munkálatainak az akták közé rejtésével elejtették. Az eddig tett tapasztalatok csak igazolhatták vezető szempontjait, melyek az egyetemi oktatásnak a közművelődés követelményei szerinti alakulását vették célba. Érdemes dolog lehet e szempontok bővebb fejtegetése. A rövid szabályzat keretébe illő fogalmazás nem eléggé tájékoztat oly esetekben, a hol megrögzött szokásokat módosítani, új eljárásokat meghonosítani kell. Szolgáljanak a következő elmélkedéseim a húsz éve készült javaslatnak utólagos indokolásul. Természetes, hogy apróbb részletekben az eltérés nincs kizárva, különösen,

* A m. k. vallás- és közoktatásügyi minister XIV. jelentése (1884—5. iskolaév).

** Beöthy Zsolt, Az egyetemi tanárképzés kérdéséhez. Budapest, 1884. 4. l. Nagy köszönettel kell vennünk, hogy tekintélyének és tapasztalatának egész súlyát latba vetve, útját állja annak, a mitől tartani lehetett, hogy a tanárképzés ügyét a jelöltek anyagi segélyezésének hathatósabb módjával elintézettnak ne tekintse a világ. A fennálló intézkedéseknek elégtelen és czélszerűtlen voltát senki se bizonyíthatta volna illetékesebben nálánál, a ki egyrészt mint a bölcsészeti kar dékánja, másrészt mint a tanárképző-intézet igazgatója jól ismeri mindkét intézmény működését, és aztán mint a tanár-vizsgáló bizottság elnöke az elért eredményt is kellőképen mérlegelheti. Sajnos azonban, hogy ép hivatalos állása talán kelléténél nagyobb tartózkodást szabott elibe a bajok részletezésében, úgy mint javaslatainak bővebb kifejtésében.

ha a szervezetnek életbelépéséről és a tényleges viszonyokhoz alkalmazásáról lesz szó.

Fejtegetésem különben arra törekszik, hogy egészen gyakorlati legyen. Meg vagyok ugyan győződve, hogy a helyes elmélet mindig a leggyakorlatibb útmutató. De nem szolgálhat mindenütt kiindulópontul, s ha nem számíthat kétségtelen elfogadásra, helytelen felfogása vagy értelmezése kétségessé teszi még a legpontosabb következtetést is. Azért csupán csak tényekkel fogom megvilágítani állításaimat, oly adatokkal, melyeket az oktatásügy története nyújt, főleg a mértékadó, nagy nemzeteknél. Nem hogy utánozzuk, hanem inkább, hogy okuljunk példájukon és hibáikon. Egyébiránt minden elmélet helyességének is az a próbája, hogy nemcsak irányt szab a jövőnek, hanem megérteti a mult tényeit is és belőlök a jelent.

I. A NÉMET PHILOSOPHIAI KAR.

A középiskolai tanárság Németországban és nálunk a bölcsészeti karon készül pályájára, úgy mint az orvos a medikain, az ügyvéd, bíró és köztisztviselő a jogi karon és a pap a theologiain. Ebből egész természetesen az következne, hogy a philosophiai kar munkásságában, előadásainak rendjében, gyakorlatainak módjaiban tekintettel legyen a készülő tanár szükségleteire, a mint a többi karok elméleti és gyakorlati munkássága is kellő figyelemre méltatja hallgatóinak jövődő hivatását. A tények azonban e föltevést nem igazolják. Sőt ellenkezőleg, minden ilyenmű követeléssel szemben, majd karuk különös helyzetére hivatkoznak, majd a beléje foglalt tanulmányok sajátos természetére utalnak. A philosophiai kar tanára nem volt és nem lehet pusztán kenyérkereső tudomány közlője; feladatát nem annyira a tanultság megőrzésében szabad látnia, mint továbbfejlesztésében; hallgatóinak vezetésében nem is merőben a tudást nézi, hanem tudós lelket, buvárkodó szellemet akar ébreszteni bennök. Hozzá fűzik rendesen, hogy így legjobban vélik szolgálhatni a közművelődésnek ügyét is.

Világos, hogy ily és hasonnemű okok* nem elégségesek a nagy különbség és tetemes eltérés magyarázatára, mely a többi karnak és a

* L. újabban Beöthy, u. o. 13. lap.

philosophiai tanrendje közt tényleg fennáll. Amott pontos egymásra vonatkozása a tanulmányoknak az egyes tanfolyamokban. Alapvető diszciplinák megelőzik a rajtuk fölépülő tudományokat, elméleti és történeti tájékozás vezet a gyakorlati, érvényes tételek rendszeres áttekintését. Még az eltérő, különböző szakokban is mindig pontosan tudja a tanár, minő készségű hallgatóknak szól előadása; ahhoz szabhatja a maga tárgyának keretét, fejtegetésének színvonalát. A philosophiai karon mindebben rendkívüli fogyatkozás észlelhető. Még ugyanabban az egy tárgykörben sincs az előadások közt egymásra vonatkozás. A tanár meg soha sem lehet tisztában hallgatói szükségleteire nézve; vegyest ülnek széke előtt olykor nemcsak különböző karbeliek, hanem rendszerint kezdők és haladottabbak együtt. A ki az iskolák padjairól csak most került az egyetemi tanszék elé, egyazon előadáson kénytelen okolni, mint a ki tudós készüléttel már belemélyed doctori értekezésének bonyodalmaiba. A rendet, észszerűséget a kenyérkereső banausiának tudni be, a rendszertelenséget a tiszta tudományosság megbecsülésének hirdetni, bizonyára idejét multa oly korban, midőn az államférfiúi munkásság is honoráltatik és a törvényhozás tagjai évdíjat kapnak. De a tudományok nagyfokú haladása, anyaguknak szaporodása, az irányok és elméletek változatossága sem hozható fel okul, midőn a jogtörténeti és társadalmi tanulmánykörök mindinkább helyet nyernek a jogi tanfolyamban, s a medikai tudományok exact módszere folytán napról napra mindinkább speciálizálódik az orvos tudománya. A tudományos szellem fontosságát pedig csak nem fogja korunk kevesebb méltatni a büntető bírói functióban, mint a középiskolai tanításban, akár Tacitus olvasásáról van szó, vagy az experimentalis physika mutatóványairól és a másodfokú egyenlet megoldásának módszereiről.

Ilyetén ferde okadatlan helyzeteknek egyáltalán semmiféle téren nincs elvi alapjuk. Történeti körülmények sodorják bele az intézményeket, s rendszerint a viszonyok és követelmények teljes átalakulására vallanak, míg maguk az intézmények még nem alkalmazkodhattak egészen hozzájuk. Valóban, ez adja meg nyitját a philosophiai kar felszeg rendjének is. Még pedig két irányban változott a világ azóta, hogy a philosophiai kar szerveződött a többi karokkal szemben. Módosult maguknak a tudományoknak a természete: egészen átalakultak a tanulmányok magában a karban, s viszont önállóbbak, függetlenebbek lettek vele szemben a többi karok tanulmányai. Másfelől pedig a közoktatásügy fejlődött külön társadalmi és állami tényezővé, s a régi

tudós osztályok: a papi, orvosi, birói mellett, melyek képzésére alakultak a régi egyetem karai, egyenrangú társként követel figyelmet, elismerést és tiszteletet a tanári hivatás. Különösen a jelen század folyamában történt e két irányban párhuzamosan a haladás, és tulajdonképp még folyik befejezetlenül. Nem kevésbé hátráltatja pedig épen az, hogy maga a philosophiai kar vonakodik elismerni és működésében is kifejezésre juttatni az új szellemet.

Lássuk közelebbről a tényeket. Ismeretes dolog, hogy a XVIII-ik század végeig Európaszerte — nálunk 1848-ig — a philosophiai kar, előbb «szabad művészetek» kara, — mert csak a XVIII. században kapja Németországban új nevét — sajátképen közép állást foglalt el az alsóbb iskolák közt, melyek az egyetemre előkészítettek és a felsőbb tudományos karok közt, melyek a tudós szakműveltséget adták. Feladata abban állott, hogy az előkészítést mintegy befejezze, azokkal az alapvető tanulmányokkal foglalkozzék, melyek a szakszerű munkásságot részben lehetővé teszik, részben az egyoldalúságától megóvják. És a közművelődés akkori állapotában a kar e szerény keretben nagyon fontos és hálás munkát végzett. Eötvös József báró (Szalay Lászlóról tartott emlékbeszédében) hazai iskoláinknak is ebbeli érdemét találóan jellemzi. «Az iskolai rendszer — úgymond — mely szerint neveltünk, számos hiányai mellett azon nagy előnnyel bírt, hogy az ifjút, mielőtt a jogi, hittani vagy orvosi pályára határozá el magát, a bölcsészeti karban ismerteté meg a tudományok különböző ágaival, melyeknek az életben közvetlen hasznát nem vevé, de melyek által látköre tágult. Igen kevés és hiányos vala az, mit ezen az úton a philosophia, történelem és természettudományokból tanultunk; de maga az, hogy e tudományok küszöbén átlépve, egy futó tekintetet vehettünk gazdag kincseikre, nagy befolyást gyakorolt fejlődésünkre.»*

Azonban az említett tanulmánykörök ily érvényesítése csak addig volt lehetséges, míg azok a maguk keretében tényleg befejezetteknek tekintették magukat, az ó-kor biztos hagyományának, mely egyúttal a mai életre szükséges felsőbb tanulmányok alapja. Megváltozik alkalmazhatóságuk azonnal, midőn a philosophia új problémák elé állítva, halomra dönti a régi tanokat mind. Nyomában a többi téren is csakhamar rohamos változás jelenkezik. A philologia és történet, tudomá-

* B. Eötvös József, Emlék- és Ünnepi Beszédei 2. kiad. Budapest, 1886. 222. l.

nyos czéljait és módszereit fölismerve, az emberi szellem fejlődésének törvényeit kezdi kutatni, s többé nem az iskola mestere, hanem az élet irányadója óhajt lenni. A matematikai és természeti tudományok pedig, különösen alkalmazott részeik, valósággal átalakítva a közéletet, teljesen kinőnek a régibb kapcsolatokból, s már-már új hajlékot keresnek és találnak a philosophiai karon kívül.

Németországban az a tudományos föléledés, mely a költészetnek is klasszikus kifejlésével egyidőben és karöltve, főképen a philosophia és philologia terén tudta kivívni a művelt körök érdeklődését, emelte a philosophiai kart alárendelt helyzetéből a többi karok mellé. A nemzet tudományos nevelésében a többiekkel egyenrangú szerepre vállalkozhatott ő is. Új szellemet visznek be tanárai az egyetembe; és szigorúan tudós, az igazságot még kutató, nem közlő módszerök férfias elmékhez fordul, nem mint elődeik munkája a tudomány csarnokának csak küszöbén elhelyezkedett, tájékozódást kereső lelkekhez. Csakhogy a hagyományos szervezet az ilyenmű törekvéseknek nem igen nyit tért. Még a századunkban, egyenesen ama törekvések hatása alatt keletkezett berlini egyetemnek bölcsészeti kara sem tudja munkakörét másként fogalmazni, mint hogy első feladatául jelöli ki, hogy a tanulóknak megadja azt az általános tudományos műveltséget, mely minden szakszerűnek szükséges alapja, és hogy ellássa őket a theologia, iurisprudentia és medicina tanulmányára nélkülözhetetlen általános és segédismeretekkel. Másodszorban áll, hogy a kar sajátos tanulmányait is fejleszsze és mestereket neveljen bennök. Az új szellem csupán abban a módszeres utasításban jelenkezik, hogy a kettős feladatát ne kétféle tanítással vegye czélba, hanem ugyanazon előadásaival, hogy — úgymond — külső czélszerűség el ne nyomja a tisztább tudományos érdeket.*

* A berlini philos. kar (1838-iki) statutuma, §. 2. Koch, Die preuss. Universitäten. Berlin. Mittler, 1839. I. k. 138. l. A bonni statutum (1834) 1. §. Így fejezi ki a kettős feladatot: 1. durch gründliche und zweckmässige Behandlung derjenigen Theile menschlicher Erkenntniss, welche ächter Gelehrsamkeit überhaupt der theologischen, der juristischen, der medicinischen gleichermaassen zur Grundlage dienen, auf wissenschaftliche Bildung sämtlicher Studirenden, welcher Fakultät sie auch angehören mögen, hinzuarbeiten; — 2. die wissenschaftliche Ausbildung eines jeden Studirenden, welcher eines zu ihrem Lehrkreise gehörigen Fächer zu seiner Haupt- oder Berufswissenschaft wählt. zu vollenden, soweit dieses durch akademischen Unterricht innerhalb ihres Bereiches zu bemerkstelligen ist. U. o. 278. l.

E két különböző és nyilván eltérő hivatásnak, az előkészítés és segédkezés munkájának, meg a tudományfejlesztés és tudósképzés feladatának illetén összebonyolítása abban leli magyarázatát, hogy a közművelődési viszonyok közt a philosophiai kar még nem számíthatott külön hallgatóságra saját tanulmányai számára, hanem kénytelen őket a többi karokból toborzani. Kifejezést nyer e körülmény az orvos-tanulók kötelezettségében, hogy csak külön philosophiai tentamen alapján jelentkezhetnek az orvosi szakvizsgálatokhoz; ebben a természet-tudományok megfelelő ágain kívül külön szerepel a logika és psychologia; Bonnban ha nem is vizsgálati, de köteles tárgy még a klasszikus philologia is.* S ha a tanulmányaik rendezésében a jogi kar és a theologia csupán arra szorítkoznak, hogy dékánjuk által megintetik hallgatóikat, hogy az általános philosophiai és történeti tanulmányokat el ne hanyagolják; a philosophiai tanárok körében koránsem hiányzik a törekvés a hallgatók hiányán akként segíteni, hogy — a mint Boeckh, a hírneves philologus, emlékiratában a ministeriumnak ajánlja — *vagy kötelezővé tegyék a legfontosabb philologiai és historiai előadásokat vagy minden egyes államvizsgálat elé egy másikat szabjanak ki az általános tudás ez ágaiból.* A philologus tanulók hiányának a berlini egyetemen ez időtájt érdekes tanúsága egyébként, hogy Bekker 1816-ban Lachmann habilitációja ellen azzal érvel, hogy az egyetemen nincs hiány philologiai tanárokból, de a tanároknak nincsenek hallgatóik.**

A philosophiai karnak e függő, kétséges állapotát mindaddig, míg épen a tanárképzés szüksége reá nem utal, — még inkább mutatják a belső életét rendező szabályzatai. A berlini egyetem alapszabályzata (1816.), minden egyes kart in solidum felelőssé teszi a körebeli oktatás teljességeért, annyiban, hogy mindenki, a ki három egymásra következő évben tanulmányait az egyetemen folytatja, minden karbeli főtanulmányban alkalmat leljen előadások hallgatására. A magántanárok elő-

* A berlini egyetem orvosi karának statutumai (1838.) 97. §. Koch id. m. I. 132. l. — a bonnié u. o. 264. l.

** L. Paulsen, Geschichte der gelehrten Unterrichts an den deutschen Schulen und Universitäten. Leipzig, 1885. 585. l. A déli német államokban, a jogász és medikus egyaránt négy évi tanulmány közül az első két még soká a klasszikus philologia, meg philosophia és matematikai tanulmányokra köteles fordítani. U. o. 663. v. Raumer, Gesch. d. Pädagogik, IV. köt. Die deutschen Universitäten, 22. l. stb.

adásai azonban nem vehetők számba.* Ez a kötelezettség föl van véve szószerint minden később keletkezett egyetem alaptörvényébe; — a bonniban (1827.) azzal a jelentős toldással, hogy czélszerű sorozatban tartandók az előadások, tekintettel a deákság félévi jövés-menésére.** Határozatképen beiktatja is minden kar a maga külön szabályzatába. A bonni törvénynek megfelelően, ott az egyes karok rendelkeznek is (1834.) pontosan előadásaik tekintetében; megállapítják az előkészítő, minden időszakban tartandó előadásokat, s a váltakozó szükséges fő collegiumokat. *Megteszi minden kar, csak a philosophiai nem!* Helyette úgy intézkedik, hogy kötelezettséget vállal egy rövid utasítás kidolgozására, mely az egyetemi tanulmány helyes berendezését szabályozza, nem ugyan kényszerítő szabály gyanánt, hanem jó tanácsképen.*** Megjegyzem, hogy a többi karok sem a hallgatóságot kötelezik az előadásoknak czélszerű rendjére, hanem magokat a tanárokat az előadásoknak illetően rendes megtartására.

Egyébként a tanszabadság német értelmezése mellett, melylyel szépen megfért a politikai rendszabályozás, csupán az ifjúság tanulmányi rendjének megállapítása látszott ellentétesnek, minden karon szükségét érezték az oly tájékoztató utasításoknak, mint a minőre a bonni philos. kar szabályrendeletileg magát kötelezi. Századunk huszas és

* Statuten der königl. Friedrich Wilhelms Universität zu Berlin. Vom 31. Oktober 1816. II. Abschnitt §. 6. Jede Facultät ist in solidum für die Vollständigkeit des Unterrichts in ihrem Gebiete in so weit verantwortlich, dass jeder, der drei volle aufeinander folgende Jahre den Studien auf der Universität obliegt, Gelegenheit haben muss, über alle Hauptdisciplinen derselben Vorlesungen zu hören. Hiebei dürfen jedoch ausser den Vorlesungen der ordentlichen Professoren, selbst auch die der ausserordentlichen und die der Mitglieder der Akademie der Wissenschaften, nicht aber die der Privatdocenten mit in Anschlag gebracht werden. §. 7. Um aber dieser Verantwortlichkeit genügen zu können, hat sie das Recht, Unserem Ministerium, wenn sie sich für zu schwach hält, mit Gründen belegte Vorstellungen zu machen, und sich, wenn sie nachweisen kann, dass eine jener Hauptdisciplinen in dem für den Kursus bestimmten Zeitraume von keinem der vorhandenen Lehrer habe gelesen werden können, für diesen Gegenstand ausser Verantwortlichkeit zu erklären. (Koch, I. köt. 43. l.)

** In einer zweckmässigen Folge, mit Rücksicht auf den halbjährigen Ab- und Zugang der Studirenden. (Koch. I. 194. l.)

*** Statuten der philos. Fac. der Univers. zu Bonn. §. 16. Um was ausserdem die Universitäts-Statuten in den §§. 19, 20, 21, 28, 36 anordnen, über die Verzeichnung der einzelnen Lehrfächer, über die Vollständigkeit

harminczas éveiben, nem egészen a kormány kezdeményezése nélkül, a porosz új egyetemek mindegyike készített és adott ki egy-egy útmutatást a hallgatók számára «abból az élénk meggyőződésből kiindulva, — mint a legelső ily munkálat (a boroszlói orvosi karé) kifejezi, — hogy a biztos sikerű tanuláshoz nem csak tehetség és szorgalom szükséges, hanem czélszerű sorrend is az egyes előadások hallgatásában». Minden ily tanulmányi terv már most, az úgynevezett felsőbb karokban felsorolja a szakbeli tanulmányokat félévenkénti felosztásban, és egyúttal megemlékezik illető helyen a philosophiai karban hallgató előadásokról is.* A philosophiai kar számára készült két ily tanrend (Halle, 1831. Bonn, 1837.) viszont nagy gonddal részletezi, hogy mit nyújt és minő sorban a többi karok hallgatóinak; de ép azoknak, a kik a körébe tartozó tanulmányok egyikét választják hivatásszerűen, csak általános tájékozást ad a tanulmányok természetéről, összefüggéseikről és kapcsolataikról, míg a czélszerű rendre nézve őket minden útmutatás nélkül hagyja. A karoknak viszonyát a közoktatás feladataihoz pedig feltűnően jellemzi, a hallei egyetem két utasítása. A theologiai kar számára készült tanrend (1832.) szükségét látja szívére kötni hallgatóinak, ne téveszszék szemök elől, hogy mielőtt papi állásba jutnak, évek során át tanároknak vagy házitánítóknak kell lenniök, s útmutatást nyújt e végből tanulmányaik berendezésére, s

der Vorlesungen, über ihre zweckmässige Folge, über die Leitung der Studirenden in Anhörung derselben, über die Beaufsichtigung des dabei bewiesenen Fleisses, zur Vollziehung zu bringen, hat die philos. Facultät über gehörige Einrichtung des akad. Studiums überhaupt, und namentlich der philos. Wissenschaften, in hindigster Kürze eine Anweisung auszuarbeiten, welche nach erfolgter Genehmigung des Ministers den Studirenden bei der Immatriculation einzuhändigen ist, nicht zu einer mit irgend einem Zwange verbundenen Befolgung, sondern nur als guter Rath für die, welche Anleitung bedürfen und des persönlichen Beistandes eines Kundigen ermangeln. Diese Anleitung hat nicht allein die nach §. 1. der Facultät unmittelbar angehörigen Studirenden zu berücksichtigen; sondern alle ohne Ausnahme, sofern sie zu ihrer allgemeinen wissenschaftlichen Ausbildung sich der philosophischen Studien befeissigen müssen. Von Zeit zu Zeit ist sie der Durchsicht zu unterwerfen, um etwaigen Mängeln abzuhefen, oder Lücken auszufüllen, oder nöthige Veränderungen vorzunehmen (Koch, I, 282.).

* A berlini medikai kar tanrendje (1824.) p. nem feledkezik meg a négy első félév rendjében sem a görög és latin előadásokról, sem a matematikáról, hat féléven át pedig mindig ajánl philosophiai előadásokat azzal a megszorítással ugyan, hogy szükség szerint hallgatóndók.

még a fontos didaktikai és paedagogiai tanulmányokról sem feledkezik meg. A philosophiai karé (1831.) ellenben csak mintegy restelkedve szól róla, hogy a matematikusok és természettudósok, valamint a philologusok talán tanárokká is készülnek, s felvilágosításul, tanrend helyett, általánosságban a vizsgálati bizottságok követeléseire utalja őket.

Mind e megjegyzéseim a tényállást tüntetik csak fel. Koránsem akarom velők a német philosophiai karok akkori tudományos jelentőségét kétségbe vonni. Tanulmányaiknak egyetemes fontosságáról táplált hitők mindenesetre mély meggyőződésből eredt,* s erős rugója volt lelkes, nagymérvű tevékenységöknök. De az az egy kitetszik a tényekből, — akár a személyek, akár az idők hibája volt, — hogy midőn ezen meggyőződésök alapján tanulmányaikat, mint a közműveltség nélkülözhetetlen elemeit, az orvosokra, jogászokra és papokra ráerőszakolni törekednek, eltévesztik a legközelebbi teendőjüket, hogy alkalmas közvetítőket neveljenek tanulmányaiknak, tanárokat, a kik a fejlődő nemzedéket fölnevelnék igaz megbecsülésére azon műveltségnek. A philosophiai kar tudományos színvonala magasra emelkedett, a régihez képest, itt-ott talán meg is haladta a többi karokét; de tényleg önálló hivatását nem ismerte fel; szolgált a más telkének munkálásában, míg a magáét rendezetlenül, majdnem művelés nélkül hagyja burjánozni. Egész világosságában tükröződik vissza ez a félszeg állapot, az önértetnek és a függőségnek különös vegyülete, még a természettudományok egyik akkori képviselőjének nyilatkozatában is, midőn a philosophiai kar érdekében a fakultások viszonyát ekként jellemzi (1843.): «a theologiai, jogi és orvosi kar, a philosophiaitól különválva, pusztá kenyerkereseti idomító iskolákká süllyednek, míg az izolált philosophiai, ha tekintetbe nem veheti az élet komoly követeléseit és a jövődő hivatást, cél és alap nélkül marad. Mennél szorosabb és bensőbb a philosophiai kar kapcsolata a többivel, annál elevenebb és tudományosabb lesz az egyetem szelleme.»**

* A bonni philosophiai kar tanrendje a philologiai tanulmányokat ekként ajánlja: «und doch beruhen auf einer blühenden Philologie nicht bloss die wissenschaftliche und mittelbar die ächte allgemeine Bildung, sondern auch die *Erhaltung des gesamten gesellschaftlichen Zustandes, im Vaterlande und in andern Ländern Europa's*, als auf einer ihrer *Hauptgrundlagen*.»

** Raumer, Gesch. d. Paed. IV. 231. Die theologische, juristische und medicinische Facultät, getrennt von der philosophischen, werden zu blossen

Bizonyára szegény tudományok azok, melyek csak mástól kölcsönözhetik a szellemet, de tán még sajnálatraméltóbb az, mely csak kerülő úton érintkezhetik az étellel!

Pedig ez időtájt az élet szüksége, a közoktatásügy érdeke már elég hangosan kopogtatott az egyetem kapuján, csak hogy a philosophiai kar soha sem méltatta megfelelőkép kívánságait. A műveltségtörténet egyik legérdekesebb részlete annak a processusnak a megfigyelése, miként bontakozik ki századunk folytán az iskola az egyház gyámsága alól, miként válik az oktatás és nevelés ügye külön jelentős feladattá és nyer jelentőségéhez képest önálló társadalmi szervezetet. Nemcsak a műveltségnek, mint az egyéni boldogulás föltételének, vagy a lelki nemesség alapjának nyilvánul benne az elismerése, hanem az a meggyőződés volt alakulásában döntő, hogy a közművelődés a nemzeti közösségnek is a legbiztosabb eszköze és támasza, s egyúttal, ha sajátos szellemben gyökeredzik, a nemzeti életnek legbecsesebb terméke.

A német népet századunk elején, irodalmának klasszikus virágzásában, philosophiai és tudományos törekvéseinek föllendülésében, érte mély politikai megalázása, roskadozó államiségének rombadőlése.* Lelkes philosophusai ekkor az idegen hódító döllyfével szemben a nemzeti nevelés szervezésében látták az erkölcsi ujjáéledés leghatékonyabb eszközét. A porosz állam derék vezetői tényleg, midőn az ország a területének megcsonkításával fizette meg seregének vereségét, érezték, hogy szellemi erővel kell pótolniok az anyagnak vesztét.* És ez időben vetette meg az állami közoktatásnak biztos alapjait ép az az államférfiú, ki egykor ifjonti idealis felfogásában az egyéniség szabad kifejlését féltette az államilag szervezett és vezetett neveléstől.** A porosz oktatásügy vezetésében fordulópontot jelöl az általa initiált intézkedés (1810.), mely az általános kötelező tanárvizsgálatot szabályozta.*** Ha volt ugyan

Dressurschulen für künftigen Broderwerb herabsinken, während die isolirte philosophische, wenn ihr der Hinblick auf die ernsten Forderungen des Lebens und des einstigen Berufs mangelt, ohne Halt und Ziel ist. Je enger und inniger dagegen die Verbindung der philosophischen Facultät mit den andern ist, um so lebendiger und wissenschaftlicher wird der Geist der Universität sein.

* E szavakkal fogadta el a király a berlini egyetem felállításának tervét.

** Humboldt Vilmos. Épen úgy mint hazánkban is, az idők folyása első közoktatásügyi ministerünké Eötvös József bárót tette. ki állambölcséleti felfogásában Humboldttal tart.

*** Edict vom 12. Juli 1810. Wir Friedrich Wilhelm etc. thun kund.

előbb is már itt-ott valami tanárvizsgálat-féle, az semmikép sem volt a tanári állás elnyerésében döntő. Nemcsak, hogy mindaddig, míg a tanárok többnyire theologusok voltak, az iskolák fenntartói megelégedtek a papi pályára szerzett készütség igazolásával, hanem igen gyakran minden vizsgálati bizonyítástól is eltekintettek. Az új intézkedés megalapítóját minő meggyőződés vezette, kitűnik az okadatolásból, melylyel javaslatba hozta. «Tiszteletére válik — úgymond — az oktatásügynek az államban, ha mindenki, a ki vele foglalkozik, köteles előbb arravalóságáról tanuságot tenni. Idővel azok közt, a kik e hivatást választják és az állami jogosítás útján mintegy zárt kört alkotnak, oly közszellem fejlődik, mely a nélkül, hogy czéhszerű lenne, mégis biztos és állandó irányt követ a közös cél felé. Paedagogiai iskola keletkezik és paedagogiai testület, s hogyha fontos dolog útját állani, nehogy kényszer létesítsen egységet az emberek közt, nem kevésbbé fontos, közösség által — mely a hozzá nem tartozók kizárása nélkül nem képzelhető — oly erőt és lelkesedést kelteni, mely az egyes, elszórt tevékenységben mindig hiányzik, mely a rosszakat távol tartja, a középszerűeket vezeti és emeli, s még a legjobbak haladásának is szárnyat ad. Ez az utolsó és legfontosabb cél azonban csak úgy érhető el, ha oda jutunk, hogy e vizsgálatokat némi örömmel ragadják meg és alkalomnak tekintik tehetségeik gyakorlására és igazolására.»*

A királyi edictum kelte jelöli a porosz tanári karnak — s mint-hogy a többi állam csak később követi a példát — általában a német középiskolai tanárságnak születése napját. A philosophiai karnak módjában állott volna tanulmányának rendjével segíteni és irányt adni ez új, fontos társadalmi tisztség fejlődésének. Az edictum rendelkezései mintegy számítani látszottak is a kar támogatására, a mennyiben fölmentik a vizsgálat alól mindazokat, a kik valamely belföldi egyetemen rendes vizsgálat alapján a doctor vagy magister czímet elnyerik. Azonban, láttuk, e kar nem a közvetetlen teendőiben kereste az egyetemes tudományos szellem biztosítékait, s így midőn a többi karok hallgatóiban törekedett ápolni az általános műveltséget, rend szerint elhanyagolta azt a magáéinál.

dass wir, um dem Eindringen untüchtiger Subjecte in das Erziehungs- und Unterrichtswesen des Staats vorzubeugen, beschlossen haben, eine ähnliche allg. Prüfung für diejenigen, welche sich demselben widmen wollen, einzuführen, wie für die Kandidaten des Predigtamts stattfindet.

* Wiese, Das höhere Schulwesen in Preussen. I. köt. 546. l.

Érdekes megfigyelni a tanárvizsgálati szabályzatnak időnkénti módosulásaiban, miként tűnik el a philosophiai karnak, mint olyannak, méltatása, mint fogy a bizalom tudományos tekintetben is tanúsága iránt. Azóta, nem tekintve időközi kisebb változtatásokat, még három ízben módosult a tanárvizsgálati szabályzat. Az elsőnek határozatai szerint a philosophiai doctoratus fölmentette birtokosát az írásbeli vizsgálat minden követelménye alól, csupán tanító ügyességéről kellett bizonyítékot adni egy próbaleczke tartással. Azonfelül minden vizsgálat alól, még a leczketartás alól is felszabadította a szabályzat a némikép paedagogiai czélú seminariumok (Seminarien für gelehrte Schulen) tagjait, azon vizsgálat alapján, melyet a belépőkkel a seminarium igazgatója tart *

Már a második vizsgálati szabályzat (1831. ápr. 20.) szűkebben méri az elismerést. A doctort pusztán az írásbeli alól menti fel, nyomtatott dissertatiója alapján; de szóbelire minden kivétel nélkül kötelezi. Sőt a szabályzat mintegy kerülő úton világos intőt ad a karoknak, midőn meghagyja szigorúan a vizsgáló bizottságoknak, hogy azonnal tegyenek esetről-esetre jelentést a ministeriumnak, valahányszor egy ily doctor a követelményeknek meg nem felelne.** A paedag. seminariumok tagjait is viszont egyedül csak az úgynevezett próbaévtől mentik fel, még pedig csak abban az esetben, ha már a seminariumba lépés előtt megszerezték a tanárképesítést. Mineműek lehettek a hiányok, melyek a kormányt ily megszorító intézkedésekre készítették, több ez időben kelt rendelet elég nyíltan elárulja. Még ugyanabban az évben (1831. nov. 31.) megjegyzi az egyik rendelkezés, hogy «sürgös szükség véget vetni a tudatlanságnak és műveletlenségnek, melyet sok készülő philologus a német nyelv és irodalom ismerete körül tanúsít» s nem szabad többé «tért engedni a balhitnek, mintha a felsőbb osztálybeli, jövőendő philologus-tanárok ez ismeret és a vele szorosan kap-

* Az edictum 8. §. Rönne, Das Unterrichtswesen des preuss. Staates. II. köt. 24. l.

** Sollte wieder Erwarten ein Kandidat, der von einer inländischen Fakultät zum Doktor der Philosophie promovirt worden, sich in der Probelektion oder in der mündlichen Prüfung so unwissend und so wenig gebildet zeigen, dass ihn die k. wiss. Prüfungs-Kommission . . . vorläufig zurückweisen müsste, so ist ein solcher Fall jedesmal dem Minister unverzüglich von dem Direktor der k. w. Prüf.-Kommission unter Einreichung des Protokolls anzuzeigen. Rönne, II, 49.

csolatos *általános tudományos műveltség nélkül* ellehetnének.* Egy későbbi rendelet (1838. febr. 4.) az évek során tett abból a tapasztalatból indul ki, hogy aggodalmasan fogy az oly jelöltek száma, a kik munkásságuknak és személyiségüknek méltányos és elfogulatlan mérlegelése szerint megfelelő vagy jeles tanároknak ígérkeznek, hogy tehetség, tudományos ismeret és általános műveltség tekintetében a középszerűség a jelöltek közt mennél inkább túlnyomó lesz. Többek közt tehát akként intézkedik, hogy «a gymn. igazgatók vagy arra való tanárok a tanulóknak az utolsó félévben, rendkívüli órákban, útmutatást adjanak egyetemi tanulmányaik czélszerű berendezésére, mert az eddigi tapasztalatok szerint azok, a kik tanári pályára készülnek, ritkán rendezik tanulmányaikat az egyetemen tervszerűen és azért sok esetben eltévesztik is a kitűzött czélt». — Egy harmadik rendelet, mely terjedelmesebb, az egész iskolai életet illető utasításokat ad (1837. okt. 24.), egyik pontjában így szól: «Számos szakértő oda nyilatkozik, hogy a félszeg módszer, melylyel nem ritkán tanítják a tantárgyakat, gymnasiumaink sebhelye. Őszinte tisztelettel a jelen tanári kar iránt elismerik ugyan, hogy a tanári állásokat a gymnasiumainkon nagyobbára oly férfiak látják el, a kik kiválnak komoly, tudós műveltség, élénk tudományos törekvés, igaz vallásosság, erkölcsiség és feddhetlen magaviselet, nemes, komoly tartás, szorgalom, lelkiismeret és hivatásokbeli hűség által. Azonban egyúttal vád emelkedik egynémelyikök

* Minő szellem uralkodott e tekintetben ez idő tájt a német egyetemen, melynek a papok, orvosok és jogászok általános műveltsége annyira szívéen feküdt, élénken megvilágítja a következő eset. A ministerium bővebb magyarázatot követelt egyik boroszlói egyetemi tanártól, hogy miért maradt el az 1839/40. év téli félében két előadása, mert a felhozott ok «a hallgatók csekély száma miatt» nem tartható igazolónak. A tanár jőnévű költő és író, és jeles tudós is volt: Hoffmann von Fallersleben. Megadta a választ. Az ügy fontossága azonban rábírta, hogy két évvel később nyilvánosan is szóba hozza a dolgot (Deutsche Jahrbücher, 1842. Nr. 186). «Korlátolt egyetemi tevékenységemnek — úgymond — oka csupán a német nyelv és irodalom iránti teljes részvétlensége a diákságnak. Közöttük bizonyos szükséges collegiumokban való hit alakult, melyeket mindenkinek ballgatni kell; ezekhez a collegiumokhoz a német nyelv és irodalomtörténet nem tartozik. E hitök mintegy szent bagyománynya lett, ellene nincs a tanárnak hatalma . . . A philologus csak göröggel és latinnal foglalkozik, a theologus és jurista elég szűken tudománya határához ragaszkodik, s a medikus épenséggel nem törődik vele, hogy általános műveltségre tegyen szert.»

ellen, hogy míg az elemi iskolaügy az utolsó évtizedekben didaktika és methodika tekintetében tetemesen javult és oly tanítókar képződött, mely mesternek mutatkozik, paedagogiai ügyességénél és értelménél fogva, abban, hogy nagy tömegeket élénken foglalkoztatni tud: számos gymnasiumi tanár és különösen az ifjabbak a paedagogia tanulmányát nem méltatják eléggé, a tanítás nehéz művészetét elhanyagolják, az örvendetes haladást, melyet az elemi iskola e tekintetben tett, vagy nem is ismerik, vagy pedig nem hasznosítják, és nem törődnek kellő módon hivatásuk épen legfontosabb részével, hogy a rájuk bízott tantárgyakban és osztályokban helyes módszert alkalmazzanak.*

Tehát rendezellen tanulmány az egyetemen, hiány általános műveltség tekintetében és methodikai járatlanság — mind oly baj, melynek orvoslása csupán a philosophiai kar a közművelődés iránti csekély érdeklődésén mult. És bizony ez érdeklődés később sem gyarapodik kellőképen, bár magának a középiskolai oktatásnak kérdései lassanként a szakférfiak és hivatalok körén túl a nemzeti közérdeklődés tárgyai lettek. A tanárvizsgálati szabályzat harmadik fogalmazásának (1866. dec. 12.) alkotója, egyes határozatait okadatolva, az egyetem viszonyát a tanárképzéshez következőkép jellemzi: Minden hálája mellett, melylyel a közoktatás a tanárok tudományos képzéseért az egyetemeknek tartozik, súlyosan érzi azon változások következményeit, melyek magokat az egyetemi tanulmányokat érték. Az e téren mindinkább jelentkező munkamegoszlásra utalok, mely a szaktanulmányba és gyakran csak egyes részletébe való elszigeteléshez vezet, s az erős egyoldalúságnak minden előnye mellett, mégis a jövőendő tanárnak könnyen szeme elől téveszti paedagogiai hivatására készülését. Az egyetemi tanrendek mutatják, hogy általában azon régi írók, melyeket szokás szerint az iskolában olvasnak, most koránsem részesülnek oly figyelemben, mint egykoron; s a kritikai irány túlzásában az írók tárgyalásánál a magyarázatnak az a módszere, mely az iskola szükségletét figyelembe veszi, többnyire a seminariumokra marad, pedig ezeket mindig csak korlátozott számban használhatják a jelöltek . . . Sok más előadást is, például római történeetről, paedagogiáról és történetéről gyakran nélkülöztek azok, kik az egyetemen tanárokká nevelkedtek. A vizsgálati szabályzat a tudományos specialitásnak nem tulajdoníthatott kizárólagos érvényt, inkább egyúttal a paedagogiai szem-

* Rönne, II. 152. l.

pontot kellett fenntartania . . . Sok hiányzik, hogy az intézkedések okát és kapcsolatát helyesen méltassák. A matematikai disciplinák részén károsodásnak veszik, ha a matematika jövődő tanáraitól egyszersmind természettudományi ismereteket követelünk; ép úgy megfordítva, ha a leíró természettudományok tanáráról megkivánjuk, hogy a közép-osztályok matematikai tanítását is elláthassa. Némely egyetemen az ó klasszikus nyelvek és irodalmak tanárai féltik szakukat a német philológiától, a nélkül, hogy a germanisták meg volnának elégedve a rendkívül fokozódott részvétellel, mely az új szabályzat következtében a német tanulmányok felé fordult . . .»*

Immár tehát még szaktanulmány tekintetében is mind inkább mellőzi a philosophiai kar a közművelődés követeléseit; a tudományos önrzet végre csakis a maga egyéni felfogásának ismeri jelentőségét, s már nem is a tudománynak, hanem a maga személyes irányának nevel adeptusokat. Magától érthetőleg a philos. doctoratusnak tehát a vizsgálati szabályzatban már igen alárendelt az értéke, a vizsgáló bizottság a dissertatio alapján már csak *felmentheti* a doctort az írásbeli alól, még pedig csupán abban a szakban, melyről oklevele szól, de nem köteles őt felmenteni; a többi szakból pedig, melyre képesítést kíván, csak úgy készít dolgozatot, mint a többi jelölt, és a philosophiai dolgozat készítése alól senki sem menthető fel.

Azonban a szabályzat ismét újabb megállapításánál (1887. febr. 2.) a közoktatásügyi kormány még határozottabb intézkedésre szorult. Ugyanaz nap, midőn a vizsgálat új módozatait elrendeli, bizalmas körrendeletet küldött a philosophiai karokhoz is, hogy őket a tanárok szakszerű tudományos képzésében mutatkozó hiányokra figyelmeztesse és orvoslásukat sürgesse. Főképen három tekintetből emel kifogást. Legelőbb is, hogy a három és négy éves tanfolyam alatt, nem tartatnak meg a szükséges rendszeres előadások, melyeket a jelöltnek hallgatnia kell, hogy a maga saját szakmájában tájékozódhassék, akár ókori nyelvek, akár matematika és természettudományok vagy modern nyelv a tárgya. Másodsorban hiányoznak oly összefoglaló előadások, minőkre a jövődő tanárnak műveltsége érdekében szüksége van, hogy a tanulmánya egész körét áttekinthesse és összefüggését a többi tanulmányokkal szem elöl ne téveszsze. Bajnak tekinti végre a rendelet, hogy a seminariumi gyakorlat nagyon is aprólékos specialitásokba té-

* Wiese, Das höhere Schulwesen II, 6—7. lap.

ved, hogy a tulajdonképeni iskolai írókkal nem is foglalkoznak. hanem többnyire nagyon is félreeső írók műveivel, melyek talán csak pusztá töredékben maradtak fenn.

Nem sokára ezután, a közvélemény nyomása alatt, a középiskolai oktatás bonyodalmainak növekedtével, tartotta meg az ifjú német császár (1890. decz. 4—17.) nagy iskola-értekezletét. Tudvalevőleg a porosz egyetemek elsőrangú szakférfiai mind részt vettek benne; mellettök középiskolai tekintélyes igazgatók és tanárok, nemkülönben az oktatásügy iránt érdeklődő államférfiak és egyházfők. A tanárképzés kérdése és az egyetem ebbeli kötelezettsége nem maradhatott benne szó nélkül, s valóban igen érdekes, tanulságos vita vonatkozott reá. A közoktatásügyi kormány képviselője az egyetemi oktatás bajait, főleg a czélszerű tanrend hiányát élénken ecsetelve, rá utalt, hogy megfontolandó volna a tanügy terén is az oly intézkedés, minőt az igazságügyi minister az új refendarius vizsgálati rend kibocsájtásával megtett, hogy ugyanis a vizsgáló-bizottság elnöke fölhatalmaztassék a vizsgálandó tanulmánya menetének átvizsgálására, s az olyat, a ki czélszerűtlen, zavaros módon készült, visszautasíthasson. Pedig az ily intézkedés az egyetem bűnét, ha az állapotok nem változnának, a többnyire ártatlan jelöltön torolná meg. Az értekezlet egyébként érthetőleg kiméletes tartózkodással nyilatkozott az egyetemről, melynek érdemeit a német tudományosság és vele az oktatás színvonalának is emelése körül ki ne fogná igazság szerint elismerni? Azonban megengedve, hogy a tanárképzés tudományos részére alapjában nem kívánatos a változtatás, hogy az egyetem és képzőintézetei e célra elégségesek, mégis két fontos kívánságot iktatott az értekezlet határozatai közé: *Ajánlatos először hodogetikus tantervekben megadni a hallgatóságnak a szükséges útmutatást; elvárható másodsorban, hogy az egyetem a tanulmányok tervszerinti berendezését lehetővé teszi és különösen gondoskodik általános összefoglaló előadásokról bizonyos tudománykörökben.*

A század vége felé jár. Meglehet, hogy mielőtt végét érné, a philosophiai kar német földön is megtanulja a közművelődés nagy feladatát a nemzeti lét munkájában lelkesebben méltatni — a mire az angol egyetemeknek a tanulmányok kiterjesztésére irányult törekvése szép példát mutat* — s végre elvállalja a kötelezettséget, melyre a

* Man spürt das Nahen eines neuen Geistes. Dagegen verschliessen

század elejétől fogva a tanügy fejlődésének érdeke utalja. Jelenleg még kevés történt ama szerény kívánságok teljesítése körül is, melyeket a császári értekezlet hangoztatott. Útját állja a javulásnak a tudományos munkássághoz könnyen fűződő illusio, hogy mivel általánosságban egyetemes értékű igazságok kutatásával foglalkozik, a világegyetem is körülböngött forgolódik; hogy a tudós azzal, hogy létezik, már lefizeti adóját nemzete és az emberiség iránt.

Annyira ugyan eljutottunk, hogy abban a jelentésben, mely a német kormány megbízásából a chicagói világkiállítás számára készült,** az általános bevezető tanulmány már befejezett tényként fogalmazza, hogy a philosophiai kar most maga is szakképző intézetté lett, egy külön hivatásnak, a felsőbb iskolák tanári karának iskolájává. De különben édes keveset enged ez a bevezető a tudós önhittség régibb fokából, midőn a tudományos kutatás feladatát és érdemét most is csupán az ő kara számára foglalja le. «A többi karokon — úgymond — természetszerűen nagyobb szerepe jut a hagyománynak és a tudás begyakorlásának, mert szükségesek a hivatásszerű foglalkozásnak; orvos, bíró, lelkes nem tudós első sorban és nem is akar az lenni. A gyakorlati hivatás és gyámolítása itt már az egyetemen is érezhetőbb. A philosophiai kar ellenben a tulajdonképeni *tudós* kar.» (U. o. 39. l) — «Munkássága végképen tudósok nevelésére irányul. A philologus, historikus, mathematicus, physikus nem jár el másként, mint ha előadásaiiban és gyakorlatainál csupa jövődöbeli tudósok, csupa kezdő egyetemi tanárok volnának jelen; mintegy szándékosan figyelmen kívül hagyja a tényt, hogy valósággal hallgatóinak nagy többsége gyakorlati hivatásra, tanító pályára készül.» Ez állapot bajait nem tagadja. Különösen kiemeli a visszásságot, «hogy sok tanár, a ki az egyetemen szívesen és egészen tudós tanulmányainak élt, csakhamar kiábrándul, ha iskolába lép, és úgy érzi magát, mintha nem jutott volna számára való helyre: hiszen a gymnasium első osztálya nem is igen nyit tért a tudományosság kifejtésére, sőt még a legfelsőbb osz-

sich die deutschen Hochschulen noch fast gänzlich der in England um sich greifenden «Universitäts-Ausdehnungs-Bewegung.» Ziegler, Geschichte der Paedagogik, 1895. 356. l.

** Die deutschen Universitäten. Für die Universitätsausstellung in Chicago 1893. unter Mitwirkung zahlreicher Universitätslehrer, herausgegeben von W. Lexis. Berlin, 1893. Wesen und geschichtl. Entwicklung der deutschen Universitäten von F. Paulsen 3—114. l.

tály se igen sokat. Az is hiány — úgymond — hogy némelynek, a kit tulajdonképeni paedagogiai képzés nélkül, egyszerre osztály elé állítanak, még hosszú időre van szüksége, hogy eligazodjék és magához illő módszert alkosson magának.» Azonban vigasztalódik. «Nem szabad felejtetni másrészt, hogy a régi felfogás, mely a gymnasiumi tanárban tudóst lát, jelentékeny nyereséggel járt; rajta alapul a nagy megbecsülés, melyben a gymnasiumi tanári állás Németországban részesül, más szomszéd országokhoz képest; s ez áll a jövőre nézve is: a hivataltos hierarchiában a gymnasiumi tanár nem fog soha sem elül állani, tudományos értékével kell tehát helyét kiérdemelni.» (U. o. 41. l.) — Soha a tudós dölyf cynismusa leplezetlenebbül nem nyilatkozott. Elismerem, hogy nem képezlek ki hivatásodra kellőképen; sőt veszedelembe hozlak, hogy feladatodat, a gyerektanítást, meg se tudjad becsülni; a társadalom se fogja állásodat soha érdem szerint méltányolni; mindig utána tesz orvosnak, bírónak, papnak, a kiket az egyetem hivatásukhoz készülten bocsájt világgá: hanem vigasztalódjál, téged a magam képére alkotlak, — s a magam fényében sütkérezhetel!

II. A FRANCZIA FACULTÉS DES LETTRES ET DES SCIENCES.

«Nálunk Franciaországban nem szokás mondani: a tanár előad ez órában *«privatim»*, abban meg *«privatissime»*. Előadásainknak nincs budgetszerű árszabálya: nyitva áll ajtajuk szabadelvűen mindenkoron.»* Alig lehetne röviden szabatosabban jelezni a különbséget, mely az oktatásügynek, főleg felsőbb fokain, német és francia szellemű felfogása közt fennáll. A francia tudományosság, mióta csak a közép-korból kibontakozik és nemzeti nyelven megszólal, nem kereste fennmaradásának biztosítékait czéhszerű elszigeteltségben. Első nagy iskolája, tudós életének szemefénye, a Collège royal (ma Collège de France), egyenesen a régi universitas czéhével szemben alakult a renaissance korában, mint az új tanulmányok szabad iskolája. A múlt század elmélkedői — philosophusok és jogtudósok — szintén a régi egyetem szervezete és tanításmódja bírálatában fogalmazták először a nemzeti

* Oct. Gréard, Éducation et Instruction. IV. Enseignement supérieur. Páris, 1887. 68. l.

nevelés eszméjét, mind a két értelmében: abban, hogy a nevelésnek mindenképen meg kell felelni a nemzet időszerű követeléseinek, meg abban is, hogy szükségkép ki kell terjednie a nemzet összeségére. Ily elvek hatása alatt szerveződött századunk elején a francia közoktatásügy Egyetemessége, «l'Université», hogy egységes keretben foglalja magába a köznevelő-intézetek minden fajtát, a gyermekmenedékháztól kezdve fel a specialista tudósokat nevelő legfelsőbb intézetekig; s hogy benne minden tanár, alsó és felső fokon, mindig érezze, hogy a nemzeti nevelés nagy ügyének áll szolgálatában.

Újabb időben, különösen conservativismust tetszelgő, de valósággal radikális történetírók és politikusok ismét divatossá tették a régi vádat, hogy a francia iskolaügy szervezete a katonai imperializmusnak teremtése. Minden tény ellene szól ez állításnak. Magának a szervezetnek fővonásai föllelhetők egész világosan már a forradalom előtti nagyhatású tanügyi művekben,* és végig vonulnak a forradalom szervezeti kísérletein. Szellemének sajátosságát pedig eléggé bizonyítja, hogy ellen tudott állani egyaránt a restauratio és a második imperium reactionarius támadásainak; s míg jótékony hatását csendesen gyakorolta a század minden válsága közt, jelenleg fényesen igazolja mindazon reményeket, a miket a szellemi fejlődés barátai az iskolaügy ily önálló, egységes szervezetéhez fűznek.

Vegyük szemügyre működését tárgyunk körében; miként alakul szerinte a felsőbb oktatás viszonya a közművelődéshez általában és különösen a középiskolai tanárképzéshez. A német állapotokkal egybevetve több rendbeli okulás meríthető belőle.

A felsőbb oktatás (enseignement supérieur) czímén két intézet csoport foglalható egybe: a régibb egyetem helyébe lépett karok összessége, Párizsban és a vidék több városában, és az egyes kiváló főiskolák, minők a «Collège de France», a «Muséum d'histoire naturelle», az «École des hautes études», csakis Párizsban. A kettő közt a különbség — a mint maguk a francziák szokták — nagyjában ekként állapítható meg: az első rendbeliek kiválóan szakiskolák; a tudományos pályákra, jogi, orvosi, tanári hivatásokra akarnak előkészíteni. Főfeladatuk a művelődés hagyományát fentartani, a megállapított igazságoknak a közéletben biztosítani érvényesülését. Mint ilyenek szorosabban beletartoznak a közoktatás kötelékébe, mint a másodszorban

* Különösen La Chalotais és Rolland, parlamenti elnökök, műveiben.

említettek, melyeknek méltatását, a mennyiben egyáltalán tárgyalásunkba vonhatók, azért későbbre kell hagynunk. Ezek ugyanis önálló, független intézmények: céljuk a kutatás és felfedezés szellemét ápolni, feladatuk új igazságok és felfedezések eszközzése és ismertetése. Köztük a legrégebb, büszke nevén: Collège de France — páratlanul áll is az egész kerek földön; minden időben jelentékeny szerepe volt a tudós világban, és története szorosan összefügg magával a tudományok történetével: a tiszta tudásnak és az igaz tanszabadságnak nemes egy hajléka.

A régi egyetem négy fakultása helyébe az Université új szervezete öt kart állított; — a szabad művészetek karát ketté osztotta, külön szervezve az irodalmi és a természettudományi tanulmányokat.* Ez utóbbi kettő vallja magáénak a német philosophiai kar feladatát; tényleg nem is illik reájuk úgy, mint a többi karokra, a szakiskola neve; igaz hivatásuknak tekintették a közművelődésnek, az általános műveltségnek ápolását és ellenőrzését. A feladatukkal kapcsolatos tanárképzés ügyére ők is hosszú ideig csak közvetve voltak befolyással, míg az oktatásügy érdeke bele nem vonja őket e munkakörbe.

Ám a közművelődés szolgálatát francia földön másként fogja fel a közszellem, mint Németországban. Az irodalmi és tudományos karoknak eleitől fogva két irányban jelölte ki tevékenységét. Első sorban irányzójává tette a középiskolai tanításnak, ellenőreivé az általános műveltséget nyújtó intézeteknek *vizsgálataik* által. Másodszorban pedig azt tűzte eléjük, hogy ne csak a szaktudósok czéheben, hanem az egész nemzet művelt köreiben fentartsák és ápolják a tudományos érdeket, terjeszszék az elvek és igazságok tiszteletét *előadásaiik* által.

Lépten-nyomon szembeszökik itt az intézményeiknek még apróbb részleteiben is a nemzetek ellentéte. A régi artium facultas — a melynek helyébe lépett Németországban a philosophiai kar, Franciaországban az irodalmi és természettudományi karok — már említettük, csupán az általános műveltségnek volt az iskolája, a felsőbb szakfakultások közös alapja; tanulmányi rendjében pedig ezen műveltségnek fokozatait szigorú vizsgálatokkal és megfelelő címekkel jelölte. Az előkészítő tanulmánynak, mely később a középiskolának lett feladata, a *baccalan-*

* Jelenleg az állami oktatásügy keretéből kivált a kath. theologia, úgy hogy csak négy kar létezik, a mint felsorolni szokták: Faculté de Droit. Faculté de Médecine, Faculté des Sciences, Facultés des Lettres. Párizsban és Montauban városában van még protestáns theologiai kar is.

reatus vizsgálat és czím jelentette a befejezését; maguknak a karbeli tanulmányoknak a végén állott a *licentiat* (*licentia docendi*) vagy magisterium. Már a felsőbb facultások példájára indulva fejlődött ki aztán harmadik foknak a *doctoratus*, mely tudós érdemek elismerése-képen adva volt inkább, mint vizsgálat által megszerezhető. A tanulmányok és vizsgálatok ezen rendszeres fokozódása a német karokon teljesen kiveszett. A német kormányok, élükön ismét a porosz, a gymnasiumi tanítás javítására törekedvén, még az előkészítő tanulmányokra nézve sem tartották megbízhatóknak a philosophiai karokon addig (1788.) divó felvételi vizsgálatokat.* — Ezek helyébe lassan-lassan abiturienti (érettségi) vizsgálatokat szerveztek magukon az intézeteken; eleinte, több évtizeden át ép az egyetemi tanszabadság (!) érdekében minden komoly sanctio nélkül, a mennyiben nélkülök is egyetemi hallgatókká fogadhatnak bárkit, míg végre a porosz kormány az államvizsgálatok föltételévé nem teszi előbb a medikusok (1825.), majd a juristák (1831.) és a theologusok (1833.) számára. Azóta (1834) ez érettségi vizsgálatok általános intézménynyé váltak. Megtartják nem a gymnasiumi tanulmánynak, az általános műveltségnek befejező sanctiójaképpen, mert mindenki ellehet nélküle, ha egyetemre nem megy; hanem épen csu-

* Arra nézve, hogy minő tekintetek dönthettek ezen egyetemi vizsgálatokon, elég jellemző talán az az egy adat, hogy oly kiváló férfiú, mint *Friedrich Aug. Wolf* nem átalja az abiturienti vizsgálat kötelező volta ellenében ezt az érvet felhozni: «Schon neulich schrieb ich über den Mangel an rechtmässiger Einwirkung des Staats auf das Studiren oder Nicht-Studiren solcher *Vornehmen und Reichen*, die einst kein Amt verlangen. Sollten diese ohne Schulzeugnisse auf unsern Universitäten nicht immatriculirt werden, so hiesse dies ja, solche mit Gewalt auf die fremden Universitäten jagen, um hier nur *reife Unbemittelte oder Bettler zu behalten*.» (*Consilia scholastica*, zusammengestellt v. Wilh. Korte, 191. l.). — Az egyetemi közvéleménynek *Meiners* (Über die Verfassung und Verwaltung deutscher Universitäten, 1802.) adott leplezetlen kifejezést. A tanulmányi vizsgálatok ellen. Göttingát illetőleg, többek közt azzal érvel: *a vagyonosok* külföldi egyetemekre fognak menni, hogy alólok megszabaduljanak, sőt miattok «würden noch weniger *gutgeborene* und gutgezogene Jünglinge sich den Wissenschaften widmen, als bisher». Az ellen, hogy *a szegény* ösztöndíjasokat fél-évenként megvizsgálják, nincs is kifogása. Egyáltalán nagy a gondja, hogy a szegényeket az egyetemi tanulmányoktól visszatartsák. «Selbst eine mässige Zahl von *fleissigen und untadeligen* jungen Leuten, die nicht ausreichen können, ist ein grosses Übel.» (Raumer, IV. 81. l.) Úgy látszik, a híres német tanszabadságnak nem csak ideális alapjai vannak!

pán az egyetemi oktatás érdekében, hogy színvonala alább ne süllyedjen. Tartják pedig az intézetek maguk, állami tisztviselőknek elnöklete alatt, nem az egyetemek, melyek ez úton is mennél inkább elszigetelődnek a közélettől. Összes befolyásuk a középiskolai tanítás irányzására most arra redukálódott, hogy a tanárvizsgáló bizottságok utólagosan áttekinthetik az érettségi vizsgálati dolgozatokat, s a kormány felvilágosítására megtehetik észrevételeiket.

De magának az egyetemi tanulmányok végső sanctiója is elvesztette német földön eredeti jelentését. A licentiatús a philosophiai karon végkép eltűnt, a doctoratus a tudós munkásság első, kezdetleges bizonyítékául* süllyedt alá. Legfőlebb arra szolgál, hogy a könyvek statisztikájában, a német piacon a tudományos irodalom termékenyebbnek lássék, mint tartalmi értékénél fogva megérdemelné.**

A francia fakultások a tanulmányok és vizsgálatok e fokozatait mind ma napig nemcsak fentartották, hanem a társadalmi élet szükségletei szerint törekedtek javítani, fejleszteni. Biztosítékait látták benne az egyéni képességnek, melyet a társadalom joggal megkövetelhet mindazoktól, a kik szolgáltatában fontos tisztségekre vállalkoznak. Az irodalmi és természettudományi karok azonfelül, mint a közművelődésnek, az általános tanulmányoknak művelői hivatásuknak tekintették, hogy megőrizték a nemzet java részében a szellemi műveltség közösségét és egyszersmind az erkölcsi összetartásnak érzetét, a nemzeti egységnek tudatát. Azon időtől fogva, hogy az általános alapvető műveltségnek ápolása kezökből tehát átszállott a középiskolákba, rájuk ezen tanulmányoknak csak szentesítése maradt, a baccalaureatus vizsgálat eszközésével, mely egyrészt megnyitja a tanulók előtt a felsőbb szakiskolák, egyetemi karok kapuját, másrészt mintegy hivatalos bizonyítékát adja, hogy mindegyikük részesült abban a nevelésben és oktatásban, melyet a köztudat megkövetel a társadalom bizonyos osztályaiban. Az egyetemi karok ez úton nagyjában mind e napig vezetői maradtak a társadalomnak, hatásos irányadói a közszellemnek; s a folytonos érintkezés az iskolákból hozzájuk kerülő ifjúsággal, velök is elevenebben éreztette a nemzeti élet idöszerű szükségleteit. A számos politikai nagy

* Ein *Specimen* der wissenschaftlichen Kenntnisse des Kandidaten. (A berlini philos. kar statutumaiban.)

** Paulsen a német gymn. tanárok tudós munkásságáról szólva, önkénytelen hozzáfűzi: «Mag der Überfluss auch gelegentlich unbequem werden.» Id. m. 41. l.

változás mellett, melyen a francia nép e századon átesett, és a középiskolai tanulmányok rendjének sokféle átalakulásában, buzgón teljesítették is e diszes feladatukat. Fényes elismeréssel igazolta szolgálatuk becsét az a nagy enquete, melyet tíz éve a baccalaureatus ügyében a francia közoktatásügyi kormány tartatott. Minden egyetemi fakultás, az összes középiskolák, államiak és községiek, a főbb tanhatóságok (kerületi isk. tanácsok) fel voltak híva véleményadásra, még pedig egyenesen a német és egyéb országokban divó érettségi vizsgálatok módozatainak, nem minden szándékosság nélkül, előtérbe helyezésével. Az egyetemi karok részéről csak két protestáns theologiai fakultás nyilatkozott az idegen mód mellett, az összes állami középiskolák közül szintén csak kettő, a községiek közül mindössze nyolcz, és a tizenhét akadémiai tanács közül csupán egy, a párizsi, a melynek elnöke ép a német eljárásnak buzgó apostola, de ez is a jelen körülmények közt nem tartotta megvalósíthatónak. A francia középiskolák új fejlődése, mely a klasszikus oktatás mellé (*enseignement secondaire classique*) egy teljesen kifejlett, modern alapon nyugvó intézetet (*enseignement secondaire moderne*) szervezett, szintén abban kereste tehát a maga sanctióját, hogy ez újabb tanulmányrendet is egyetemi vizsgálat és baccalaureatus koronázza.

A közbenső fok, a licentiatius, hasonlókép megőrizte sajátos jelentőségét mindkét karon. Széles alapon nyugvó műveltséget biztosít és multhatatlan előfeltétele a középiskolai tanárságnak, úgy hogy senki nélküle sem állami középiskolán (*collège-ben*) tanárságot be nem tölthet, sem az állami tanárság elnyerésére (*lycée-n*) szükséges külön képesítő vizsgálatra (úgynevezett *agrégationra*) nem jelentkezhetik.*

Fontosságban tetemesen nőtt végre a doctoratus értéke. «Hatvan éve — így szól a legilletékesebb bírák egyike, a párizsi irodalmi fakultás termének szükséges átalakítására czélózva (1881.) — a doctori thesis vagy húsz lapnyi értekezés volt és néhány általános gondolat közlésére szorítkozott; egy nap két doctort is felavattak. Ma a thesis könyv lett

* Nem tartom érdektelennek az irodalmi karok licentiatiusának újabb rendjéből fölemlíteni, hogy bár négy kategoriára oszlik, — van irodalmi (klasszikus és francia együtt), philosophiai, történeti és modern nyelvi ága — mindegyikben a megfelelő külön írásbeli és szóbeli vizsgálatokon kívül, közös vizsgálat tárgyai egyaránt: 1. írásbeli: francia dolgozat valami erkölcsi vagy irodalmi tárgyról és latin dolgozat görög vagy római irodalomtörténeti tárgyról; 2. szóbeli: egy görög, egy latin és egy francia fró magyarázata.

és a nappal alig hogy elégséges megvitatására. Mennyi tudás, mily dialektika, ékesszólás, szellemesség nem pazarlódott itt el ezen alacsony, se világos, se szellős teremben, a hol kora reggel óta összeszorul kényelmetlenül vagy ötven ember — a mennyi belefér — valahányszor fölvatás történik! Mennyi mélységes észrevételt, fényes megjegyzést, új munkatervet, eszmék csiráit nem hintettek itt el, számba se véve, a kritika, a tudományosság, a történet és a philosophia mesterei, Villemain, Guizot, Cousin, Jouffroy, Victor Le Clerc, Damiron, Saint-Marc Girardin, Patin, hogy csak azokat említsem, kik nincsenek már az élők közt. «Abból, a mit ma itt hallottam, így szólt hozzám, ily gyűlésünkből távozva egy külföldi tanár, egész félévi előadásra bőséges anyag jutna!»* Különösen a philosophiai munkálatoknak is értékére nézve talán elégséges bizonyíték, hogy Janet, a Sorbonne jónévű tanára, kit közönségünk most jeles művének fordításából ismer,** két éve külön egyetemi előadásainak tárgyává tehette az irodalmi doctoratus alkalmából készült főbb műveket.

Pedig a szakszerű tudás ápolására a francia karok helyzete fölötte mostoha volt német társaikéhoz képest. A berlini és hallei professornak, bármily keveset is törődött hallgatóinak hivatásbeli szükségleteivel, mindig akadtak tanítványai, mert az államvizsgálat rendje minden tanárjelölttől megkövetelte a három éves egyetemi tanfolyamot. Annyi között pedig, a kiket így a kényszer egybehozott, mindig találkozott néhány, a kit a tanár szűkebb seminariumi körben a maga irányának fölnevelhetett. A tudományos tradíciónak volt helye és módja. Franciaországban a szabályzat szintén megkövetelt ugyan a licentiatusi vizsgálathoz legalább egy évi inscriptiót, de fölmentette a jelenléttől ép azokat, a kikre az irodalmi és természettudományi karok leginkább számíthattak. A ki valamely iskolában munkát vállalt és a baccalaureatus révén kapott is, nem volt köteles előadásokat hallgatni; a nagy

* *Gréard*, Oct., *Educ. et Instr.* IV. Ens. sup. 45. l. — Több negyedszázadjánál, hogy *Duruy* minister jelentésében jogosultan mondhatta: Les thèses de doctorat, dans les facultés des lettres, constituent le plus souvent des ouvrages qui restent. Dans celles des sciences et de droit, ce sont encore des travaux considérables. *Aussi le grade de docteur est-il, en France, bien plus difficile à conquérir qu'en tout autre pays.* Statistique de 1868. Rapport à l'Empereur.

** A politikai tudomány története az erkölcsstanhoz való viszonyában. 3 köt. Kiadja a m. tud. Akadémia, 1891. Az 1892/3. évi előadásainak címe: «Étude des principales thèses philosophiques du doctorat ès lettres.»

többség tehát magánúton készült vizsgálataira és pusztán ez alkalmakkor érintkezett a tanárokkal. Ily bajos állapoton egyedül kiváló elmék lelkesedése győzedelmeskedett. Az a meggyőződés adott irányt, hogy a tudomány nem egyes zárt körök szabadalma; hogy elvek és igazságok nem pusztán az elvont elmélkedésnek szolgálnak alapul, új meg új következtetések szövésére, hanem hogy feladatuk, mesterei lenni az életnek, bevilágítani az erkölcsi bonyodalmak, társadalmi ellentétek rejtekébe, segítséget nyújtani a lét küzdelmében, erősíteni az ember uralmát a természet fölött.

A mi vezető eszmékre maguk jutottak könyvesházuk magánosságában, kiterjeszteni uralmukat mennél szélesebb rétegekben; a mely fölfedezés jutalmazta fáradalmas kísérleteiket műhelyeikben, ismertetni azt és hasznosítani a közjó érdekében: ime, ily törekvések nyilvánulnak a francia irodalmi és tudományos karok tanszékein, mihelyest az idő és körülmények viszontagságai tért nyitnak szabadabb tevékenységre. Az iskola ügyrendje, a tanulmányok szervezete nem biztosított számukra állandó, köteles tanulóságot, megnyitva előadói termők ajtaját a nagy közönségnek, szereztek ők maguknak képességek mértékében szabadon lelkesedő hallgatóságot.

Úttörők — úgy látszik — a huszas évek végén Cousin, Guizot és Villemain voltak a párizsi irodalmi karon; később, a júliusi kormány alatt mind a három egy ideig közoktatásügyi miniszter volt. Philosophiai, történelmi és irodalmi előadásai nagy figyelmet keltettek, tág körben vonzottak, s miután könyv alakban is megjelentek, messzeható befolyással voltak a francia tudomány szellemére. Mellettük egy időben a tudományos karon hirdették emlékezetes fölfedezéseiket a physika, chemia, természetrajz és mathesis terén Biot, Gay-Lussac, Geoffroy Saint-Hilaire, Dulong, Cauchy; mindnyája koruknak elsőrangú szakférfia. Majd a vidéken is követték nyomdokaikat. A harminczas években például Lyonban Edgar Quinet és François oly sikert arattak, hogy a hallgatóság folytonos gyarapodásával kénytelenek voltak előadásait az egyetem szűkebb terméből áttenni a városházára, majd onnan a törvényszéki palotába. A francia szereti az értelmes, szép heszédet, s a francia tudományosság ekként a nyilvánosság világánál fejlődve, kétségtelen sokat köszön neki nemcsak a gondolat-szövés és eszmeszerkezet átlátszó szabatosságára nézve, hanem főképen, hogy irodalmi csinnal is, nemes formában jelenkezik.*

* A francia felsőbb oktatás legújabb történetirója, *Liard*, kissé fél-

Nem, tagadhatatlan, ez nem első rendbeli feladata a facultásuknak! A francia tanárság tudatában is volt annak minden időben, hogy a tudományos munkásság folytonossága, haladása érdekében valódi tanítványokra volna szükségök.* Ám ha az áldatlan huzavonának, melyel politikai érdekből állam és egyház, főleg a középiskola birtokaért, versengett, épen a tanárképzés vallotta kárát, s a fakultások tehát a közművelődés e természetes organumainak nevelésétől el voltak zárva: ki merné kicsinyleni más irányú munkásságuknak igaz érdemeit a tudományos érdeklődés ébrentartása és nemesítése körül? Még mai nap is, jobb viszonyok közt, a közoktatásügy nemzeti feladatairól elmélkedvén, a párizsi irodalmi kar paedagogusa, ékesen tudja méltányolni ezt a feladatot. «A szokások — úgymond — más-más országban mások; azonban Franciaországban a közönségnek rokonszenves és értelmes érdeklődése a felsőbb tanulmányok iránt sokkal tiszteletreméltóbb, sem-hogy figyelmet ne érdemelne. Legnagyobb tudósaink nem csekéltették előtte kifejteni fölfedezéseiket, s nem látszik, hogy ártott volna munkájoknak akár alaposág vagy mélység tekintetéből: hihetőbb, hogy állandó törekvésök, érdekesnek lenni és világosnak, hozzájárult a francia szellem legjobb sajátosságának és a francia tudomány jó hírének fentartásához. Igen helyes dolog, hogy minden tanárnak minden évben legyen valami előadni valója, készülékekkel vagy a nélkül, ideje, módja és kedve szerint, de sorban és rendben, úgynevezett előadásokban, többé-kevésbé szerencsés, termékeny, elme-ébresztő alakban; előadva

szeg világitásban tünteti fel a multat, s nem igen méltatja érdeme szerint a régiebb idők e nevezetes mozgalmát. Azonban a francia irodalomnak valóban nagy gazdagodását, ez előadások révén, kénytelen-kelletlen még sem tagadhatja. Csupán vidéki karokat tartva szem előtt, megjegyzi: *Heureux quand les leçons se condensent en quelque livre remarquable, comme la Cité antique* de Fustel de Coulanges, et la *Famille* de M. Paul Janet, à *Strasbourg*; les *Moralistes français* de Prévost-Paradol et les *Empereurs romains* de M. Zeller, à *Aix*; les *Moralistes sous l'Empire romain* de M. Martha, à *Douai*. Louis Liard, *L'Enseignement Supérieur en France, 1789—1893*. II. 277. 1.

* A párizsi természettudományi kar már 1837-ben tisztét akként körvonalozza, hogy terjeszti az exact tudományok ismeretét nyilvános előadásai által, s előkészíti az ifjúságot a tanári és tudós pályán megkövetelt vizsgálatokra. Ép ez utóbbi feladatának szolgálatában sürgeti felszerelésének gyarapítását, laboratorhiumokat kíván, több és tágasabb előadó-termeket, szemléltető gyűjteményeket, végre könyvtárt a tanulók számára, hol megtalálhatnák

legjobb fölfedezéseit, ha vannak. mindenestre kutatásainak és elmélkedéseinek java részét, tanulmányainak valamely határozott körében. Mennyivel érne többet, ha a művelt, tanulni vágyó körök mindenütt zárt ajtóra akadnának fakultásainkon? ha a melegség és világosság e tűzhelyeiről egyetlen egy sugár se hatolna egyenest kifelé? Jó dolog az is, hogy az idegenek szabadon járulhassanak tanszékeink elé. A szellem, mely körülöttük leng, még ha nem is igen hatékony, se nem eredeti, nem adhat rossz véleményt Franciaországról; s mellékesen hallva előadásainkban valamit nemzeti törekvéseinkről, nem egy tanulta közülök szeretni vagy legalább tisztelni hazánkat.*

Változtak a viszonyok. Mihelyest a közoktatástügy ura lett sorsának, a nemzeti művelődés szüksége visszaadta az illető karokat sajátos hivatásuknak. Miként ismerték fel és miként teljesítik, egy-egy újabb nemes vonását állítja elénk a francia közszellelmnek.

A külön tanárképzés fontosságát soha sem vonták kétségbe francia földön. Alighogy megszületett a nemzeti köznevelés eszméje, s tette meg első kísérő lépéseit, egy tanári karnak képzése a legközelebbi teendőjének mutatkozott. A világ nem látott sem előbb, ezután se foglani látni ahhoz hasonló gyülekezetet, a minő ép száz éve (1795. jan. 19.) e célra Párizsban összesereglett. Ezernégyszáz kiszemelt, tanult jelölt jött az ország minden vidékéről, hogy a kor elsőrangú tudósaitól és kiváló szellemes íróitól nyerjen oktatást a tanítás mesterségében.** Ez az első tanárképző, *École Normale*, négy havi működés után, ter-

Európa és Amerika nevezetesebb tudományos folyóiratait és tankönyveket a szükséges számú példányban. (Liard, H. 216.) — Olynemű kísérletek sem hiányoztak egyébként, melyek német viszonyokra emlékeztetve, a többi karok tanulóival akarták pótolni a hiányt. A második császárság nagy kísérletező ministere, Fortoul, ki maga előbb egyik provinciális irodalmi karon tanár volt, kötelezte a jogi kar hallgatóit, hogy az irodalmi tanulmányokhoz beiratkozzanak; a beiratkozást elérhette, de koránsem az előadások látogatását. Lukább arra szolgált rá, hogy a karok egyéb kiváló hallgatói elmaradoztak, a mi különben nem volt szándéka ellenére. (Cournot, Des Institutions d'Instruction publique en France, 1864. 418. l. — Liard, II. 266.)

* *Marion*, l'Éducation dans l'Université, 76. l.

** Ime tanári testülete: matematika, *Lagrange* és *Laplace*; physika, *Hauy*; ábrázoló geometria, *Monge*; természetrajz, *Daubenton*; chemia, *Berthollet*; földművelés, *Thouin*; földrajz, *Buache* és *Mentolle*; történet, *Volney*; erkölcsstan, *Bernardin de Saint-Pierre*; általános nyelvtan, *Sicard*; értelem elmélete (analyse de l'entendement), *Garat*; irodalom, *La Harpe*.

vének szertelenségén, vállalkozásának szokatlanságán hajótörést szenvedett; de fénye minden időre besugározta a francia tanárság állását. «Néhány kivétellel — mond Biot, a tudományok történetét tárgyalva a forradalom alatt — eddigelé a tudományt tovább fejlesztő tudósok teljesen különvált osztályt alkottak Franciaországban a tanárok mellett. Most az első matematikusokat, első természettudósokat szólítván fel tanárságra, a convent szokatlan fényt árasztott a tanító hivatására. A közönség szemében oly cím, melyet egy Lagrange, egy Laplace, egy Monge, egy Berthollet viselt, joggal mérkőzhetett a legszebb más címmel.» Ezen intézetnek emléke éledt fel vagy tizenkét évvel később, az Université megalakulásával (1808.), abban a hasonló nevű intézetben, mely azóta, némi a közoktatás egyetemével együtt átélt viszontagságos időt leszámítva, Franciaországnak egyetlen és a világnak legkiválóbb tanárképzője.* Vezető tanárai majdnem kivétel nélkül irányadó elmék, ékes tollú írók voltak, többnyire magának az intézetnek növendékei; termékeny tudósok és remek stílisták, akadémikusok, tanárok, politikus vezérférfiak szép számmal kerültek kötelékéből. Benne fejlődött ki a tudós-nevelés ama személyes módja (la petite leçon, conférence), hol a tanár hallgatóinak szeme láttára, velők együtt dolgozik, hogy őket megtanítsa dolgozni, szemben a szokásos előadások (la grande leçon, cours) alakjával, melyben kész eredményeket közöl. A munkásság e nemének átvitele az irodalmi és természettudományi karokba, hogy ők is a tudomány melegágyai, a közművelődés semináriumi lehessenek, első sorban tanítványokat követelt volna, de ezekkel, tudjuk, éppen nem rendelkeztek.

* Az ember nem olvashatja megindulás nélkül a hálás sorokat, melyekben *Jules Simon*, egykor tanítványa, minster korában arról az időről megemlékszik, midőn a restauratio kormánya alatt csak tűrt, majd el is nyomott állapotából, a júliusi kormány az intézetet ismét fölélesztette és szegényes felszerelését — il était difficile d'imaginer une installation plus misérable — tanárainak jelessége, tanítványainak buzgalma teljesen elfeledtette. «C'est le temps héroïque de l'École Normale.» Tudósítását e szavakkal zárja be: Cousin oltalma alatt, 1846. vonult át a rue d'Ulm-i épületbe, mely külön számára épült. Ma van vagy negyvenezer kötetnyi könyvtára, szép természetrajzi gyűjteménye, igen dús fizikai szertára és az övé Sainte-Claire Deville és Pasteur szép laboratoriuma. Két ily név és még több, melyet felsorolhatnánk, eleget mond tanítása értékéről. Minden szempontból véve, bizony a világ első iskolája. (La Reforme de l'Enseignement Secondaire, 1874. 228–231. l.)

Csupán a harmadik köztársaság erélyes oktatásügyi intézkedései hozták meg a változást. Az előbbi kormányok megelégedtek azzal, hogy a maguk intézeteinek, az állami lyceéknak főbb állásait a tanárképző neveltjei valahogy elláthatták; egyébként káros politikai engedékenységgel, főképp az egyházi rendek iránt, a nem állami collegiumok tanárságának képzését a magántanulmány ingoványaiba engedték rekedni. Az oktatásügy nemzeti, világi szervezésének haladtával, a középiskolai tanulmányok szélesebb körű átalakításával ez az út tovább folytatása lehetetlenné vált. Ijedelmesen kitűnt a köztársaság kormánya alatt készült első teljes statistikából (1876.) — megelőzőleg csak még 1843. és 1865. voltak hasonló felvételek — hogy nagyrészt mily szánalmas készültségű elmékre volt bízva a középiskolai oktatás.* Ily kiáltó szükséggel szemben sürgős dolga akadt a gondoskodó segítségnek. Az állam azonnal (1877.) ösztöndíjakat (bourses de licence) alapított a licentiatusra készüők számára, majd három évvel később a tanárvizsgálat megkönnyítésére (bourses d'agrégation); a díjakat pályázó vizsgálat alapján adta, eleinte főleg az intézetekben már foglalatoskodó személyeknek. Majd ismét három év múlva tisztán tanulmányi ösztöndíjakat (bourses d'études) is szervezett olyanok számára, a kik a tudomány valamely ágában már kellő képzettséget tanúsítanak és eredeti kutatásukra szánják magukat tanáruk vezetése alatt.

És a karok? Mindnyája örömmel fogadta, hogy vannak végre nekik is tanítványaik.** Lelkesedéssel, eléggé nem dicsérhető buzgóság-

* Az állami intézetekben is 2350 tanár közül csak 862 volt agrégé. azaz tényleg tanárrá képesített; egyetemi fokozatukat véve, 854 csak bachelier volt, azaz érettségi bizonyítvánnyal ellátott. Az 1087 főnyi segédszemélyzetben (maîtres et aspirants répétiteurs) csupán 129 volt licencié, 102 még bachelier sem. A községi intézetekben a 3430 főnyi személyzetben — köztük 2650 tanári állásban — épen csak 47 volt agrégé. 2854 pedig pusztán bachelier vagy elemi tanítóságra képesített.

** Oct. Gréard, a párizsi akadémia vicerectora 1881. jelentésében (id. m. 67. l.) ekként nyilatkozik: «En un mot, comme la Faculté de Droit et la Faculté de Médecine, la Faculté des Lettres et la Faculté des Sciences on aujourd'hui leurs étudiants.» Ugyancsak így jellemzi Liard, a felsőbb tanulmányok igazgatója a ministeriumban, a beállt változást (id. m. II. 401.): «Ces étudiants-là, étudiants en lettres, étudiants en sciences, *espèces toutes nouvelles, naguère encore inconnues et même réputées impossibles*, ils existent maintenant, et leur apparition a marqué la métamorphose de ces deux ordres de facultés.»

gal és — ha szabad mondanom — páratlan önmehtagadással léptették életbe az új intézkedéseket. Legelőbb is majdnem mindenik tanár rá szánta magát, hogy szokott rendes, a nagy közönségnek is szóló előadásán kívül vagy helyette tanulmányi előadásokat (*cours fermés*) is tart; hogy különösen még elvállalja azon értekezletek (*conférences*) és gyakorlatok (*exercices pratiques, correction des devoirs*) körül is az őt illető részt, melyek a szóban forgó vizsgálatok letételét és fokozatok elnyerését veszik czélba. Pedig e munka, a mennyire kívánatos a jelöltekre nézve személyenkint, hálás az oktatásügy szempontjából egészét tekintve, ép annyira terhes a tanárra nézve. Az ösztöndíjasok havonként legalább egyszer készítenek megfelelő dolgozatokat. A tanár utasítást ad a tanulmányozásra, példát nyújt, meghatározza az előkészülés módját. Egy-egy értekező különösen kérdezésre van szánva, biztosításként, hogy az előkészület el ne hanyagoltassék. A teendők növekedésével, a működés módozatainak e nagy változásával a karok szervezete is bővül, módosul. A tanári állás mellé ifjabb erőkből értekező-vezető állásokat szerveznek: *maitre de Conférences*, a mint az *École Normale* szokta mestereit nevezni.

De a buzgó hazafiasság a szükséggel szemben leleményessé tesz. Sokkal nagyobb a készületlen tanerők száma, semhogy az állam győzné mindnyájok gyámolítását,* az iskola nélkülözhetné csekély készütségeknek is segédelmét. A fakultások székhelyén, vagy közelében csakhamar ajánlkozik a czélszerű eszköz. Bizonyos előadások, szükséges értekezletek könnyen csőtörtőkre tehetők, az iskola szabad napjára (*conférences du jeudi*) vagy szabad óráira; a fiatal tanárok jönnek, távolabbról is vasúton, valahányszor csak tehetik; a kormány megkönnyíti engedményekkel a költségek viselését. De a kik nem jöhetnek? A fakultás azokat sem hagyja jó tanács, hasznos segítség nélkül. Előttem fekszik a párizsi fakultások tanrendje.** Első része tájékoztatást ad az előadások és gyakorlatok soráról és rendjéről, felvilágosítást mindenről, a mi a tanulmányok, vizsgálatok, sőt életrend tekintetéből is a tanulóknak, a különböző karok hallgatóinak tudni mulhatatlan vagy kívánatos. Egy második rész az egyes vizsgálatok és tudományok rendje szerint, szé-

* A felsőbb oktatásbeli ösztöndíjak összege 560.000 frank, — körülbelül 450 ösztöndíj, belölők 400 esik a tanárképzésre. — A szóban forgó két kar hallgatósága 4000 körül áll.

** *Le Livret de l'Etudiant de Paris. Publié sous les auspices du Conseil général des Facultés. Paris, Delalain Frères, Imprimeurs de l'Université.*

pen havonként felosztva, minden óra egy-egyét juttatva, a *feladatok sorozatát tartalmazza*, melyeket az egyetem a vizsgálatra otthon készülőknek kidolgozásra előlegesen kitűz. A *levelezés útján való előkészítés* (préparation par correspondance) a legtöbb főiskolán rendszeren folyik. A tanulmányi év elején a középiskolákban jegyzéket körözlet a tankerület igazgatója, melyre az illetők bejegyzik nevök mellé, hogy minemű vizsgálatra készülnek; komoly intés szól a fiatalabbaknak, hogy vizsgálatra nem jelenkezvén, pályájukat is befejezettnek tekinthetik, és figyelmeztetés elhatározásuk súlyos következményeire. A feladatok kitűzése meghatározott napon történik — a párizsi fakultás, láttuk, már év elején az egész tíz óra megteszi — pontos időben készítendő a dolgozat is, s ép úgy készül határozott időre a javítása. Az írásbeli közlekedés hiányainak pótlásául szolgálhat a hetenkénti részvétel a csöförtöki értekezleten. De nem részletezem tovább. Ugyan ki meríthetne is ki minden apró módozatot, a mit művelt elmék lelkes elhatározása hazafias munkában kieszelni képes?!

De mulasztás volna egy tényről meg nem emlékezni. Az oktatásügy nemzet-nevelő hatását ha valamely népszellem egyszer felfogja és egyetemes keretben szervezi, hatalmas erőt nyer benne korlátolt rendi és osztály-különbségek legyőzésében. Első dolog azonban a fél-szeg elkülönítésnek elejét venni magában az oktatás intézményeiben, s netáni ferde hagyományokat megtörni. A középiskola határán azért meg nem állapodhatott az üdvös mozgalom, mely az irodalmi karokat a paedagogiai képzés helyévé tette. Valóban a lyoni fakultás azonnal, hogy értekezleteit elrendezte, megnyitotta ajtaját a középiskolaiakon kívül oly jelölteknek is, a kik valamely felsőbb népiskolai tanítói oklevél megszerzésére akarják előadásait igénybe venni; sőt szervezett számukra külön értekezleteket és gyakorlatokat.* A paedagogia tanára a párizsi fakultáson érdeme szerint méltatja a kezdeményezést és az angol egyetemek társadalmi új tevékenységére utalva, általánosítását sürgeti. «Most hogy vannak nekünk is tényleg, ha nem is jogilag nagy, élő egyetemeink, kell, hogy mennél inkább az értelmi élet és erkölcsi melegség tűzhelyei legyenek, melyek áldásos hatásukat éreztetik az egész országban, vagy legalább is a közoktatás egész terén.»**

* Annuaire des Facultés de Lyon. 1887—8. 60. l. Préparation aux grades supérieurs de l'Enseignement primaire.

** Marion, id. m. 103. lap.

III. AZ ANGOL EGYETEM.

Koránsem pusztá szerkezeti tekintetek bírnak rá, hogy az angol főiskolát is bele vonom tárgyalásom keretébe.* Szervezete ugyan és tanulmányi rendje egészen elűt minden continentalis egyetemétől, a mennyiben mai napig is nagyobbára a régi artium facultas tisztét teljesíti. Azonban ép ebből a tekintetből, különösen minő magatartást tanusít a közművelődés feladatai iránt, oly sok okulás meríthető működésének megfigyeléséből, hogy mellőzése a tapasztalati adatoknak legérdekesebb és talán legértékesebb tanulságától fosztana meg.

Az oktatásügyben is, ép úgy mint a közélet más ágaiban, az angol példa derít rendszerint legbiztosabb fényt a társadalmi intézmények természetszerű alakulására és jelentőségére. Mellékes, idegen tényezők és körülmények itt ritkábban akasztnak meg vagy terelnek félre valamely intézményt fejlődésének útjában, a mint azt például még a tanügy terén is a gazdasági állapotok szegényessége és az állami szaggatottság kicsinyes érdekei tették német földön. A politikai viszonyok állandósága viszont nem teszi szükségessé, hogy az elvi rendelkezések rideg következetessége, azonnal mind végig hajtva, pótolja az élő hagyomány jótekonny biztosságát, mint az Franciaországban történik. Az institutiók hatása és haladása Angliában egyedül képviselőiknek személyes erkölcsi határozottságától és értelmi erejétől függ, s ezen törvény szerint alkalmazkodott az iskolai élet is mindenkoron az idők és emberek szükségleteihez.

«Az igaz nemzeti egyetemnek az legyen az ideálja, hogy kiterjeszkedjék annyira, mint maga a nemzet. Közös gyűjtőmedenczének kell lennie, hova az ország meríteni jó egész közép és felsőbb oktatását. Gyökereit mélyen belé kell bocsátania a társadalom talajába, hogy új tápot szívjon belőle, értelmi és erkölcsi hatalmának megújuló elemeit.» Egy oxfordi collegium fejének e szavai, a parlamenti bizott-

* Fejtegetésem egyszerűség kedvéért tulajdonképp a régi két nagy egyetemet tekinti; hatás tekintetében velők egyik újabb alapítás sem versezhet, bár a tanulmányok egyik-másik ágának istápolásában lehetnek külön érdemeik. Oxfordon és Cambridgen kívül vizsgáló egyetem még London (alakult 1837.), tanítók is Durham (1832.) és a *Victoria*-egyetem Manchesterben (1880.).

ság előtt, majdnem egy félszázaddal előbb (1850.) hangoztatva, jelzik azt a szellemet, mely az angol egyetemeket az utolsó évtizedekben teljesen átalakította, s akkori népszerűtlen, lenézett állapotukból kiemelve, ma újra a köztisztelőnek és nemzeti büszkeségnek tette tárgyává, mint soha az előbbi időkben.

Századunk közepe táján ugyanis az angol közvélemény művelt. tanult köreiből szintúgy, mint az ipari és gazdasági érdekeket ápoló osztályaiban az egyetemi életről és oktatásról nagyon elítélő, hogy ne mondjam megvető és ellenséges nézetek uralkodtak. Haszontalan tanulmányok, elavult módszerek, divatja mult rendszer és általában képtelen tanítók — így hangzott az ítélet írók és tudósok közt, különösen Oxfordról, mely még a parlamentbe is rendszerint a legreactionariusabb és legbigotabb képviselőt küldte, a kire csak szert tehetett. A tevékeny, gazdálkodó középosztály pedig nem látott az egyetemen egyebet, mint a gentry-fiúk szabados szórakozásainak színterét; a collegiumok fejei és tagjai meg mind csupa «tunya pap» (idle clergyman) volt szemében, a kiknek nagy a jövedelmök, a nélkül, hogy tennének is valamit fejében.*

S tényleg, e kevésse hizelgő vélekedés nem volt alaptalan, bár az egyetemek esetében is állhat a mondás, hogy többnyire jobbak a híroknél. Abból a satnya állapotból ugyan, melybe a mult századnak erkölcsben oly fogyatékos társadalma őket sülyesztette, a jelen század elejétől fogva lassan önerejükből már kiemelkedtek volt; főleg a vizsgálatok rendjének és módjainak czélszerűbb szabályozásával véget vetettek a szabadalmazott tunyaságnak, véget a rendszeres összejátszásnak vizsgálók és jelöltek közt. De egészben véve, még 1850 körül is, midőn a parlament közbelépése elkerülhetlenné vált, szervezetők, életrendjők, tanulmányaik messze elmaradtak a kor művelődési követelményei mögött. Az egyetemet, tudományos tevékenységét és tanítását, a szó szoros értelmében fölemésztették az egykor beléje helyezett jótékony testületek, a collegiumok. Nem is volt már egyéb, mint ezeknek szükségszerű szövetkezete, hogy neveltjeiknek és vizsgáltjaiknak megadja a mesterek gyülekezetében (House of Congregation) a hagyományos fokozatokat. Maguk a collegiumok, eredetileg szegény tanulók (scholar) és főleg a felsőbb fakultások fokozataira készülők férfiak (fel-

* Mark Pattison, Review of situation; az Essays on the endowment of research, by various writers, London, 1876. cz. gyűjteményben, 7. lap.

low) gyámolítására voltak alapítva, hogy gondtalanul élhessenek egyetemi tanulmányaiknak; lassanként azonban zártkörű iskolák lettek, egyházi nevelő intézetek, papi seminariumok, melyek egyúttal, jó díjért, a nemes úrfiak nevelésének befejezését is elvállalták. Bő jövedelemforrásukat, terjedelmes jószágaikat nem a tudományok mennél többoldalú ápolására, sem a nemzeti művelődés mennél szélesebb terjesztésére szánták, a mint az alapítók tervezték, hanem szűk osztályi érdekeiknek foglalták le teljesen. Egy része a jövedelmőknek tanulóiknak jutott ösztöndíj (scholarship), más nagyobb része tanulmányaik befejezése után egyes kiválóbb vagy kegyeltebb tagjaiknak (fellowship) nagyobbára évi kegydíj, majdnem semminemű külön szolgálatért, mert a kik közülök mint collegiumi nevelők (tutors) az ifjúság gondozásának és tanításának elvállalták terhét, ezért külön díjban részesültek. Az egyházi szellem, felekezeti türelmetlenség még inkább megszorította jótékony hatásukat. Az egyetemen senki be sem iratkozhatott, vizsgálatra nem jelentkezhetett, ha előbb valamely collegium nem fogadta be tagjává. Ezek pedig már jelentkezéskor megkövetelték mindenkitől az államegyház hitczikelyeinek (the Thirty-nine Articles) aláírását. A javadalmazásokban való részesedés pedig sokféle egyéb egyházi és ritualis megszorításhoz volt fűzve; a testületek tagjait kötelezték a papi szentség felvételére, és javadalmazásuk megszűnt, ha megházasodtak. Klerikális szellem uralkodott mindenben és az egyetemeket theologiai viszálykodásnak tette fészkeivé.

A papi növendéksereg és a nemes ifjúság sajátos vegyülete tükröződött vissza a testületi életrendben. Egy oldalról az asketikus erkölcsstan nem egy áldozatot követelt az ifjak életkedvétől, megszorította koros tagjainak is társas együttélését és megfosztotta őket a családiaság kellemétől, — másfelől megbocsáthatlan elnézést tanusított a nevelésére bízott gazdag fiatalság kedvteléseiről. A gentlemanlike magatartás volt ugyan az ideál, de az erkölcsi felfogás igazában nem igen emelkedett túl azon, a mi az időben a seregben és a hajóhadban divott; főképp a nagy-ivás és a vele járó bűnök nem voltak ritkaság, még a köztermekben sem. Mint úri multság járta a csónakázás és cricket, főleg a nagy középiskolákból kikerült gazdagabb ifjak közt, a vadászat is sok idő- és költségpazarlással; de az ifjúság nagy zöme hiányt szenvedett igaz testedző játékokban és egyéb nemes multságban.

Ugyancsak a theologus szempont és a hagyomány döntött a tanulmányok megkötött rendjében és szűk terjedelmében. A klasszikus

nyelvek és a matematika szerepeltek a sok hittan mellett, mint a köz-művelődés egyedül érdemes elemei; történet, nemzeti irodalom, modern nyelvek, természettudományok ápolása hiábavaló idővesztéségnak állt hírében, zene és művészet minden tekintetben férfias méltóságon aluli, asszonyos foglalkozásnak. A tanítás módja pedig egészen iskolaszerű volt, leckeadás — leckemondás; ez is a nagy többségre nézve, mely nem keresett díjakat vagy kitüntetést, kevés megerőltetéssel járt, a vizsgálatokra készülés rövid idejét leszámítva. A díjakra pályázók kétségkívül a vizsgálatok szigorításával feszült munkát végeztek, de ezek is csak szokott csapáson haladtak, minden szélesebb érdeklődés, nemesebb körültekintés nélkül. Egyetemi előadások, melyek emelkedettebb szellemenben irányozták volna az intézeti tanítást, alkalmat adtak volna a tudomány új vívmányainak ismeretére, majdnem teljesen hiányoztak, ámbár királyi és collegiumi alapítványok biztosították a tanszékek betöltését, s jelesebb elmék szép számban foglaltak helyet bennök. Oxfordban vagy százötven évig tartott a nyilvános tanításnak ezen «ideiglenes szünetelése» — a mint a collegiumok főnökei az egyetem kancellárjához intézett levelökben az előadások hiányát euphemice jelezték; — Cambridgeben a tanárok nem ejtették el teljesen divatját, de «nagy újoncznak kellene lenni annak, vagy sanguinikus fogalmakat táplálnia, a ki elhinné magáról, hogy alapos, szolid tudományos előadásokkal biztosíthatná a deákság szorgalmas látogatását», mond ez időben az egyetemi oktatás alapelveiről szólva egy elsőrangú tudós és egyetemi tanár.*

Hosszas parlamenti rendelkezésekre és mélybe vágó törvényhozói alkotásokra volt szükség, két ízben is, hogy a multak e romján korunk szellemében megújult egy intézmény emelkedjék. Az első nagyobb üdvös változást a liberális kormány által initiált 1854. egyetemi törvény (Cambridgere vonatkozólag az 1856. évi) és annak alapján készült collegiumi szabályzatok létesítették, főképen az egyetemi oktatás kiterjesztésének és emelésének irányában. Az egyetemet, szervezetének átalakításával, felszabadították a collegiumok gyámsága alól. Fővezetését választott testület kezébe tették, melyben a collegiumok főnökei, az egyetem tanárai és helybenlakó mesterei (legfőbb graduáltjai) egyenlően

* William Whewell, Über die Grundsätze der engl. Universitätsbildung — übers. von Schnuse, Braunschweig, 1845. — 85. lap. V. ö. 90—92. lap: Colleges u. Universität.

vannak képviselve. A collegiumok szabadalma megszűnt; az egyetem felügyelete alatt kívülök lakók is jelenkezhettek a beiratkozásra. Minden vallásos bizonyoságtétel elmaradt, legelőbb a fölvételre és az egyetemi alsóbb fokra, a baccalaureatusra nézve. S ha a mesterfoka és a collegiumi javadalmazás (fellowship) még az első intézkedéskor az államegyház tagjainak maradt fentartva: nem telt egy évtizedbe, hogy maguk az egyetemi hatóságok, collegiumfők, tanárok és javadalmazás társak ostromolták a törvényhozást e megszorításnak is megszüntetéseért.* Az egyházi jelleg letörlésével és a szabadabb szellem bevonulásával majd a férfinem szabadalma is ingadozni kezd. Előbb Cambridgeben (1869 óta), aztán, késve bár, Oxfordban is (1879.) alakulnak női collegiumok. Teljesen megváltozik végre az egyetemi élet szerzet-szerűsége, midőn (1877.) a collegiumi társakat feloldják a nőtlenség kötelezettsége alól.** Az életrend változásával az életkedv is nemesebb alakban nyilatkozik, «a női befolyás növelte az ártatlan aesthetikai szórakozások becsét», a nélkül, hogy a testedző játékok tisztelete alábbszállt volna. Athletikai, irodalmi, politikai clubok egyesítik a különböző collegiumok ifjúságát közös nemes foglalkozásban. «Lawn-tennis, théára találkozás, zene- és tánczesztély elűzi végleg a köztermekből a vad ivást; az erkölcsök általán finomulnak, nemesbednek.»

De a collegiumok belső élete is felszabadult középkori szabályzatainak nyüge alól; új alkotmányukkal új törvényhozói jogosultságot nyertek tanulmányuk rendjének megállapítására, javadalmazásuk előnyösebb hasznosítására. Nemesak a tanulói ösztöndíjak száma és értéke növekedett tetemesen, hanem főkép a fellowi javadalmazás biztosított a valódi érdem számára; vele együtt a collegiumok kormányzata alkalmas, tehetséges férfiak kezébe jutott, a kik a haladást és javítást természetszerű köteleességeknek tekintik.

Mert az egyetem maga is új életre ébredt. A tanári kar újra szerveződik, tekintélyesen növekedik, javadalmazása a collegiumok járulékaival gyarapodik. A tanulmányok és vizsgálatok rendszere is módosul; a régi tárgyak mellett, némikép egyenrangú tiszteletet vivnak ki

* Mégis 1862-től 1871-ig tartott a parlamenti vitatkozás, míg a lordok háza is belenyugodott és a felekezetiiség békóit teljesen levette az egyetemekről.

** Minden collegiumban azóta csak néhány felügyelő nőtlen fellow tartózkodik; a házások csinos villái most az egyetemi városoknak új díszai.

maguknak történet és természettudomány, modern philologia és keleti tanulmányuk. «Klerikális és aristokratikus színezete vész az egyetemnek, helyébe mindinkább cosmopolitikussá válik; minden hitvallás összhangba vegyül benne, nem ritkán látni keleti típusú és színű ifjakat is utcáin akadémiái öltözetben.»*

Az egyetemi nevelés e mélyenható változását, melyhez foghatót sok százados történetében alig találni, csakhamar egy más irányú mozgalom követte: most a tudomány ápolásának, a tudós kutatás gyámoztatásának (endowment of research) jelszava alatt. Megelőzőleg a liberális kormány (1872.) egy parlamenti bizottság által megvizsgáltatta az egyetemek birtokait és jövedelmeit.** Rája élénk agitatio indult meg oly alapon, hogy a jövedelem kelleténél nagyobb mértékben szolgál nevelési céloknak, és igen kevésbé maguknak a tudományos szükségleteknek; új bizottságot követelnek egyenest azzal az elvi megbiztatással, hogy a collegiumok jövedelmeit is belevonják az egyetem tudós céljainak segédelmére. Ezúttal e törekvéseket a conservatív kormány támogatta, s maga az oxfordi egyetem kancellárja (Salisbury marquis), a kormány befolyásos tagja, terjesztette be a törvényjavaslatot, mely a collegiumok gazdagságát az egyetem és a tudomány érdekeiben törekedett értékesíteni.

A javaslat törvényynyé vált (1877.), s az értelmében alkotott végrehajtó bizottságot, az összes régebbi szabályzatok revisiójára és újak alkotására, terjedelmes törvényhozói hatalommal ruházta fel. Több évi működés után az egyetemek és collegiumaik számára, magától érthetőleg e testületek részvételével, teljes új törvénykönyv készült, minden régebbi szabályzat és rendelkezés hatályát megszüntetve.

Első sorban egészen átídomította a törvény a collegiumok javadalmazott állásainak természetét. Kétféle fellow-ságot létesített (mindkettőnek javadalmazása egyaránt két-kétszáz font). Az első a közönséges vagy «jutalmi» javadalmazás. Vizsgálat útján nyerik el szerényebb jövedelmű tudósok, hét évre, semmi egyéb kötelezettséggel, mint hogy tanulmányaiknak éljenek,** olykor határozottan kitűzött czéllal. Pontos

* Brodrick, History of the University of Oxford. London, 1886. 221. l.

** A két egyetemnek jövedelme 1871. felrugott 754,405 fontra; — birtoka volt Oxfordban az egyetemnek 7,683 acre, a collegiumoknak 184,764 acre; — Cambridgeben az egyetemnek 2,445 acre, a collegiumoknak 124,826.

*** Egyes collegiumok azonban ilyenektől is megkövetelnek egy-két évi tanárságot.

gondoskodással körül van írva a szabályzatokban, miként biztosítandó, hogy az egyetemen ápoltt összes tudományok arányos figyelemben részesüljenek az évdíjak megosztásában. A második a tiszti, tanári fellow-állás, ki a közjavadalomból megállapított összegzen felül, tanári munkásságáért külön díjazást is kap a collegiumok állapota szerint különbözött. Első megválasztása is collegiumok szerint igen különböző időre szolt; két egész tizenöt év közt váltakozik; azonban mindenkép megújítható. Minden collegium szabályzatilag biztosított is bizonyos idő multán mindenik ily tanárának szolgálatához mért nyugdíjat. Működik a collegiumban vagy előadói (lecturer), vagy nevelői (tutor) tisztben, olykor egyetemi tanárságot is ellát.

Kellő módon kiegyenlítették az új szabályzatok a tanulók ösztöndíjait, a jelöltek korát is megállapítva; tizenkilencz éves korán felül senki sem nyerheti el. Ez a határ, melyen túl az előkészítő középiskolák sem tűrnek meg tanulót kebelökben. Jótékonyan kiterjesztik gondjukat a collegiumok belső életére, sőt a nevelés módjára is, a mit az előbbi bizottságok a szabályzatokban mellőzve, rendszerint az egyes kormányzó testületek discretionális hatalmára bíztak.

Igaz jelentősége az újabb intézkedéseknek azonban az egyetemi tanítás és a tudományos élet biztosításában rejlik. E célból a tanárok és előadók megfelelő díjazása érdekében a collegiumokra javadalmaikhoz mért évi adót róttak, — viszont az egyetemnek ez által arányosan felszabadult jövedelmét könyvtárak, laboratoriumok és egyéb tudományos czélú intézetek fentartására rendelték. Szabályozták a fizetésükkel együtt a tanári kar tisztét, kötelességeit, ép úgy az egyetemi vizsgálók kirendelését. Végre az egyes tanulmányokat, rokonságuk szerint mintegy karokká szervezték (Boards of faculties), azzal a kötelezettséggel, hogy a szükséges előadásokról gondoskodjanak, idejüket és helyöket czélszerűen megállapítsák. Egyébként is aprólékos szabatosssággal határozták meg a jelentéseket, melyekben az egyetemek és collegiumok nyilvánosan számot adni tartoznak működésökről.

A törvényhozásnak ilyenén időszerű közbelépését az utolsó húsz évnek minden irányban tapasztalt föllendülése fényesen igazolta. Mai nap az ős angol egyetemek régibb tisztöket, hogy a nemzetnek vezetőit nevelik, iskolai tanulmányaiknak megadva a szükséges, magasabb betetőzést sokkal nagyobb mértékben teljesítik, fokozottabb hatályossággal és nemesebb szellemben. De egyúttal tevékenyebb műhelyei lettek a tudománynak, mint annakelőtte valaha, talán a renaissance idejét ki-

vége; bizonyítéka a sok fényes név, mely tanári székeiket diszíti, és nem kevésbé a minden szakban kiváló művek serege, mely tudósok és iskolák szükségleteit egyaránt szolgáló sajtóikból (Oxford: Clarendon Press, — Cambridge: University Press) kikerül.

Mig ekként a törvényhozás az egyetemeket közvetlen feladatuk helyesebb méltatására és tökéletesebb megoldására mintegy ráutalta, párhuzamosan másnemű társadalmi mozgalmak, az emelkedő demokratikus áramlat hatása alatt és az osztályok solidaritását mindinkább átérző erkölcsi megújulás következményekép, még szélesebb tért nyitottak működésöknök és közelebb hozták őket a nép szívéhez. Az angol egyetemi élet örök dicsősége marad, a mit a közművelődés emelése körül, saját falain kívül, két évtized óta tett, egyrészt a középiskolai tanítás irányzása és vezetése körül, vizsgálatok tartásával és felügyelet eszközésével, másrészt tanításának oly társadalmi osztályok közé vite-lével, melyek soha nem remélték, hogy közelébe férhessenek. Mind-két rendbeli tevékenységek-re ráillik a név, melylyel rendszerint csak az utóbbit szokták jelöl-ni: az egyetem kiterjesztése (University Extension).*

Az angol egyetemek ugyan, a középiskolában megkezdett általános művelődésnek befejezését adván, nem szakképzést, mint a continens karai, a középoktatás irányára mindig nagyobb befolyást gyakorolhattak. Felvételi vizsgálataik, ösztöndijaik visszahatottak a középiskola munkájára, különösen azokban az intézetekben, melyek növendékeiket épen az egyetemre kívánták előkészíteni. Egyes nagy alapítványos iskolák (public schools) és bizonyos egyetemi collegiumok közt külön kapcsolat is fejlődött ki, úgy hogy rendszerint azok kiváló növendékei számíthattak fölvételre és ösztöndijra. Azonfelül tanáraik, igazgatóik mind az egyetemek neveltjei voltak; ezek szelleme élt bennök, határozta meg céljaikat és módszeröket.

De a középfokú iskolák legnagyobb része, melyben az ép befolyáshoz jutó polgári osztály ifjúsága nyerte művelését, mely nem igen törekedett egyetemre, minden vezetés, minden ellenőrzés nélkül szűkül-

* Mily socialis missiót végzett az utolsó félszázadban az angol egyetem, már oly reactionarius színezetű mozgalom hatása alatt is, mint a «puseyismus» volt, de különösen szabababb átalakulása óta, tanulságosan tárgyalja Schulze-Gaevernitz, Zum socialen Frieden. Eine Darstellung der socialpolitischen Erziehung des englischen Volkes im XIX. Jahrh. Leipzig, 1890. I. 377—467. 1. Die Universitätsbewegung.

ködött. A tanítás biztos czélok hijában ingadozott, a közvéleménynek nem volt mértéke az iskolai munka sikereinek megítélésében. Nyilvánvaló társadalmi szükségletek számára angol földön mindenkoron találkoznak vezérelmék, a kik megértik és meleg érdeklődést tudnak kelteni irántuk szélesebb körben. Az egyetemek ekkor már (1857.) átalakulóban voltak, szűk felekezeti korlátaikat tágítva; feléjük fordult a bizalom. «Az egyetemek mérhetetlen szolgálatot tehetnek az országnak — írta a mozgalom egyik megindítója, a kinek nagy érdeme volt az általános tervezetnek és végrehajtása részleteinek első megállapításában* — hogyha megfelelnek szózatának. Ők kiválóan hivatvák arra, hogy üdvös és liberális befolyást gyakoroljanak az iskolai nevelésre.» A felszólítás oda hangzott, hogy vizsgálatokat szervezzenek «azok számára, a kik nem tagjai az egyetemnek» (Examinations of persons, who are not members of the university).** Az egyetemek megfeleltek a várakozásnak és készséggel vállalkoztak a terhes feladatra (1857. Oxford, 1858. Cambridge, majd London is). Eleinte működésök kísérletnek volt tekinthető és csupán fiúkra vonatkozott; ma kiterjedésénél fogva nemzeti intézmény lett és leányokra is szól.***

A vizsgálatok rendszerét, eljárás módját nagy előrelátó gonddal állapították meg már eleitől és folyton fejlesztették; még kifogástalanabb lelkiismerettel alkalmazzák. «A bizonyítvány szigorúan megéri azt, a miről szól», mondhatja jogosan a cambridgei értesítő (Students Guide, 1893.). Az eljárás általánosságban vázolja a következő. Minden angol város, mely középiskolai ifjúságát vizsgáltatni kívánja, bizottságot alkot és titkárt választ, a ki az egyetemi hatóságok meg az iskolai igazgatóságok vagy a szülők közt a közbenjáró. Meghatározott napon a jelenkező növendéksereg egybegyűl; kiosztják köztük a nyomtatott

* Mr. (később Sir) T. D. Acland, — mellette legtöbb érdemet szerzett az ügyben dr. Temple, később London püspöke. Mindennemű állású és nagy tekintélyű férfiak támogatták törekvéseiket (a nagy írók közül például Ruskin, nevesebb tudósok közül Max Müller).

** Eleinte «middle-class examinations» név alatt jártak; azonban a társadalmi balhittel szemben, mely a «középosztály» nevezetet röstelte, csakhamar színtelenebb elnevezést «Local Examinations» (Helyi vizsgálatok) alkottak számukra.

*** Cambridge adatait véve, 1858. mindössze 370 fiú jelentkezett vizsgálatra, 1881-ben már 4,176 fiú és 2810 leány. még pedig 110 központban a fiúk és 96-ban a leányok; — 1888-ban volt 5870 fiú, 190 helyen, és 4158 leány 160 helyen; az utolsó adatom 1891-ről 5547 fiút említ és 3941 leányt.

kérdéssort, melyet szükséges elővigyázattal az egyetemből elküldtek; ugyancsak az egyetemek által kiszemelt egyik tagjuk, ki a vizsgálat helyén, vagy közelben lakik, végzi a felügyeletet. Külön egyetemi bizottság, az ifjabb fellow-k közül alkotva, veszi át, javítja és osztályozza a dolgozatokat. Minden évben a vizsgálatokat szervező és vezető bizottságok (Oxford: Delegates of L. E.; Cambridge: L. E. Syndicate) általános összefoglaló jelentést tesznek közzé a vizsgálatok eredményéről: minden tantárgy külön megítélés alá kerül, kiemelve a haladást, melyet egyik vagy másik módszer eredményezett, ráutalva a netaláni hiányokra; kinyomatják azok neveit is, a kik a vizsgálatot megállották, külön sorozva a kiválóbbakat, és mindenik mellé az iskola és igazgatója nevét. Így Anglia minden részéről egyazon vizsgálat elé áll sok ezer fiú és leány, egyazon feladatsoron próbálja meg erejét, s egyazon névsor viszi messze világgá nevöket és sikerök hírét. Sőt hogy a vizsgálatokat mennél tanulságosabbá tegyék, újabban a bizottságok elhatározták, hogy csekély külön díjért az intézetek tanítói részletes jelentést kaphatnak az egyes tanulók munkáiról, kellőképen jelezve minden tárgyban az eredményt. «Nem képzelhető valami teljesebb felvilágosítás ennél, s az évenként növekvő száma a kívánt jelentéseknek mutatja, hogy az iskolák méltatják hasznukat.» (Cambridge maga 1891-ben 2813 ily egyéni jelentést küldött szét).

A vizsgálat szabályozása igaz angol gyakorlatiassággal koránsem ró minden egyes iskolára és tanulóra egyazon munkát, hanem tág tért nyit annak a változatosságnak, melyet ép a középosztályok művelődési szükségletei korunkban nemcsak megengednek, hanem elkerülhetetlenné tesznek. Nem indulnak ki valamely előre kiesztelt tervből, hogy mit kellene az iskoláknak tanítaniok, a mire nézve annyira eltér a véleménye kiváló szakértőknek is egymástól, hanem elfogadnak minden tárgyat, a mit a középfokú intézetekben tanítanak; meghatározva csupán a művelődés multhatatlan elemeinek körét mindenkre nézve, azonfelül szabadon hagyják a választást két vagy három külön tárgyra.* Általában kétfokú vizsgálatot tartanak a szerint, a mint az angol közfelfogás a

* A liberális szellemre nézve, mely az egyetemeket vezeti, talán szabad jellemző adatként kiemelnem, hogy a cambridgei syndicatus az izraelita felekezetű jelölteknek megengedi, hogy a hittani vizsgálaton a megfelelő új-testamentomi görög szöveg helyett, ó-testamentomi héber szöveg-fordítást végezzenek.

középfokú iskolákat osztályozni szokta: * az *ifjabbak* (Juniors) vizsgálatára dicséretet (Honours) csak oly tanuló nyerhet, a ki meg nem haladta 16. évét, az *idősebbekén* (Seniors), csak a 19 éven aluli; a jelentkezés nincs korhatárhoz kötve, de az idősebb csak egyszerű, kitüntetés nélküli bizonyítványra tarthat számot. A társadalom azután szintén nem fukarkodik az eredmény elismerésével. A helyi bizottságok díjakat állapítottak meg a körükben vizsgázók kiválóbbjai számára; egyes egyetemi collegiumok ösztöndíjban részesítik a legjobbakat; kiváló államférfiak jönnek a díjak kiosztására és fényt fűznek a törekvő ifjúság sikeréhez. S nem csupán bankok és kereskedők veszik figyelembe a «Helyi» bizonyítványokat, a főbb nagy testületek (orvosi, jogi vizsgáló bizottságok) szintén elismerik érvényüket. Magától érthetőleg az egyetemek sem mellőzik tagjaik felvételénél; Oxford az idősebbek vizsgálatát sikerrel végzőknek, ha a korhatáron innen vannak, külön czímet is osztogat (Associate of Arts).

Az intézkedés nagy sikere azonban, a tagadhatatlan jó hatás, mely az iskolák fokozatos haladásában nyilvánul, nem nyomhatta el az élesebb bírálók megjegyzését, hogy koránsem pótolhatja az iskolai ellenőrzés hiányát teljesen, nem teljesítheti a rendszeres felügyelet tisztét. Az iskola csupán legjobb tanulóit bocsátja talán vizsgálatra, s ép a csekély számmal jelentkezettek magasabb sikere gyanút kelthet, hogy a kevés jobb tanuló érdekében a nagyobb rész oktatását némi-kép elhanyagolták. Ez ellenvetésre — bár nem találták teljesen igazoltnak, mert a kevés jeles tanuló is bizonyítja, hogy jeles a mesterök és így a többi fiúnál is javára kell ügyességének válni, különben alig kapna az iskola új, megfelelő növendékeket — mindamellet a két egyetem együttesen az iskolák külön megvizsgálását is felvette munkakörébe (Oxford and Cambridge Schools Examination Board). A mely iskola igazgatósága kívánja, oda az egyetemek elküldik felügyelőiket, hogy jelentést tegyenek az összes ifjúságról, az iskola felszereléséről, a tantervről, a tanítás módszereiről és az elért eredményről. Az iskolák nem maradtak el az új ajánlkozáshoz fűzött remények mögött;

* Az elemi iskolán felül, mely tudvalevőleg egészen a kormány vezetése és felügyelete alatt áll, háromféle középoktatást ismernek; a felsőbb 19. évükig vezeti a tanulókat, teljes klasszikus oktatást ad, vagy magasabb modernet; a középsőben a 17. évig nem oly teljes a klasszikus tanítás, az alsóban 15. éveig a fiú igen kevés klasszikus tanítást nyer vagy éppen semmit.

azon iskolák száma, melyek a felügyelő vizsgálatoknak alája vetik magukat, lépést gyarapodik a helyi vizsgálatokra jelentkezők számával. A bizottságok által, az iskolák szaporodtával, megállapított módozat jól bevált. Az illető iskolák felsőbb osztályaik növendékeit mind elküldik a helyi vizsgálatok elé. Minden évben az egyetemi bizottság azonfelül felügyelőt küld ki az alsóbb osztályok megvizsgálására vagy ellenőrzésére; e felügyelőnek jogában áll aztán részletes tudomást venni a felsőbb osztályok helyi vizsgálatának eredményeiről, s ezekkel egybevetve személyes tapasztalatait, készíti jelentését az egész intézetről. Az egyetemi bizottság minden évben ezen jelentések alapján ugyanazon módon, mint a helyi vizsgálatokról, kiadja az iskolák felügyeletéről is egyetemes jelentését.*

«Az egyetemnek e vizsgálatok vezetésében oly nagy a terhe — jegyzi meg a cambridgei bizottság secretariususa — hogy alig igazolhatná folytatását, ha magasabb érdekeire nézve nem látná világos és közvetlen hasznát. A munka természetszerűen, a mennyire lehet, csupán helyben lakó tagjainak kezére bízható, s ezeknek annyi dolguk akad úgy is Cambridgeben, a nélkül, hogy ily terhes munkát keresnének az ország minden részében.» Abban látja módját, hogy az egyetem közvetlen javára váljék e munkája, ha az egyes collegiumok példáját követve a többiek is, ösztöndíjakat juttatnának kebelökben a vizsgálatban kiváltaknak. «Ily irányban tovább haladva teljesebbé válna a kapcsolat az egyetem és a közönség oly rétegei között, melyek eddigelé egészen kívül maradtak sorompóin. Az ország százados története világosan bizonyítja, hogy ez osztályban találni a leghatározottabb jellemű elméket, és az egyetem számára mindenképen értékesíthető anyagot. Így mindinkább nőne a terület, melyről alkalmas férfiakat nyerhetne Cambridge.**

Mindenképen megbocsátható az ily nemes önzés, mely közhasznú tevékenységének sikerében is keresi és megtalálja a maga sajátos munkájának javát. De már az időben, midőn ama sorok íródtak, még sokkal terjedelmesebb térre, idegenebb mezőre szólította a nemzeti köz-

* Figyelemre méltó, hogy a felügyelő vizsgálatokat különösen az elsőrangú nagy középiskolák ellenszenvének legyőzésére szervezték, a kik addig vonakodtak növendékeiket a közönséges helyi vizsgálatok elé állítani; most majdnem mindnyája alávetette magát e felügyeletnek.

** The Students Guide to the University of Cambridge, 1893. The Local Examinations, 43. lap.

érzület az egyetemek munkásságát. A tanuló ifjúságtól és iskoláiktól egyenest a népre hívta fel buzgalmas figyelmüket, *a népre*, a szó szorosabb értelmében, a társadalom azon rétegére, melyet az élet kényszere, a kenyérkereset igája örökre távol látszott tartani minden magasb, nemesebb műveltség forrásaitól. «A nép nem jöhet egyetemre, de az egyetem elmehet a néphez!» Így hangzott a jelszó. Ép a cambridgei egyetem egyik fiatal tudós tagjának (James Stuart, akkor a Trinity fellowja, később a mechanika professora és a parlament tagja) lelkében öltött határozottabb alakot az eszme, melyet előtte is már sokan vázoltak, de csak halovány körvonalokban. Egy idő óta több angol vidéki városban alakultak női társulatok, épülésök és okulások érdekében, előadások rendezésére; előadókul az egyetem tagjait kérték fel. Az előadásokat délután tartották és zárt női körben; sikerök azonban azt a kíváncsiságot keltette, hogy az előadó jötteinek kettős hasznát vegyék: megkérték, hogy estve ismétlje előadását a munkások s általában oly személyek előtt, a kiket a nappal munkájokhoz köt. A tapasztalat itt a művelődés törekvésének oly páratlan bizonyítékait szolgáltatta, az egyes előadások oly mély hatást gyakoroltak, hogy az ifjú tudós, a ki több városi központban szerepelt mint előadó, csakhamar világos határozottsággal megalkotta tervét a népművelés legnemesebb módjáról, az egyetemi oktatás egyetemes kiterjesztéséről. Tervezetét egyeteme elé terjeszti (1871.); csakhamar Anglia minden vidékéről hathatós támogatást nyer. A feladat jelentősége, a végrehajtás tervének eleven gyakorlatiassága oly meggyőző, hogy az egyetem azonnal bizottságot alakít, egyelőre két évre, tegyen kísérletet. A kísérlet jól beválik: a bizottság állandó lesz és azóta (1873.) folyik, mindinkább gyarapodva érdemben és eredményben, a népnek egyetemi tanítása. Egy lustrummal utána Oxford is társul szegődik; már előbb (1876.) a fővárosban, hol tanító egyetem csak most van alakulóban, mind a három egyetem ott élő graduáltjai külön társulatot alkottak a célra (London Society for the Extension of University Teaching); s így hármas mederben ömlik a közművelődés legfőbb medenczéiből az ország minden vidékébe az okulás, értelmi nemesbülés áradata. A londoni társulat a fővárost veszi munkába, mely maga egy ország; Oxford a királyság nyugati, Cambridge a keleti vidékeit; egymást gyámolítva, egymás tapasztalatait hasznosítva üdvös versengéssel szolgálnak egy célért: hogy a testi, mindennapos munkába fogott tanítványaiknak, férfiaknak és nőknek, magasb szellemi munkában edzzék a lelkét, szélesbítsék elméjük

érdekkörét és a közös műveltségnek részeseivé téve, a nemzeti életnek is igaz tagjaivá avassák.

Minő az intézmény szervezete? Mik a tanulmány módjai, eszközei? Mi az eredmény? Sajnos, hogy részleteket kerülnöm kell, nehogy tárgyamtól eltévedjek; csakis apróbb körülményeket sem mellőző leírás adhatna igaz képet az ihlett lelkesedés, kitartó erélyesség, gyakorlati ész és önzetlen tapintatosság bámulatos együttműködéséről, mely az oktatás történetében páratlan e vállalkozást nehézségein át sikerhez vezette.* De főbb jellemző vonásait hiven szem elé állítva, talán lehet éreztetnem nagyszerűségét is.

A működés központjai ugyan az egyetemi bizottságok, — de első gondjuk a különböző helyi testületek kellő informálása, melyek szabadon alakulnak azon városokban, hol ily előadások tartása kívánatosnak látszik. Ezek a helyi testületek kezelik az egész vállalkozás pénzügyi részét, gondoskodnak termekről, a hirdetésről és egyéb iratok nyomtatásáról, általában minden anyagi szükségletéről. A költségek előkerítése, alsóbb, keze munkája után élő néposztálynál, nem csekély nehézségbe ütközött; de a központi vezetés szigorúan ragaszkodott előre jól megfontolt határozatához, hogy ép az adja meg próbáját, valódi szükségnek felel-e meg a tanítás, hogy költségeinek nagyobb részét maguk a tanítványok viselik. Az intézmény sikerének növekedtével, hogy nem hiányzott a hiányt pótló segedelem sem, magától érthető angolok közt. Az eredmény mindenképen inkább a helyi bizottság tagjainak személyes érdeklődésétől és körültekintő buzgalmától függött mindenha, mint anyagi nehézségektől.

Rendesen évenként kétszer folyik a tanítás; szabály szerint tizen-

* Legtöbb érdemet az egyetemi bizottságok tevékeny secretariusai szereztek, a mozgalom eredményes vezetése és terjesztése körül; Oxfordban Michael E. Sadler, kit legújabbban az angol kormány nem kevésbé fontos egy új intézmény (Education Intelligence Department) élére állított, mely hivatva lesz az angol közoktatásügynek hasonló szolgálatot tenni, mint az Egyesült Államokban a Washington Bureau of Education, felvilágosítást gyűjtve és nyújtva a hazai és külföldi iskolaügyi mozgalmakról és állapotokról; Cambridgeben és egyúttal Londonban: R. D. Roberts. A vállalkozás céljairól, fejlődéséről és sikereiről szólnak műveik: University Extension: Past, Present and Future by H. I. Mackinder and M. E. Sadler. London, 1891. — Eighteen Years of University Extension by R. D. Roberts, 1891. V. ö. Max Leclerc, Le Rôle Social des Universités. Paris, 1892. és Schulze-Graevernitz, id. m. 457—467. l.

két héten át, hetenként egy napon, folytonosan egy tárgykörben. Az egésznek iránya a különvált, egyszeri felolvasásoknak oly elterjedt módja ellen fordul, mely még bensőbb érdeklődést sem kelt, nemhogy maradandóbb nevelő hatást gyakorolhatna. Itt-ott költségkímélés szempontjából hajlandóság mutatkozott csekélyebb terjedelmű tanfolyamok berendezésére, de komoly ellenvetésre akadt és az ügy derekabb barátai veszedelmet látnak benne. Ellenkezőleg a beható tanulmányozás elősegítésére lassanként egy tárgykörnek több tanfolyamon át vezetése honosodik meg; úgy, hogy egyébként mindegyike külön egészet alkot, de a serényebb tanuláság mennél kimerítőbb ismeretre tehet szert. ha folytatólag vesz részt bennök.

Az eljárási mód a szerzett tapasztalatok útján állapodott meg. Minden tanuló már előzetesen gondosan készült, tájékoztató kivonatát kapja kezébe az előadásoknak (Syllabus), — mintegy kis pontos kézikönyvet, mely kellőkép utal forrásokra, irodalomra, honnan bővebb felvilágosítás merithető. Tanácsot is fűz hozzá, az önmunkásságra serkentve, a homályosabb pontokra figyelmeztet és feladatokat sorol fel. Rendszerint csak bal oldalán van nyomva, a jobb oldal szabad marad jegyzetek számára. Az egész elrendezés józan észre vall és illetén kezdők tanulmányára megbecsülhetetlen. A syllabus külön fő helyen következő figyelmeztetést ad: «Minden előadási óra után, a tanár osztályórát (class) tart, egyes pontok bővebb kifejtésére, mint előadásában tehette. Szerencséjének fogja tartani, ha az osztályban kérdéseket intéznek hozzá minden nehézségre nézve, melyre tanfolyamában akadtak. Mivelhogy a tanításnak főczélja, hogy vezérfonalt szolgáltatson a legjobb könyvek olvasásához és módszerét mutassa a személyes tanulmánynak, kérjük a tanulókat, hogy a tanártól a tárgyukat illető könyvekről felvilágosítást kívánjanak. — Reméljük, hogy a tanulók, hacsak akadály nem áll be, az osztályban is részt vesznek és hetenként egy-egy dolgozatot készítenek. A tanfolyam végső vizsgálatán csupán oly tanulók jelenkezhetnek, kik az osztálytanításnak legalább két harmadán jelen voltak és ugyanannyi dolgozatot adtak be.» Ez vázlatát adja a tanítás menetének. Míg az előadó óra a szabad, folyó beszéd ideje; utána az osztály-óra társalgás alakjában magyarázatot ad vagy kérdés-felelet alakjában áttekintést. A hetenként készítendő feladatokra nézve külön kiemelendő, hogy névtelenül is benyújthatók, hogy a tollforgatáshoz kevésbé értő se restelje a munkát. A feladatokat a tanár a következő órákban javítva visszaadja. Természettudományi előadások

után az osztályban a tanulók maguk ismételve végezhetik a kísérleteket.

Tényleg igaz tanítás folyik, — nem multság, muló szórakozás; az egyetem szerényebb körben, de a tudomány és közművelődés ügyét szolgálja itt is, mint tantermeiben. A tanulmány tárgyai pedig a közműveltségnek jelentős elemei; a tanítvány az egyetemi körök műveltségét tekinti, nem kenyérkereseti, mesterségbeli czélokat tart szem előtt. De azért a tanítás szelleme, módja gyakorlati. A gazdaságtani, történeti, politikai tanítás a társadalmi és állami életet világítja be, a tanítványt főképp helyzetével, a jogokkal ismerteti meg, melyekkel az új idők felruházták, és a velők járó köteleességekkel. Irodalmi és művészeti oktatás megnyitják a nemesebb élvezetek kapuját, melyek előtte egyébként örökre zártak maradnának. Azonfelül a természettudományok — általános érdekük mellett — még munkája körében is hasznos segítséget nyújtanak neki. E három csoportban mozog a tanulmányozás.*

A tanfolyamot vizsgálat zárja be. Nem az előadó tanár tartja, hanem külön e czélra kirendelt egyetemi tag, azok közül, kik a székhelyen is a fokozatokat adják. A vizsgálatra jelentkezés, természetesen, mint a tanításban való részvétel, önkéntes. S mindkét irányban a résztvevők száma folyton gyarapodik.** A ki a vizsgálatot megállja, bizonyítványt kap; megállapítására tanárának véleménye is befoly a heti

* Egy 1890. jelentés a megelőző év oxfordi tanfolyamait ekként csoportosítja: történeti tárgy 66; irodalmi és művészeti 18; természettudományi (főképp földrajzi) 17; nemzetgazdaságtani 8. Vannak a sorozatok közt munkások előtt tartva ilyeneműek is: Perikles kora; — Florencz története; — miként alakult a modern Európa; — a görög tragédia; — Shakespeare. Chaucer és Spencer; — a XIX. század prózája; — Dante divina comédiája; — az angol festők; — Öröklés és Fejlődés.

* Csak néhány számadat megvilágításul, a cambridgei előadásokat illetőleg:

Év	Tan- folyam	Előadásban	Leczkén	Dolgozat készült	Vizsgáz- tak
		j e l e n v o l t a k			
1880/1.	37	4369	2624	887	573
1884/5.	73	7259	4152	1528	1093
1888/9.	89	9295	4476	1945	1420

Hasonlók a viszonyok Oxfordban is, Londonban is. Az 1889/90 évben Cambridge tartott 85 helyen 125 tanfolyamot, hallgató volt 11,595, dolgozat

munkálatok alapján. Közmeggyőződés, hogy nem ritka az oly dolgozat, mely akármely oxfordi tanulónak is dicséretére válnék. Az angol közép- és alsóbb osztály a műveltségét bizonyító oklevelet magában is megbecsüli. De az egyetemek külön elismeréssel akarták emelni értékét. Cambridge a tanulót, ki oly helyen, mely folytonos, vagy négy éven át tartó tanfolyamot szervez, ha három évet sikerrel végzett meghatározott tantárgyakban (különösen matematikában, latinban és még valamely nyelvben), kebelébe fogadja és a szükséges három egyetemi évből egyet elenged a baccalaureatus vizsgálatnál. Az intézkedésnek gyakorlati haszna alig van; a kik a szervezett helyi tanfolyamokon részt vesznek, nem igen hagyhatják oda kenyereket, hogy egyetemi tanulmányra menjenek. Mind a mellett nemcsak ösztönzésül szolgál a folytonosabb művelésre, hanem az ily módon — mint nevezik — affiliált tagjai levén az egyetemnek, ha valamely helyen nagyobb számban egyesülnek, mintegy büszke új gyarapodását jelölik az ős, hírneves főiskolának.

Oxford a tanulmányok rendszeres folytatására, azon az alapon, melyet helyi előadásai megvetnek, házi olvasó körök (Home Reading Circles) szervezésébe is fogott. Alkalmas tanulmányokhoz jól kiszemelt műveket jelöl ki; kivonatos áttekintésben pontosan körvonalozza a tárgyat; kérdéseket és feladatokat is csatol hozzá lehető, kívánatos világossággal. Szegényebbeknek egész köröző könyvtárt bocsájt rendelkezésükre; pusztán a postaköltséget kívánva a helyi bizottságoktól.

De az újabb intézkedések közt bizonyára a hozzá fűződő kedves emlékeknél fogva a leghálásabb, hogy Oxford (1888 óta) nyári tartózkodásra ősi collegiumaiba befogadja az ily külső tanulóinak színe-javát. Két csoportban jelennek meg, foglalatosságuk, anyagi tehetségek szerint. A nagy többség vagy tíz napra jő. Rövid tanfolyamokat tartanak nekik, szellemi ébresztőül, reggelenként; estve kiváló tudósok és írók szólnak hozzájuk irodalmi vagy tudományos tárgyakról. Nappalukat az egyetem dús gyűjteményeiben, könyv- és képtáraiban töltik, rövid időre mindennapos gondjaik alól kiemelkedve a nagy lelkek örökéletű közösségébe. Ezek aztán haza viszik földieik közé ez egyetem

készült hetenként 2358, vizsgálatot tett 1732 tanuló; — Oxford 109 helyen 148 tanfolyamot, tanuló volt 17,904, bizonyítványt nyert 927; — London 130 tanfolyamán részt vett 12,923 tanuló, hetenként készült átlag 1972 dolgozat, bizonyítványt kapott 1350. — 1885-től 1890-ig a résztvevők száma megkétszereződött.

tiszteletével a tanulás és művelés vágyát és növelik a részvételt a helyi előadásokban. Sok közöttük az egyszerű munkás ember, a ki a rövid tartózkodáshoz való költséget sem fedezheti sajátjából; az egyetem olyanok számára, kik a téli helyi előadásokon kívánnak, ösztöndíjakat juttat e célból. A második kisebb csoport hosszabb tartózkodásra gyűl vagy három hétre, hosszabb előadási sorozatokra és komoly, többnyire laboratoriumi munkára. Közöttük sok a népiskolai tanító, a kik eljönnek, hogy új eszmék és új módszerek megismerésével új életet vigyenek falusi iskolájukba. Számukra is több nagyobb ösztöndíj van rendelkezve.* Cambridge csakhamar követte a példát; szűkebb viszonyai ugyan nem versenyezhetnek a testvéregyetemmel, de megfelelő szám hosszabb tartózkodásban szintén nagy hasznát vette laboratoriumainak, muzeumainak és képtárainak. A nyári szünidei tanulmány szép gondolata szerencsésen koronázza az egyetemi nevelés nagy művét. A helyi előadások végzik az előkészítő munkát, és gyűjtik a részvevőket a nyári tartózkodásra; a szünidei közös munka viszont összefűzi az elszigetelt helyi központokat, valóságos közszellemet teremt a különböző vidékekről egybesereglett tanulószágban, s megerősíti az egész mozgalom nemzeti jellegét.**

Ekként azonosult az ős egyetemek ügye az angol nép minden rétegeinek legmagasb értelmi törekvéseivel. Ép abból a talajból, mely leghívebben őrzötte a századok lelkét, sarjadzott új fuvallatok lehelle-tére, új élet, új szellem. A középkori egyház, a schola egykori felleg-váraiba, az anglikán egyház és nemesség nevelő intézeteibe a munkás nép demokrátiája vonult be, hogy a tudás és művelődés örök forrásai-ból merítsen világalkító nagy feladataihoz értelmi erőt és erkölcsi ha-

* A tartózkodás költségét rövid időre vagy öt fontra teszik, teljes óra 10 font szükséges, utazással együtt; ily összegűek az ösztöndíjak is. 1892. évben, az intézkedés negyedik évében vagy 1100 ily nyári tanuló volt Oxford-ban július 30-tól augusztus 11-ig bezárólag, több mint 250 ott maradt még aug. 16-ig, s vagy 160 végig, szeptember 1-ig. Cambridge vagy 41 tanuló-t látott el 90. és 91-ben.

** Az utolsó időkben az ős egyetemek derék példája messze visszhangra talált az angolul beszélő összes országokban. Skócia és Irland, Amerika és Ausztrália gyorsan követik a példát, s különösen az amerikai mozgalom nagyságában és pompájában — úgy látszik — messze meghaladja európai mintáit. Ott már nemcsak egyetemek és társulatok vetekeudnek a népnevelés ez új eszközének alkalmazásában, New-York állama törvénybe is iktatta. (1891.)

talmat. Előkelő zárkózottsága a közoktatás e régi telepeinek nyílt előzékenységgé vált, de nem is gyakorolt soha sehol tudós székhely oly messzeható, közvetlen befolyást, nem volt annyira egész nemzet művelődési aspirációinak vezére és ellenőrzője, mint most századunk végén Angliában egyetemei.

A köznevelő működés ily nagyszabású felfogásával némikép ellentétes ténynek látszik első tekintetre, hogy magának a tanárképzésnek kérdése határozottabb megoldást nem nyert. De közelebb megfontolva, könnyen érthető körülménynek tetszik. Az angol egyetem rendje, tanulmányainak körében, vizsgálatainak szervezetében, maga nem ismer egyéb célzt, mint az általános műveltségnek emelkedettebb, tudományosabb irányú betetőzését; — bátran ideális tanárképzőnek vehetni. Az angol egyházfők, az angol államférfiak az egyetemen úgy készülnek, mintha mindnyája valamely középiskolai tanulmányágban, klaszszikus nyelvekben, matematikában, természettudományokban vagy történetben — ezek a kitüntető (honours) végvizsgálatoknak fő tárgyai — tanári székre törekednék. Jelesebbjeik egész életükben dicsőségöknök tartják az ily irányban elért vizsgálati sikereiket. S tényleg, legnagyobb része azoknak, kik velök ily tiszteletért az egyetemen versenyeznek, a tanári pályán működik később, mint egyetemi vagy középiskolai tutor és collegiumfő. Oly országban, a hol — mint ép most láttuk — az egyik pártvezér, a Nagy Aggastyán, testi bajai miatt visszavonulván az ország kormányától, Horatius ódáinak ép készült fordítását bocsátja világgá,* — kiváló ellenfele, a másik pártvezér — Salisbury lord, az oxfordi egyetemnek kancellárja — pedig egy tudományos társulat

* The Odes of Horace and the Carmen Saeculare. Translated into English Verse by the Right Hon. W. E. Gladstone, M. P. London, Murray. — Az 1892. okt. 25. Times az alkalomból, hogy Gladstone előtte való napon Oxfordban feltűnést keltő tudós előadást tartott az egyetemek történetéről a középkortól kezdve a XVIII. század végeig, azt a megjegyzést tette: «Gyakran mondták, hogy ha Gladstone nem volna Anglia miniszterelnöke, akkor Canterbury érsekének kellene lennie; de ha Canterbury érseke se volna, bizonyára a Christ-Church (collegium) dékánja lenne és az oxfordi egyetem vicekancellárja.» Gladstone a Christ-Church tanítványa, 1831-ben mint ilyen «double first-class» érdemet nyert a vizsgálaton. Ismeretes, hogy egész életén át, politikai viszontagságai és küzdelmei közepett, folytatta homerosi és bibliai tanulmányait. V. ö. Leclerc. Les Professions et la Société en Angleterre. Paris, 1894. VII. fej. Le clergé — Le corps enseignant, — és X. fej. Les hommes d'État.

közgyűlésén, az összes természettudományi elméleteknek nehézségeit bonczolgatja,* — mindketten egyetemi tanulmányaik folytatásaképpen a politika pihenő napjaiban űzve a tudós foglalkozást: ily országban tanulmányi tekintetből külön tanárképzés anomalia volna. A középiskolai oktatás az egyetem graduáltjai közül választhatja mestereit. A jövőendő tanár, miután az egyetemen középiskolai tanulmányait fokozott mértékben, tudományosabb szellemben folytatta, mint baccalaureus vagy magister artium (B. A. vagy M. A.) visszatér az iskolába, hol ifjúkori boldog emlékeivel, híven őrzi a művelődés hagyományait. A paedagogiai elmélet hiánya benne nem igen volt érezhető, mindaddig, míg a középiskolai tankör a szokás megállapította maradt; mester lett, ha volt lelke és szerette az ifjúságot, a gyakorlat csapásán haladva. Csak mióta az angol középiskolát is az új művelődési áramlatok és erkölcsi kétségek ostromolják, azóta kényszerítette az elméleti eligazodás szüksége az elmékre a nevelés problémáinak tudományosabb méltatását. A Cambridgei egyetem ez impulsus alatt (1879.) szervezte — miután a skót egyetemek paedagogiai tanszékek felállításával elől jártak — tanárképző bizottságát (Teachers Training Syndicate), azzal a feladattal, hogy a nevelés elmélete, története és gyakorlata körül előadásokat rendezzen az egyetem kebelében, vizsgálatokat tartasson, bizonyítványt is adva róluk.** Körébe tartozó kötelezettséget vélt ezúttal teljesíteni, mulasztást pótolni. «Az egyetem nagy feladata, hogy tanítson; és hogy ellássa a világot tanítókkal. Maga a Doctor cím azt foglalja magában, hogy a ki bírja, tanítani is képes arra, a mit tud. És ha az utolsó idők tapasztalata meggyőzőtt róla, hogy az ismeretközlés, a tanulás vonzóvá tétele művészet, s hogy e művészetnek megvannak a maga törvényei és a sajátos elmélete; bizonynyal helyén van, hogy egy nagy egyetem, a kegyes anya, kinek külön tiszte, egyenlőkép. gondját viselni az emberi művelődés mindenik jobb eszközének, és megadni minden tudománynak és művészetnek igaz helyét és kapcsolatát, találni kell tisztes helyet a mester-tudománynak is, annak, mely szoros kapcsolatban áll mindazzal, a mit maga tanít — a tanítás tudományának.»***

* Tudományos problémák, Természettudományi Közlöny, 1894. novemberi füzet.

** A bizottság titkára: Oscar Browning, Cambridgeben a történet előadója, kinek «a nevelés elméletének története» cz. előadás sorozata magyarul is megjelent. Budapest, 1885.

*** J. G. Fitch. M. A. Lectures on Teaching delivered in the University

Az üdvös példa gyakorlati hatását nagyban csökkenti, hogy az államkormány mindeddig erős ostromlásra sem volt hajlandó a középiskolai tanárképesítés szükségét törvénybe iktatni, a mint az orvosok és ügyvédek képesítését — bár nem maga az állam eszközli — mégis törvény útján az illető körök számára biztosította s a mint a népiskola terén a tanítóképesítést maga megkívánja. Nemhogy a képesítést magát, mint intézményt, ellenezné, — már közel félszázadja megadta egy külön egyesületnek (London, College of Preceptors), mely (1846.) a középosztályok czélszerű nevelésének gyámolítására alakult, s a paedagogiai képzés eszközzését is fölvette céljai közé, a jogot képesítő vizsgálatok tartására és megfelelő bizonyítványok kiállítására. De magukra az iskolákra, fentartóikra nézve vonakodik a törvényhozás abbeli kötelezettségeket kimondani, hogy csupán ily képesített egyéneket alkalmazhatnak. A közvélemény sürgeti, első sorban a tanári kar közvéleménye is, mely benne társadalmi állásának különös biztosítékát látja, míg jelenleg főkép egyetemi fokozata ad neki bizonyos tekintetet, de ezt annyi ezer idegennel kénytelen megosztani. Vagy harmincz év óta áll így, a középfokú oktatás szervezésének kérdésével összefüggésben, a képesítés ügye is napirenden. Több törvényjavaslat fordult meg a parlament előtt sikertelenül. Megnehezíti a döntést maguknak a középfokú intézeteknek rendkívüli változatossága; — multhatatlan volta pedig a középosztályok értelmes, a maguk érdekét méltányolni képes magatartása mellett, nem épen oly szembeszökő, mint az alsóbb, szegény osztályok gyermekeit oktató népiskola terén. Az angol törvényhozás, a mily határozottsággal és körültekintéssel tud közbelépni és intézkedni, a hol a társadalom önállóan nem segíthet a bajokon — mutatja az egyetemi törvényhozás, mely itt sokkal megelőzte a középiskolait — ép annyira tartózkodik a beavatkozástól, míg valamely ügy a körülményekhez mért kívánalmakat kielégíti és a maga lábán haladhat. Újabban mégis minden jel fordulatot jósol. Skócia, Irland, Wales középfokú oktatását a törvényhozás az utóbbi években rendezte. Angliában magában az állam mindinkább érzi az irányadás köteleességét. A jelen kormánynak tanügyhöz értő tagjai a korábbi törvényhozási ciklusban (1888.) mint ellenzékeik egyenest az egész oktatásügy állami szervezésével kapcsolatban hangoztatták a tanárképesítést. Azt kíván-

of Cambridge during the Lent Term. 1880. University Press, 1881. 4. 5. 1.
A Cambridgeihez hasonló vizsgálatokat a londoni egyetem is szervezett.

ták, hogy végre is valóságos közoktatásügyi ministerium állítandó fel, a sokféle külön kormányzó bizottság helyébe, mely a köznevelés egy-egy ágát külön-külön gondozza és ellenőrzi; — és hogy mindenkitől, ki tanári pályán működik, képességének hasonló biztosítékait kell megkövetelni, mint az orvosi gyakorlatban. Ebben a szellemben alakítottak tehát most egy éve (1894. márczius 1-én) egy királyi bizottságot, azzal a feladattal, «keresse legjobb módját, miként juthat Anglia jól szervezett középoktatási rendszerhez». Ez év közepére várják a bizottságnak — szokás szerint terjedelmes előmunkálatok alapján — véleményes jelentését és indítványait. Nagy a valószínűség, hogy Anglia a század végén azzal koronázza majd szellemi és erkölcsi átalakulásának nagy művét az iskolaügy terén, a mivel a század elején Poroszország és Franciaország a magukénak alapját vetették: a tanárképesítés rendezésével és egy közoktatásügyi ministerium felállításával.

IV. T E E N D Ő N K.

«*A philosophiai kar elé nézetem szerint alig tűzhető magasabb cél, mint a nemzet közművelődésének, oktatásügyének szolgálata.*» Körültekintésünk az európai műveltség három tipikus vezérnemzetének e századbeli oktatásügyi mozgalmain, azt hiszem, eléggé megvilágítja a véleményt, melynek a fentebbi szavakban kifejezést adtam, mikor — most húsz éve — középiskolai tanáraink tudományos kiképzése komolyabban kérdés tárgya volt, s mely a közoktatási tanács ebbeli javaslatának is kiinduló pontjául szolgált.* A mi azóta a francia fakultások körében történt, az angol egyetemeken ép akkor megindulóban volt és nagyszerűen kifejlett: mindez újabb bizonyosságát szolgáltatta a tanügy történetében sokfélekép igazolt ténynek, hogy «a tudományok szabad fejlődésének az élettel való érintkezés nemhogy akadálya volna, hanem bizonynyal inkább föltétele». És a külföldi tapasztalatok mérlegelése talán minden félreértését elhárítja, igaz jelentését kellőkép földeríti annak a jóslatszerű kíváncsolomnak, hogy «az egyetem philosophiai kara az által, hogy a benne egyesült

* I. alatt: A tanárképzés reformja 5. l. Az orsz. közoktat. tanács felterjesztése a középisk. tanárképzés tárgyában 9. l.

különböző tudománysszakok képviselői a tanárképzés kellő szervezésében közös céljukat fölismerve, a közművelődés szükségletei szerint fogják rendezni előadásaiik folyamait, új életrevalóságra fog szert tenni és elejét veheti a szabad tanulmányok hanyatlásáról szóló panaszoknak.*

Azonban a közlött tények helyes méltatásától mást, többet várnék. Az a reményem, hogy talán alkalmasak megingatni tudós köreinkben, közoktatásügyünk vezetőinél igen elterjedt egynémely nézetet bizonyos egyetemi intézmények és felfogások kizárólagos helyességéről. Különösen szeretném, ha élénk kétkedést támaszthattam volna az iránt, mintha, nem tudom milyen szerencsénk volna, áldás tanügyünkre nézve, hogy az idegen uralom közoktatásunk régibb rendjét végkép megsemmisítette; s hogy a német szervezetnek nem is mását, hanem félszeg utánzatát hagyva nyakunkon, mintegy fölmentett attól a gondtól, hogy önállóan, a magunk eszével latolgassuk a tudományos képzés és a közművelődés követelményeit.

Politikai közhely, hogy intézmények, idegen talajba átültetve, rendszerint elcsenevésznek. Így általánosságban e tétel kétségkívül nem igaz. Szerinte egész érthetetlen volna és eredménytelen a világtörténet nagy műve, mely az egyes külön népcsoportokat az erkölcsi és vallásos eszmék közösségével, a jogi és társadalmi rend megegyezése által, a felfogások és szokások rokon alakulása útján az emberiség nagy egységes szervezetébe foglalni törekszik. Világvallások keletkezése és győzelmi útja a multban, művészeti irányok és socialis mozgalmak gyors elterjedése a legkülönbözőbb népek közt a jelenben, szembeötlően mutatják, hogy a műveltségnek vannak egyetemes, mindenütt érvényesülő tényezői, s hogy, a mennyire ezek hatása dönt, nép néptől mindig tanult és tanulhat. Bizonyos, hogy a mint eddigelé átvett egyik a másiktól neincsak gondolatokat, hanem kész intézményeket is, úgy fognak egymástól kölcsönözni a népek ezentúl is. Nem kevésbé félreismerhetlen azonban, hogy minden nép intézményeiben a közös emberi vonások mellett, történeti helyzete szerint, hely és idő befolyása alatt, korok és egyének szellemének kifejezésekepen, bizonyos sajátosság is fejlődik, oly különösség, mely más népnek hasonló intézményében föl nem lelhető olyan mértékben. S ép ezeken a sajátos vonásokon alapul rendszerint az illető helyen és népben az institutiók eleven és hatályos működése; ezek adják meg nekik egyéni, nemzeti jellegő-

* U. o. 6. és 10. lap.

ket. Ezeknek átplántálása aztán idegen talajba, más társadalmi körbe, már lehetetlen, s valahányszor megkísérlik, a sajátzerű, megfelelő közszellem támogatása nélkül, mintegy táplálék hiányában, nemcsak maguk e vonások satnyulnak el, hanem az egész intézménynek fogy az életeréje.

Az utóbbi esetre példaképen — azt hiszem — elég, röviden rámutatnom egyetemeinknek helyzetére, közművelődési és társadalmi törekvéseink közepett. Nem emlékszem, hogy közoktatásügyünk szervezetének bonyadalmaiban az egyetemnek vagy valamely karának, mint olyannak, véleménye valaha latba esett vagy csak tanácsát is kérték volna. Egyéb nemzeti, nagy feladataink körül pedig bizonyára még kevésbé érezte társadalmunk a szükségét egy ily illustris testület irányadó, elméleti belátáson nyugvó felvilágosításainak. Egyetemünk, egyes kiváló tagjainak nagyratörő aspirációi mellett is, egészében elszigetelt életet él; a nemzet közérdeklődése nélkül folytatja munkáját; s bár a nép vezető osztálya kebelében nyeri befejező képzését, ez még tevékenységének bíráló mérlegelésével sem tanúsítja hálás, köteles figyelmét iránta. Nem látszik semmikép, hogy népünk az egyetem hivatásának ismerné jelentőségét és méltatni tudná. A német tanulmányi szellemnek e félreeső hajtása, évtizedes honossága után, sem tudott gyökeret verni a köztudatban; az életébe legmélyebben vágó rendelkezései a kormányhatalomnak közömbösen hagyják a közvéleményt; az egyetem kívánságai, panaszai nem igen találhatnak visszhangra falain kívül. Már e külső jelek chronikus bajt sejtetnek; — egész nyilvánvaló symptomáit látjuk egyetemi hatóságaink magatartásában, valahányszor fontosabb szervezeti kérdések kerülnek elibök, mint nem rég történt a magántanárság és a tandíj kérdéseiben, tehát épen két oly pont körül, melyeket a német-szellemű egyetemek szervezetében, hazájukban úgy mint külföldön, sarkalatos pontoknak tekintenek, a jól-rosszul értelmezett tanszabadság fő biztosítékainak. Egyetemi életünknek nincs hagyománya, de életműködését határozott elv, tudatos czélszerűség sem szabályozza.

Mennyivel erősebb, jellemzőbb vonásokat mutatnak bármely más európai népnek főiskolái, akár a hagyomány tisztelete őrizte meg azokat bennök, akár a mai kor és népelet követelései vitték beléjük. Nincs magunkon kívül, se kisebb, se nagyobb nemzet Európában, melyben az egyetemi élet művelődési viszonyainak megfelelő egyedi, minden másétól elütő alakot ne öltött volna. A legtöbb állam újabban

állapította meg főiskoláinak törvényes szervezetét,* de sehol sem létesült olyan szintelen változata valamely idegen typusnak, mint a hogyan a miénk a németének akar lenni. S főleg a kisebbek igen óvakodtak tőle, hogy egyszerűen másolják a nagyobbak intézményeit, megértve, hogy a maguk anyagi és szellemi erejükhöz mérten hasznosíthatják csak a nagy vezető nemzetek tapasztalatait, melyek mintegy az általános emberi haladásnak kísérő állomásai lehetnek. Tényleg a főiskolai élet három nagy typusa, az angol, a francia és a német, bizonyos egyoldalúsággal vet súlyt az egyetemek elé szabható feladatok valamelyikére; s világosan kitetszik rajtok, hogy az ily egyirányú kiválóság könnyen a többinek elhanyagolásával jár. A nagy népek valahogy pótolhatják a hiányt vagyon- és személybeli dúsabb tőkájökből, de kisebbek pusztán okos háztartással boldogulhatnak.

Az egyetem ugyanis legteljesebb fogalmazásában hármas irányú tevékenységgel oldhatja csak meg hivatását. Elöl áll nevelő feladata: a nemzet ifjúságának színe-java, mely arravalóságát komoly, előzetes tanulmánnyal igazolta, tőle várja testi-lelki nevelésének befejezését: meg kívánja, hogy értelmi és erkölcsi művelésében a kor legjobb és legnemesebb eszközeit alkalmazza. Másodsorban jó szakszerű munkája: a társadalomnak és államnak képezzen elméletileg és gyakorlatilag alkalmas, tanult és tapintatos tisztviselőket. Végül, s némikép előbbeni feladatainak követelményeképen az a kötelesség háramlik reá, hogy mint a legfőbb tudás műhelye a tudomány haladását biztosítsa, a kutatás és elmélkedés módszereinek folytonos javításával, tervszerű vizsgálódások és szerencsés fölfedezések eredményeinek időszertű összefoglalásával.

Az angol közvélemény az egyetemek működésében főleg nevelő hatásukat becsüli; a legtöbb tanuló nem is jó egyetemre más czállal, mint hogy életrendjében részt véve, a magatartás, érzület és erkölcsi határozottságnak ama sajátos együttességét elsajátítsa, melyet nemzete férfias nemességnek mond. Egész szervezete, a collegiumi együttélés, a tutori vezetés és ellenőrzés, a tanulmányozás tárgya és módszere, — a szabad időnek főképen edző mulatságra fordítása, mind azt az egy czélt szolgálja: az ifjak jellemének kellő alakítását.** Idegen, szárazföldi

* 1876. Holland és Svédország, 1886. Oroszország, 1889. Skócia, 1890. Belgium és Olaszország.

** Mindenesetre figyelemre méltó, hogy még az angol nyelv is a közoktatásügyi szervezet minden ágában, népiskola, szakiskolák és egyetemek

látogatók nem győzik eléggé dicsérni az angol egyetemnek ilyenmő üdvös s maradandó befolyását a gondjára bízott ifjak lelkére, még ha egyébként bíráló szemmel nézik is munkásságát és kemény szóval illetik fogvatkozásait. «Mindent egybefoglalva», mond újabban egy éles-szemű francia, «el kell ösmerni, hogy még a kevésbé szorgalmas, a csekélyebb készségű tanulóra is a légkör, melyben él, el nem téveszt-heti üdvös hatását. Mindenkorra megőrzik emlékét tanuló életőknek, a collegiumi tartózkodásnak, hogy ugyanazon fedél alatt, egy asztalnál, egy teremben találkoztak koruk legtudósabb mestereivel és legkiválóbb elméivel; el nem évülő benyomással lépnek ki e környezetből, hol körül-lőttök a művészet, bölcsélet, tudomány és irodalom feladatairól temérdek eszmének hintették el csiráit».* S már régebben írja egy kiváló német tudós és államférfi az angol egyetemi életet egybevetve a szárazföldi főiskolák szokásaival: «A collegiumi együttélésben a deákság naponkénti érintkezésének, minden korú és különféle társadalmi állású férfakkal, határozott nagy előnye van a gyakorlati élet szempontjából. Semmiféle phantastikus, a valóságnak meg nem felelő életrend nem különíti el az egyetemet a polgári társadalom rendjétől, hanem előkészület marad hozzája. Az angol deák nem foglalkozik ugyan szaktudománynyal, de megtanul «to be gentleman». A többi következik az egyetem után.» Magukról a tanulmányokról így ítélt: «A mi nézeteink szerint, igen keveset tanítanak, de ezt a keveset értelmesen és így a tanulásra nézve hasznosan, a mint az eredmény mutatja, az aggkorig mélyen bevésődött ismeretében a klasszikus irodalomnak».**

Maga az angol tudós- és tanár-világ egyetemeik e sajátos vonását nemcsak tudatosan méltatja, hanem féltékenyen őrzi is. «Az egyetemi tanuló ne legyen szabad önkényre hagyva, hanem olyan legyen a hely-zete, hogy soha el ne felejthesse, hogy a társadalom követeléseit és a kötelesség szabályai irányozzák erkölceit és cselekedeteit. Ezt a tani-

körében egyaránt nem az oktatás, tanítás, hanem a nevelés kifejezéssel jelöli a feladatot. A népiskolát szervező szabályzata: *Education Code*; a népokta-tási főhatóság: *Education Department*. Az oktatásügy különféle köréi: *Elementary, Intermediate and University Education*; még a szakszerű képzés is: *Agricultural, Commercial, Technical Education*; nemkülönben használa-tos: *Legal, Medical, Naval és Military Education*.

* Leclerc, *L'Education en Angleterre* 274. l.

** Robert von Mohl, *Staatsrecht, Völkerrecht und Politik* III. köt. 132. és 139. lap.

tást, melyet nem szabad csak az emlékezetre bízni, az angol egyetemeken a tanulónak egész helyzete ébren tartja lelkében. Sokféle törvénynek van alávetve és oly férfiaknak áll soknemű vezetése és intő szózata alatt, kik az intézet szellemében együttesen apai és tiszti tekintéllyel vannak felruházva. Némikép egy kis világban forgolódik, mely sokféle határozott viszonyt és köteleességet ró rá, mely minden léptén bizonyos felelősséget és önuralmat követel tőle, s ép azért alkalmas előkészítő iskola a való viszonyok és a komoly önálló cselekvés világához. Az egyetemen ily szervezete nélkül a deákság egyetemi kora korlátlan önkény ideje volna és teljesen ment minden felelősségtől; ez, meglehet, igen kellemes élet és egyeseknek talán alkalmat is adhat nagyobb értelmi fejlődéshez; de a többség számára oly állapot volna, mely a további élet viszonyaival éles ellentétben állana, egy külön világ, melyben oly törvények és elvek uralkodnának, a minőknek egyszer mindenkorra a közös társadalmi életben útját kellene állani.»

Különösen a deákságnak együttélésében rejlő kölcsönös hatást tekintik oly pontnak, melyet a társadalmi közös műveltség szolgálatában álló egy intézetben sem szabad szem elől tévesztetni. «Az angol egyetemeknek hatása e tekintetből egyike legfontosabb és leglényegesebb feladatainak. Ifjú emberek minden rendből, a legmagasabbtól a legalsóbbig, találkozhatnak itt benső és külső érintkezésben; és részt véve a nemes közös művelődésben, kifejlődik bennök egyenlőségök érzete és kölcsönös megbecsülésök kötelezettsége. A pórfiú, a jövődő falusi pap így fölemelkedik érzületében állásának méltóságához, érzeni tanulja, hogy igaz műveltségben, igaz emberi méltóságra nézve és a belőle származó követelmények és köteleességek tekintetében nem áll mögötte a herczeg fiának, a ki társa volt a collegiumban és most szomszédja lesz. Az egyetemen válik határozott és világos tudatává az ifjú angolnak az az érzés, melyet egész nevelésének benne kelteni és élesztetni kell, melynek kifejtése művelésének fő célja és törekvése legyen: az az érzés, hogy angol; — itt vesz tudomást nemzetének alapelveiről, melyek polgártársai tetteit vezérlik s melyek szerint a maga cselekedeteit is megítélik, sympathia ébred benne céljaik iránt és szokásává lesz, hogy impulsusaik által vezéreltesse magát. Végre az élet ezen krízisében, midőn a gondolkozás férfias ereje az ifjonti érzékenység hevéből kibontakozzék — dicső élvezetében az irodalomnak, elmélkedésnek, társalogva és versengve egy korú, hasonló állású, hasonló törekvésű földieivel, ez üde, mozgalmas, egy nagy közös érdeknek szen-

telt tevékenységben — az ifjú oly kincsére tesz szert becses, vidám emlékeinek, melyek még a késő években is egymáshoz csatolják az egyetemi társakat és egész életökben megőrzik friss kellemeiket.*

Az egyetemi életrendnek ily majdnem kizárólagos nevelői céljai mellett a főiskolai tanításnak egyéb feladatai természetesen vagy teljesen kivülről esnek, mint az orvosi, jogi szakképzés, melyet egészen másnemű, társadalmi intézkedések biztosítanak,** vagy háttérbe szorulnak, mint a tudomány független ápolása, mely főképen a collegiumokon kívül álló tanszékek birtokosainak, valamint egyetemi tanulmányaik befejezése után a szabad díjas fellowknak a tiszte. Ha volt mindkét tekintetben előbb sok mulasztás, s talán jelenleg is még elég a hiány, az angol orvosi- és jogtudás mindenütt elismert felsőbbisége, az angol szellem vezérszerepe a bölcsélet és természettudomány terén legalább az egyetemi általános irányú köznevelés hatályossága mellett bizonyítanak, mert ez veti meg a későbbi szakműveltségnek is alapját.

A francia és német egyetemek a tulajdonképeni nevelés feladatáról tényleg lemondtak. Már a testi ügyességek majdnem teljes elhanyagolása elég jellemző; azonban erre nézve inkább társadalmi felfogások és szokások döntők, a mint kitűnik a nehézségekből, melyekkel a torna és edző játékok meghonosítása a középiskolákban küzd.*** Végzetesebb a gondatlanság, melylyel annyi ezer ifjút ép abban a korában, midőn egyénisége megalakuljon, jelleme megállapodjék, valóságos otthon nélkül kitesznek a kísértés minden csábjának, a gonosz példa veszedelmeinek. A német és francia deák egészen magára van hagyva, kénye-kedve szerint él; senki sem törődik magán életével, sőt lelketlen elnézéssel ítélik meg még vétkeiket is: hadd tombolja ki magát az ifjúság. Ki vehetné

* William Whewell, *Über die Grundsätze der engl. Universitätsbildung* stb. 94. 103. lap.

** Az orvosit például a «General Medical Council» szabályozza és ellenőrzi, mely testületnek a parlament külön törvényben megadta minderre a kizárólagos jogot, az orvosoknak mint corporationnak tökéletes autonómiát biztosítva. Hasonlóképp intézik a jogi oktatás ügyét régibb privilegiumok vagy újabb törvényes intézkedések alapján a nagy ügyvédi (barrister) testületek közös tanácsa (Council of Legal Education), meg a solicitorok társulata (Incorporated Law Society).

*** Vischer Fr., a hírneves aesthetikus, székfoglaló beszédében igen elmésen fejtegeti a testi nevelés kérdésének fontosságát még az egyetemi tanulmányok szempontjából is: *Akad. Rede zum Antritte des Ordinariats am 21. Nov. 1844. zu Tübingen. 1845.*

számba, nem az idővesztéseget csak és vagyonzárlást, mely ily állapotokkal jár, hanem az intő védelem hijában elhibázott, elzúllott szám-talan életet? S még a hol ily végső elfajulás nem is következik be, ki merné semmibe venni a rút, undorító emlékeknek a befolyását, mely alatt az egyetemi ifjúság nagy tömege később családi és társadalmi kötelekeibe lép, s mely észrevétlen is megmételyezhet minden nemesebb viszonyt? A gondos vezetés hiánya leginkább feltűnik a deákság egyesületi életében, különösen Németországban, hol a sokféle testület tért nyit általában a faji ösztönök garázdálkodásának. Vad indulatok, majd mint a nemzeti érzés túltengése, majd felekezeti gyűlölség és osztály-visszavonás alakjában, úzik féktelen játékokat az egyesületi életben. Mily jóságos ellentétet tüntet fel velök szemben a tanárok és a tanulók együttélésén alapuló, ama bensőséges, lelket idomító hatás, mely az angol egyetemeket a legmélyebb vallásos és socialis impulsusok közép-pontjává teszi. Mélységes elmék, kikben koruknak mintegy lelkiismerete szólalt meg, ez úton értek legközvetlenebbül nemzetök szívéhez, átalakíthatták gondolkozásmódját, nemesbíthették érzületét.*

Éles különbség van azonban francia és német egyetem közt a tanulmányozás célját és rendjét illetőleg. Franciaországban az állam és társadalom szüksége és érdeke szab irányt a tanulmányoknak, határozza meg pontosan a tanfolyamon át az előkészítő képzésnek és a vizsgálatokon a képesség próbájának módját. Nemesak arról nincs szó, a mit a német tanulás-szabadságának nevez, hogy az ifjú ember a maga tetszése szerint választja tanárát, belátása szerint határozhatja meg tanulmányainak tárgyát és sorát, — hanem a tanfolyam kiszabott rendjén kívül külön, jól szervezett gyakorlatok és értekezletek alkalmat adnak minden egyetemi tanulónak, hogy a kitűzött célú képessége mértékében el is érhesse. A fenn említett kiváló német tudós, a különböző egyetemi intézményeket egybevetve, e tárgyban ekként nyilatkozik:** «Nem szabad elhallgatnom, hogy Franciaországban a határozottan előírt tanfolyam, a szokásos tanmód és a többszörös közbeeső vizsgálatok útján elért átlagos képzésnek a gyakorlati szükségletek

* V. ö. Schulze-Gaevernitz id. m. 377—429. l., régebben Pusey és újabban John Ruskin hatását illetőleg. «Az a nemzedék, melynek Anglia tényleg dicsőségét és jelentőségét köszöni — mond Huber (die englischen Universitäten II., 42.) — az egyetemi nevelésnek, egyetemi tanulmánynak és egyetemi életnek a terméke.»

** Robert v. Mohl id. m. 139. lap.

szempontjából megvan a haszna és jogosultsága. A mi tudományosabb képzésünket magától érthetőleg csupán a tehetségben és szorgalomban kiválóbbak érhetik el igazán. A középszerű többségnek a nálunk divó szabad rendelkezés mellett, az előadottak elsajátításában teljesen magukra maradvá, szükségkép sok hiánya van és tökéletlensége a műveltségében, míg Franciaországban egyenletesebben és hasznavehetőbben művelődik. Mivel azonban a kiválóbbak itt is magasabbra emelkedhetnek, a mindenkitől megkívánt színvonal fölé, derék tudományos szakintézetekben némely tárgyban erre külön alkalom is nyílik: koránsem állíthatni, hogy a francia intézkedés gyakorlati eredményeiben mögötte marad a mi eszményibb és magasabb követelményeinknek, hanem egészben és nagyjában a kétféle felfogás körülbelül mérkőzhetik egymással.»

És a francia közfelfogás megegyezik az idegen elfogulatlan bíráló ítéletével. Franciaországban is hangzott ugyan egy ideig, különösen midőn a harcz terén szenvedett vereség hatása alatt intézményeik megbirálásában ellenfelöktől vették a mértéket, az a követelés, hogy a tudományos tanulmány módját német mintára szervezzék; — többnyire az irodalmi karok tanárai hajlottak ez irány felé. Azonban sem a hivatalos körökben, sem magában a művelt közönségben nem igen találtak visszhangra. A francia társadalomnak, századunk három negyedében, a fennálló szervezet oly kitünő szolgálatot tett, hogy pusztán elméleti eszmék és merő reménykedés fejében felbontásához fogni jogosan vonakodtak. A tanulmányok körének bővítése, a tanulmányozás módszereinek javítása megfér az észszerű renddel is. A hagyomány útján haladva tehát a vizsgálat követelményeibe, és vele az előkészítő tanításba, vittek be több tudományos szellemet, s így elérték, hogy «együttal a szakszerű képzés is tudományosabb lett, maga a tudományoság sem láthat többé akadályt a szakszerű képzésben.»*

A francziák ez összhangzatos törekvéseivel szemben a német

* V. ö. Liard, id. m. 388. l. Oly hangokkal szemben, melyek nálunk is a francia egyetemi mozgalmakat a német intézmények utánzásának hirdetik, talán helyén van, Liard megjegyzésére utalnom: «Le mouvement en faveur des universités naissait donc d'un besoin de rapprochement et d'unité *diamétralement opposé* au spécialisme à outrance, qui sévissait depuis quelques années sur les universités allemandes. Cette simple remarque suffirait à montrer que le but n'était pas une servile imitation de l'Allemagne.» U. o. 357. l.

egyetemi szervezet mindent, nevelést és szakképzést alárendelt amaz egy feladatának, hogy a tudás tovább fejlesztésében, a tudományos szellem ébrentartásában fáradozhassék tanársága. Kétségtől a közmeggyőződésnek, a mint intézményekben nyilvánul, adott kifejezést a Königsbergi egyetem tanácsa, midőn (1848.) a tanítás és tanszabadság tárgyában véleményadásra fölszólítva,* az egyetemek hivatását ily módon és ily rendben fogalmazta: 1. Igaz tudós akadémiák legyenek, intézetek a tudományok szabad továbbfejlesztésére, minden tekintet nélkül valamely tanítványkorre; 2. felsőbb tanintézetek, még pedig

- a) mindenki számára, a ki a maga művelésére hasznukat akarja venni,
- b) különösen jövőendő állami tisztviselők kiképzésére.

Ezen a nézeten, a mint különösen századunk második felében vált általánossá, alapul a német egyetemek egész életrendje. Rajta az a fővonása, hogy majdnem végkép elenyészik minden szerves kapcsolat az előadó tanár és a tanulni rendelt és tán vágyó hallgatóság közt. «Az akroamatikus tanmód — a természettudományi gyakorlatok és a gyér seminariumi tanítást leszámítva — a szabály a német egyetemeken; a hallgatóra van bízva, hogy megértse, a mennyire képes, s hogy értelmé szerint jegyzeteket is készítsen a hallottakról; de a helyes megértésnek néminemű ellenőrzéséről vagy netalán szükséges segítségéről semmikép sincs gondoskodva. Még arról sem, hogy az előadásokat is mulasztás nélkül látogassák. Mindez az egyes tanulók észére, előismereteire, szorgalmára van bízva és azért számtalan esetben nagyon is fogyatékos módon érvényesül. *Majdnem azt hinné az ember, hogy az egyetemek csak a tanítás végett léteznek, nem a tanulásért.*» Már ha a jellemzést közlöm, szabad méltatását is hozzá csatolnom: «Hogy ez észszerűtlen, chaotikus egy állapot, némi megfontolással komolyan nem tagadható, bár a megszokás eltompíthatott bennünket e garázdasággal szemben.» «Nem szabad titkolnunk, hogy itt kiáltó baj van német egyetemi rendszerünkben, mely tényleg nem válhatik becsületére a tudományra és életre irányult gondoskodásunknak, hogy ne mondjam eszünknek és lelkiismeretünknek.»**

De van, tagadhatatlan, ez állapotnak optimistikusabb jellemzése

* Drei Gutachten des General-Concils der Universität Königsberg die Universitäts-Reform betreffend. Aus den Universitäts-Acten mit böherer Genehmigung abgedruckt. Königsberg. 1849. 31. l.

** Rob. v. Mohl, u. o. 149. l.

is: «Az ifjakat önálló, gondolatban és akaratban önálló, és felelősségöket érző férfiakká nevelni: ez a német egyetem ideája, a mint majdnem két évszázadja kifejllett. A szabadsággal élni, magában tanakodni, magán uralkodni, azt csupán szabadságban tanul meg az ember. Bizonyynal veszedelmes egy iskola ez; de nincs más. El lehet tévedni és némely el is téved, sőt a legtöbb rövidebb vagy hosszabb ideig tévelyeg is, mielőtt meglesi a helyes és neki megfelelő utat. De a ki maga vesztével nem tévedett és maga erején el nem igazodott, az igen fontos tapasztalatot nem szerzett. Koczkáztatni kell a gyermeket, hogy férfi váljék belőle: Rousseau szava itt is áll. Ezen alapul a német egyetem. S ezt köszöni neki a férfi: nem vezette mint iskolás fiút kéznél fogva, nem őrizte meg mindennemű tévedéstől, magára hagyta, hogy útját keresse; de fölkelte is erejét, hogy képes legyen eligazodni és magára eszmélni. Nem egyedül tanárai — szerencse, ha itt-ott egyiköknek sikerült némi világot vetni útjára — hanem az egész egyetem, intézményei és rendje, hagyományai és tanulótársai, mindnyája így szól hozzá: itt magadnak kell akarnod, már férfi vagy, a kinek magáért kell jót állani.»*

Ne ítélkezzünk a szemben álló két nézet erkölcsi értéke fölött. A német tanárság önérzetes hangon hirdeti dicsőségeképen, hogy hazájukban a tudománynak nem volt és nincs kívülök más képviselője, hogy a német tudományosság híre-neve az ő működésöknek köszönhető; s ez okon, azt hiszik, joguk is van az egyetemi élet azon rendjének védelmére, mely ilyenmű munkásságuk folytatását lehetővé teszi. A tudomány közjava mellett, úgy vélekednek, egyesek veszte szóba se jöhet; az emberiség állandó nagy elméleti céljai előtt szűk, mulandó társadalmi érdekek háttérbe szorítandók. Szerzett érdemeik elismeréseképen követelik, még szerzendők biztosítására, hogy egyetemeik hagyományos szervezetét ne bolygassák.

S bizonyára minden hagyomány, mely él és lelkesít, nemcsak tiszteletre méltó, hogy megőriztessék, hanem hatékony tényező a nemzeti életben, oly szellemi erőket mozgósít, melyek egyébként talán szunyadoznának. Minden erkölcsi haladás csupán ily élő hagyományhoz fűződve létesíthető. De a hol ily hagyomány nincs, hol az élet kereké a tunya, elvtelen szokás vágásán dőczög tovább: ott csak gyökeres

* F. Paulsen, — W. Lexis, Die deutschen Universitäten stb. című gyűjteményes munkában — 96. l.

átalakítás kelthet erőket, csak elvszerű úttörés nyithat új pályát számukra. Más szerencsésebben fejlődött nemzetek intézményeik javításában, öröklött birtokuk czélszerűbb hasznosításában fáradozhatnak: nekünk magyaroknak, a kiknek fejlődése folyton megszakadt és különösen az oktatás terén semmiféle meggyökeredett alapon nem indulhat tovább, valóságos új alkotásra kell gondolnunk. Képesnek kell lennünk minden félszeg megszokástól eltekinteni, és tisztán a feladatok sajátosságát, az ügyek igaz természetét figyelembe venni. Körültekintő gonddal föl kell lelnünk az irányadó sajátos szempontokat, melyeket idegen példák, külföldi tapasztalatok, bár rájuk utalhatnak, de teljesen nélkülözhetővé soha nem tehetnek. Nem szabad a meg nem honosodott idegen minta helyébe más, szintén ily elűtő alakot plántálni; hanem behatolva a főiskolai feladatok benső lényegébe, a felsőbb oktatás és nevelés czéljain mérlegelve a rendelkezésre álló vagy ajánlkozó eszközöket, tán remélhetjük, hogy meg fogjuk találni önállóan szükségképi, nemzeti életünkhöz illő alakjait is.

Csupán kísérlet az, a mit magam ez irányban a még következő fejezetekben nyújthatok. Vállvetve kell minden hozzáértőnek járulni a nagy vállalkozáshoz, hogy e hazában is hathatósabb tudományos nevelés álljon rendelkezésünkre nemzeti létünk kifejtésében és küzdelmeiben. Elmélkedéseim ugyan főleg és első sorban a tanárképzés és közművelődés szükségleteire nézve keresték az eligazodást; de mivel a philosophiai kar ebbeli feladatát, sajátossága mellett sem tartom igen elűtőnek a többi karok szakszerű céljaitól, valószínű, hogy általánosabban is érvényesíthető az eredményök. Mindenesetre megkivánnák észrevételeim mindenki részéről, bármi szakban és irányban hordják szívükön tudományosságunk ügyét, az elfogulatlan bírálatot; az egyetemi oktatás egészére nézve azonban a komoly megfontolásoknak inkább csak megindítását tekintem a magam teendőjének, mintsem a fölmerülhető kérdések kimerítő tárgyalását és megoldását.

V. EGYETEMI ELŐADÁSOK.

Az egyetemi oktatás eszközei közt első helyen áll az összefüggő előadás; azt hiszem, teljes joggal, mert a tanár személyes hatásának, egyénisége szabad érvényesülésének legtágasb tért nyit. Régtől fogva ugyan, mióta csak az okulásnak más, nem kevésbé hatalmas egy eszköze, a könyv, közkeletűbbé vált, némi kétséggel tekintik jogosultságát, de a tapasztalat mutatja, hogy a szabad előadás formájának az idővel inkább emelkedett, mint csökkent alkalmazása köre, és másnemű, előbb igen elterjedt eljárasmódokat ma végkép kiszorított, nevezetesen valamely megállapított szövegnek vagy tankönyvnek magyarázatát, nemkülönben a diktálás szokását. Rendszerint az élő beszéd hathatóságában látják terjedésének okát, bővebben körülírva és kifejtve sz. Jeromos régi mondását: „Habet nescio quid latentis energiae viva vox et in aures discipuli de auctoris ore transfusa fortius sonat.”* Nincs könyv, az a vélekedés, mely valamely tantárgy igaz szellemét minden árnyalatában oly gyorsan és biztosan föltüntethetné, mint a lelkes beszéd, mely lelket ébreszt, főleg midőn tekintet, hangsúly, mozdulat, a mint a pillanat kívánja, érzékitő hatásukkal kellően gyámolítják a gondolatot. Hozzáfűzik még, hogy való életet a beszédbe is csak az önthet, a ki-ben magában a kifejtendő eszmemenet való életet öltött, ekként a tudós előadását különválasztva a színészeskedéstől. Kétségkívül megvan az érzéki elevenségnek ez a jótékony hatása; az érzelmi visszhang a hallgató elméjében minden esetre inkább segíti a megértést és erősíti az emlékezetet, a könyv rideg egyformaságánál. Azt is jól mondták, hogy a könyv ajánlkozik ugyan a tanulásra, de senkit sem készítet rá, mint a hatásos előadás. Azonban másrészt a jó könyv tanulmányával annyi könnyebbség, oly kényelem jár, hogy egymagában az élő szó hatékonysága alig igazolhatja az előadó oktatás uralmát az egyetemek körében, főleg ha tekintetbe vesszük, hogy gyengébb elmék számára pótlásképen a könyvhöz szükség szerint magyarázó fejtegetés is járulhatna. Alkalmas könyvből az ifjú, ha a gymnasiumi tanítás kellőképp előkészítette, otthon, családjá körében, tanulhatna, olcsóbban is, nyugodtabban is, idejének czélszerűbb, erejéhez mért felhasználásával. Nemcsak élete

* Ep. ad Paulinum 53, 2.

volna gondtalanabb, hanem tanulása is összefüggőbb lehetne fejlődéklődéséhez képest, míg most az intézet rendje, tanárainak elfoglaltsága szab munkásságának határt, teszi szakadozottá; hányszor nem marad ép ott félbe a tárgy kifejtése, a hol feszült figyelme, előre siető képzelete nyomósan gyámolíthatná a megértést, s várnia kell, míg tanárán lankadtabb érdek mellett újra fel nem veszi az elejtett fonalat. Mennyivel nem kezelhetőbb a tankönyv: az élő hang elröppen nyomtalanul, a nyomott betű mindig rendelkezésre áll; előre-hátra lapozhatni a könyvben, a mint a gondolat vonatkozása felvilágosításul megkívánja. Gondolom, nyilvánvaló, ha a tanárnak tartalmilag, tárgya érdemében nincs más közleni valója előadásában, mint a mit könyvben is megírhat; ha az egyetemi oktatásnak nincsenek a tudományos képzés szükségén alapuló külön oly céljai, melyeket semmiféle könyvtanulás nem helyettesíthet: akkor az előadások intézménye is az elavult szöveg-magyarázat és diktálás útján kihalófélben volna, s a deákság zöme már előzetesen csak helyes következményét vonná az állapotnak, midőn az előadásokat kerülve, úgy a hogy könyvekből vagy az előadások másolatából készül vizsgálatra. Bizonyára minden oly előadás, melyről a hallgatóságban csak némikép is felébredhet a tudat, hogy eredményéhez olvasmány útján épen úgy, vagy még helyesebben is eljuthatni, czéltalan és azért elhibázott.

A tudományos előadásnak igaz módjai tulajdonkép századunkban fejlettek ki, még pedig két külön, egymástól lényegesen eltérő alakban. Az első mód összefüggő előadássorban *egy egész tanulmánykört* ölel fel; alaptényein és problémáin akar áttekintést adni, s főleg a vezető elveket, alaptételeket, általános igazságokat és eredményeket ismerteti rendszeres kapcsolatban. A másik *szűkebb körű, meghatározott feladatot* karol fel, a melynek tárgyalására ép talán a tudomány jelen állapota utal, s melyet tehát a tanár lehető részletesen kifejti, a kérdések minden bonyodalmait követve, a megoldás minden ajánlkozó segéd-eszközeit méltatva. A philosophiai kar tanulmányait nézve, feltűnő lehet, hogy az előadások összefoglaló első neme épen a német egyetemeken honos, míg a másik inkább divik a francia fakultásokon. A német tanár — ki az elterjedt felfogás szerint egyenest a tudomány továbbfejlesztésén fáradozik és teljes szabadsággal választhatja tantervét — mégis évről-évre, vagy bizonyos évi időközökben ugyanazon egy általános «colleg»-jét hirdeti, s csak nagy ritkán áll reá valamely «special-colleg» tartására; a philosophiai studiumok francia tanára

ellenben — bár róla a közfelfogás azt tartja, hogy szabott útját a felsőbb hatóság jelöli ki — évenként szabadon választja előadásainak tárgyát és arra törekszik, hogy tanszakának egy-egy actualis részletét új szempontokból, tudománya teljes világában tüntesse fel.*

De ez a körülmény csak a mellett tanuskodik, hogy a tények és az élet követelései hatalmasabbak az emberek szándékainál. A német professor hallgatóira levén utalva, kénytelen-kelletlen alkalmazkodott végre szükségleteikhez előadásaiban, különösen a nagy egyetemeken (minő Berlin), hol a tanárok és magántanárok versenye még jóvedelmében is érzékenyen érintheti. Azonban ez alkalmazkodás sem történt ez államhata-

* A két nép legnagyobb egyetemét véve, a berlinit és a párizsit, s a három évi cursust, — Berlinben a philosophia tanárai közül például *Zeller* (a görög philosophia hírneves történetírója) folyton így váltogatja előadásait: télen, a philosophia általános története, — nyáron, logika és ismeretelmélet, — néha egy külön előadást adva hozzá «az irod. és tört. kritikáról»; — a második rendes tanár *Dilthey* meg így járja: télen, logika és ismeretelmélet; psychologia mint tapasztalati tudomány; nyáron, philosophia általános története, különös tekintettel az újabb korra, és paedagogia története vagy története és rendszere. A rendkívüli tanárok közül *Paulsen*, ki újabban rendes lett s a kinek nagyszabású felfogását a philos. kar tudományfejlesztő feladatairól fentebb ismertettem, a három évi tanfolyamban felváltva így intézte előadásainak sorát: télen paedagogia, nyáron újabb philosophia története; anthropologia és psychologia; — azonfelül egyszer télen meg előadta a bevezetést a philosophiába, másszor meg az ethika vagy gyakorlati philosophia rendszerét (mindkettőről külön könyvet írt); *Giżycki* előadásai meg állandóan, télen-nyáron egyformán logika és ismeretelmélet, mellette felváltva télen: ethika története, nyáron: erkölcsstan alapvonalai. — Párizsban ez idő alatt a philosophia rendes tanára, *Janet*, egy-egy éven át a következő előadásokat tartotta: Az irodalmi doctoratus philosophiai fő témáinak fejtegetései; — Tanulmány az érzékenységről (sensibilité) és a szenvedélyről (passion); — a philosophia tárgya és viszonya a többi tudományokhoz; — az ó-kori philosophia tanára *Waddington* két éven át szökött: az evolutionismus és a methaphysika és erkölcsstan korunkbeli rendszereinek eredetéről; — az újabbkori philosophia tanára *Boutroux* egy éven át «a természeti törvény eszméjéről a jelenkori philosophiában, két éven át ismertette Kant philosophiáját. *Brochard*, az ó-kori philosophia rendkívüli tanárának (maitre de conférence) előadásai: egy évig az erkölcsstani elméletek története a görög philosophiában; — két éven át a főbb görög philosophusok elméletei a természetről és istenről; — *Séailles*, rendkívüli tanár előadásai: az akarat és a szabadságnak problémája; — tanulmány a szabadság philosophiai elméleteiről; — az érzelmesség tanulmánya; — *Marion* a paedagogia tanára egy évben a nőnevelést fejtegette, más két éven át Anglia és az Egyesült-Államok nevelésügyét. — Hasonló az

lom figyelmes ellenőrzése nélkül, s kellő mértékben nincs is végig megvalósítva. Nem egy ízben érkezett, főképen a philosophiai karokhoz, figyelmeztetés az előadások természetére és jobb megállapítására nézve. A sok közül egy, mivel igen jellemzetes és tárgyunkra felvilágosító, talán szó szerinti közlésre is érdemes: «A klasszikus philológiából hirdetett előadásokra nézve, mond egy ministeri leirat, a már többször tett figyelmeztetést annál sürgősebben kell ismételnem, mennél kevésbé helyeselhető, hogy a kilencz hirdetett előadás közt egyetlen egy sincs, mely a tulajdonképi ó-kori tudományok valamelyikének

ügyállás a történeti előadások körül is: Berlinben az ó-kori görög történetet így tárgyalja *Köhler* két-éves folyamban: keleti népek története a perzsa háborúkig; — görög történet; görög-makedon történet Sándor haláláig; — a makedon birodalmak története. A római történetet *Hirschfeld*: a római történet forrásainak ismertetése; — római történet a Gracchusok koráig; római történet a Gracchusoktól Caesar koráig; a római császárság története. A középkort *Scheffer-Boichhorst*: német történet a XII. század közepéig; német történet a Staufen-korszaktól a középkor végéig; — a középkor egyetemes története, különös tekintettel a germán és román népekre; — középkor alkotmánytörténete, tekintettel a germán és román népekre s a hierarchia bomlása és a modern államok kezdetei. Az újkor történetének féléves előadásai három évben: *Lenz*: a német történetírás fejlődése a Renaissance óta (két ízben). A reformatio kora (két ízben). A XVIII. század művelődéstörténete (két ízben). A forradalom korának története. Európa fölkelése Napoleon ellen. A német városok története a Stein-féle reformokig. — *Treitschke* előadásai: télen három, nyáron két előadást hirdet. Politika, minden téli félévben; angol történet; franczia történet; a porosz állam története (két ízben); a reformatio története; a forradalmi kor (1789—1814.) története; német történet a XIX. században; — az európai államok története és politikája; — a politikai elméletek története Platontól a jelen-korig; — a parlamentarismus története és bírálata. — Párizsban a megfelelő előadások: Ó-kor. *Buché-Leclercq*: a görög vallás tanulmánya viszonyában a politikai intézményekhez; a hellenistikus Kelet meghódítása a rómaiak által; a római császárság története a keresztyén időszámítás IV. századában. Középkor, *Luchère*: Franciaország XI. századbeli történetét illető kérdések tanulmányozása; Franciaország egyetemes története a XI. század végén és a XII. század első felében; — Franciaország története a XII. század második felében. Újkor, *Lavissee* három éven át tárgyalta XIV. Lajos uralkodását. — A philologiai tanulmányokban is hasonló különbség észlelhető, csak hogy itt a német tanárok az előadások mindkét nemét ápolják. Berlinben például a három éves tanfolyamban *Diels* összefoglaló előadásban tárgyalta: a görög irodalom történetét, görög philosophia történetét, görög vallástörténetet és mythológiát; — *Hübner*: római irodalomtörténetet (két ízben), latin gramma-

rendszeres tárgyalását tekinti feladatának. Egyes görög és latin művek magyarázata, melyekre N. tanár majdnem kizárólag szorítkozik, valóban könnyebb, mint valamely tudomány feldolgozása és előadása. De a klasszikus philologia tanárának kötelessége, hogy hivatása nehezebb feladatait is megoldja, a mennyire lehet, s egyes oly műveknek, melyekben az ó-kor szelleme legtisztábban visszatükröződik, tényleg szükséges magyarázatán kívül, a klasszikus világ többi elemeit is tudományosan kutassa és előadja, hogy a tanulók az előadások útján a klasszikus világnak összefoglaló, igaz és eleven ismeretéhez juthassanak az

tikát, görög syntaxist, római epigraphikát, görög historiographia történetét, a klasszikus philologia encyklopediáját és történetét; *Kirchhoff*: görög nyelv-járóstant, görög államrégiségeket (két izben), görög irodalomtörténetet. Az előadások második neme szintén ily dús változatosságot tüntet fel, s a specialitás mellett az általános vonatkozásokat sem mellőzik: *Diels* görög írók közül tárgyalta (mindig ugyanazon három évet tekintve): Xenophon életét és műveit (két izben), Herodotos életét és műveit; rómaiak közül: Cicero művét, de natura deorum, bevezetéssel összes philosophiai műveihez; Lucretius V. könyvét. bevezetésül adva a római philosophia történetét; *Hübner* főleg római írókat ismertetett: Cicero beszédeit, bevezetve Cicero élete és művei ismertetésével; külön Cicero rhetorikai és philosophiai iratait; Tacitus Agricoláját, szólva egyúttal életéről és műveiről; az elegiai költészet történetét Propertius magyarázatával. — *Kirchhoff* görög írók közül: bevezetést adott Homeros költeményeihez és ismertette az Odysseiát; Hesiodos művét «Munkák és napok»; Aischylos Eumenidáit (két izben), Thukydides (két izben). *Vahlen* a specialis collegiumok mestere a görög irodalom köréből következő előadásokat tartotta: bevezetés Aristoteles poetikájához, különös tekintettel a görög műfajok fejlődésére, Platon Phaedrusa, Sophokles Elektrája, Aristophanes lovagjai, Eurypides Heraklese, Theokritos idylljei; — a római irodalom köréből: a római dráma története és Plautus Menechmi; Terentius Eunuchusa és a római dráma metrikája; Lucretius I. könyve; Római elegikusok; Catullus költeményei; — Horatius epistolái II. könyve és ars poetica; Cicero könyve a törvényekről, különös tekintettel a római vallás- és államrégiségekre. — A párizsi előadások viszont három év alatt a következők voltak: *Croiset* (görög próza): Az erkölcsi eszmék története az attikai irodalomban (két éven át); Aristoteles irodalmi, politikai és erkölcsstani művei. *Decharme* (görög költészet): Aristophanes komediáit illető kérdések tanulmánya; A vallásos eszmék a görög irodalomban az V. és VI. század alatt; A görög költészet története eleitől a VI. századig. — *Martha* (latin próza): Az eszmék mozgalma és az irodalmi szellem haladása Rómában a pún háborútól Ciceróig; Cicero mint törvényszéki szónok; Tanulmány Tacitusról. *Cartauil* (latin költők): Plautus színművei (másfél év); Vergilius Bucolicái (félév); Vergilius Georgicái (teljes év). — A többi tanszakokban, nevezetesen a termé-

összes vallásos, tudományos, köz- és magánélet jelenségeire nézve.* — Szabadabb a német tanár és teljesen egyéniségének élhet a rendes előadásain kívül tartott gyakorlataiban; itt terem tulajdonképen a néhány körüle gyűlt hallgatója közül magának iskolát.

A francia tanár viszont, láttuk, előadásaiiban ép ily biztos hallgatóságra az újabb időkig nem igen számíthatott; tehát egyedül tudománya és egyéni hajlamai szabtak munkásságának irányt és határt. Most is még többnyire ez irányban mozog tehát a többség munkássága, pusztán a külön gyakorlatok (conférences és exercices) veszik figyelembe a hallgatóság szükségletét. A kormánynak azonban a tényállás hiányossága itt se kerülte ki szakavatott figyelmét, s egy újabb körirat teljes világossággal deríti fel az egyetemi előadások mind a két nemének természetét és feladatát. «Mind e körülmények folytán — így szól a körirat a tanárképzés ügyében tett intézkedésekre czélózva, — önkényt is többnemű változás van készülöben. Nem kell egyforma szabályt keresni: a külön képességre és egyéni kezdeményezésre kell hagyni a javítás gondját; hanem egyúttal biztosítani kell mindenki szabadságát, hogy megtehesse a kívánatos kísérleteket és sok esetben gyámolítani kell a jogosultabb szándékot az akadályokkal szemben, melybe ütközhetik.» «A legszigorúbb hagyomány szabadsága biztosítandó azoknak, kik hozzá ragaszkodnak és kik tehetségök fényével és emelkedettségével diszesitik; de szabad legyen másként is eljárhatni azoknak, a kik azt hiszik, hogy előadásaik természetének módosításával hasznosabb szolgálatot tehetnek. A nyilvános tanfolyamok, úgynevezett nagy előadások, mindenkorra lényeges tényezői maradnak felsőbb oktatásunknak. De nagyobb számban, hogy mindig komoly és magasabb tartásúak lehessenek, oly fáradságos munkát követelnek, melyben a legtehetségesebb elme is kimerül. Hetenkint szerkeszteni valamely részletes kérdéstről jól rendezett és eredeti elő-

szettudományokban, valamint a jogi és medikai karokon több a megegyezés a két nemzet felsőbb oktatásában; többnyire csak összefoglaló előadások folynak (természetesen a klinikai szakokat nem tekintve), de itt is Franciaországban a munkamegosztás tökéletesebb, és így tanár és tanítvány idejét és erejét jobban kimélheti, hasznosíthatja. A részletezéstől el kell tekintenem, igen messze vinne; de a különböző egyetemek előadási sorának ily szempontból való egybevetése külön tanulmányra volna érdemes.

* Rönne, id. m. II., 514. Hasonló intés különben egyik-másik tárgyra nézve minden karon előfordul Németországban, s nemcsak érdeklődését tanúsítja a kormánynak, hanem egyúttal szakavatottságot is. L. u. o. 510—514. lapon.

adást, egyaránt gondolva az eszméket és a formát; s újra belefogni a következő évben egy új tárgyba: ez meghaladja a legtöbb ember képességét. Megeshetik, hogy a gyakori előadások a tanár minden idejét lefoglalják, maga számára többé nem is dolgozhatik, új és elég szabatos gondolatokat nem is fogalmazhat, hogy belőlök értekezést vagy könyvet készíthessen. Hozzászokik is olykor határozatlan általánosságokhoz, melyek csak könnyebb elméjű közönséget elégíthetnek ki, és e csekély eredményre pazarolja tetemes munkáját. Legtöbb esetben nem lesz alkalmatlan tehát felhatalmazni a tanárt, hogy apaszsa nagy előadásai számát, föltéve, hogy más alakban tesz az oktatásnak és a karnak másnemű szolgálatot, főképen a jelölteknek szánt előadások és értekezletek körül. Némely tanár meghatározott időközben, például három év alatt, kívánná tanítani egyik klasszikus irodalomnak teljes történetét. Megjegyzik, hogy ily folytonos oktatást majdnem sehol nem nyernek a jelöltek, pedig nagy haszna van, ha szabatos fogalmat szerezhetnek a tanulmány egészéről, és tudhatnák, mily helyök jut a részletes kérdéseknek, melyekbe elmélyedni akarnának; hogy ezen előadások, egyszer elkészülve, könnyen fentarthatók az irodalom és újabb fölfedezések színvonalán; hogy elég időt is hagynak a tanár személyes munkájának. Hozzáteszik, hogy az oktatás ily módja tért enged minden évben többféle előadásnak, némely általánosabbnak, meg más határozottabban eredetinek oly tárgyakról, melyeket a tanár nyugodtan tanulmányozhat; hogy a közönség is e módszer mellett valósággal nyerne; hogy ekként a tanár, erejének túlságos megfeszítése nélkül, szaporíthatná előadásait, irodalomtörténeti előadásához, például, értekezletet csatolva specialis kérdésekről és másnemű gyakorlatokat. A mi így az irodalom tanáiról áll, természetesen alkalmazható a történet és a philosophia tanáira is.*

Valóban a tudományos oktatás érdeke és feladata megköveteli az előadásoknak mindkét jelzett alakját, megvan mindeniknek módja és helye az egyetem rendszerében, s mindenike helyesen felfogva és végrehajtva, nemcsak azért szorul az előadó formára, mert a tanár egyenisége a szabad szóbeli nyilatkozatban inkább feltűnik és hat, hanem

* Circulaire du ministre de l'instruction publique aux recteurs relative aux bourses de licence et d'agrégation et aux mesures utiles pour le développement de l'enseignement dans les facultés des sciences et des lettres (1-er octobre 1880).

inkább azért, mert gondolatmenetök, igaz sajátosságában, vagy általában írásba nem is foglalható, vagy olvasva legalább azt a szolgálatot nem teljesítheti, a mire a képzés útján szánták.

Ez utóbbi eset áll különösen az egy-egy teljes tankörre vonatkozó előadásokról. Feladatuk az ifjú elmék tájékozása: kijelölendő előttök egyes tanulmányuknak helye az ismeretek határában, föltüntetendő összefüggése az elmélet egyéb tájékaival, vonatkozása a gyakorlat fontosabb céljaira; kifejtendő továbbá az illető tudománynak teljes tagozata és minden tagjának viszonyos kapcsolata és functiója a szervezet egészében. Fejtegetések módja pedig szükségkép mindvégig fogalomszerű: elvek igazolásából indul ki, s összefüggő tantételek szoros fonalán halad tovább; a tapasztalati alap részletezése és a fogalmak terjedelmének ismertetése épen csak annyira terjed, a mennyire az elvek és alapigazságok uralmának megvilágítására szükséges. Tanulmányának tökéletes térképi vázlata készül így a hallgató lelki szeme előtt; rajta meglelhesse minden tudományos problemának pontos helyét, s e helyéből ítélhesse meg a megoldásának is sajátosságát. A tudomány igaz természetének megbecsülése végre, nemkülönben a fogékony ifjú elme iránti köteles tisztelet oly eljárást szab a tanár elé, hogy ne zárkózott, befejezett rendszer alakjában nyujtsa felvilágosításait, hanem úgy mutassa be, mint megelőző művelődési törekvések hosszas sorának ez ideig utolsó tagjait. A tanuló mintegy fejlődésében, különös alakulásában értse meg tudományát; egyenesen óvni kell őt, hogy a közlött rendszert, az ismeretek jelen alakját ne vegye az igazság végső kriteriumának: önálló bírálatra, szabad vizsgálódásra váljék képessé, s lelkes vágy ébredjen benne, a maga részét is kivenni a tudományos munkásságból.

A rendszeres előadások céljainak és módjainak ez áttekintése koránsem elméleti constructio, hanem tényleges, megvalósított követelések összefoglalása.* Egyenesen a tudományos képzés multhatatlan

* V. ö. *F. E. Dahlmann*, Die Politik, Leipzig, 1847. XIV. fejezet: Vom Universitätswesen, külf. 323. lap: «Jeder Vortrag ist *gut*, der die Wissenschaft, welche er ankündigt, wirklich enthält und begründet, *vorzüglich*, wenn er die tieferen Aufgaben gleichsam mit der Wurzel bis zur Fasslichkeit hervorzuheben und von fremdartiger Verhüllung zu entkleiden weiss; *der beste* freilich derjenige, welcher in dem Augenblicke der Mittheilung die Wissenschaft gewissermassen neu geboren werden lässt.» L. különösen *Rudolf Gneist*, Aphorismen zur Reform des Rechtsstudiums in Preussen, Berlin.

teendőjét fejezi ki, bevezető stadiumában. A középiskola padjairól a tanár széke elé kerülő hallgató mindenekelőtt is arra szorul leginkább, hogy az elvont gondolkozáshoz, magasabb, általános szempontok szerinti elmélkedéshez szokják, rá képesítsék; az a képessége ugyanis, mennyiben tud maga összefüggést alkotni gondolatvilágában, egyes fogalmai elvszerűen rendszeres kapcsolatba ejteni, valamely általános tételt végső következményein végig kísérni: ez adja meg az egyén értelmi erejének mértékét; de egyúttal a nemzeti művelődés magaslatának megítélésében is döntő, hogy mennyire van elterjedve az ily gondolkozás vezető osztályaiban. A középiskolai tanítás, nemcsak tanulóinak zsemege kora miatt, de egész természeténél fogva ezt a célt nem szolgálhatja. Bármennyire kötelessége neki is tevékeny, gondolkozásra készítő módszereket alkalmazni, munkája csak annyira törekedhetik, hogy a tanuló tapasztalati tényeket pontosan megfigyelni tudjon, belőlök egy-egy általánosabb szabályt, fogalmat vagy törvényt elvonjon, s ezeket áttekinthetőleg csoportosítsa. Mivel főfeladata, ismertetni inkább a természet és történet világának legjellemzőbb termékeit és legremekőbb műveit, s ezek alapján mélyebb érdeklődést kelteni a nemzeti és emberi élet sok irányú nyilatkozatai iránt: e tárgyi feladatai mellett a fogalmak alakítása terén, egy tanulmány körében sem veheti célba a teljességet, még kevésbé feldolgozásukban az elvszerű rendszerezést.* A tudományos szellem megalapítása és ápolása: az egyetemi oktatás feladata. E szellemnek első, fő vonása pedig ép a philosophiai törekvés, egységet vinni be képzeink és gondolataink változatos sokaságába, elvek alapján, következetes módszerrel egészet, rendszert alkotni belőlök: ebben nyújtson tehát példát a tanár előadása és késztesse hallgatóságát, hogy figyelmes utánagondolással ilyennemű művelet önálló elvégzésére lassan-lassan képesüljön. Minden tanulmányban, tárgya sajátosságához mérten, ezt külön kell elméneknek gyakorolni; ebben áll egyedül az, a mit philosophiai készségnek nevezhetünk, nem

1887. 6–11. lap; — továbbá *Waldeyer*, *Wie soll man Anatomie lehren und lernen*, Berlin, 1884. 5–7. lap. — Szándékosan utalok e tanulságos füzetekre, mert élesen megvilágítják a különböző karok közös paedagogiai szükségleteit.

* Erst auf Universitäten muss der Unterricht *wissenschaftlich* sein, auf den Schulen muss er *vorbereitend*, *im Allgemeinen bildend und elementarisch* sein. Fr. Aug. Wolf, über Erziehung, Schule, Universität (*Consilia scholastica*), Leipzig 1835. 97. l.

pedig úgynevezett bölcséleti tudományoknak, akár a logikának is, elkülönített, a magunk tanulmányára semmikép sem vonatkoztatott ápolásában. Ép úgy második jellemzetes vonása a történeti tudat, mely a jelenben a múlt idők nyomait is észreveszi és mélyen érezve a köteles hálát, melylyel a multnak tartozik, hajlandó viszont önmegtagadó buzgósággal fáradozni a jövő előkészítésében. Ez érzület nélkül minden oktatási rendszer csupán arra vezet, hogy az ifjúság üres önhittséggel saját felsőbbbségét hánytorgassa, és felszines elítéléssel, a tudás és gondolkodás minden komolysága nélkül, tárgyalja a világ és a közélet problémáit.

Az elmélkedő lélek e szükséges fegyelmezettségét szolgálja tehát a tanár rendszeres előadása: nyilvánvaló — azt hiszem — hogy semmiféle könyvtanulás ezt a kellő energiával nem eszközölheti. Nem kényszerít a könyv oly hatékony erővel arra, hogy az olvasó figyelme oda tapadjon a tárgyra, ép mert a betű el nem repül; sem arra, hogy folytonos, állhatatos, olykor feszült erejű gondolkodással végig kísérje az okok és következtetések egész láncolatát, úgy mint midőn a hallgatónak a tanára állítja beszédben és nem írásban szeme elé. Ez okból volt mellőzendő és van kihalóban a diktálásnak még nem rég oly általános divatja; azért helytelen a gyorsírás alkalmazása is a hallgatóság részéről. Figyelmének és gondolkodásának ébrentartására nincs más mód — a tanár személyes előadó mesterségén kívül — mint az ügyes jegyzés, mely a gondolatok egyes fontos mozzanatait szerencsés, rövid pontozatokban azonnal fogalmazza. Az öntevékenység e mozgalma kellőképp gyámolítja a más gondolatának egyébként passiv felfogását, mert rávisz, hogy mintegy előre eszeljük ki az idegen gondolatmenet irányát, és értelmes érdeklődéssel kísérjük célhoz jutását. A közvetlen reproductionnak e hosszas folyamatát csak zavarja sok tanárnak oly eljárása is, hogy előadásának velejét előzetesen vagy utólag tollba mondja hallgatóinak, s azért ez sem igen helyeselhető. Kétségkívül nehéz feladat a kezdő hallgatóra nézve a figyelmes jegyzés, mert figyelem-megosztással jár; a tanár szavaira kell ügyelnie és egyúttal a maga fogalmazására. Azonban a gyakorlat ebben is mesterré tehet; mindenesetre megfontolást érdemel, mennyiben készítheti elő a középiskola ezt a gyakorlatot, talán akként, hogy a tanár vezetése alatt végeztet rendszeren minden hosszabb fejtegetés után ily rövid pontos fogalmazást.*

* Kant írja tanítványairól (Levele Herzhez 1778. okt. 20.): Azok a

Gneist jegyzi meg, hogy a jövőendő bíró és ügyvéd ily tanulás mellett korán hozzászokik, hogy a más beszédét értelmes figyelemmel kísérje és rövid jegyzeteiben mintegy alapot nyerjen a válaszára. Azt hiszem, hogy e képesség a közélet egyéb terein is kívánatos adomány; a jövőendő tanárnak meg ép mulhatalan kelléke, hogy összefüggő feleletből utólag is, minden jegyzés nélkül, kiemelhesse, mely részek kívánának pótlást vagy helyreigazítást. A legnagyobb, legigazibb hasznára utal azonban a nagynevű tudós akkor, midőn kiemeli, hogy a hallgató, ha jegyzéseiből, mint kívánatos, összefüggő füzetet készít, némikép első tudományos kísérletét teszi; a füzet már saját műve, maga gondolja végig, alakítja. Csekély idő alatt biztos vezetés mellett egyszer így összefüggésekben végig átgondolja tudományos műveltségének alapjait és vele olyasmit végez, a mi illetően módon soha nem tér vissza, de többé el sem vész. Szakjának minden fő ágára kiterjesztve munkáját, egész hivatásának harmonikus egy alapot rakott, s megmenekül sok oly tévelygéstől, melybe nem egy szakferfiú esik előkészületének hiánysága miatt.

A hallgatóság munkája elől kétségkívül a legtöbb akadályt elháríthatja a tanár módszeres, tudatos előkészülete. Magában véve nem csekély a feladata: temérdek egy anyagot kell áttekinteni, belőle a lényegest kiemelni, a mellékest csak könnyedén vázolva, a nélkülözhetőt végkép mellőzve, s így tanulmányáról egységes, áttekinthető képet alkotni. Maga az előadás módja is megfontolást követel előzetesen, és utólag folytonos elbírálást, míg el nem éri, hogy hallgatóit önkénytelen vele dolgozásra, kellemes közös elmélkedésre bírja. «Egyszerű, értelmes, retorikai dísz nélküli előadása lehetőleg egy-egy főtannak, összefoglaló fogalom- vagy tétel-sornak, mindenik órában: ez a norma.» «A ki nem olvas egyszer mindenkorra megállapított füzetből, hanem évenként módosítja tapasztalatai szerint dispositióit és kifejtéseket, a ki tehát előadása alatt *maga* is elmélkedik, újjáalakít, magáról is jól gondosko-

tanítványaim, a kik leginkább képesek mindent jól felfogni. ép azok, a kik legkevésbé irogatnak részletesen és diktatumszerűen, hanem csak a főpon-
tokat jegyzik, hogy róluk aztán elmélkedjenek. A kik az utánírásban bőségek, azoknak ritkán van elég ítélőképességök, hogy a lényegest el tudják választani a lényegtelenről, s tömérdek értelmetlen lomot vegyítnek a közé, a mit talán helyesen fogtak fel. (Hartenstein kiad. X., 706. l). — V. ö. Fr. Ed. Beneke, Unsere Universitäten und was ihnen Noth thut. Berlin, 1836. 54. lap.

dik, hallgatóiról is.» «Az első órától fogva pedig tisztában kell lennie előadásainak oekonomiájával, hogy a fontos részleteket egyenletesen tárgyalja, a végén ne siessen, hanem inkább lassabban haladhasson.» «Fő, hogy személyes érintkezésben is álljon az ifjúsággal, hogy szükségleteiket kellőképen ismerje.»*

A becsülettel, hivatása híu teljesítésében végzett ily nevelő munkásság meghozza aztán a személyes jutalmát is. Korunk egyik legkiválóbb tudósát, lángelméjü úttörőjét hozhatom fel bizonyosságul. «A szolgálaton felül — mond *Pasteur* — melyet kiválóbb elmék az oktatás terén teljesítenek, figyelembe veendő, hogy a nyilvános oktatás igen szükséges magára a tudósra nézve. Az a tudós, ki soha nem adott elő, vagy csak hosszabb ideig szünetelt tanári tisztében, tapasztalta, hogy büntetlenül nem hagyhatni abba a tanítást évek során át. A nyilvános előadás arra kötelez, hogy a tudománynak, melylyel foglalkozunk, sorban fölkaroljuk minden részletét különös vonatkozásaiban, valamint más tudományokkal kapcsolatban. Személyes munkásságunk ekként folyton új meg új vonatkozások és észlelések hatása alatt áll.»**

Tájékozottság az emberi tudás egészében és virtuozitás egyik részében — ez a tudós mester igaz jellemzése. Ennek a művészi készségnek nyújtja érdekes és tanulságos példáját az előadások másik alakja: a «special-colleg», a «grande leçon». Azonban az ily előadás nevelő és oktató célját teljesen szintén csak úgy érheti el, ha nem egyedül irodalmi köntösben, retorikai díszben lép elő, hanem inkább a tudós buvárlat és feldolgozás mennél hívebb képében, mintegy munkás zubzonyban; s ha ekként alkalmat ad a tanuló ifjúságnak, hogy minden részletében, fölfogható és érthető módon, bepillanthasson a tudomány műhelyébe, megismerhesse szerszámain, mérlegelhesse értékeit és lássa hasznukat. Míg a rendszeres előadás összefoglaló alakja mintegy térképét mutatta be a tudomány egyik birodalmának, az ily speciális előadás-sor valóságos utazás egyik tájékában, hol megmászunk minden magaslatát, behatolunk minden völgyeletébe, a tapasztalt vezető rendelkezésünkre bocsájtván minden alkalmas közlekedő eszközt. Ha a tanár őszintén feltárja hallgatósa előtt kétségeit, számot

* Gneist id. művében.

** L. Pasteur, Quelques reflexions sur la Science en France. Paris, 1871. 21. lap.

ad, leküzdésökben a tudomány készlete mennyiben nyújthatott hatékony segítséget, hol szorult az akadályokkal szemben új eszközök szerzésére, elütő eljárások kieszelésére: e vallomásszerű nyíltságában, személyiségének varázsával nem versenyezhet semmi más módja a tanításnak; nagy elmék önéletrajzi hagyatékának, levelezések tanulmányozásának van néha ilyenmű, de csak megközelítő hatása.

«Az ismeret teljességéből kifakadó szabad hagyomány, a legalaposabb tudásból szabadsággal, szellemmel és izléssel a hallgatóság felett előmlő közlés.» *Goethe* (Tage und Jahreshefte, Weimari kiad. 35. köt. 201. lap) ily szavakkal jellemzi *Fr. Aug. Wolf* előadását, a kit hallei látogatásakor a tanár leánya szivességéből egy tapeta-ajtó mögül meghallgathatott. A philologia nagymesterének eljárás módja, a mint hálás tanítványai leírják, talán legtöbb vonást tartalmaz abból, a mi ily tudós munkásságra valló előadásokat jellemezhet. «A végczél kitzítésével és biztos kiindulópont megjelölésével egyszersmind megmutatta a legrövidebb utat és a módszert, miként juthatni hozzá, — rendszerint megmondta a legjobb könyveket és segédeszközöket, és meghatározta rövid, találó szavakkal értékeket és helyöket a tudományban. Szeretettel tartózkodott itt a multban, érdemes munkálatokra figyelmeztetve és némely elkallódott értekezésre a korábbi időkbelől, s szívesen kiemelte a sötétségből elfeledt érdemöket.» «Ráutalt előadásában a hiányokra és a tudományok kevésbé művelt tájaira, s törekvő tehetségeket buzdított művelésökre, mindig a segédeszközök megjelölésével. Mindenütt biztos alapul történeti tudományos forrástanulmányt ajánlott.» «Mintaszerű volt művészete, a hogyan tudományos eredményeket hallgatóinak elméjében kifejtett. A nyelvtudomány, történet, kritika fontos igazságait nem mint valamely már megtaláltat bizta emlékezetökre, hanem megállapított kezdőpontból indult ki, rendezte az anyagot, összevetette és egymással szemben mérlegelte az okokat, valóságos *tanu-kihallgatást* végzett és a végeredményt hallgatói lelki szeme előtt mintegy keletkeztette.» «Ily fejtegetések nemcsak biztosították mindenkorra az eredmény tudását, hanem a nyert ismeret világos szemléletével biztos meggyőződést is létesítettek és *együttal gyakorlati útmutatást adtak, miként kell hasonló esetekben eljárni.*» «Legkevésbé átalotta Wolf «a nem-tudás igazi tudós megvallását»; tévedéseit nyíltan elismerte olyanokul, s egyszerűen visszavonta. Tudta, mit mondott Celsus Hippokratesről: *Levia ingenia, quia nihil habent, nihil sibi detrahunt. Magno ingenio*

multaque nihilominus habituro convenit simplex veri erroris confessio.*

Nem az eleven szó vonzó ereje, hanem az élő példa, az egyéniség energiája hat az ily előadásokban, s azért nem pótolhatja az egyetemi oktatás körében a tanárok semminemű irodalmi munkássága. Róluk áll első sorban *Goethe* szava, melyet Savigny egyáltalán minden egyetemi előadásra vonatkoztat: «Az írás visszaélés a nyelvvel, a csendes, magában olvasás szomorú pótléka a beszédnek. Az ember mindenkép csak személyiségével hathat az emberre.» S helyesen fejtegeti az előadásnak ily jelentőségével szemben, hogy «az író mindenkhez szól, a kik tudományával foglalkoznak, jelenben és jövőben, a műveltségi fokukat nem tekintve. Az általános határozatlanság, melyben a közönség az író szeme előtt áll, irányának is általános jelleget ad. Munkájának csak annyiban van értéke, a mennyiben belőle a tudomány alapvetésére, vagy továbbfejtésére nyereség támad. Csupán mint különálló tény számít a tudománya történetében és az író maga mintegy csak az ideális szellem organuma, melylyel a tudomány folytonosan alakul. Így hat minden közzé, hogy az író személyisége és egyéni fejlődésének különös útja az olvasó szeme elől teljesen rejtve marad.**» Azért is hivatásának legnemesebb feladatáról, működésének legszebb eredményéről mond le az oly tanár, a ki egyedül irodalmi úton fáradozik a tudomány továbbvitelén, s a speciális előadások intézményét teljesen mellözi. De nyilván egyúttal a maga írói céljának szolgálatában is elhanyagolja a legalkalmasabb eszközt. «Hallgatóság jelenlétében és visszahatása alatt — mond ugyancsak *Goethe* — könnyebben jutunk szellemes hangulatba, mint a türelmes papír előtt.» Midőn tehát tanulmányait előbb is az ajkain csüggő, szaván lelkesedő ifjúság előtt fejtegeti a tanár, beszámolva buvárlatainak útjairól és szerezményeiről, magának is mint írónak biztosítja azt a megbecsülhetetlen előnyt, hogy műve azonnal mintegy «második javított kiadásában lép a világ elé.» A francia tanárvilág, különösen a Collége de France jelesei, kik egyáltalában csupán ilyenemű előadásokat tartanak, melyek azután könyv-alakban megjelennek, nagyobbára ennek a körülménynek köszönhetik is műveik remek formai tökéletességét.

* *Arnoldt*, Fr. Aug. Wolf, in seinem Verhältnisse zum Schulwesen und zur Paedagogik I. 92. l. stb.

** Savigny. über Wesen und Werth der deutschen Universitäten. (Ranke hist.-polit. Zeitschrift 1832).

A közlött tények és a hozzájuk fűződő megfontolások, remélem, eléggé meggyőzően tanúskodnak a mellett, hogy a tudományos oktatás el nem lehet az előadások egyik neme nélkül sem; s hogy az egyetem egyik kara sem bízhatja valamelyikét más, tőle különvált, idegen területre, a philosophiai se tehát, ha a tanárképzés feladatát magáénak vallja, valami tanárképző felére. A német paedagogus elmélkedők közt az, a ki legmélyebben fogta fel a tudomány és az iskolaügy szerepét a társadalmi életben, az egyetemnek középhelyet juttat az iskola és a tudományos akadémia közt.* Eszmemenetét követve az előadások első nemét, az összefoglaló tanfolyamokat úgy tekinthetjük, mint az iskolai nevelés betetőzését, a tanulónak a tudományos szellemhez fölemelését; a másod rendbeli előadások pedig az akadémiai munkásságnak nyújtják példáit, önálló tudományos buvárlatoknak mintáit. Amazokban *rendszer*t, emezekben *módszer*t tanul ismerni a hallgató: mind a kettő szükséges bármely életpályán, mely tudományos előkészületen alapul.

De másrészt világosan kitünhetett az is, hogy az egyetem kebelében se bízható a két feladat teljesítése külön-külön más személyre, a tudomány haladását eszközölő, részletes előadások talán a tanárookra, a rendszeres folyamok tartása meg alájok rendelt docensekre — a mihez hasonló intézkedés Svédországban dívik —, vagy talán megfordítva, a mint a közöttünk honos felfogás ép a fiatalabb magántanárookra rója a speciális előadások tartását.** Nevelő hivatását csak úgy teljesítheti,

* Fr. Schleiermacher, *Gelegentliche Gedanken über Universitäten*. Philos. u. vermischte Schriften I. Bd. Berlin, 1846. 552. l. Die Schule als das Zusammensein der Meister mit den Lehrburschen, die Universität mit den Gesellen, und die Akademie als die Versammlung der Meister unter sich.

** *Goethe* igen szellemesen írja, lipcsei egyetemi tanuló korára visszaemlékezvén (Aus meinem Leben. II. rész, 6. könyv. Weimar, 1889. 54. l.): «Professorok, ép úgy mint egyéb tisztí állású férfiak, nem lehetnek mindnyájan egykoruak; mivelhogy azonban az ifjabbak tulajdonkép csak azért tanítanak, hogy tanuljanak, s még hozzá, ha jobb elmék, korukat megelőzik: a műveltségüket épen hallgatóik rovására szerzik, mert ezek nem azt tanulják tőlök, a mire tulajdonkép szükségök volna, hanem a mit tárgyalni tanítóik maguk számára szükségesnek tartanak. A legidősebb tanárok közt viszont némelyek már rég óta megállottak: egészben csak fix nézeteket közlenek. és a mi a részleteket illeti, sok olyast, a mit a kor már haszontalannak és hamisnak ítél. Mindkét körülmény által szomorú összeütközés támad, melyben az ifjú elmék ide-oda hurcolódnak, s melyet alig hogy egyenlíthetnek ki a középkorú tanárok, kik, bár eléggé tanultak és műveltek, mégis tevékeny törekvést éreznek magukban a tudásra és elmélkedésre.»

de a maga személyes, tudós törekvéseit is csak úgy szolgálhatja a tanár, ha mind a két feladatát szoros kapcsolatban tartja. «Csak a *fölfedező* lesz képes a tudományt is bensőbb életidegzetével bemutatni. Vagyis határozottabban kifejezve a viszonyt, úgy áll a dolog, mint a jó cselekedetekkel. Mindenképen nem ezek tesznek erkölcsössé és Istennek tetszővé, hanem az érzület, a hit; de a kiben ez utóbbi megvan, egyik vagy másik úton szükségképp jó cselekedeteket is fog tenni. Így tulajdonképp a fölfedezés sem szükséges kellék az egyetemi tanárban; de a ki oly bensőleg él tudományának és azonfelül oly teljesen uralkodik rajta, a mint egyetemi tanárnak kell: az szükségképp egyik vagy másik irányban fölfedező is lesz.»*

Az egyes karok köteleessége és a kormány ellenőrző tiszte sem lehet, azt hiszem, vita tárgya. «In solidum» felelősek, a mint a német egyetemi statutumok kifejezése hangzik, hogy a hallgató, ki tudományos előkészületet követelő pályára lép, s e végből törvény szerint egyenesen az egyetemre van utalva — a mint a jövőendő tanár nálunk az 1883. XXX. t.-cz. által a philosophiai karra — itt találjon is rendszeres előadásokat minden oly tanulmányszakból, melynek ismeretét későbbi hivatásában sikeres működése tekintetéből nem nélkülözheti. Egyetemi tartózkodásra kötelezni valakit, egyébként elzárva előle a pályát, s aztán végképp egyesek kedvtelésétől tenni függővé, hogy mivel foglalkozhassék egyetemi éveiben: oly szembeszökő anomalia, hogy józanul, a dolgok természetét véve csak tekintetbe, megszüntetését egy pillanatig se volna szabad kérdésbe venni.** Az angol egyetemnek nem is szakkpályára készítenek elő; a közművelődés elemeiként becsült és

* Fr. Ed. Beneke, Unsere Universitäten und was ihnen Noth thut. Berlin, 1836. 53. l.

** Az 1883. XXX. t.-cz. 61. §-a szerint: Középiskolai tanárságra képesítést csak az nyerhet, a ki igazolja, «hogy a középiskolai tanfolyam elvégzése után egyetemen vagy műegyetemen, vagy más felsőbb iskolai tanfolyamon négy éven keresztül tanulta a saját szakjához tartozó tárgyakat.» Melyek ezek a tanárok szakműveltségét alkotó tárgyak, arról körülbelül számot ad a m. kir. középtanodai tanárképezde tanrendje (l. alant III. függelék 65. l.), mely egyenest a minister megbízásából készült (l. átmeneti szabályzat 1873. okt. 1., 3. és 4. §., alant II. függelék. 63. l.), de soha életbe nem lépett. — Az orsz. közokt. tanács egyik felterjesztése (l. alant 43. l.) húsz év előtt kilencz tanév adataiból részletesen kimutatta, hogy a philosophiai kar előadásai «a leglényegesebb tárgyakban az iskola szükségét majdnem teljesen mellőzik»; egy újabb összeállítás alighanem hasonló fíletre kényszerítene.

ápoló tárgyak közt pedig bőséges szabad választást engednek a vizsgálatra jelentkezőknek; az egyes tanuló a maga collegiumában vagy magánúton elég segítséget is találhat előkészületére: mindazonáltal az újabb egyetemi statútumok külön tanulmányi székeket (Boards of Studies and Faculties) szerveztek, azzal a kötelezettséggel, hogy kellően gondoskodjanak a tanulmányok előadásáról, megfelelően rendezzék idejüket és helyöket.

«*A tanárképzés kizárólagos tiszte az egyetemnek.*» Budapesti egyetemünk bölcsészeti karának e határozott állásfoglalása * talán feljogosíthat arra a reményre, hogy végre maga levonja természetes következményeit, s legalább is a közokt. tanácsnak már húsz évvel ezelőtt kifejezett kívánsága szerint (l. alant 11.) «rendszeres tanfolyamait a tanárképzés szükségeinek megfelelően szervezi». Lehetetlen, hogy valóban tudós kar, mely annyi előzékeny szivességgel látja hallgatóinak sorában a többi karok tanulóását; oly hatékonyan gyámolítja az orvosi kart, növendékeinek természettudományi képzésében; s erkölcsstani és történeti előadásait oly készséggel bocsátja rendelkezésére a jogászok művelésének: lehetetlen, hogy még továbbra teljesen megelégedjék saját hallgatóinak szakszerű szükségleteiről. Hogyan kerülhette is ki körülmekintő figyelmét eddigelé is, vajjon viszonyszolgálat fejében nem volna neki is a többi karoktól kérni valója? Nemcsak a természetrajz jövődi tanárainak szüksége, hanem általánosabb művelődési tekintetek nem ajánlanák-e, hogy az orvosi kar anatomiai és physiologiai tanítása, fölszerelése valamiképen a tanárképzés érdekében is hasznosíttassék? ** Iskolai, történelmi tanításunk mennyit nem nyerne, ha jelöltheink a politika és nemzetgazdaság alapfogalmait, a magyar alkotmány történelmét és hazánk közjogát jeles jogi tanáraink fejtegetései alapján ismerhetnék meg és gondolhatnák végig? Azonban mindenesetre a saját tanszakainak helyes rendje, a bevezető, összefoglaló, rendszeres tanfolyamok czélszerű állandósítása első, multhatatlan teendője a karnak. Tudós tagjai aztán bizvást önszántukból, a mint tudományosságunk fejlesztését szívéükön hordják, időszerint részletes, speciális előadásokról

* L. A magy. kir. egyetem bölcsészeti karának fölterjesztése a középiskolai tanárképzés tárgyában, alant 26. lap.

** A lipcei egyetem orvosi karán magam is hallgattam ilyenmő előadásokat, s az újabb leczkerendeken mai nap is szerepel még minden téli félévben: Anatomie, Physiologie und Diätetik des menschlichen Körpers, für Nichtmediciner, insbesondere für Paedagogen.

is kellőkép fognak gondoskodni. A philosophiai kar a közművelődés apostolait képzí, a nemzet nevelő tanárait; illik, hogy előadásainak paedagogiai értelemmel szervezett rendjében példát mutasson, ideált állítson a többi karok elé.

VI. GYAKORLATOK, ÉRTEKEZLETEK.

Századunk első felében, a harminczas, negyvenes években hosszas, heves viták folytak európaszerte az egyetemi oktatás helyes módszeréről. A paedagogiai buzgóság, mely munkásságát szereti kapcsolatba ejteni az emberiség legmagasabb érdekeivel, egyenesen a civilisatio életkérdését látta vitatkozása tárgyában.* A tárgyalások lefolyásában és eredményeiben sok tanulság rejlik, de saját célunkra csak fővonásaik kiemelése fontos.

Angliában a vita a skót egyetemek körében indult meg, melyek szervezetőkben közelebb állanak a continens intézményeihez; majd Cambridgebe csapott át, de nagy tüzzel-hévvvel főleg Oxford vezető köreiben folyt. A cambridgei egyetemen a matematika nagynevű tanára, a kinek értekezését az angol egyetemi nevelés alapelveiről mai nap is érdeme szerint becsülik hazájában, az időben egész elméletet alkotott a lehető két eljárás mód ellentétéről: szembe állítva egymással az egyetemi tanárok *elméleti* (tudományos, philosophiai) előadásait és a collegiumokban divó *gyakorlati* tanítást. Amazokban, úgymond, a tanár egyedül valamely tanulmányág tartalmát adja elő, régibb kutatók tanait, elmélkedéseit és fölfedezéseit vagy a sajátjait, s egészen hallgatóira bízta, hogy kövessék tárgyalását; a hallgató munkája pedig merőben csak hallgatás, hogy fölfogja, megfontolja, egybegyűjtse, a mit

* «Az európai egyetemek megpendített reformja, mely most annyi érdeklődést kelt Angliában, Franciaországban és Németországban, valóban a civilisatio életkérdésének nevezhető», írja *Whewell*, id. m. 33. lapján, a német paedagogus, *Diesterweg* nyomán, ki egyenest füzetének címébe vette föl a jelzést: *Die Lebensfrage der Civilisation*. Oder: Über das Verderben auf den deutschen Universitäten. Essen, 1836. Ez utóbbinak állításait és kiválmait bonczolgatja *Benecke* többször idézett füzete: *Unsere Universitäten und was ihnen Noth thut*. In Briefen an Herrn Direktor Dr. Diesterweg, als Beitrag zur «Lebensfrage der Civilisation». Berlin, 1836.

tanára közöl, a nélkül, hogy tőle is tevékeny részvételt kívánna, szerzett ismereteinek alkalmazását és gyakorlását is követelné. A másik mód mellett a tanuló nemcsak figyel, hanem maga is tevékeny; nemcsak fogad okulást, hanem érvényesíti is tudását, mint midőn például a matematikai tanításnál a tanítvány bizonyítja a tanárától felállított tételt vagy megoldja a kitűzött feladatot, vagy midőn a philologiai oktatásnál értelmezi és fordítja Horatiust és Thukydidest. Nemcsak a tanulmányok közt tesz továbbá különbséget a szerint, a mint az egyik vagy másik eljárás bennök inkább tetszik alkalmazhatónak, — főképen a nyelveket és matematikát tartja így gyakorlatilag taníthatóknak, mivel alapjaik, a tér, a szám, az általános grammatikai viszonyok és a nyelvbeli kifejezés képzei egyzsersmindentkorra lényeges és szükségképi részei az emberi elmének, míg az összes tárgyi tanulmányokat, a külső és belső világ tényeivel foglalkozó tudományokat az elmélet körébe utalja, — hanem végig pillantva az emberi művelődés haladásán és az oktatásügy fejlődésén, belőle azt következteti, hogy a tudományos élet fölvirágzása rendszerint egybeesik a gyakorlati tanításmód idejével, míg veszteglő, hanyatló korszakai egzsersmind azok az időszakok, melyekben az elmélet (philosophia) adta az oktatás eszközeit. «A midőn a nevelés módja, a kifejtett értelemben, gyakorlati, akkor ép, egészséges kulturát találunk, hatékony fejlődésben, míg ha ellenkező a módja, állandó szabályként mutatkozik, bárminők egyébként az okai, hogy hanyatlik a szellemi életnek az a serénysége és világossága, melytől az értelmi haladás mindenkoron függ.»*

* Whewell, id. m. III. fejezete: A gyakorlati és elméleti tanulmány-mód befolyása a művelődés haladására, 22–32. lap. — A történeti nagy experimentum tanulságán kívül hivatkozik Németország élő példájára. «Európa egyik országában elhagyják az egyetemek a gyakorlati tanításnak régi módszerét és visszatérnek az elméleti oktatáshoz. Philosophia szemökben a fődolog. Professoraik tanszékeikről rendszert hirdetnek rendszer után bámuló hallgatóságuk előtt. A hallgató elfogadhatja vagy bírálhatja; de semmiféle más követelés azontúl nem bolygatja szellemi munkáját, mint a matematikai tanításnál. S mik ezen nevelés következményei? Minők a férfiak, kiket formált, s mit tettek az igaz, biztos tudás gyarapítására? Ezek a férfiak képtelenek rá, hogy a haladó tudomány legnyilvánvalóbb tényeit fölfogják és méltassák. Azok a férfiak, a kiket általán a német egyetemek legkiválóbb philosophusainak ismernek korunkban, Hegel és Schelling, nem látják be, hogy Newton a physikai astronomiában tovább jutott Keplernél, és megvetik Newton optikai tanait, hogy velők szemben Goethe aristotelikus dogmáit

E messzevágó történet-bölcséleti fejtegetés ellenében az oxfordi mozgalom legjelesebb képviselője épen a professori rendszer védőiben látja a haladás pártját, különben elismerve a tutori oktatásnak is hagyományos jogát. Szellemesen fejti ki: «Az egyetem egész élete rendjében a haladásra van utalva, a collegium a szilárd megállásra; amaz a vitorla, emez a súlyteher; az sem, ez sem elégséges egymagában a tudományos ismeretek szerzésére, bővítésére és begyakorlására: egymásnak kiegészítésére szorulnak. Az egyetem a lelkesedés színtere, a vidám erőlködés, fényes előadás, személyes vonzalom, messzreható együttérzés helye; a collegium a rend, engedelmesség, serény és kitartó szorgalom, lelkiismeretes kötelességtudás, kölcsönös személyes szolgálatkészség, mély, tartós barátság köre. Az egyetem a professor számára való, a collegium a tutor számára: az egyetemé a bölcséleti fejtegetés, beszédes előadás vagy alapos meghányás; a collegiumé az egyszerű, dialogikus oktatás.» «Szigorúan véve, a professori rendszer eleget tesz az egyetem fogalmának; elégséges a *lét*ére, de koránsem elégséges a *jólét*ére.» «Fiatalkorban embernek nem könnyű dolog, hogy megbizonyosodjék benne, teljesen megértette-e azt, a mit tanáráról hallott; gondos kérdés meg felelés, és minden látszatot kerülő vizsgálat, vajjon képes-e ismereteit kellően kifejezni és számat adni róluk, lesz még szükséges, hogy jeles tanárait igaz haszonnal hallgathassa: mindezt tutorra adja meg neki a collegiumban.»*

Az idők fejleménye, mint láttuk, az utóbbi felfogást igazolta és

dicsérgessék. — Korok és nézetek változását talán alig jellemzi valami határozottabban annál a ténynél, hogy jelenleg, fél századdal később, Hegel buzgó híveinek száma Angliában és Amerikában mindenesetre nagyobb, mint hazájában. Az oxfordi egyetemi sajtó kiadásai közt ép az utóbbi időben jelentek meg Hegel encyklopaediájának egyes részei, kimerítő bevezető tanulmányokkal ellátva, egy jeles oxfordi tanár, William Wallace, fordításában.

* J. H. Newman, Wesen u. Wirken der Universitäten übers. von G. Schündelen, Köln, 1858. — Egyébként Whewell sem tagadja az előadások jótékony hatását kiválóbb, törekvő ifjakra nézve. «Csakhogy — jegyzi meg becsülendő nyíltsággal — egy más rész számára, mely minden egyetem deák-sága közt igen számos lesz, az előadásoknak nincs semmi jelentőségök — *a viszonylag tunyák és kevesebb tehetségűek számára. Pedig ez a rész koránsem vetendő meg vagy hanyagolható el. Van benne igen sok nemcsak igen tisztességes, becsületes és hasznavehető ember, hanem olyan is, a ki jelentékeny szellemi művelődésre képes, s mind rájuk, mind a társadalomra nézve fontos, hogy azt meg is kapják.*» (Id. m. 83. l.)

juttatta érvényre. Mai nap az angol egyetemen tanári előadás (lectures) és tutori gyakorlás (tuition) osztozkodik a nevelő feladatban. A mint az angol gyakorlati intézkedés jó korán különbséget tesz oly tanulók közt, kik a köznevelés szokott útján haladnak végig, és olyanok közt, kik egyik-másik irányban kiválóbb képzésre törekednek: az első rendbeliek rendszerint megelégszenek az iskolaszerű, tutori oktatással és collegiumaik falai közt megtaláltnak minden telhető segítséget; a másik rendbeliek számára szólnak kiválóan az egyetemi tanárok előadásai és gyakorlatai. Évről-évre bővül is tanulmányuk köre és emelkedik képzésük színvonala. A múlt évben az oxfordi egyetem közgyűlése már oly intézkedéseket initiált, melyek a szigorúan vett egyetemi nevelésnek, eddig szokásos befejezése után, a baccalaureatus fokán túl is, lehetővé tegyék a tanulmányok folytatását, még pedig koránsem professionatus, szakszerű czéllal, hanem egyedül a tudósképzés, buvárkodás szellemében.*

A német hasonló irányú fejlődés, a tudományos képzés szervezésében, koránsem volt oly óvatos a hagyomány megőrzésében, annyira gondos új eszközök érvényesítésében; sőt nagyjában egész ellenkező irányt követett. Mai nap a német egyetemek hallgatóinak épen az a része, mely leginkább rá szorulna a személyes vezetésre, egyedül a tanárok előadására van utalva tanulmányában, s csak a jelesebb, kiválóbb képességűek részesülnek a tudós-képző seminariumokban egyéni szükségleteiket is figyelembe vevő utasításban.

Még a század elején az egyetemi oktatás legidealisabb felfogása is súlyt vetett reá, hogy a tulajdonképi előadás nem lehet egyedüli érintkezése a tanárnak és tanulónak. «Hogy a tanár haszonnal fűzhesse előadását hallgatóinak ismereti állapotához; hogy segítségökre lehessen a tévedések elkerülésében, melyekre hajlanak; hogy szerencsésen átvergődjék a közöttük uralkodó felfogásbeli képtelenségen: az együttélés más módjainak és fokainak kell rendelkezésére állani, hogy a folyton változó nemzedékekkel fentartsa a szükséges ismerkedést. Ne mondjuk, hogy ez számuk miatt lehetetlen. Az előadásokhoz egész láncolata fűződik oly viszonyoknak, a melyekben, mennél bizalmasabbak, annál

* 1894. május havában határozta az oxfordi congregatio: «It is expedient to establish new degrees to be granted *after a course of special study or research* to members of the University, who have passed the examinations qualifying for the degree of Bachelor of Arts.»

kevesebben vesznek részt: *conversatoriumok, ismétlő és vizsgáló órák, olyanok, a melyeken sajátos munkálatok a közlés és megbeszélés tárgyai, végig a tanár és tanítvány magános érintkezéseig*, hol aztán a tulajdonképi beszélgetés szerepel.* A porosz kormány nem is mulasztotta el, hogy időnként a tanárokat ebbeli kötelességeikre ne figyelmeztesse;** de már a többszöri figyelmeztetés szüksége bizonyítja, mily kevéssé feküdt tényleg teljesítése a tanároknak szívéükön. Nem is segített a bajon, hogy a dolog csakhamar a közvéleményben szemet szúrt, s az egyetemeket oktatásbeli fogyatkozásuk miatt többen hevesen támadva, jóakaró tanácssal az előadó tanítást egyáltalán dialogszerű eljárással kívánták helyettesíteni.*** Sőt a német tudományos élet föllendülésével, a negyvenes években az egyetemi tanárvilág már egyenes visszautasítással fogadta, midőn egy újabb ministeri rendelet hosszabb utasító fejtegetéssel a régi gyakorlat megújítását szóba hozta és ajánlotta. A visszatetszésben kétségkívül sok része volt annak a körülménynek, hogy az intézkedést oly kormány sürgette, mely egyébként is harcot üzent a tudományosság, különösen a philologia és philosophia uralkodó irányainak, állítólag a néphitet, államot és vallást védve amazok pogánysága és ezek rationalismusa ellen;† de tényleg ellenkezett a kívánság azzal az egész

* *Schleiermacher*, üb. Universitäten im deutschen Sinn; id. m. 579. l. A rendszerező német elme szigorú különbséget tesz az egyetemi gyakorlati oktatás sokféle módja közt; van repetitorium, examinatorium, conversatorium, laboratorium és disputatorium; — v. ö. *Fichte*, Deducirter Plan einer zu Berlin zu errichtenden höheren Lehranstalt. Összes műveinek VIII. köt. 105. lap; — *Scheidler*, Grundlinien zu Hodogetik, Jena, 1847. 436. l. stb.

** *Koch*, id. m. II., 180. lap, 1822. febr. 5. kelt leirat: Auch findet sich unter den Vorlesungen der juristischen Facultät weder ein Examinatorium und Disputatorium, noch ein in lat. Sprache zu haltendes Kollegium über einen angemessenen wissenschaftlichen Gegenstand. *Da jeder Professor vermöge seiner Bestallung verpflichtet ist Examinatoria u. Disputatoria zu halten*, so ist der oben bemerkte Mangel um so weniger zu beantworten.

*** Így *Diesterweg* idézett füzetében; továbbá *Theremin*, Über Universitäten. Ein Gespräch, Berlin, 1836. V. ö. Raumer, IV. köt. 208. l. Kathedervortrag, Dialog.

† *Varentrapp*, Johannes Schulze und das höhere preussische Unterrichtswesen in seiner Zeit. Leipzig, 1889. 525. lap. Friedrich Wilhelm IV. und Eichhorn hielten sich verpflichtet, ihren persönlichen Ansichten über die Zeitbewegungen in öffentlichen Reden lebhaften Ausdruck zu geben und auch

szellemmel, mely a német egyetemet főképen és első sorban a tudomány fejlesztésének állította szolgálatába, s nem egyesek nevelésének és gyakorlati képzésének.* Mert egyébként, szűkebb körben, az úgynevezett tudományos seminariumokban, hol a tanár szabadon képezhetett tudományának vagy sajátos irányának hű adeptusokat, a szemé-

durch Massregelung von Universitätslehrern, in denen sie «Staats- und Kirchenverwüster» erblickten, den «revolutionären Zeitgeist» zu bekämpfen. V. ö. Paulsen, Geschichte d. gel. Unterrichts, 681. lap stb.

* A szóban forgó körrendelet 1844. április 17-én kelt; de határozatai a repetitoriumokat illetőleg még az évben hatályon kívül helyeztettek; szint oly kevésbé érvényesült a helyettök ajánlott új intézkedés, hogy az egyetemi tanárok néhány heti előadás után, az előadott anyagot összefoglalják és hallgatóikat belőle vizsgálgassák; a kik leghelyesebben felelnek, azokat a minister jutalomban részesíteni volt hajlandó, s nevöket ünnepélyes alkalmakkor kihirdették volna. A rendelkezés főkép a philosophiai kar ellenkezése miatt vált hatálytalanná. Különben Eichhorn leiratának emléke a német egyetemeken nem veszett ki (v. ö. Paulsen bevezető cikkét a chicagói kiállítási munkában 76. lap); és egyes pontjai, azt hiszem, megérdemlik, hogy egyebütt is figyelembe és szívökre vegyék. Legyen szabad legalább bevezető jellemző részeit szó szerint közölnöm (Rönne, II. 515.): Zu den Gegenständen von allgemeiner Wichtigkeit, welche seit der Wiedergeburt des deutschen Vaterlandes die öffentliche Theilnahme beschäftigen, gehört vorzüglich die Wirksamkeit der Universitäten. Diese grossen, mit der Geschichte der Nation verwachsenen Institute haben von jeher die doppelte Bestimmung gehabt: die Wissenschaften selbst zu fördern, und junge Männer durch Mittheilung derselben zu einer höheren, geistigen Auffassung des Lebens in allen seinen Thätigkeiten, besonders zum Staats- und Kirchendienste vorzubereiten. Wie vollkommen die deutschen Universitäten der ersten Bestimmung genügt haben, davon giebt der gegenwärtige Zustand der Wissenschaften ein die ganze Nation ehrendes Zeugniß. Weniger ungetheilte Anerkennung haben in neuerer Zeit die Bestrebungen der Universitäten hinsichtlich ihrer anderen, nicht minder wichtigen Aufgabe gefunden. Ausgezeichnete Professoren selbst haben in dieser Beziehung Zweifel und Bedenken sich nicht enthalten können. Die Staats- und Kirchen-Prüfungs-Kommissionen vermissen nicht selten diejenige Erfassung der Facultätsdisciplinen und Geübtheit der geistigen Kräfte, welche sie als allgemeine Bedingung zu einer erspriesslichen Wirksamkeit im Staats- und Kirchendienste fordern müssen. Auch unter den besseren Zöglingen der Universität fehlt es nicht an solchen, die mit dem Gefühle eines nicht selbst verschuldeten Mangels ihrer Bildung auf die Studienjahre zurückblicken. Unter den Ursachen, welche dieser, den segensreichen Einfluss der Universität auf das Leben in Kirche und Staat schwächenden Erscheinung zum Grunde liegen, wird besonders der Mangel eines innigeren geistigen Verkehrs zwischen Lehrern und Lernenden hervorgehoben und allgemein als ein Übel

lyes vezetés és gyakorlati útmutatás eszközei már akkor és azóta mindinkább érvényesültek.

A seminariumi munkásságban rejlik tulajdonkép a német főiskolai oktatás nevelő ereje, azon alapul egyetemeik világhíre. S ez intézmények fejlődésén tükröződik leginkább vissza, minő szellemben fogta fel a tanárság tanító feladatát. A theologiai és philosophiai kar kebelében

anerkannt, welches nicht nur auf die wissenschaftliche, sondern auch auf die sittliche Bildung der Jugend nachtheilig einwirkt. In dieser Hinsicht bedauert man zunächst das Zurücktreten einer akadem. Unterrichtsform, wodurch ein solcher Verkehr sonst bei fast allen Unterrichtsgegenständen vermittelt wurde. Früher waren mit den zusammenhängenden Vorträgen *disputatorische und konversatorische Übungen* verbunden, in welchen sich *die Blüthe der wahren Lehr- und Lernfreiheit* zeigte. Gegenwärtig stehen die Zuhörer mit ihren Lehrern zwar noch in denjenigen Lehrgegenständen in näherer selbstthätiger Verbindung, wo die Natur der Sache dieses nothwendig mit sich führt: die übrigen Disciplinen werden aber meistens nur vorgetragen. Bei dieser Methode können nur die talentvolleren und wissenschaftlich begeisterten unter den Studirenden eine freie, wissenschaftliche Selbstthätigkeit gewinnen und bewahren; *die grössere Zahl versinkt unter dem blossen Hören und Nachschreiben des Gehörten nur zu leicht in eine Passivität, die*, indem sie es zu keiner förderlichen wissenschaftlichen Thätigkeit kommen lässt, *zugleich als eine Quelle sittlicher Verirrungen betrachtet werden muss*. Diese jungen Männer sind es, deren Bedürfnisse zunächst am nachdrücklichsten auf ein näheres Verkehren mit den Lehrern, auf eine Unterrichtsform hinweisen, wie sie früher von den besten Lehrern am eifrigsten geübt wurde. Aufgeschreckt durch die bevorstehenden Staats-Examina, nehmen sie nämlich am Schlusse ihrer akad. Laufbahn zu *Noth-Examinatorien und Repetitorien* ihre Zuflucht, die aber, getrennt von den zusammenhängenden Vorträgen der Fakultäts-Professoren und der rechten Triebfeder des Lehrens und Lernens ermangelnd, keine Früchte tragen können. Mit vollem Rechte führen deshalb fast alle Fakultäten Klage über diese traurige Abirrung eines grossen Theiles der akadem. Jugend von den Wegen einer gründlichen wissenschaftlichen Bildung, indem dadurch auch die treuesten Bemühungen von Lehrern, dem Publikum gegenüber, in ein wenig günstiges Licht gestellt werden. Auch *abgesehen von dem Interesse der wissenschaftlichen Bildung, welche das Vaterland den Universitäten anvertraut, kann es den Fakultäten nicht gleichgültig sein, welche Urtheile sich im praktischen Leben über ihre Lehrwirksamkeit bilden*. — Im Hinblick auf diese oft tief empfundenen Übelstände, haben daher einflussreiche und bedeutende Universitätslehrer schon vor Jahren auf die Nothwendigkeit einer Wiederaufnahme der früheren Unterrichtsform, soweit dieses ohne Beeinträchtigung der erforderlichen zusammenhängenden Vorträge und der im Wesen der Universität begründeten Lehrfreiheiten geschehen könne, aufmerksam gemacht.

keletkeztek,* még pedig határozott tiszti, hivatásszerű feladattal, hogy előkészítést adjanak a papi és tanítói pályához. De már Wolf, a német philologiai műveltség alapvetője, kinek pedig nagy érzéke volt az iskola szükségletei iránt, ingadozott terveiben és eljárásában, vajjon a tanítói ügyesség megszerzését tekintse-e a seminariumi gyakorlatok főcéljának, vagy inkább a tudós buvárlatba avatást, s mindinkább a saját tudományos törekvéseivel haladva, ez utóbbi felé hajlott.** Későbbi,

Namentlich wies Friedrich August Wolf kräftig und treffend darauf hin, wie viel besser die Studien gedeihen würden, wenn die Lehrer sich nur die Mühe geben wollten, *den Lehrgegenstand in seinen Hauptmomenten mit ihren Zuhörern auch in dialogischer Weise frei zu besprechen und ihnen zugleich Gelegenheit zur Übung in geordneter und deutlicher mündlicher Entwicklung der Gedanken zu geben.* Andere machten auf die Vortheile aufmerksam, welche ein inniger geistiger Verkehr zwischen den Trägern der Wissenschaften und den jungen Männern, die sich zur Verwaltung der höchsten Interessen des praktischen Lebens vorbereiten, für die höhere sittliche Ausbildung und Führung haben werde. Wie gern die Jugend ihrerseits sich mit Herz und Sinn ausgezeichneten Männern anschliesst, und welchen mächtigen Einfluss diese auf Charakter und Gesinnung zu üben vermögen, davon giebt es Beispiele, die jene Beschränkung des Verhältnisses zwischen Lehrer und Lernenden auf blosses Vorlesen und Zuhören doppelt bedauern lassen. Deshalb haben auch in der neuesten Zeit mehrere ausgezeichnete Universitätslehrer und andere Männer, denen das Gedeihen und der Ruhm der deutschen Universität am Herzen liegt, der vorgesetzten Behörde diesen Gegenstand wiederholt und dringend zur näheren Prüfung empfohlen. »Die zuerst erörterte Frage, ob dem Übel nicht durch Erweiterung od. veränderte Einrichtung der vorhandenen praktischen und theoretischen Seminarien, od. durch Anstellung eigener Repetenten bei allen Fakultäten abgeholfen werden könne, musste nach sorgfälliger Erörterung aller Verhältnisse verneint werden; dagegen führten die Erfolge, welche bereits einzelne Lehrer durch einen freieren, konversatorischen und repetitorischen Verkehr mit ihren Zuhörern in Beziehung auf ihre zusammenhängenden Vorträge erreicht hatten zu dem Wunsche, dass solche Übungen so viel als möglich mit allen dazu irgend geeigneten Vorträgen verbunden werden möchten»

* A göttingai seminarium philologicum, Joh. Math. Gessner vezetése alatt, célját ekként fogalmazta: »hogy jó gyakorlott tanítókat képezzen, a kikben a legtöbb helyen hiány van, s e végre bizonyos számú fiatal embert, kik a tanító pályát választják, az egyetemen az iskolai tanulmányokban, jó tanításmódra és derék iskolamestert illető készségre vezessen, hogy azok, a kik tanítói állásokba vagy egyébként családjuk számára jó tanítót keresnek, ilyeneket itt találjanak». V. ö. *Paulsen*, *Gesch. des gelehrten Unterrichts*, 435. lap.

** *Consilia scholastica*. 328. l. Az 1803. évben a hallei egyetem újjá-

a hallei minta szerint alapult más ily intézetek (pl. a berlini, Boeckh igazgatása alatt 1812.) már végkép csak tudósok képzését veszik célba és növendékeik többségének jövőre hivatásával, tanítói feladatukkal épen nem törődnek; sőt lassan-lassan a philologiai technika begyakorlása mellett még ezen tanulmányok veleje, az ó-kor szellemének minden oldalú ismertetése is egészen háttérbe szorul.* Az ilyen célzattal kifejtett eljárás módjára átlátszóan azután a többi hasonló intézetekbe, melyeket újabban a philosophiai karon egyéb tárgyakra, s kivüle még a theologiai és jogi is alakítottak. Mindnyájuk feladata többnyire azonos: alkalmat adni, útját mutatva, tudományos munkára és buvárlatra. Általánosságban az a módja, hogy a növendék szűkebb körű tudományos vizsgálódást végez. «A philologia, történet, nemzetgazdaság tanára oly feladatot tűz ki, melyet a tanuló a rendelkezésére álló eszközökkel megoldhat; kijelöli neki az anyagot, de azontúl magára hagyja, hogy keresse a megoldás útját. A benyújtott munkát azután egy vagy több semináriumi tagtárs kapja átnézésre, hogy jelentést tessen vagy bírálatot mondhasson róla; s végre a seminarium összes tagjai előtt a tanár vezetése alatt megbeszéljük, s kiemeljük sikerült és elhibázott részleteit.»**

Így dolgozik tudós műhelyeiben a német deák, de csakis a

szervezését tervező főcuratorium többek közti ajánlatba hozta a semináriumi tökéletesítésére, hogy egy összefüggő intézménnyé egyesítsék. Wolf erre kijelenti: Ha a leirat szerint ilyesmi történnék, azonnal egészen visszavonul az ügytől. «A seminarium philologicum pusztán a két vagy három felsőbb osztályait nézi a tudós iskoláknak (gymnasiumoknak) — a mennyiben egyáltalán iskoláknak szól. — Mert egyúttal oly intézet, mely a tudományosság fentartását czélozza, és egyetemi tanárok képzését oly szakban, melyért az állam rendesen semmit sem tesz — mert nem is jövedelmez semmit.

* Paulsen, id. m. 587. l. stb. — A következő nemzedék nagy mesterének, Ritschlinek munkásságát ekként jellemzi (674. l.): «Er erzog Gelehrte zur Theilnahme an der wissenschaftlichen Forschung, nicht aber Priester od. Missionäre der Humanität.»

** Paulsen, a chicagói jelentésben, 75. lap. Mennyire távol esik ez az eljárás módja még Wolf szándékaitól is, mutatja a következő hely Humboldt-hoz 1810. intézett leveléből, mely a semináriumi céljait és rendjét vitalja (Cons. scholast. 320. l.): «Am wenigsten lässt sich diejenige in Leipzig übliche Weise billigen, wonach jeder Seminarist eine verschiedene, den übrigen allen weniger oder gar nicht bekannte Materie in zwei Versammlungen zu bearbeiten hat; weil durch diese Aehnlichkeit mit Akademien oder gelehr-

színe-java; így formálódik a munkás sereg, mely elárasztja a világ piaczeit elméje szerzeményeivel, s megrakva a közkönyvtárak polcait, már csak számarányával is, hirdeti és fentartja a német tudományosság felsőbbségének hírét. Szembeszökő azonban az angol és a német egyetemi felfogás ellentéte céljában és eljárás módjában. Angliában a közművelődés szolgálatát veszik főfeladatnak, és azért a belépő, kezdő tanulók gyengébb nagy tömegét veszik külön személyes oltalomba, rendszeres munkába fogják és fejlesztik, tehetségéhez és hajlamaihoz képest. Jól tudják, hogy a tudomány biztos haladása és virágzása ép annyira függ attól, van-e a nemzet nagy köreiben érdeklődés iránta, képesség követni fejlődését és részvéttel viselkedni legalább általánosságban győzelmei iránt, mint attól a körülménytől, hogy egyesek külön hivatásuknak nézzék a tudós munkát és becsülettel végezzék. A német tudós világ nem a köznevelés szükségleteit mérlegeli, hanem a tudósczéh érdekét azonosítva a nemzeti, hazafias kötelességgel, épen pályája elején hagyja magára a tanulóságot; tájékozatlanul botorkálva törődik bele egy, vajmi csekély kisebbség a munkába; belőle aztán kiszemelést tartva, ezt a kiváló kicsiny csapatot praeparálják végre külön gondozással a maguk mesterségének folytatására.* Szigorúan véve a semináriumnak intézménye, a mint véglegesen kifejlett, kívül esik is az

ten Societäten keine allgemeine Antheilnahme und kein vereinigender Geist erwachsen kann.» «Die in Leipzig übliche Weise passt höchstens dann, wenn es rathsam scheint, im letzten Semester einem und dem andern Anlass zu einer wirklich bedeutenderen gelehrten Untersuchung zu geben.»

* Számtalan az adat ez állapot balkövetkezményeinek illusztrálására. A sok közül álljon egy itt oly tanár részéről, ki a főiskolai oktatás fogalmazásában semmiben sem tér el a közfelfogástól és javaslatait a fennálló szervezet keretében, a tudósképzés és tanszabadság teljes érvényesítése mellett, tartja megvalósíthatóknak. «Kérdés. úgymond, vajjon az akadémiai szabadság sérelme nélkül megadja-e az egyetem az ifjú deáknak legalább azt a lehetőséget, hogy minden pillanathan tudja, mi tévő legyen; vajjon nyújtja-e a szükséges segédelmet, hogy idejét a leggyümölcsözőbb módon felhasználhassa, vagy vajjon nem fokozza-e a tanulmányozás szervezeti hiányánál fogva a tanulmány idejének helytelen és elégtelen használatát. Ezt a szemrehányást, folytatja, nem utasíthatjuk vissza. Csak a magam első semesterére kell visszaemlékezni, hogy igaz volta megbizonyosodjék. Többek közt Platon respublikájának tizedik könyvét hallgattam Boeckhnél. Legelőbb is megkísérlettem, hogy magyarázatok segítségével beledolgozzam magam a megelőző könyvekbe; de nem igen értettem, mi módon használjam őket. Abba hagytam tehát, s mivelhogy minden módszeres vezetés hiányzott, minden

egyetemnek, mint közintézetnek keretéből. Egész rendje mutatja: csak megelőző tanulmány után juthatni bele, külön felvétel, többnyire vizsgálat alapján; nem is áll mindenki előtt nyitva, a tagok számának megállapítása a vezető belátására van bízva; se az állam, se a tanár nem gondol rá, hogy a tanulás szaporodtával tágítanak is körét. Nem ritkán egészen a tanár és tanítvány magánügye, a mint van több egyetemen privatseminarium is.

Igazságtalan dolog volna azonban figyelmen kívül hagyni az átalakulást, mely legalább a tanulmányok egyik nagyságában két évtized óta már folyóban van, s a többiben is kezdi éreztetni hatását. Értem a természeti tudományok tanításának megváltozott módját, mióta egyrészt a munkamegosztás az egyes ágainak képviselését szaporította az egyetemi tanszékekben, másrészt megfelelő laboratóriumok tért és módot nyitottak a gyakorlati tanítás alkalmazására. E téren a tárgyak termé-

munkálatom, melybe fogtam, kárba vezett. Végre kétségbeesve olaszul tanul-
tam, a mi ugyan nem ártott, de tanulmányom tulajdonképi célja még se volt. A félév végén mélyen elfogott az elégedetlenségnek és abbéli abszolút tudatlanságomnak az érzete, hogy a sok előadás mellett is, melyet hallgattam, nem tudom, miként fogjak igaz és önálló tanuláshoz, a mi után kívánczkoltam. Ha ez magában álló eset volna, a magam különös ügyetlenségén vagy sajátságos kedvezőtlen körülményeken alapulva, természetesen nem volna semmi jelentősége. De sajnos, nem így áll a dolog; mindig újra hallszik a deákság panasza, hogy az első semesterekben absolute nem tudták, miként tanuljanak; társaiktól — sajnos, sokszor nem csupán ezektől — lehető félszeg tanácsot kaptak és jobb tanácsadóra nem akadhattak. Így mulnak az évek, a nélkül, hogy sokan valaha a dolgozás helyes módjára utasítást kaphattak volna. Legjobb esetben átdolgozzák az előadásokat, olvasnak mindenféle fontos szakbeli könyvet és ekként ürhető ismeretekre tesznek szert, de épen nem arra a tudományos iskolázottságra, melynek szükséges voltát kifejtettem; rosszabb esetben épen a tehetségesebb természetűek kallódnak el, mert kedvetlenségökben a puszta receptív tevékenységben meg nem nyugosznak. Itt a szembeötlő hiba abban áll, hogy a deákság szabadsága a szükséges vezetés nélkül szűkölködik.» Erich Haupt, Professor in Greifswald, Plus ultra, Zur Universitätsfrage, Halle, 1887. 42. lap. V. ö. Martin Köhler, Prof. der Theologie, die Universitäten u. das öffentliche Leben. Über die Aufgabe des akad. Unterrichts und seine zweckmässigere Gestaltung, Erlangen, 1891. 70—72. lap. A gyakorlati tanításnak kiterjesztésében már a kezdő évekre látják igen helyesen a baj orvoslását. *«A főiskola kétségtelen tartozik az útmutatással, de sajnos, adós is marad vele; hiányzik az oktatás ama közvetítő tagja, mely a kezdőnek megadja az ügyességet és begyakorolja a tudományos önmunkásságba.»*

szete érezte a két rendbeli gyakorlat szigorú különválasztását; általában különbséget is tesznek a laboratoriumi vezetésben kezdők közt, a kiknek a tudományos gyakorlat eszközeivel még előbb meg kell ismerkedni és banni tanulniok, és haladottabbak közt, a kik módszeresen, kisebb önálló vizsgálatokat végezhetnek. Bár még e tankörben is sok az eltérés, s következetes megvalósítása a követelményeknek talán még sok idő kérdése, mégis az eljárás visszahatása már mutatkozik különösen a nyelvi és történeti, sőt a jogi és államtudományi szakoknál is, a mennyiben több egyetemen proseminariumokat kezdenek szervezni vagy külön tanfolyamokat bevezető gyakorlatok számára, nem a buvárlat, hanem a tanulmány módjának kellő elsajátítására és a személyes képességek és ügyességek megfelelő kifejtésére.*

Határozottabb, eszes tisztasággal vannak külön tartva és célszerűen szervezve a gyakorlati tanításnak szükséges módjai, a tudományos készülségre irányult még az önálló buvárkodásra vezető, a francia felsőbb oktatásban, a mint egyáltalán jó szokás ott elvben elkülöníteni a functiókat, még ha végzősöket kénytelenségből vagy okszerűen ugyanazon egy személyre bízzák is.

* Lásd a természettudományi egyetem oktatásáról szóló jelentéseket a chicagói kiállítási műben, különösen physikáról *A. Kundt* (II., 29. lap. *Die Arbeiten im Laboratorium*); botanikáról *E. Strassburger* (II., 90. lap). anthropológiáról *I. Ranke* (II., 123. lap), geographiáról *H. Wagner* (II., 137.). A természettudományok gyakorlati tanítására már is egész irodalom áll rendelkezésre. a chemiai elemzés számos vezérfonalán kívül nagy tekintélynek örvend *Kohlrausch* ismeretes műve: *Lehrb. der prakt. Physik*, több kiadásban, továbbá *Strassburger*, *Botanisches Practicum für Anfänger*, 1884.; — *Braun*. *Das zootomische Practicum*, 1886.; — újabb *F. Schenk*, *Physiologisches Practicum*, 1895.; — részletesen számol be *Willi Ule* eljárásáról: *Praktische Geographische Übungen an den Universitäten*. (Lehmann, *Vorlesungen üb. Hilfsmittel und Methode des geogr. Unterrichts I. Supplementheft*. Halle, 1894. 27—45. lap.) — Még a jogi szakoktatásról szóló jelentés is ekként nyilatkozik az egyetemi gyakorlati tanításról: «A tulajdonképi előadások mellett az utolsó évtizedekben a *gyakorlati* előadások kiváló fejlettségre és virágzásra jutottak. Mai nap nincs a német birodalomban egy jogi kar sem, mely a jogi oktatás ez ágát ne művelné, és most talán már általánosan abban is egyetértenek, hogy ily gyakorlatokat be kell rendezni az összes deákság számára, nem csupán egyes kiválóbban tehetségesekért.» I., 295. lap. V. ö. különben a részletes összeállításokat a jogi karokon létező seminariumokról és 1892/3. év téli felében tartott gyakorlatokról I., 415. l.; — az államtudományi seminariumokról, I., 603. lap; — a philosophiai karokon fennálló seminariumokról és a reájok fordított költségekről, I., 616., 619. l.

«A felsőbb oktatásnak» — írja a Sorbonne paedagogusa — «tulajdonkép, par excellence, a családias társalgás az alakja, a «conférence» a szó igaz értelmében, vagyis a közös munka. Nem ismeretekkel tömött elmék képzendők, hanem a kik képesek kutatni és önmaguk gondolkozni: gyakorolni kell őket, hogy mindent ellenőrizzenek, még a mit mondanak is nekik, hogy tudjanak megbírálni valamely szöveget vagy tapasztalatot, felismerni valamely elmélet tévedéseit vagy ellenkezőleg megtalálni bizonyítékait, fölfedezni tényeket, helyettesíteni valamely értelmezést mással. Ily oktatás mintája a lelkes beszélgetés, egy nagy tudósnak tevékeny együttes munkálkodása tanítványaival laboratóriumában. Azonban az oktatás minden nemében találkozik valami hasonló eljárás. A philológiában, történetben szövegekkel és okiratokkal kell bánni tudni retorta és mikroszkop helyett: a munka körülbelül ugyanaz. Philosophiában alaposan üzik a rendszerek tanulmányát, az őszintén nyilatkozó vélemények vitatását. Mindenki személyével áll be, tanulmánya és elmélkedése eredményeivel járul a munkához. Mely szónoki előadás érhet fel ily eszmecserével?»*

A mintát a gyakorlati oktatás e jellemzéséhez az École Normale szolgáltatta, hol eleitől fogva ily eljárás dívott.** Megkönnyítette alkalmazását a benlakó szervezet, biztosította sikerét, hogy versenyvizsgálat alapján az ország középiskoláinak legkiválóbb neveltjei lettek tanítványai; az oktatásügy egyetemére nézve fontos volt, hogy a főiskola számára is nevelve jelöltjeit, akkorára, midőn eljárás módját általánosan, az irodalmi és tudományos karokban alkalmazni kellett, kész hagyomány állt rendelkezésre, s egy csapással érvényesülhetett, a mit német földön egy század fejlődése mai napig sem valósíthatott meg.

Sokkal előbb azonban egy előrelátóbb minister, ki a maga mun-

* Marion, id. m. 74. l.

** Az École Normale tanítását egészben véve nem tanárok, hanem értekezleti vezetők (maîtres de conférences) végzik; előadásokat növendékei a Sorbonne vagy Collège de France tanárainál hallgatnak; jelesebbjeik azonfelül részt vesznek az École des hautes études gyakorlataiban. A tanulmányozás módja különben általában illetén az állami nagy intézetekben; legelőbb az École polytechnique körében honosodott meg, a matematikai és természettani tudományok e katonai szervezettű anyaiskolájában. Tudnivaló, hogy ez utóbbinak tanulmányi köre és társadalmi állása nagyban különbözik a német földön és azután nálunk alakult műegyetemétől. — Ép mára, midőn e sorokat írom, hirdetik az École Normale emlékkönyvét: *Le Centenaire de l'École Normale 1795–1895*. — Paris, Hachette.

kasságában, mint történetíró, méltatni tudta a tudós buvárlatot, szerencsés alkotással a gyakorlati oktatásnak azzal a célzattal, hogy a tudomány haladását biztosítsa, tudósokat képezzen, oly hajlékot alkotott (1868.), melyben a francia népnek már halaványodó hírneve a tudomány terén új fényre tett szert. Alig van tanintézet, mely ily rövid idő alatt valamely nemzet kebelében a tudomány haladása, a kutató módszerek terjesztése körül annyi érdemet szerzett volna, mint Duruy ez alkotása: a felsőbb tanulmányok e gyakorlati iskolája, *«École pratique des Hautes Études»*. «Neve találóan jelzi célját, jellemét, eredetiségét és szolgálatait. Mindennemű tudományos vizsgálódásnak a székhelye; iskola, mert tanítás folyik benne, de gyakorlati iskola, műhelyszerű, hol a tanítványok segédek, tanáraik mesterek.» Azonban koránsem valami egységes, egy helyre szoruló intézmény. «Helye tulajdonképp mindenütt van, a hol csak a tudománynak alkalmas mestere található, a különböző tanintézeteknek, tudományoknak mintegy gyarmata.» «Mindenki tagja, a kinek csak neve van a tudós világban és tudósokat képezni óhajt. A «tanulmányi igazgató», «értekezletti tanító» (directeur d'études, maître de conférences) sokat-mondó cízzel a legtekintélyesebb tudósok és tanítók testületi szövetkezete.» «A tudós személyes munkásságáért némi díjban részesül; a felsőbb tanulmányi laboratórium címén külön segély jár; s a tanárok számára tanítványokról gondoskodnak, a kik tudományos vizsgálódásra szánják magukat. Nincs tanulmányi program; semmi fokozat nem követeltetik a belépésnél, semmi fokozat nem jár a végzésével; teljes szabadsága van mesternek is, tanítványnak is.»*

* Liard, id. m. 294. l. E nevezetes intézmény ismertetésére nem lesz helyén kívül talán több részlet is. Az egész a Collège de France méltó párja. A mint a szabad tudományos oktatásnak ez ősz fészke, a tudomány haladását szolgálja a legkiválóbb tudósok ingyenes *előadásaival*, melyekben mindenkoron kutatásaik legújabb, legeredetibb vívmányait közlik, úgy amaz *gyakorlati vizsgálatok és buvárlatok* vezetésével kíván tudósokat nevelni a tudomány továbbfejlesztésére. Tulajdonképp a különböző egyetemi és más főiskolai intézetek seminariumainak czélszerű egyesítése, függetlenül tartva azoknak egyéb szakszerű feladataitól; tisztán a tudós nevelést tartják szem előtt, nem akarnak, mint a német seminariumok hal is, hús is lenni, egyszerre tudós is, meg tanárt, ügyvédet, orvost is képezni. Az intézet közvetlenül a minister alatt áll. az iskola főtanácsának meghallgatásával intézkedik. E tanács tagjai az akadémia két, irodalmi és természettudományi osztályának állandó titkárai, a Collège de France administratora, a Muséum

A második császárság egyébként meddő közoktatásügyi kormányzatának ez egyetlen áldásos hagyatékát nagyra különben csak a harmadik köztársaság buzgalma növelte. Még nagyobb érdeme azonban, hogy sikeresen kiegészítette az egyes tudománykarok kebelében szervezett gyakorlatokkal és értekezletekkel. Ezek egyenest a főiskolai tanulók személyes ügyességét és készségét veszik célba, tekintettel a leteendő vizsgálatokra, melyek különösen a jelöltek ilyenmű tudományos készségét puhatolják.* Nincs egyetlen egy tanár a párizsi nagy egyetem tes-

d'histoire naturelle, a csillagvizsgáló, az École Normale, az École des chartes, a levéltárak, a nemzeti könyvtár igazgatói, a Musée des Antiques őrei és a fakultások dékánjai.) Az egésznek öt szakosztálya van: a matematika, természettan (physika, chemia), természetrajz, történet, philologia és vallástudomány számára; a munkálatok vezetőinek a második és harmadik szakosztályban directeurs de laboratoires, a többiben directeur d'études és maître de conférences a címök. A belépés nincs se korhoz, se előtanulmányhoz, se nemzetséghöz kötve; három havi próba (stage) után az igazgató és az illető szakosztály állandó öttagú bizottságának jelentésére megadja a minster a tagság jogát három évre. A második szakosztályban tizennégy tudományos laboratorium van egyesítve, a harmadikban huszonnyolcz, Párisban a különböző főiskolákon vagy környékén, vagy, mint több zoologiai, a tengerpart különböző vidékein. A harmadik szakosztályban egyesítve vannak: I. görög philologia és régiségek (irodalomtörténet és metrika, szövegkritika, nyelvtan és palaeografia, régiségek); II. latin philologia, római epigraphia és régiségek; III. klasszikus philologia története; IV. új görög nyelv; V. történet; VI. tört. földrajz; VII. összehasonlító nyelvtan: gót és ó-német; VIII. kelta nyelvek és irodalmak; IX. román nyelvek; X. szanszkrit nyelv; XI. zend nyelv; XII. sémi nyelvek (héber és szyr; rabbinikus héber; arab); XIII. aethiop és himjarita nyelvek; XIV. asszír nyelv és régiségek; XV. egyiptomi philologia és régiségek; XVI. keleti archaeologia; XVII. phonétika; XVIII. pszichologiai tanok története. A vallástudományi szakosztály (1885 óta) tanulmánya tíz csoportban: a vad népek vallásai; a szélső keleti és indián amerikai vallások; az indus, az egyiptomi vallás; a sémi népek vallásai, különvéve a héber és nyugati sémi népeket, meg az arabot és az izlamot; Görögország és Róma vallása; a keresztény irodalom; a dogmák története; a keresztény egyház története; a kanon-jog története. — A szakosztályok munkálatai külön jelennek meg: Bulletin des sciences mathématiques (évenként egy kötet); Bibliothèque de l'École des hautes études 1^o Section des sciences naturelles (1891-ig 36 kötet); 2^o Section des sciences philologiques et historiques (ugyancsak addig 78 fasciculus); Travaux du laboratoire d'histologie (kilencz kötet); Archives de zoologie expérimentale et générale (évenként négy fasciculus); 3^o Section des sciences religieuses (egy kötet). — Az intézet budgetje (1892.) 330.000 franc volt; Páris városa ösztöndíjakra (1882 óta) 30.000 francot ad.

* MM. les professeurs, chargés de cours et maitres de conférences,

tületében sem, a ki ily gyakorlatok tartásától vonakodnék, működése körén kívül fekvőnek vagy tanári tiszteének méltóságán alul esőnek tartaná; a vidék pedig versenyez benne a fővárossal, s a kormány gondossága azonfelül szükség szerint szaporította az értekezlet-vezetők számát. Ilyetén módon a francia oktatásügy szervezetében, mint általában a magasabb organisatiókban, minden feladat és működés megtalálta a maga szervét, s a felsőbb oktatás kettős feladata a gyakorlati oktatásban is érvényesül: egyhelyt külön a tudomány fejlesztése, másutt külön a terjesztése, s kiegyenlítődik szerencsésen egyfelől a kutatásnak, másfelől a tanításnak az érdeke.*

Körütekintésünk a nagy nemzetek főiskolai életén a tényeivel kétségkívül minden elmélkedésnél hatékonyabb bizonyosságot szolgáltat a mellett, hogy az egyetemi oktatás teljessége be nem érheti a pusztá előadások tartásával, valamint hogy a tudományos képzés kára nélkül a gyakorlatok rendezését egy kar sem bízhatja, különösen a tanulmány kezdő stadiumában, hatáskörén kívül eső valamely más intézetre, tehát a philosophiai sem valaminemű középiskolai tanárképzőre.** Igaz tájé-

jegyzi meg a párizsi tanrend (Le Livret de l'Étudiant de Paris), prennent pour sujets d'explications des auteurs inscrits aux programmes des Agrégations ou de la Licence. — A Sorbonneban p. az 1894/5. évre a philosophia tanára Paul *Janet* hirdet: Exercices pour les candidats à l'Agrégation de Philosophie, — hasonlókép a modern philos. tört. tanára, Emile *Boutroux*: Exercices pratiques en vue de l'Agrégation; a görög prózairodalom tanára, A. *Croiset*: Explications de l'un des textes inscrits au programme de l'Agrégation des Lettres, Exercices de thème grec; Exercices oraux (Agrégation des Lettres), s így tovább a különböző irodalmak tanárai általában, a német nyelv, Ernest *Lichtenberger*, épenséggel: Préparation aux examens d'allemand — Így ismétlődik a többi tanulmányokban, történetben. földrajzban, matematikában és természettudományokban *a legkiválóbb tanárok vezetése alatt*: Exercices pratiques en vue de l'Agrégation és en vue de la Licence; vagy Correction des thèmes et des dissertations d'Agrégation et de Licence.

* A különválás természetesen nem a személyekre vonatkozik, hanem az intézményekre. Az École pratique des hautes études igazgatói és vezetői többnyire egyúttal főiskolai tanárok vagy értekezlet-vezetők. Az École Normale és a Faculték jelesebb hallgatói egyszersmind az École pratique gyakorlatáiban is részt vesznek, rendszerint külön ösztöndíj-segélylyel.

** Még Franciaországban is felvetették a kérdést, hogy a fakultások új rendje mellett lehet-e továbbra szükség az École Normale tanfolyamaira (Gabriel *Monod*, De la possibilité d'une réforme de l'Enseignement Supérieur 37. l.). *Marion* (id. m. 79.) helyesen jegyzi meg, hogy dicső multja megvédi.

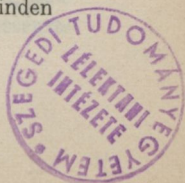
kozottság semmiféle tanulmányban megfelelő gyakorlás nélkül nem szerezhető. Még oly elvont tudományokban is, mint a matematika és a logika, nem elég a meghatározások pontos értése és a tételek összefüggésének átgondolása, hanem végig kell kísérni alkalmas feladatok során a fogalmakat és igazságokat érvényességök egész körében, hogy alkalomadtán cserben ne hagyjon ismeretünk egyes problémáknál, melyeket élet vagy tudomány elénk állít. Tapasztalaton, tényeken alapuló tanulmányoknál pedig már maga a tapasztalatszerzés szüksége megköveteli, hogy jól ismerjük módját, s ügyesen tudjunk bánni eszközeivel. S az előadásoknak megkülönböztethető két nemével némikép párhuzamosan kapcsolatban áll a gyakorlatoknak is kétféle célzatú alkalmazása. Az összefoglaló, tájékozó, bevezető előadások mellé sorakoznak a tervszerű, rendszeres gyakorlatok kezdők számára, melyek a tanulmány különféle ágaiban érvényesült eljárásmodok mindenikében kellőképpen ügyesitenek; a tüzetes, specialis, a tudomány újabb eredményeinek szánt collegiumok társa pedig a kutatás módjainak elsajátítására szánt feladatok kitűzése és megoldásuk kísérletének pontos megbírlása, a tudós seminariumi gyakorlat.

A gyakorlati oktatásnak e két rendbeli feladatai közt a köznevelés szempontjából kétségkívül legsürgősebb az egyetem minden karán a kezdőket gyámolító, a tudományos munkásságba bevezető gyakorlatok haladéktalan szervezése, mert általánosabb szükségletnek felel meg. Nem csekkélhetjük ugyan a tudósokat képző seminariumokat sem; de mellőzve azt a körülményt, hogy sikeres működésök már is tudományos közérdeklődést tételez fel és vezetésök csakis valóban úttörő tudós kezekre bízható: világos dolog, hogy tényleg mindenkit nem igen lehet új igazságok felfedezésére tanítani, hisz «még a rejtvények megoldására sem lehet bárkit rávezetni»; de senki nem lehet el, a közélet embere sem, a tudós buvár pedig legkevésbé, a nélkül a képesség nélkül, hogy általános, elvont igazságokat alkalmazásaikban pontosan szem előtt tudjon tartani, gondolkozásmódját és tevékenységét szabályok fegyelmébe fogja, a mit fejleszteni épen amaz első rendbeli gyakorlásnak tiszte.

A philosophiai kar azon tárgyait nézve, melyek a középiskolai

Nagy érdeme, hogy virágzik és régóta fényes szolgálatot teljesít. Nem nyúlnak ily intézetekhez, míg a viszonyok teljes átalakulása létezésöknek minden alapjától meg nem fosztja őket.

G*



tanári pályán leginkább érvényesülnek, az országos közoktatási tanács szabályzati tervezete (l. alant 11—20. lap, különösen 19—29. pont.) nagyjában körülírta s általánosságban helyesen az ily gyakorlatok és értekezletek tárgyát és módját.* Csupán oly félreértések, a minők majdnem mindenkoron, kivált német földön is csakhamar felmerültek, valahányszor az előadásokhoz fűződő gyakorlatok szóba kerülnek, kényszerítenek még egynémely megjegyzésre.

Különösen két téves tekintet hiúsíthatná meg már eleitől fogva ezen gyakorlatok sikerét. Teljesen szükségtelen volna alkalmazásuk és kelletlen teher tanárra és tanulóra egyaránt, hogy ha főként arra vonatkoznának, hogy az előadások tartalmát iskolaszerű ismétlés vagy vizsgálás alakjában újra föllevenítsék. Ha nem is áll teljesen egy elmés egyetemi tanár (Lichtenberg) észrevétele, hogy nincs oly stupid, korlátozott ifjú, ki képtelen volna valamely gondolatlánczolatot utána gondolni, ha más valaki azt előtte világosan megteszi, és így elsajátítani: annyi bizonyos, és jó okkal emelik ki a sokszor követelt examinatoriumok és repetitoriumok ellen, hogy ily szolgálai visszaidézése a hallottaknak talán még a középiskola felsőbb osztályaiban sem egészen alkalmas módja a begyakorlásnak és emlékezetbevésésnek, legkevésbé pedig a hiányos felfogás helyreigazításának. Sőt kétségtelen, hogy iskolaszerű fegyelem hiányában, az egyetemi hallgató inkább őrizkedni fog a tevékeny részvételtől és méltán, semhogy értelme hiányosságát elárulja és társai gúnyjának tárgya legyen.** Önállóságra különben, a mi a művelés e fokán a főcél, a fiatal elme csupán úgy juthat, ha hibás felfogásában a tévedésre maga jut, munkássága folytán, ha következményeiben ismeri fel elkövetett hibáját, s maga üti helyre. A gyakorlatok tervszerű rendje, mely kiválóan feladatok megoldásában halad, s fokozatosan bonyodalmasabb elmélkedésre készítet, a legalkalmasabb eszköz az eredetileg ferde megértés éreztetésére és corrigálására is.

Mig minden ily puszta ismétlő gyakorlás felesleges, végkép lehetetlen a tanulmány kezdetén vagy csak folytatában is a gyakorlás olyatén irányzása, hogy mintegy előzetesen a csak később, az élet való munkájában szerzendő tapasztalatokat pótolja, — tehát oly feladatok kitűzése, hogy pl. a jövőendő tanár, mint egyetemi tanuló, egy-egy oly

* V. ö. *Marczali*, A történeti seminarium az egyetemen. Magyar Tanügy, VI. évf. 255. l. stb.

** V. ö. Paulsen jelentését is, id. m. 76. l.; s Benecke, id. m. 66. lap.

előadást készítsen és tartson, a minőt majd mint tanár a középiskola valamely osztályában volna tartandó. Ilyenmü ügyesség, életrevalóság csak magában az életben szerezhető és oly férfiak vezetése alatt, kik folyton ebben az életkörben forgolódtak, s mindennemű követelményeit állandóan szemök előtt tartják. Magától a gyakorlótól pedig megkövetelik, hogy tanulmányának egész terjedelmében már otthonos legyen, hogy a megoldandó külön, szűkreszabott feladatnak vonatkozását pályájának nagy, összes teendőihez végig lássa és az alkalmazásban kellőkép tekintetbe vehesse. Az ilyenmü gyakorlati képzés mindenestre az egyetemi tanulmányok legvégén, sőt szigorúan csak befejeztök után adható.

Fejtegetésem különben csak nagy vonásait, körvonalait rajzolhatja az egyetemi munkásság változatos képének. Nemcsak minden tudományág követel sajátos eljárást és megfontolást, hanem még a tanári egyéniség is hozhat belé oly szerencsés módosulást, melylyel a tudós közszellem gazdagodik és a tudomány alkalmazása köre tágul. De ép azért súlyt kell vetni arra a követelésre, hogy a gyakorlatok eszközzésére koránsem elég, ha az egyetem kebelében végeztetnek, hanem hogy vezetősök mindenkoron illetékes tanárok gondjai közé kell, hogy tartozzék. A munka terjedelméhez, a részvevő tanulók számarányához képest alkalmas, képzett segédekről kétségkívül gondoskodni kell, mint Franciaországban történik: de ezeknek az irányzása, munkásságuk eredményének folytonos szemmeltartása a tanári kötelességtudásnak természetes folyománya.*

Az emelkedett, tudományos hagyománynyal rendelkező nemzetek tapasztalata hirdeti, hogy az egyetemi hallgató semmikép sem lehet el irányadó vezérlet és számonkérő ellenőrzés segítsége nélkül, még akkor sem, ha a középiskola tökéletesebben végzi előkészítő feladatát, az önmunkásságra szoktatást. Csak lelketlen belenyugvás a félszeg állapotokba tehet érzéketlenné a tagadhatatlan bajok iránt ott, hol még a középiskola is sinli a tudományos nevelés hiányosságát. De ép oly lelketlen lemondás volna, ha a baj fölismerszik, visszariadni a nehézségektől, melyekkel bizonyára, mint általában közbajoknál, annak meg kell küzdeni, a ki orvoslásukra vállalkozni köteles. Egyetemi körökben

* A párisi «Livret de l'Étudiant» több helyt, a hol nem jelölheti előre meg pontosan a conférences tárgyát, úgy jelzi a maîtres de conférences urak munkásságát: Conférences sur des sujets insignés par MM. les professeurs.

gyakran hangzott el a panasz, hogy a középiskola nem nevel számukra dolgos, munkára képes ifjakat, vajjon őszinte magabizálással hogyan hangozhatnék az egyetem válasza, ha a középiskola viszonvással élne, hogy az egyetem egyáltalán nem illetékes ítéletmondásra mindaddig, míg kebelében a tanuló inkább elszokik a munkától, sem-hogy tökéletesebb módjához szoknék?!

VII. TANSZABADSÁG, VIZSGÁLATOK.

Vagy száz éve, hogy Németország leghatalmasabb elméje, a lelkiismeretes kötelességtudás apostola, mintegy emlékeztetül, e szavakat írta egy papírszeletkére: «Belső meggyőződésünket visszavonni és megtagadni alávalóság és senki sem kívánhatja tőlünk, de hallgatni ily esetben, minő a jelen, alattvalói kötelesség; s bár mindannak, a mit mondunk, igaznak kell lenni, azért még sem kötelességünk az egész igazságot nyilvánosan megmondani.» A száz év lefolyása alatt mind mai napig még igen sok német tanár juthatott abba a helyzetbe, hogy ekként megnyugtassa lelkét, mint Kant, midőn kegyelmes ura és királya keményen megfedte, hogy irataiban philosophiáját az államvallás némely fő- és alaptanának ferdítésére használja. S bizonyára nálánál könnyebb szívvel hajlott nem egy arra a sajátságos mentalis reservatióra is, melylyel a nagy philosophus védelmi iratában megfogadta, hogy mint «ő felségének hű alattvalója» nem fog többé a bibliai válaszról soha, se írásban, se előadásaiiban nyilvánosan szólni — hozzágondolva, hogy «ha a király előbb halna meg, mint én, akkor nem lennének többé alattvalója, s újra visszanyerném gondolkozásom szabadságát».* Mert a német föld nem igen volt, a legújabb időkig sem, a közszabadságok hazája, s azért a tudománynak és tanításának szabadsága is folyton inkább elvi követelmény maradt, semmint gyakorlati valóság. A nemzeti élet történetének egyik legsötétebb lapja szól arról a bánásmódról, melyben a tudós főiskolákat a német kormányok ép abban a korban részesítették, századunk első felében, midőn a tudo-

* Lásd *Kant*, der Streit der Facultäten előszavát (műveinek Hartenstein-féle kiadása VII., 330. l.); v. ö. Alexander, Kant élete, fejlődése és philosophiája. Bp. 1881. I., 121. l.

mányosság nagy úttörő és alapvető munkásai ültek székeikben. Csak köztudomású tények emlékéit kell fölidéznem, mert annak idején egész Európa figyelme kísért a szövetségtanácsnak, a német középponti hatóságnak szabadságellenes gazdálkodását. Nemcsak azt a csekély szabadságot vonták meg az egyetemektől, melyet még Kant kegyes királya is biztosított számukra, hogy hivatalos irataikat censura nélkül bocsátathatják sajtó alá,* hanem minden egyes egyetem fölé kormánybiztosokat rendeltek, hogy szorgos figyelemmel kísérjék a szellemet, melyben a tanárok nyilvános és magánelőadásait tartják, itt-ott még azzal a felhatalmazással, hogy a deákok füzeteit is átvizsgálhatják, hogy az egyházi vagy állami tanoktól eltérő tanárokat rendre utasíthassák. Természetes, hogy már a tisztség fennállása elég ok volt rá, hogy mindig találkozzék néhány heves, lelkesebb ifjú, a kit börtönbe vetni, néhány jeles, befolyásosabb tanár, akit pörbe fogni vagy állásától felfüggeszteni lehetett.** A huszas és harminczas években főleg politikai tekintetek döntöttek, majd a negyvenes időszakban vallásos, egyházi szempontok is érvényesültek az üldözésben. Arra, hogy miként hatott a metely az egyetemek közszellemére, igen jellemző adatunk van abból az időből, midőn már a szabad eszmék forrongása alatt a különböző német alkotmánytervezetek élén beiktatták a tételt, hogy «a tudomány és tanítása szabad». A porosz kormány ekkor az egyes egyetemektől véleményt követelt a tanszabadság tárgyában teendő intézkedésekre nézve. A königsbergi egyetem erre véleményes javaslatában ekként vélte igazolhatónak a magántanárság állását, nevezetesen kizárását az egyetemi testületek igazgatásából: «Minden, még a legcsekélyebb részvételők is, kötelességeket róna rájuk, melyek nélkül jogok nem szerezhetők, tehát

* A censura-mentség szabadalmát 1819-ben egyelőre öt évre függesztették fel, de 1824-ben ezt a rendelkezést további határozatlan időre fentartották. A hivatalos iratokra aztán 1843-ban helyreállították, míg az 1848-iki mozgalmak a censurát egyáltalán megszüntették. Érdemes fölemlíteni, hogy még oly munkának újra nyomását is megtiltotta az időben a censura, mint *Fichte* buzdító beszédeit a német nemzethez, melyekről *Ranke* ifjúkori egyetemi emlékeiben ezt írja: «Den grössten Eindruck machte mir Fichte, freilich am meisten dessen populäre Schriften, die mit Religion und Politik in Verbindung stehen. Den Reden an die deutsche Nation widmete ich eine unbegrenzte Bewunderung.» (Zur eigenen Lebensgeschichte, Leipzig, 1890. 59. lap.)

** Az intézkedések rövid, tanulságos összefoglalását lásd Rönne, id. m. II., 376—390. lap.

függetlenségöket háborítaná. Valahányszor a kormány, mint még nem régiben tapasztaltuk, némely tudományos irányokat kegyesen lát, másokat ellenkezéssel, a tanárságnak mindig nehezebbre esik megszabadulni ezen befolyás vagy csak látszata, gyanúja alól. Ha már most a magántanárok teljesen függetlenek a tanárokkal szemben, akkor, de csakis ezen föltétel alatt, vethetnek döntő súlyt a másik serpenyőbe; ők lesznek a szabad tudománynak képviselői és példájuk fog gyengébb jellemeket a tanárok közül is szomorú tévedésektől megóvni.» Nem hiszem, hogy valaha más, mint német egyetemi testület ily csekély önérzettel állított volna ki magának hasonló bizonyítványt jellembeli gyengeségéről!*

* Drei Gutachten stb., Königsberg, 1849. 33 lap. A véleményes jelentés 1848. szept. 14-én kelt. Érdekes, hogy még ugyanebben a hónapban a német egyetemi tanároknak a reformok ügyében tartott képviseleti gyűlésén, Jénában, a heidelbergi egyetem képviselője (Vangerow), ugyancsak a magántanárok testületi jogairól ekként argumentál: «Tekintsenek végig a magántanárok során és tegyenek kérdést, vajjon nem lehetséges-e, hogy egyik-másik ne emelje tekintetét fölfelé és meg ne ragadja a kezét, mely anyagi előnyöket nyújt? Csakhogy tanárok legyenek, abba a veszedelembe jutnak, hogy a ministerium nézeteihez alkalmazkodnak. Azért távol kell maradniok az egyetem igazgatásától. Más az ordinarius állása. Ez egészen szabad az állammal szemben. (Ellenzés.)» Verhandlungen deutscher Universitätslehrer üb. d. Reform d. deutschen Hochschulen. Jena, 1848. 48 l. — *Tóth Lőrincz* füzetében: Eszmék a magyar tudományosság, akadémia s iskolaügy körül 1847. (Pozsony, 1848.), 61. lap a tanszabadság szükségét és előnyeit fejtegetve, így emlékszik meg a német viszonyokról: «Németországon, hol az alkotmányos élet gyengébb lábon áll, s az alkotmányok nem legerősb bástyái a népszabadságnak, a valódi akadémiai szabadságot nem találjuk fel többé; s a régi független, tekintélyes főiskolák ezen hónapban e tisztelt testületek, ezen büszke emlékei a német műveltségnek s tudománynak, legnagyobb részben függő statusintézetekké változtak, s az élet minden ágában végtelen befolyást nyert rendőri hatóság által ősi méltóságukból csaknem egészen kivetkőztettek; a közoktatók, sőt a privat docensek is a főstatushivatalok kegyelméből nyerik helyzetöket; az elmozdíthatatlanság, e lényeges föltétele a tanítási szabadságnak úgy, mint a független bíráskodásnak, meg van szüntetve. S e rendszabályok káros hatását a tudományos fejlődésre nem pótolhatja azon talán gazdagabb fizetések és csillogó rendjelek, miket egyes német kormányok az oktatóknak vigasztalásul nyújtanak.» Szerinte is azonban az akadémiai szabadságnak. — «miként az Belgiumban, Angol- és Franciaországban, Svédországban és részint Németországban s még az alkotmánytalan Poroszországban is fennáll és áldásosan hat, a régi szabad nemzeteknél pedig teljes eredeti épségében díszlett» — első fő eleme: a privátoktatók, «azaz a status

Abban az egy értelmében tehát, a melyben a tanszabadság elvének igaz jelentősége van a népeletre nézve általában, s különösen a tudományosság fejlesztésére, a mennyiben jogot adva, egyszersmind kötelezi a tanárt, hogy őszinte teljességgel tárja fel meggyőződését a fogékony ifjú elmék előtt, ebben a német egyetemek sorsa nem szolgáltat kifogástalan, követésre méltó példát. Minden más értelme pedig, a melyben teljesebb módon érvényesült, talán ép ama fogyatkozásának pótlásaképen, vagy egyáltalán idejét multa már, vagy akként, a mint megvalósult, nem vált a köznevelés javára.

A tanítás szabadságának a német egyetemeken általában dívo fontos egy határozata volt ugyanis, hogy mindenik tanár legalább a

által nem fizetett, ön jó szántukból vállalkozó, tanítványokat csak kitünő jelességük által találó oktatók, kiknek versenye eszközli, hogy a rendes oktatók szorgalma soha sem szunnyadozhatik, mert pirulniok kellene, ha kevesebb hallgatóval dicsekedhetnének, mint a privátdocensek». Ugyancsak e nézet nyilvánult már a dunamelléki helv. hitv. egyházkerület közgyűlése által 1841. július 1-én kitűzött jutalomkérdés tervezetében, mely a Pesten felállítandó protestáns főiskola tanítási rendjére nézve utasításul 8. pontjában ezt adja: «a rendes oktatókon kívül magánoktatók is adhatnának órabér mellett rendkívüli leczkéket, — legalább így értelmezte e pontot *Kossuth Lajos* a Pesti Hírlap 1841. 54. számában a szerkesztői megjegyzésben: «Szívesen üdvözljük e vezérelv-csillagnak a magyar tudományos égen feltűnését. — Igenis, uraim, szabad versenyt, észnek és tudomáynak szabad versenyt! — és óva leszünk rég elavult tanok megkövesítő kínaitól.» — Az 1848. XIX. t.-cz. 2. §-a tudvalevőleg szintén ez értelemben határoz: Az oktatás és tanulás szabadságának azon elve, hogy egyrésről a tanuló arra nézve: mely tant és mely tanártól kívánja hallgatni, szabad választást tehessen; más részről, hogy a rendes tanárokon kívül más jeles egyének is, a ministerium által ideiglenesen megállapítandó, későbbben pedig *törvény által* meghatározandó feltételek mellett oktathassanak, törvényesen kimondatik.» Tanulmányom pusztán az oktatás és nevelés kérdéseinek megvilágítását veszi czélba, s teljesen mellözi a főiskolai szervezet kormányzásának kérdéseit. Nem kívánom vitatni tehát a különösen német földről terjesztett nézetnek helyes vagy helytelen voltát sem, vajjon a magántanárság intézménye mennyiben függ a tanszabadság olyatén értelmezésétől, mely főleg a versenyben látja tisztét. Helyén valónak láttam azonban a budapesti egyetemi magántanároknak 1891-ben a ministeriumhoz benyújtott emlékiratát, mint a magyar magántanárság részéről, állásának és hivatásának elismerése érdekében tett egyetlen lépésnek emlékét, a függelékben szintén fölvenni, rá vonatkozólag csak azt jegyezve meg, hogy az emlékiratot mind mai napig feleletre sem méltatták. (L. IV. függelék 68. lap.)

karabeli tanulmányok bármelyikéről tarthat előadást,* s csakis ezen szabadságnak vagy inkább szabadalomnak szükségképi corollariumának vehető a tanulás szabadságának megfelelő értelmezése, hogy a tanuló is szabadon választhat az előadó tanárok közt. Összefügg ez a felfogás az egyetemi élet célszerű alakulásával, mely a mesterek versengésének csak az egyenlőség alapján engedhet tért; s nyilvánvaló a kapcsolata a német egyetemnek ma legsajátosabb intézményével, a tanárokat illető tandíjszedéssel. Az egész szervezetre ráillik az elmés angol hasonlat, hogy valóságos bazár, melyben minden tanárnak van bódéja, a honnan a jövevényt szolgáltató: itt remek görögség kapható, itt kiűnő történelem stb.**

A tudományos fejlettségnek jelen fokán, a tanulmányok szerteágazása és terjedelmök folytonos gyarapodása mellett kétségtelen, hogy a tanárok régi szabadalma merő képtelenség volna, s tényleg majdnem emléke is elveszett az egyetemek körében. Ma a tanár általában egy meghatározott külön tanszak képviselője, s rendszerint mindenik minden évben, vagy két-három éves cyklusokban ugyanazon előadássort tartja. Ritka eset, hogy ugyanazon egyetemen, még ha párhuzamos tanszék van is, két tanár ugyanazt az előadást hirdesse ugyanabban az időszakban: a tanárok közti választás lehetősége ekként teljesen megszűnt.*** A tanszabadságnak egyedüli rudimentumai most, hogy a tanár többnyire szabadon határozhatja meg előadásainak terjedelmét,

* A berlini statutum VIII., szakasz, 3. pontja: Ein jeder Professor ist berechtigt über alle in seine Facultät einschlagende Fächer Vorlesungen zu halten (Koch, I., 58.). Még általánosabban fogalmazza a szabadalmat a bonni statutum 120. §-a, a mennyiben e szerint még más karbeli előadást is hirdethet. Tényleg az összes német egyetemekre nézve a karbeli előadásokra szorítást csak 1834-ben a szövetségtanács határozata rendelte el: Kein akademischer Lehrer soll, ohne Genehmigung der vorgesetzten Behörde, Vorlesungen über Wissenschaften halten, die einer anderen Facultät, als der seinigen angehören (Rönne, II., 384.).

** Wiese, deutsche Briefe über englische Erziehung. I. Berlin, 1855. 122 lap.

*** A chicagói kiállítási jelentés táblázatosan egybeállította az összes egyetemi előadásokat az 1892/3. évben karok és tanulmányok szerint. Kiűnik belőle, hogy az egyetlen berlini egyetemet kivéve, parallel előadás másutt alig található; a rendes és magántanárok versenye pedig valóságos mesebeszéd. Még nagy egyetemeken is, mint Lipcsében, Münchenben, a parallel tanszékekben rendesen felváltva egy-egy részletét adják elő a tanulmány tárgyának.

azaz óraszámát,* s hogy a hallgatóság kedve szerint választhat a hirdetett előadások közt. Mennyiben nevezhető különösen ez az utóbbi még tanulás szabadságának, igen kérdéses dolog. Mert arról a kötelezettségről, hogy minden jelenkező bizonyos időszakon, többnyire három éven át, az egyetemen kisebb-nagyobb óraszámra valamely tanár előadásához beiratkozzék, arról sem egyetemi, sem állami vizsgálati szabályzatok egy esetben sem mondtak le. Egyéni hajlandóság, sajátos törekvés az ifjak előkészületében tehát épen csak annyiban érvényesülhetne, a mennyiben az előadások közt segítséget és kielégítést talál. Különben tudvalevő dolog, hogy a beiratkozással még nem jár együtt a hallgatásnak és tanulásnak is kötelezettsége, s hogy a tanulmányi rendnek önkényes megállapítása koránsem egyértelmű a szabadon vállalt kötelesség becsületes teljesítésével.**

Nem szükség ez állapotok méltatására elméleti mértékhez folyamodni, s talán a főiskolai feladatok céljaihoz viszonyítva, kimutatni fogyatékos voltukat. Elég figyelembe venni, hogy maga az állam mennyire becsüli az egyetemi oktatás eredményeit tisztí vizsgálatainál,

* A porosz egyetemeken itt is némi szabályozást eredményezett az az intézkedés, hogy a tandíjt egyszersmindenkorra megállapították az egyes fő collegiumokra nézve, s nem jár többé órák szerint; azóta kevesebb órában tárgyalják az egyes tanulmányokat.

** Érdekes e tekintetben a porosz kormánynak (1890. júl. 8-án kelt) rendelkezése: Die Vorlesungsvermerke in den Abgangszeugnissen der Universitäten pflegen formularmässig dahin gefasst zu werden, dass der Studierende während seines Aufenthaltes an der Universität nach den vorgelegten Bescheinigungen die im einzelnen aufgeführten Vorlesungen «gehört» oder «besucht» habe. Dies geht über das Mass desjenigen hinaus, was nach den vorhandenen Unterlagen bescheinigt werden kann. Ich weise deshalb die Universitätsbehörden an, die Vormerke unter Abänderung der Formulare künftig dahin zu fassen, dass der Studirende während seines Aufenthaltes an der Universität nach den vorgelegten Bescheinigungen die im einzelnen aufgeführten Vorlesungen «vorschriftsmässig an- und abgemeldet» habe. — Elfogulatlan ítélettel szólott különben ez akadémiai szabadságról nem egy lelkiismeretes tanár; *G. Schmoller* épen a legnagyobb egyetemnek, a berlininek tapasztalatai alapján így nyilatkozik: «Diese Freiheit erzeugt den höchsten Fleiss und die individuellste Ausbildung bei einer kleinen Elite, daneben einen Vorlesungsbesuch, der durchschnittlich sich nicht weit über die Hälfte der Belegenden erhebt, ein gänzliches Versinken in Faulheit, Bierkneipen und Indolenz von etwa einem Drittel aller juristischen Studirenden für mindestens ein bis zwei Jahre. Blondel (*De l'enseignement du droit dans les*

mennyiben tartja az egyetemi vizsgálatok tanuságát a maga ítéletében irányadóknak?

A philosophiai karnak helyzetét e tekintetből, fent (I. alatt) részletesen kifejtettem. Láttuk, miként vált ki a tanárképesítés mindinkább az egyetem köréből, s minő alárendelt, jelentéktelen szerepe maradt e körben még a legmagasb kitüntetésnek is, melyet e kar osztogat, a philosophiai doctoratusnak vagy akár a docenturának. A porosz szabályzat megkövetelvén az egyetemi három évi tanulmányt, mégis lehetségesnek tartja, hogy a vizsgáló bizottság előzetesen már tetemes kétséget táplálhat a jelölt kellő tudományos előkészítésére nézve — természetesen, mert az egyetem rendje erre semmi kezességet nem nyújt — és feljogosítja, hogy ez alapon a vizsgálatról visszalépést tanácsoljon neki.* A vizsgáló biztosok kinevezésében is teljes szabadsággal rendelkezik a kormány; semmikép sincs kötelezve az egyetemi körök tekintetbevételére. Hogy a bizottság tagjai közt mégis többségben szoktak lenni az egyetemi tanárok, fő oka az, hogy a középiskolai tanárság állása és munkássága jelenleg nem nyújt még elegendő biztosítékot arra, vajjon tagjai a haladó tudomány követeléseinek tudnának is megfelelően érvényt szerezni. Egyébként ismeretes tény, hogy maga az

universités allemandes, Paris, 1888.) fasst am Schluss seinen Eindruck dahin zusammen: Ce qu'on trouve de moins bons ce sont les étudiants: sans doute, il y en a d'excellents, et je crois avoir fait large la part des éloges. Mais si la paresse n'est le privilège d'aucun pays, l'élément paresseux l'est en Allemagne remarquablement. Les cours sont désertés et les brasseries sont pleines. Wer, wie Verfasser dieser Zeilen, trotz allem, was sich dagegen sagen lässt, in dem deutschen Beamten-, Lehrer- und Geistlichen-Stand die berechtigste Form der Aristokratie sieht, wer alle seine politischen und socialen Hoffnungen auf die Gesunderhaltung und Fortbildung dieser geistigen Aristokratie setzt, der kann an ein gutes Theil des akadem. Treibens nur mit grosser Betrübniß und mit schweren Sorgen für die Zukunft denken. *Es ist ein Stück mittelalterlicher Rohheit und Barbarei, das sich hier in unmittelbarster Nähe der höchsten Bildung und der grössten moralischen Anstrengungen erhalten hat* und für das zu viele akademische Lehrer und hohe Beamten in idealisirender Erinnerung an ihre eigenen Jugendthorheiten ein zu nachsichtiges Auge sich bis jetzt bewahrt haben » Jahrbuch für Gesetzgebung, X. köt. 287. l. stb. V. ö. kül. Franz v. Liszt, Die Reform des juristischen Studiums in Preussen (Marburgi rectori beszéd, 16 lap) még keményebb szavait.

* Ordnung der Prüfung für das Lehramt an höh. Schulen, vom 5-ten Febr. 1887. §. 6, 2.

egyetemi oktatók érdeke talán még inkább szükségli részvétőket, mert különben nagyon megfogynának a hallgatóik.*

A mennyire csak lehet, még alárendeltebb a szerepük a német jogi karoknak az igazságügyi államvizsgálatok körül, a mint a bíróság és közigazgatás felsőbb köreinek önérzete is erősebben nyilvánul az egyetemi tanárokkal szemben. Évek hosszú során át folyik a keserves harcz a fakultások érdekeért, a nélkül azonban, hogy a tanulmányok rendjének szabályozásában megtalálták volna a bajok orvoslatát.**

Míg a tanárképzés pusztán egy vizsgálat alapján történik, még pedig a gyakorlati képzésre szánt idő (próbaév) előtt, a jogügyi képzés két actusban történik, a gyakorlati időszak elején és befejeztével. Az első tulajdonkép tanulmányi vizsgálat volna, az elméleti készséget puhatolja, tehát azt kutatja, milyen eredménynyel használta a jelölt az egyetemi éveit; de még ezt a vizsgálatot sem tartotta a törvényhozás az egyetemre bízhatónak. Sőt elég jellemző módon az történt meg, hogy a kormány javaslatában ugyan még hajlandó volt a jogi doktoratust az elméleti képzés elégséges bizonyítékának venni, az urak háza is hozzájárult e felfogáshoz; de a képviselőháznak igazságügyi, jogi szakértőkből álló bizottsága egyszerűen törölte a pontot, mely a jogi doktorokat az első, elméleti vizsgálatról felmentette volna! Magában a bizottságok összeállításában is csak újabban vannak több tekintettel az egyetemi tanárságra; szabály szerint most az első vizsgálat négy tagja közül kettő egyetemi tanár. De egyúttal az újabb határozatok azt is határozottan célba vették, hogy az egyetemi tanítás és tanulás rendjére nyomatékosabban visszahassanak. Az egyetemi végbizonyítványon kívül a jelöltnek arról is kell bizonyítványokat mellékelni, hogy

* Meghívás esetén a philos. kar rendes tanárai ki szokták kötni, hogy a vizsgáló bizottságban helyök legyen. Még oly kiváló philosophusnak is, mint Lotze, egyszerre tetemesen megcsappantak a hallgatói, midőn maga szántából a vizsgáló bizottságból kilépett (Übersicht über Lotze's Lehrthätigkeiten. Gesch. d. deutschen Pphilosophie, Leipzig, 1882. 110 lap).

** Lásd: Gesetz und Regulativ über die jurist. Prüfungen und die Vorbereitung zum höheren Justizdienste im Preuss. Staate. Berlin, 1891. bevezetés 9. lap. Das Verlangen nach einer gründlichen Reform des Universitätsstudiums, des Prüfungswesens und des Vorbereitungsdienstes wurde hierdurch aber nicht beseitigt, sondern machte sich nur noch dringender bemerkbar und erzeugte eine ganze Fluth von Broschüren und Verhandlungen. Következik hosszas sorozata a legfontosabb iratoknak és felszólalásoknak. A javaslatok szerte ágaznak ugyan, de mindnyája az egyetemi szabadság

részt vett-e gyakorlati, seminariumi tanfolyamban. A bizottság elnöke azonfelül egyenest fel van hatalmazva, hogy a jelöltet visszautasíthatja, még pedig általános, más bizottságtól is kizáró érvénnyel, hogyha benyújtott bizonyítványai szerint nem rendezte elég módszeresen tanulmányait, nevezetesen az alapvető disciplinákat nem hallgatta megfelelőleg. Képzeltető-e már most ennél sujtóbb elítélése az úgynevezett akadémiai tanulásszabadságnak, sőt egyáltalán az egész tanulmányi rendszernek ?!

A theologia karok, a protestánsokat értem, különben szintén nem intézik maguk a papi képesítést; ez az egyházi hatóságoknak a tiszte. Azonban legalább meg tudták őrizni tanulmányuk méltóságát. A régi fokozatok közül a licentiatust is megtartva, ez szolgál most a tudós készség igazolására, a mi a többi karokon a doktoratus feladata volna. Míg azonban a philos. doktoratus általános műveltség tekintetében, sőt tudományos készségre nézve is kétségkívül mögötte áll a tanári képesítésnek, s ilyen a viszony a jogi doktoratus és jogi képesítés közt is, a theologiai licentiatust csupán az nyerheti el, a ki előbb a gyakorlati papi pályán kívánatos széleskörű készségének tanuságát adta. Kétségtelen érdeme a karnak, hogy a theologia terén a német tanári világ áll a tudományos mozgalmak élén.

Az egyetlen kar, a medikai az, mely részben a kormányok korábbi kényszerének engedve, de a maga tudományának érdekeit is helyesebben fölfogva, hajlott tanulmányi rendjének észszerű köteles megállapítására. Mindenekelőtt az alapvető természettudományok terén követel jártasságot, s külön tanulmányi vizsgálattal puhatozza is; csak azután bocsátja jelöltjeit a gyakorlatiabb tanulmányok folytatására. A

korlátozását czélozza. Vannak, a kik a hallgatóság részvételét az előadásokban akarják akként ellenőriztetni, a mint a katonai főiskolákban történik (*Schmoller*); mások közbeeső tanulmányi vizsgálatot ajánlanak (*Dernburg*, *Jürgen Bona Meyer*, *Gustav Cohn*, *R. Bosse*, de *Gneist* is, meg *Nasse* négy évi tanulmány mellett); számosan kötelező előadásokat ugyan nem javasolnak, de igen is köteles részvételt a gyakorlatokban és seminariumokban (*Billroth*, *Rümelin* és mások). V. ö. még az érdekes összefoglaló cikket: v. *Kirchenstein*, *Zur Reformation des Rechtsunterrichtes*, Leipzig, 1887., főleg 39. lap: *Universitätsunterricht*; továbbá: *Die Vorbildung zum höheren Verwaltungsdienste*, *Berichte u. Gutachten veröff. vom Verein für Socialpolitik*, Leipzig, 1887.; újabban *Kähler*: *Die Universitäten und das öffentl. Leben*, Leipzig, 1891. III. fejt. die akad. Lehrfreiheit; IV. fejt. Ziel u. Abschluss der Universitätsstudien.

törvény és kormányrendeletek szívesen elismerik tehát a kar teljes illetékességét az orvosok elméleti és gyakorlati készségének megvizsgálásához, s minden fokon el is fogadják közreműködését. Az orvosi elővizsgálat az alapvető tanulmányokból egészen a kar körében folyik, általában egyetemi ügy; az orvosi képesítés terén pedig a medikai doktoratus előfeltétele a tisztai, physikatusi vizsgálatnak.

Igazán el se gondolható, e példával szemben mily jogos indító oka lehetne valamely karnak, meghatározott tanulmányi rend ellen szabadkoznia, hogyha tanításával meghatározott társadalmi hivatás teljesítésére óhajtja előkészíteni hallgatóit? Különösen a tanárképzés követeléseire vonatkozva, igen talpraesetten jegyzi meg a gráci egyetem ez idei rectora beiktató beszédjében: «A tanárképesítő államvizsgálatok számára csak egyes előadások vannak kötelezőleg előírva; mások kötelezők de facto a vizsgálat követelményeinél fogva. Elvárják és fölteszik ez előadások hallgatását és a vizsgáló bizottság discretiójára hagyják annak megítélését, a jelölt előszabott tanulmányi éveit czélszerűen fölhasználta-e? Vajjon ilyenmő határozatokhoz fűződhetik-e egyöntetű alkalmazásuk, az egyes esetekben ugyanazon bizottságban is, nem szólva különböző bizottságokról, igen kérdéses dolognak tartom. Azt hiszem, e határozatok mindenkép szűkiben vannak egynémely vonásoknak azok közül, a miket Bacon minden *lex bona* jellemző vonásainak mond, hogy legyen: *intimatione certa, praecepto iusta, executione commoda, virtutem generans in subditiis.*»*

Világos határozottság, eszes elkülönítés a szükséges kapcsolatok gondos fentartásával, a francia szellemnek e logikus vonásai nyilvánulnak azokban az intézkedéseiben is, melyeket a tanulmányok és vizsgálatok rendje körül megállapított. Van francia földön a tanításnak és tanulásnak tökéletesen szabad, csupán személyes kötelességtudás által szabályozott helye épen úgy, a mint megtalálja a tervszerű segítséget kötelezett formában az egyesnek művelődési törekvése, és a biztos óvadékot a szakképzettség ellenőrzésében a társadalom érdeke.

Teljes a tanszabadság minden oly intézetben, melyben a tudomány mintegy öncél, a hol egyedüli feladat «az igazságok kincses-

* *Alex. Rollett*, Hofrath Prof. Dr., Über Zweck und Freiheit des akademischen Lebens. Graz, 1895. 31. l. Baco mondását lásd: De dignitate et augmentis scientiarum, Liber VIII, Exemplum tractatus de justitia universali Aphorismus 7.

házát gyarapítani és folytatni a tudós kutatás hagyományát». Élükön áll, századok óta a tudományos haladásnak legnemesebb székhelye, talán az egyetlen intézmény, mely sértetlenül túlélte a nagy forradalom rázkódásait és azóta büszkén viseli országa nevét: a Collège de France.* «Mi nem adunk dogmatikus tanítást,» — így jellemezte Renan, az intézet administratora, tanárainak működését, a miniszterhez intézett nyílt levelében, egy interpelláció alkalmából, mely (1892.) a senatusban egy új tanszék positivista irányú betöltését kifogásolta. «Mi a tudomány állapotát tárjuk elé és törekvéseinket a napirenden álló kérdések megoldása körül. Hallgatóink teljesen szabadok ítéletök alkotásában. Hozzá teljes pártatlansággal nyújtjuk a szükséges adatokat.» «Szabadság, ez tényleg alaptörvénye az ily intézetnek, a hallgatóság részén és a tanár részén. A Collège de France tanára tisztelettel adózik minden hitvallás (symbolum) iránt, de nem szabad kötve tartania magát egyik által sem.» «Ily tanítás, pártatlan állást foglalva a világ-

* Eredetileg: Collège royal. I. Ferencz alapította, a renaissancekor lovagias fejedelme, oly tanulmányok számára, melyeket az egyetem, a schola hagyományait őrizve, nem akart kebelébe fogadni. S alapításának e vonása megújul egész történetében; fejlődése, tanszékeinek gyarapodása és módosulása mintegy jelzője a tudományos irányok változásának, mértéke a haladásnak. Eleinte a nyelvek találnak menedéket benne, a melyeknek az irodalmi izlés és vallásos érzés megújulásában jutott történeti hivatásuk: (1530.) a görög és héber, majd (1534.) a latin; később (1545.) a matematika is, meg ó-kori philosophia és orvostudomány nyernek benne széket. A Henrikek is kiváló figyelemmel viselik a «királyi lectorok» gondját. «Inkább háztartásom szorítsák meg és asztalomtól vegyék el, csak hogy fizethessem lectoraimat,» volt IV. Henrik szava. A jezsuita-nevelés emelkedése sem ártott igen eleinte XIII. és XIV. Lajos uralma alatt; a XVII. század végén tizenöt tanszéke volt az intézetnek, melyekben ingyen nyújtottak oktatást, az egyetemen csak pénzért vagy éppen nem található tanulmányokban. Van két görög, két héber és chaldeus, két latin, egy arab nyelvi szék, egy-egy görög-latin philosophia és canoni jog, kettő matematika, négy medicina számára. A XVIII. század első fele a pangás ideje; de második felében mutatkozik a szellemi mozgalmak hatása. 1768-ban az egyik matematikai tanszék astronomiai lesz; a következő évben két új széket állítanak az általános és mathem. physika meg a történet (később történet és morál) számára. Az 1773. év nagy változások ideje: három orvosi székből chemiai, természetrajzi és anatómiai tanszék lesz; a canoni jogiból természet-jogi (droit de la nature et de gens); a második latin tanszék külön a latin poezisé lesz és új széket nyernek egyrészt a nemzeti irodalom, másrészt a perzsa és török nyelv. A század végén tizenkilencz a tanszékeinek száma. A XIX. század eleje nem igen

ban osztozkodó különböző elméletek közt, ekként képe magának az államnak, mely a felsőbb oktatás intézeteiben csak azt veheti hivatásának, hogy tért nyisson a különböző véleményeknek, a nélkül, hogy maga egyik vagy másik felé hajlanék. Midőn az állam valamely tanszékét alapít vagy fentart, koránsem azt jelenti vele, hogy biztosítja is igazságát a széken nyújtott tanításnak, hanem csak annyit, hogy hasznosnak tartja a tudomány jelen állapotában. Az államnak nincs se chemiája, se orvosi tudománya, se történelme; de megtesz, a mit tehet, hogy a tudós tanulmányok, minden szakban, folyton haladjanak. Mindezt azon elv alapján, hogy a tudományos igazság nagy érdeke a társadalomnak, s hogy az állam némi áldozatokra köteles az eredeti kutatás érdekében. E szabad felsőbb oktatás tartja a nemzetet százada élén, s csakis ez akadályozhatja, hogy a tévedés, az ámitás, a babona vissza ne hódítsák a tért, melyet elvesztettek és mindig vissza-

sokat változtat, inkább csak a nyelvek tanítása gyarapodik. 1801-ben a héber és chaldaeus tanszék a szyrusra is kiterjed. 1805. külön válik a perzsa és a török nyelv tanítása, 1814. a chinai és a szanszkrit kap egy-egy széket, s az egyik görög nyelvi átváltozik görög nyelv és philosophia tanszékévé. A júliusi kormány alatt gyarapodik nagyobb mérvben: 1831. tanszékét állítanak összehasonlító törvényhozás, nemzetgazdaság és archaeologia (Cham-pollion, a hieroglyphírás felfedezője) számára; 1834. a görög nyelvi és philosophiai szék tisztán görög és latin philosophiai lesz, és 1837. a régi természetrajzi tanszék pusztán a szervetlen testek és az anatómiai a szerves testek természetrajzi székévé alakul át. 1840. a szláv (újabban szláv eredetű) nyelvek és irodalmuk, a következő évben a german eredetű, valamint a dél-európai nyelvek és irodalmuk számára állítanak széket; 1844. az összehasonlító embryogeniának. — Csekély a fejlődés a második császárság alatt ahhoz képest, a mit a harmadik köztársaság tett a fejlődő tudományok kellő képviseléseért. 1853. a francia irodalmi tanszék csupán a modern irodalomra szorítkozik és külön széket nyer a középkori francia nyelv és irodalma. 1860. az archaeologiai szék vált nevet, a következőben az asztrológiai: amannak megfelelően egyiptomi philologia és archaeologia lesz a tárgya, emez égi mechanika lesz. Külön tanszékét kapnak 1861. a római epigraphia és archaeologia, 1864. az összehasonlító nyelvtan. Az újabb idők gyarapodása és módosításai nem kevésbé jellemzőek: 1871-ben a nemzetgazdasági elméletek története, 1873-ban a modern philosophia. a következő öt évben, évenként egy-egy új tárgy, asszír philologia és archaeologia, általános anatómia, szerves chemia (míg a régi chemiai csupán a szervetlenre szorítkozik), görög epigraphia és archaeologia. aesthetika meg műtörténet számára állítanak széket; továbbá 1880. vallástörténet és 1882. kelta nyelv és irodalom számára. Az 1885. év nagy név- és irányváltozásokat jelöl: az égi me-

foglalni reméllenek.»* Történetének öröksége ezen intézetben az eredetiségnek és függetlenségnek nemes szelleme. Tanárai mindenkoron vagy egy új keletkező tudománynak a hirdetői, vagy élén állottak, vezetői voltak a már meghonosodott tanulmányoknak. Nincs is körében másnak kötelessége, csupán a tanárnak: haladnia kell, kutatnia és hirdetni vizsgálódásai eredményeit. «Valóban sokkal inkább maguknak a tanároknak szolgál ez intézet iskolául, mint a növendékeknek.» Nem is jár oda hallgatóság más okból, csak mert egyebütt hiába keresne valamely itt képviselt, sajátos tanulmányt, vagy ha valamelyik tanára messzeható, iskolát alapító tekintélye gyűjti maga köré tudományának jövő apostolait. A tanítás itt közérdek, tehát köteles közügy, a tanulónak teljesen ingyen nyújtják, Platon idealis követelése értelmében; viszont a tanulás magánügy, beiratkozást csak attól kívánnak, a ki bizonyítványt is akarna róla, hogy szorgalmasan hasznát vette az előadásoknak. Vizsgálatot nem tartanak senkivel, képesítést nem adnak senkinek. A mint a tanárnak csupán tudós egyéniségének teljes kifejtését biztosítja és követeli az állása: úgy a növendék is szabadon

chanikából analytikus és égi mechanika lesz; a nemzetgazdasági elméletek történetéből geographia, historia és statistika; a héber, chaldaeus és szyr, a régi arab és a perzsa nyelv tanszékei ezentúl a nyelv és irodalom tanszékei lesznek; a latin eloquentia latin philologia lesz, a latin poezis latin irodalomtörténet. 1887. a természetjogi (előbb canonjogi) tanszék — az idők tanujaképen — az experimentalis és összehasonlító psychologia széke lesz; 1890. a török nyelvi pedig a sémi epigraphia és régiségek széke. 1892. új tanszéket állítanak a tudományok történetének. — Érdekesnek láttam ez áttekintés közlését, melyet ily tanulságos alakban egyebütt nem találtam. Ma negyvenegy a tanszékek száma. Általánosságban az újabb szabályzata (1873.) úgy határoz. hogy valahányszor valamely tanszék megürül, a következő hónapban a minister a tanárok gyűlését felkéri, vegyék fontolóra a tudományos élet szükségleteit, vajjon az illető tanszéknek fentartását kívánják-e vagy átváltozását. Egyébként is a tanári testület szabadon intézi a testület ügyeit. Három jelöltje közül választja a minister az administratort (ma: Rénan utódja, Gaston Boissier) és az alelnököt (Gaston Paris) három évre. Titkárát a testület évenként maga választja (Berthelot). Valamely megürült tanszékbe jelöltjeit az Institut megfelelő osztályával, egyik akadémiával concurrálva hozza javaslatba. Minden tanára hetenként két előadásra, évenként legalább negyvenre köteles; előadása előtt, régi, mult századbéli szokás értelmében beírja nevét a jelenléti jegyzékbe. Egy-egynek fizetése ma 10,000 fr.; — költségei voltak 1868-ban 280,500 fr., 1878-ban 446,280 fr. és 1892-ben személyi kiadások 448,100 fr., dologiak 60,900 fr.

* *Renan*. Lettre au ministre de l'instruction publique, 25. mars, 1892.

veszi hasznát az oktatásnak személyisége mennél tökéletesebb kifejlésére.

Ezen tanító akadémiával a tudományfejlesztés és tudósnevelés szabad szolgálatában osztozódik még többek közt a természetrajzi múzeum tanártestülete*; kiegészítések pedig gyakorlati irányban a fenn (XCVI. l.) vázolt École pratique des hautes études laboratoriaumaival és értekezleti munkásságával. Együttesen a tisztán tudományos képzésnek oly széleskörű universitását alkotják, egyéb társadalmi feladatok vagy állami követelések minden korlátozása nélkül, hogy nemcsak sehol más földön nincsen párja, hanem a tanítás és tanulás szabadságának legideálisabb fogalmazása sem találhat benne ezen szempontból gáncsot.**

Másnemű tekinteteket, mint az öncélú tudás gyámolításában, tart azonban a francia gondolkozásmód ott döntőknek, a hol társadalmi és állami feladatok, közérdekű hivatások számára keres biztosítékot a rájuk vállalkozó személyek műveltségében és szakkészültségében. A szükség, vizsgálatok útján puhatolni és megállapítani, vajjon megfelelhet-e tisztai állása követeléseinek, a ki betöltésére vállalkozik, észszerű gondoskodással oda vezetett, hogy az állam a felsőbb oktatás szervezésében, rendjének kiszabásában éppen ama köteles vizsgálatokat vegye mérték-

* A «Muséum d'histoire naturelle» eredete szintén a régi királyság idejére esik, de mai csoportosítását a conventnek köszöni. Tudományos jelentőséget már akkor nyerl, midőn Buffon lett (1739.) a régi botanikus kert s vele kapcsolatos természetrajzi kabinet intendansa; az ő utódja aztán Lamarck volt. Tulajdonkép a gyűjteményekkel kapcsolatos tudós kutatásnak az iskolája. Minden egyes gyűjtemény mellé tanszék van szervezve és megfelelő segédlet a reá bízott tanulmányág gyarapítására. A tanszékek száma tizen-nyolcz: összehasonlító anatomia; anthropologia; palaeontologia; három zoologiai; két botanikai; egy-egy a geologia; mineralogia; gazdaság; alkalmazott physika; növény-physiologia; növény-physika; alkalmazott szerves chemia; összehasonlító pathologia számára. Minden tanár évenként legalább negyven nyilvános ingyenes előadásra köteles. A zoologia (entomologia), botanika és geologia tanárai jó időszakban rendszeren kirándulást tartanak a környékbe, vagy a szünetekben távolabb vidékre is, melyekben a beiratkozott hallgatókon kívül más természetkedvelők is részt vehetnek. 1893 óta évenként tavaszi kéthavi tanfolyamot is rendeztek tudományos utazások és kutatások előkészítésére. Van az intézet mellett vagy tizenhat nagyobb ösztöndíj (1500 francos), természetrajzi aggregatio és doctoratus számára.

** Ugyancsak tisztán a tudományos képzést szolgálják továbbá oly szabad, de a törvényhozással által elismert vállalkozások, minő az École d'Anthropologie tíz tanszékével, melyekben nyilvánosan, ingyen, télen át (novembertől

adóknak. Oktatásnak és vizsgálatnak eme szoros egymásra vonatkozása jellemzi a francia fakultások munkáját leginkább. A mely karokon, mint az irodalmin, a kormány a vizsgálat követelményeit a közművelődés szélesebb körű ápolása érdekében időnként más-másként fogalmazza, más-más korszakra vagy íróra fordítva a figyelmet: ott az egyetemi tanítás is megfelelőleg ebben az irányban nyújtja tájékozását; a hol pedig némi szabadsággal magára a karokra van bízva a tanítás tárgyának kiszemelése, mint a jogi tanulmány némely ágában: ott viszont a vizsgálat szorosan a kiválasztott előadások körében puhatólja a jártasságot.*

Egyhelyt a vizsgálat szabja meg az oktatás tartalmát és módját, másutt a tanítás döntő a vizsgálat tárgyára és menetére nézve. A tanzsabadság német értelmezői az egyetemi tanulmány e megkötöttségéről csak megvetőleg szoktak megemlékezni; mily kevésbé jogosult azonban a fenhéjázásuk, eléggé bizonyítja a körükben folyton megújuló panasz, hogy a német egyetemeken «a többség tényleg csak az utolsó semesterekben fog igaz munkába, ha a vizsgálatához készül, s akkor is e munkásság csupán a vizsgálatra szükséges ismeretek igen csekély mértékére szorítkozik.»** Angol és francia felfogás a vizsgálatokban, ott,

áprilisig) kiváló kutatók előadásokat és nyáron át értekezleteket tartanak, laboratoriumaiban pedig eredeti tanulmányokat folytatnak; nemkülönben oly szakszerű intézetek is, mint a levéltári tiszteket nevelő École nationale des chartes, vagy a mű- és régiségtörténeti muzeum-tisztviselőket képző École de Louvre és mások, azzal az intézkedésekkel, hogy előadásaik és gyakorlataik a szakszerű készséget kereső növendékeiken kívül, minden más okulást kereső számára ingyen nyitva állanak, s bárki tanulmány és vizsgálat tekintetéből megtalál minden kívánható segítséget ép úgy, mint tulajdon hallgatóik.

* Az előadások előleges hirdetésében az irodalmi karban azért találkoznak többnyire azzal a megjegyzéssel: «Explication des textes en vue de l'Agrégation; explications des auteurs du programme de la Licence». A jogi tanulmány vizsgálati rendjében pedig szintoly gyakran ismétlődik a határozatlan követelés: «Matières enseignées par le professeur pendant l'année». Hasonló a célja az irodalmi licentiatus vizsgálat szabályzatában a következő határozatnak: «Le candidat, en se faisant inscrire, peut demander à être interrogé à l'examen oral sur un ou deux enseignements qui, bien que donnés dans la faculté, ne figurent pas aux nombres des matières obligatoires de la licence».

** Erwin Nasse, Über die Universitätsstudien stb. Bonn, 1868. (28. l.)
 •Daher haben — folytatja — bei uns die Universitätsstudien für die Aus-

a hol és a mennyiben alkalmazzák, egyenest a tanításnak, a művelésnek eszközét látják, s főleg azért, hogy növendékük ne csupán a vizsgálatért tanuljon, nem bizzák ő rá magára a készülést, hanem ők végzik vele, gondoskodva róla, hogy igazán tudományos szellemben és elméleti képességének gyarapodásával végezze.

A tanítás és tanulás kötelezettsége ez országokban egyedül a köteleességtudás, a lelkiismeretes hivatásteljesítés következménye. A szabadságnak a francia közoktatás szervezete különben még e köteles körben is elégséges tért enged. A magántanulásnak is megvan módja — a tanárképzés terén például felmenti az egyetemi előadások hallgatásától mindazokat, a kik az intézetek körében képzettségükhöz mért felügyelői vagy repetitori állást vállalnak, sőt jótévő gonddal az egyetem útmutatást és segítséget is ad a távollevőknek magántanulmányukban. Van helye a szabad vállalkozásnak, a független szervezkedésnek is; van «Enseignement supérieur libre», vannak az állam fakultásával versenyző karok,* melyek a tanítást szabadon eszközölhetik, csupán állami érvényű fokozatokat (grades) nem adhatnak, azaz állami vizsgáló bizottságokként nem működhetnek. Kitüntető elismeréssel adózik továbbá az állam a felsőbb, tudományos oktatás terén is, oly szervezkedésnek, mely a közoktatás valamely hiányát pótolni, világos társadalmi szükségletet kielégíteni törekedik. Ilyenmő elsősorú egy intézet például a poli-

bildung der Männer, die sich dem öffentlichen Leben widmen, nicht einmal die Bedeutung, wie in England, obgleich den englischen Universitäten die juristischen Facultäten fehlen, und obgleich ihr Werth für die Wissenschaft gegenüber unseren Hochschulen gar nicht in Betracht kommen kann. Auf jenen wird doch gegenwärtig auch von den meisten Studirenden der höheren Stände wirklich gearbeitet, sie sind doch immer eine Schule geistiger Anstrengung und viele der ersten Staatsmänner des Landes haben auf der Universität den Ruf geistiger Bedeutung gewonnen, der ihnen den Eintritt ins Haus der Gemeinen und die Beachtung der politischen Parteiführer sicherte. *Jeder parlamentarische Almanach führt in den Lebensskizzen der Parlamentsmitglieder hervorragende Leistungen in den akademischen Prüfungen auf.* Bei uns dagegen würde man sich lächerlich machen, wollte man dem Manne anrechnen, wie er sein Auskultatorexamen bestanden.»

* Főleg felekezeti, katolikus irányúak: Párisban jogi, irodalmi és tudományos, meg theologiai kar; Angersben jogi, irodalmi és tudományos; Lilleben theologiai, jogi, orvosi, irodalmi és tudományos; Lyonban theologiai, jogi, irodalmi és tudományos; Marseilleben és Nantesben pusztán jogi; Toulouseban theologiai és irodalmi.

ikai tudományok szabad iskolája: École libre des sciences politiques. Két-három évi tanfolyamában, teljesen a fakultások kötelező oktatási és vizsgálati rendszerét követve, növendékeit diplomaiati, közigazgatási, pénzügyi szolgálatra készíti elő, s a kormány nem vonakodott tanulmányi bizonyítványainak elismerésétől tiszti vizsgálatainál.*

Nem kevésbé jellemző és tanulságos különben a szabadság és kötelezettség elvszerű elkülönítésénél az a felfogás, melyet a francia szellem a kötelezettség irányában is érvényesít, éles különbséget téve egyes vizsgálatok közt céljaikra és módjukra nézve. Az «examen» tisztán tanulmányi vizsgálat; feladata a műveltség és elméleti készség bizonyos megállapított mértékét ápolni és biztosítani a társadalom vezető köreiből és egyes pályákon. Szigorúan a köznevelés menetéhez fűződik tehát, mintegy kiegészítő része az oktatásnak, eredményeinek szentesítése; megtartása az egyetemi karok tiszte. Másnemű a «concours», a tiszti, versengő államvizsgálat; feladata a kiszemelés, annak biztosítása, hogy a közhivatalokat ne személyes kedvezés útján töltsék be, hanem a kellőképpen előkészültek közül mindig a legkiválóbb tehetségekkel. Míg a vizsgálat első nemével régi, nemes civilisatiojának színvonalát őrzi a társadalom az alábbszállástól, a másikkal az új demokratia szelleme védi az egyéni képességet és személyes értéket a társas élet fő baja, a protectió-hajhászás ellenében.**

A tanulmányi vizsgálatok elvszerű rendjét s viszonyukat a versenyvizsgálatokhoz legvilágosabban tünteti fel az irodalmi és természet-tudományi karok eljárása. Itt a régibb egyetemi fokozatok a baccalaureatus, licentiatús és doktoratus, korunk szükségletei szerint, ma a közművelődésnek, a társadalmi hivatásnak és a tudományos életnek mintegy külön-külön organumai.

A «baccalaureat» a középiskolai tanulmányok szentesítése a főiskola részéről; a művelt körök széles rétegében óvja a magasabb

* Ez intézet 1871-ben alakult Émile Boutmy vezetése alatt, ki még most is élén áll. Franciaország legkiválóbb elméi, mint Taine, Janet, Sorel, Levasseur, P. Leroy-Beaulieu álltak oldalán. Fényes eredmények szólnak tanítása mellett, mely egyrészt általában betetőzése kíván lenni a közművelődésnek politikai és társadalmi tanulmányaihoz, másrészt meg a kormányzat legfőbb hivatalaira előkészíteni.

** A közoktatás minden ágában az ösztöndíjak is csupán versenyvizsgálat alapján nyerhetők.

szellemi törekvéseket, fentartja értelmi színvonalát.* Mióta csak e vizsgálat megállapított (1888.), csakhamar megindult ellene és nem szűnt meg a támadás; tanulmányi és socialis tekintetekből sürgették nem egy ízben teljes eltörlését vagy más vizsgálati móddal helyettesítését.** Sokféle változáson esett is át gyorsan egymásután; mégis folyton felhangzott újra a panasz, hogy károsan hat vissza a megelőző tanulmányokra: «mindazt, a mi a baccalaureatuson elő nem fordul, teljesen elhanyagolják; mindazt, a mi a baccalaureatus programjában hiányzik, egyszerűen elhagyják, akármennyire hangsúlyozza is a tanterv». A baj forrása nyilván ott rejlett, hogy a tanulmányi vizsgálat szempontját nem alkalmazták kellő következetességgel és czélszerűséggel. Az újabb intézkedések (1891—94.) helyesen oda terelték az eljárást, hogy a vizsgálás szorosan a tanulmányozáshoz köteles fűződni, s hogy most az iskola czélja és terve irányadó számára és nem fordítva a vizsgálat szab törvényt a tanításnak.

A baccalaureatus a főiskola kapuját tárja fel a növendék előtt, hogy beléphet a tudományos képzés csarnokaiba, még pedig bármely fakultásban; a licenciatus viszont főképen a szakbeli elméleti előkészületnek jelzi befejezését és megnyitja a társadalmi, gyakorlati életpályát. Szigorúan véve egyetemi tartózkodást és tanulmányt a licenciatus vizsgálatához az irodalmi és tudományos karokon nem követel a szabályzat többet egy évnél; azonban a vizsgálati föltételek minden egyes tárgyra

* Mily súlyt helyez e szempontra kormány és közvélemény egyaránt. mutatja például az orvosi karoknak is magatartása. Az eddig fennállott különbség az *officier de santé* és a *docteur en médecine* közt utóbb (1883 óta) egyedül a megelőző tanulmány különbségén alapult, nem a szakszerű főiskolain; a jövőendő *docteur* a beiratkozásnál *bachelier* volt, míg a jövőendő *officier* részén megelégedtek csekélyebb műveltséggel. Az 1892. törvény véget vetett e megkülönböztetésnek, mely az *officier* számára gyakorlati megszorítással is járt; most orvosi tanulmányra csakis *bachelier* iratkozhatnak, még pedig egyedül klasszikus, irodalmi és philosophiai jelleggel.

** Rövid összefoglalását az intézmény történetének és ellenző álláspontról a méltatását l. *Cournot*, *Les institutions d'instruction publique*, Paris, 1864. 358—378 l.; — Oct. *Gréard*, *Education et Instruction*, *Ens. sup.*, Paris, 1887. 151—190 l.; v. ö. *Finácsy*, *A francia középiskolák*, Budapest, 1890. 121 l. — Egyike a legérdekesebb és leghevesebb támadásoknak, mely egyúttal a klasszikus tanulmányok ellen is nagy erővel küzd: *F. Bastiat*, *Baccalaureat et socialisme*, 1850. (*Mélanges d'économie politique*. Bruxelles, 1851. II., 169—218 l.)

nézve olyan munkásságra készítetnek, hogy csakis kiváló készültségű ifjak érhetik be az egy évi előkészülettel, mint az École normale növendékei.* A licenciatus maga szakszerűen osztja meg, a középiskolai tanrend szükségleteit tartva szem előtt, de a jelöltnek egyedül tudományos tájékozását és készültségét puhatolja, még nem didaktikai jártasságát. «Általában a jelöltnek felelni kell tudnia a középiskolai tanulmányok körébe tartozó kérdésekre. Biztos ismeretekkel rendelkeznie, melyek minden tanulmánynak alapjai, s melyek nélkül semmiféle haladás nem lehetséges; mutatnia kell, hogy a választott tanulmány körében képes önmaga dolgozni és magát tökéletesíteni.»** A licencié előtt

* Az állam a licenciatus előkészületre nyújtott egyetemi ösztöndíjat ugyancsak egy évre adja, de rendszeren meghosszabbítja egy második évre, sőt a természettudományi karon, a kíváncsok két licenciatus érdekében, még egy harmadikra is.

** A licenciatus mai alakjában az irodalmi karon négy irányú; van irodalmi (klasszikus és francia), bölcséleti, történelmi és modern nyelvi. Azonban bármely irány egyaránt feljogosít arra, hogy a tulajdonképi tanárképesítő versenyvizsgálaton a jelölt bármelyik tanszakhoz jelentkezhetik. Ehhez képest mind a négy irányban közös vizsgálat tárgyai, *a*) írásbelileg: 1. francia értekezés valamely morális vagy irodalmi, különösen francia irodalomtörténeti tárgyról; 2. latin dolgozat görög vagy latin irodalomtörténeti kérdéssel; — *b*) szóbeli: egy görög, egy latin és egy francia szöveg magyarázata. Különös vizsgálati követelmények az egyes irányokban: *A*) irodalom; *a*) írásbeli: 1. fordítás görögre egyedül szótár segítségével, nyelvtan nélkül; 2. dolgozat valamely francia, latin vagy görög nyelvtani kérdéssel és egyetemes metrikai kérdés; 3. fakultative, latin verselés; — *b*) szóbeli: kérdések a három, görög, latin és francia irodalom története és görög és római intézmények köréből; a jelölt azonfelül bizonyosságot köteles tenni róla, hogy megért valamely könnyű irodalmi kritikai művet német vagy angol nyelven, választása szerint. — *B*) bölcsélet: *a*) írásbeli: 1. dolgozat valamely philos. kérdéssel; 2. dolgozat philos. történeti kérdéssel; — *b*) szóbeli: kérdések a philosophia és philosophia története köréből; azonfelül választása szerint könnyű philos. német vagy angol mű megértése. — *C*) Történet: *a*) írásbeli: 1. görög vagy római történeti dolgozat. 2. középkori vagy modern történeti dolgozat, földrajzi kérdéssel; *b*) szóbeli: kérdések az ó-kori, középkori, újkori történetről és földrajzról; azonfelül könnyű történetkritikai német vagy angol mű megértése, választása szerint. — *D*) Élő nyelvek: 1. írásban: fordítás németre vagy angolra szótár nélkül; fordítás németből vagy angolból szótár nélkül; — szóbeli: egy német vagy angol író magyarázata, kérdésekkel a német vagy angol irodalomtörténetből; — 2. rögtön fordítása, élő hangon vagy táblán, egy francia szövegnek németre vagy angolra, kérdésekkel a német vagy angol nyelvtanból; egy második élő nyelv ismerete. — A ter-

meg is nyílik aztán ezen önállósága megbecsülésével a gyakorlati pálya; állami intézetben (lycée) ugyan csak mint repetiteur nyerhet alkalmazást, de nem államiban (collège) rövid gyakorlat után rendes tanár is lehet.*

A tanulmányi vizsgálatok legfelsőbb foka, a doktoratus, a szóban forgó karokon tisztán tudományos érdemeket szentesít. A francia tudós világ büszkén szól a munkálatok soráról, a melyekért jelesebb tagjainak ezen kitüntetés jutott (l. fenn XXIV. l.). «Az eleinte szerény, igen rövid értekezések valóságos munkákká nőttek, igen terjedelmes és jelentékeny tudományos értékű művekké.» A szabályzatok egyenesen azt szabják a doktori munkálat elé, hogy a tudományt tovább vigye, s megkövetelik, hogy tárgyának történetét lehető teljességgel terjedelmesen

mészettudományi karokon három rendbeli a licenciatus; van matematikai (mechanikát beleértve), physikai (chemiát, sőt mineralogiai gyakorlatot is belefoglalva), természetrajzi; de a középiskola szükségletei tekintetéből, a ki tanárságra készül, rendszeren két (matematikai és physikai vagy physikai és természetrajzi) licenciatusot kapcsol egybe. E karon a vizsgálat írásbeli, gyakorlati és szóbeli. A matematikai licenciatus két írásbeli zárthelyi dolgozatot követel a differentialis és integralis számítás meg a mechanika köréből, gyakorlati feladata egy ábrázoló geometriai vázlat vagy astronomiai számítás. A physikainak két írásbeli dolgozata közül egy a physikai, más a chemiai, még pedig egyaránt a szervetlen és szerves vegytani tanulmányra vonatkozik; gyakorlati vizsgálata hármas: physikai manipulációt, chemiai praeparatumot vagy elemzést és mineralogiai meghatározást kíván. A természetrajzi licenciatus végre szintén két írásbeli, egy állattani és egy növényteni dolgozattal jár; gyakorlati része pedig szintén három munkálatot követel: állat- és növényanatomiait, meg közeli és palaeontologiai meghatározást. Ugyane tárgyköröknek felel meg mindegyik ág szóbeli vizsgálata.

* Sok ifjú különben a tanári pályára már bachelier korában lép; nem állami intézetben egy évi próba után répétiteur állást nyerhet. Tanulmányait folytatva, magánúton vagy egy évi egyetemi folyamton, vizsgálatot tesz és licencié lesz; így már tanári állásra tarthat számot collègeben vagy répétiteur lesz lycéeben. Folyton készülődve jelentkezhetik az állami versenyvizsgálatra, mely abban az esetben is biztosít számára külön személyes pótlékot, ha netán collègeben tanároszkodik. Az állami tanárképzés rendes módját, a kiválóbbak nevelésében, az École Normale növendékeinek, meg az állami ösztöndíjasoknak tanmenete mutatja. Szigorú versenyvizsgálat alapján lép az ifjú e pályára. Az irodalmi ághoz egy év múlva licenciatus vizsgálatot tesz, a második és harmadik évben a tanárvizsgálat követelményeit tartja szem előtt tanulmányában. A természettudományi irányban a szükséges két licenciatus megszerzése mindenesetre két évbe telik és a harmadik év. egyes

adja elő.* Mindenik jelölttől két tanulmányt követelnek, két külön tárgyról; az irodalmi karon egyiknek mind mai napig latinul kell írva lennie. Szóbeli vizsgálat nem jár a doktoratussal; de a munkálatok a fakultás részéről nem csak bírálat alá esnek, hanem nyilvánosan a kar nagy termében vitatkozás elé kerülnek. Hat tudós tanár is teszi meg, korrang szerint, észrevételeit; rájuk a jelölt felel, s az eszmék csatározása eltart az egész kar jelenlétében legalább két-két órán át, délestig. A tudomány ünnepének tekinti a művelt közvélemény és méltó érdeklődéssel kíséri.** A doktoratus a főiskolai rendes tanárság szükséges föltétele; azonfelül a szokás megköveteli a közoktatásügyi közgazgatás felsőbb fokain.***

Már a fakultások körén kívül esik a tulajdonképi tanárképesítő, tiszti vizsgálat, az aggrégation. Ez kötelező az állami középiskolák tanáira nézve, s mint az államkormányzat legtöbb ágában a tiszti állásnál, itt is kiszemelő vizsgálat, concours.† A fővárosban van központosítva; csupán előkészítő stadiumát (l'épreuve préparatoire) a tudós, szakszerű készültséget puhatoló zárthelyi dolgozatokat végezheti a jelölt

esetben, főleg ha természetrajz a jelölt tárgya, még egy negyedik a tanárvizsgálatra készülés ideje. A kitünőbbek közül aztán a kormány egyeseket vagy tovább is ellát ösztöndíjjal, vagy mint agrégé répétiteur alkalmaz a főiskolán vagy valamely laboratóriumban, vagy kiküldi Rómába, Athénbe, Kairóba az ott szervezett francia tudós iskolákba, s így készülnek doktornak vagy főiskolai tanárnak. «Une institution féconde» — írja ez utóbbi intézkedésről *Pasteur* — «qui a fait preuve d'une vitalité remarquable dans ces dernières années».

* «Le candidat est tenu, dans tout le cas, de faire l'histoire de la science sur le point dont il s'est occupé.» «Les thèses doivent renfermer, outre l'exposé des expériences personnelle de l'auteur, une histoire des points de la science dont il s'est occupé.»

** Érdekes, hogy a kar a jelöltnek, ha egyhangú a felavatója, a nem csekély vizsgálati díjat visszaszolgáltatja.

*** Az École Normale értekezleti vezetőire azonban, a Collège de France és a Muséum tanáira nézve a doktori cím nem föltétel, mert ezek vizsgálatot nem tartanak.

† Rövidre fogott történetét l. *Cournot*, id. m. 384. l. Nem hiányzott a kísérlet arra, hogy examenné változtassák, mint német földön; azonban — jegyzi meg *Cournot* — «l'aggrégation est redevenue, comme cidevant, l'objet d'un vrai concours ou figurent beaucoup d'appel et peu d'élus. Les juges on bien senti, que s'ils ne tenaient pas, comme on dit, la dragée haute, cette dragée perdrait toute saveur».

távol is valamely tankerületi igazgató (recteur de l'académie) székhelyén, az ő felelőssége mellett és intézkedései szerint, a központi bizottság (le jury) által kitűzött tételekről. Ugyancsak a központban esik meg a dolgozatok elbírálása és ezen alapon a végleges vizsgálatokhoz (épreuves définitives) bocsájtás. Már ez az eredmény is becsületére válik a jelenkező tanárnak, s személyes pótlékot biztosít számára. A következő döntő vizsgálatok aztán szóbeliek és nyilvánosak; módjuk a tanári feladattal szorosan kapcsolatos: szövegek értelmezése, a középiskolai tananyag körére vonatkozó egy-egy előadás, végre megfelelő gyakorlati munkálatok. A bizottság végitélete érdemsorozatba állítja a tanári állásra ekként képesített jelölteket.* Csakis a sorozat alapján juthatni állami intézetben tanszékhöz; nem állami intézetben működő tanárnak pedig e czímen külön személyes pótlékot juttat az állam.

Rövidebbre foghatom a többi karok eljárásának jelzését. Sok módosul ugyan bennök, de a változás többnyire növendékeik társadalmi állásának és jövőndő hivatásuknak következménye; tanulmány és vizsgálat rendjében ugyanazon elvek döntenek: az elméleti művelés ugyanazon gondossága, a gyakorlati képzésnek kellő megbecsülése, és az egyéni kiválóság méltó elismerése. A jogi kar tanítása szolgált főleg a német felfogás ítélőszéke előtt ijedelmes példájául a megkötött, kiszabott irányban haladó oktatásnak, a tanszabadság ellentétének. A közszabadság virradtával e téren is sikerült a szabad mozgást, a tudományos szellemet meghonosítani, a nélkül, hogy a józan kapcsolat tanítás és vizsgálat közt meglazult volna. Mai nap csupán a kiválóan

* A fakultások különös érdeme, hogy bár a képesítés maga körülük kívül esik, előadásai és gyakorlataik mégis figyelembe veszik a követelményeit, s minden jelölt kíváncsra számíthat előkészületében. Újabb időben a párizsi egyetem még a feladat paedagogiai oldalát is kellőképp méltatta, nagyobb mértékben legalább, mint a német egyetemek túlnyomó többsége. Üsztöndíjasait s fakultative egyéb jelölteket is, néhány hétre elküldi valamely jelesebb középiskolai tanár mellé, a ki rá vállalkozik és segédnek fogadva, a gyakorlatba bevezeti őket. «Az ifjak előzetesen az egyetem értekezletein már elégségesen tájékozódtak a gyakorlati paedagogia kérdései körül; elkészültek tehát arra, hogy értsék is, a mit látnak, okuljanak a példán és megfogadhasák a tanácsot. Aztán, ha visszatérnek, elméjük telve tapasztalattal, a valóságos szükségletek és nehézségek ismeretével, újra külön értekezleteken, most illetékes szaktanáraikkal, megbeszélés tárgyává teszik szakmájuk gyakorlatát, tantárgyuknak sajátos módszereit. (Marion, id. m. 94. lap).

gyakorlati, a törvénykönyvek értelmezése fonalán haladó tanszakok (mint magán- és büntetőjog, peres eljárás) tárgyalására van államilag kiszabott mérték. Az inkább elméleti vagy történeti alapon nyugvó tanulmányban a tanár szabadon határozhatja meg előadásainak körét, természetesen azzal a felelősséggel, hogy hallgatóinak műveltségén valószínű csorbát ne ejtsen, mert vizsgálatuk szigorúan az előadásokhoz fűződik. A magasabb fokokon, harmad évben a tanulmány is inkább specializálódik, itt már a tanítvány is választhat szabadon a kötelező három szakelőadáson felül még más három elméletibb új tanulmányt, csak hogy megfelelően a vizsgáló kötelezettség ezen szabadon kiszemelt tanszakokra szintén kiterjed.

A jogi tanulmányt is az irodalmi baccalaureatus alapján kezdi a növendék*; három éves tanfolyam és három vizsgálat után a jogi licenciatus adja meg az elméleti készséget, melylyel a jelölt a gyakorlatba lép, hol két évi foglalkozás után a bírói pálya nyílik meg előtte, vagy három évi után az ügyvédi. A licenciatusnál magasabb elméleti készséget törvény szerint semmiféle, se jogi, se közigazgatási tisztség betöltésére nem követelnek; de a concours kiszemelése érvényesül általában a közzszolgálat egyes ágaiban a gyakorlatra vagy próbaévre bocsájtásnál.** A doktoratus azért e karon is meg tudta őrizni a maga tanulmányi, sajátos értékét, s dicséretesen elválasztja a közönséges készségűek seregétől azokat, a kik magasabb törekvéssel, nemesebb szellemben hosszabb tanulásra szánják magukat, s a közigazgatás és igazságszolgáltatás felsőbb fokaira jogosan tarthatnak számot. A jogi karon ily célzattal van negyedik évi, külön doktori tanfolyam szervezve, megfelelő előadások és értekezletek. Három examen következik reá és tudományos készségéről itt szintén két munkálattal kell a jelöltnek beszámolni; közülök egy mindig római jogi. Azonfelül nyilvános kari ülésen dolgozatainak és még tizenkét magaszemelte tételnek a megvitatására kell vállalkoznia; közülök négy szük-

* Figyelemre méltó, hogy a jogi tanulmányra a matematikai jelzésű, természettudományi irányú baccalaureatus egyenértékű a philosophiaival; eilenben az orvosi kar csakis philosophiai jellegű bacheliert fogad el. Nyilván a többoldalú műveltség érdeke döntött ekként.

** V. ö. Max Leclerc. Über die Rekrutierung der öffentlichen Verwaltungsbeamten in Frankreich (Die Vorbildung zum höheren Verwaltungsdienste. Berichte u. Gutachten, veröff. vom Verein für Socialpolitik. Leipzig. 1887. 184—200 lap).

ségkép római jogi tárgyú, más négy francia polgári jogi; csak azután fogadja a kar doktorai közé.*

A tudományos értekezés követelménye fennáll az orvosi doktoratusra nézve is, még pedig azzal a kikötéssel, hogy valami újat tartalmazzon; azonban e kar tanulmánya egészben inkább a szakszerű képzés szükségleteit tartja szem előtt, mint az egyéni tudós nevelés érdekét. E tekintetben, talán az angol egyetemeket kivéve, mindenütt irányadó az a tekintet, hogy a gyakorlati készség megszerzése teljesen az egyetem munkakörébe van bevonva és a tanfolyam leglényegesebb feladata. A francia intézkedéseken e pontban is az észszerű következtetességet lehet kiemelni és érdeme szerint méltatunk. Különösen két tekintetből tanulságosak. Legelőbb is elismerendő a komoly megbecsülése az orvosi tanulmány természettudományi alapjainak.** A francia orvosi kar nem elégedett meg soha pusztán physikai, chemiai, természetrajzi előadások hallgatásával és szóbeli tentamennel, hanem a velök járó gyakorlati munkákat kötelezőknek veszi minden hallgatóra nézve, ép úgy, mint az anatómiai és physiologiai munkákat

* Dissertatio és disputatio a legtöbb német jogi kar szabályzataiban is föltétele a promóciónak. de nem tekintve az utóbbinak játékszerűségét, a jelölt választván a maga ismerősei közül az opponenseket. tudvalevőleg a doktoratus külön egyetemi tanulmányt nem követel, sőt vizsgálatainak tárgyköre szűkebb, mint a gyakorlati vizsgálatoké. — Újabban Franciaországban is némi veszedelem fenyegeti a jogi doktoratus magasb színvonalát, a meny nyihen a katonai törvény szerencsétlenül hozzáfűzte az egyévi önkéntesség jogát.

** Talán nem lesz felesleges fölemlíteni, hogy ép az időben, midőn a budapesti orvosi kar a középiskolai tanításra hivatkozva, a természetrajzi tanulmányt majdnem kiküszöbölendőnek véli az orvosi képzésből, a francia egyetemeken külön tanfolyamokat rendeztek be és külön vizsgálatokat szerveztek ezen tárgyak és a velök járó gyakorlatok számára. még attól sem riadva vissza, hogy tán ez által az orvosi tanulmány egy évvel meghosszabbodik. V. ö. Programme des examens du certificat d'études physiques et naturelles. Paris, Nony, 1894. E kiadás közli az érdekes jelentéseket is, melyeket e kérdésben a felsőbb közokt. tanács bizottságai előterjesztettek s a kormány szem előtt tartott rendelkezéseiben. Megjegyzem még, hogy a francia középiskola a természetrajzot összes osztályain végig tanítja, a legfelsőbbekben is, nemcsak, mint nálunk és német földön, a középső osztályokban; nyilván főképen. mert a tanulmányok gyakorlati oldalát is tekintik, azért nem tartják mellőzhetőeknek a főiskolai oktatásban. (Az Orvosi Hetilap 1895. 6., 7., 8. sz.-ban közölt értesítés: Nékám, Az orvosi kiképzés Franciaországban, e pontban és sok más részletben téves információ alapul.)

s általában a tudományos vizsgáldás módjaiban szerzendő gyakorlottságot a tanfolyam minden fokán.* A tanulmányt szervező vizsgálati követelmények — öt vizsgálat van kiszabva, három még a tanfolyam alatt teendő az alapvető, elméleti tudományokból, kettő a tanfolyam végeztével a tulajdonképi orvosi gyakorlati tanulmányokból — gondosan egybefűzik magukkal az orvosi tanulmányokkal az általánosabb természettudományok alkalmazásait.**

Ép oly figyelmes pontossággal szervezik másodsorban, ha már az egyetemi tankörbe belefoglalták, a kórházi tanulmányokat. Nem csupán általánosságban három évre teszik kötelezővé, hanem akként rendelkeznek, hogy a tanulók kisebb csoportokra oszolva — húsz-húsz egyben — valóban egyénenként kapjanak alkalmat a gyakorlatra, s e végből különösen a fővárosban okos körültekintéssel bele tudták vonni a nyilvános kórházak ajánlkozó teljes készletét.*** A hazafias közszolgálat

* Az 1893. júl. 31-én kelt rendelkezés 1. pontja: Il est institué dans les facultés des sciences un enseignement préparatoire des sciences physiques, chimiques et naturelles. 3. pont: A la suite de cet enseignement et après examens subis devant les Facultés des sciences, il est délivré un certificat d'études physiques, chimiques et naturelles. 4. pont: Pour être admis à l'examen, les aspirants doivent justifier . . . de leur participation aux travaux pratiques. Az orvosi tanulmányokat ugyancsak ez időben szabályozó rendelkeznek 11. pontja pedig ekként intézkedik: Les travaux pratiques de dissection, de laboratoire et le stage près les hôpitaux sont obligatoires.

** «Mais nous avons pensé — írja *Brouardel*, a tanács előadója — que perler des applications médicales des sciences à ceux qui ignorent les éléments de la médecine était une erreur de méthode; que leur parler de ces applications au moment même où ils étudient la physiologie, la pathologie, la thérapeutique, était fécond pour l'enseignement, et j'ajouterai indispensable.» «Les études des applications des sciences physiques, chimiques et naturelles suivra donc l'étudiant pendant tout le cours de sa carrière. En procédant ainsi, nous avons l'intime conviction que nous restituons aux études scientifiques leur véritable rôle dans l'éducation médicale.» Ily értelemben van a vizsgálatban összefoglalva: physiologie, y compris la physique biologique et la chimie biologique, — továbbá pathologie générale, parasites animaux, végétaux; microbes, — végre thérapeutique, hygiène médecine légale, matière médicale, pharmacologie, avec les applications des sciences physiques et naturelles.

*** Decret relatif au stage hospitalier et aux cliniques annexes de la Faculté de médecine de Paris (1893. 20 novembre). Art. 2. Les élèves stagiaires seront répartis par groupes de vingt dans les services affectés à l'enseignement. Art. 4. Pendant toute la durée de cet enseignement, l'élève devra

érdeke szabad országokban le tud küzdeni számos balvéleményt, és legyőzve még a személyes féltékenységet is, üdvösen egyesít minden lelkes erőt. Ilyenmű elhatározásnak, a fennálló viszonyok közt, még gondolata sem támadhat az úgynevezett tanszabadságnak és a tandíjnak, vagyis a tanári monopoliumnak honában!

Azonban az orvosi doktorságnak ezen merő, szakszerű szervezése, de már a joginak is, bár csekélyebb mértékben, a tudományos élet szükségeinek szempontjából helyesbítő pótlást követelt más irányban. Az irodalmi és természettudományi doktoratus emelkedett kiválósága elég biztosítékot nyújt arra, hogy az egyetemi tanárságnak egyúttal előkészítő iskolája; a ki e fokozatot elnyeri, azt a karok szívesen látják, mint szabad előadót, értekezletti vezetőt vagy tanárhelyettest kebelükben. A jogi és orvosi karon azonban külön versenyvizsgálatokat

être exercé individuellement à la recherches des signes, des symptômes des maladies. Il devra prendre part personnellement à l'examen des malades. Art. 5. M. le Directeur de l'Assistance publique désignera dans les différents hôpitaux le nombre des services dirigés par des médecins, chirurgiens et accoucheurs, qui, dans chaque hôpital, sera affecté à cet enseignement. Art. 6. Les médecins, chirurgiens et accoucheurs qui désireront étre chargés de l'enseignement des stagiaires adresseront leur demande... à M. le Dir. de l'Assist. publique. Celui-ci convoquera une commission composée: pour la Faculté de médecine, de quatre membres, le doyen et trois professeurs délégués par la Faculté; pour l'Assistance publique, de quatre membres, le Directeur et trois membres du Conseil de surveillance, dont le représentant des médecins des hôpitaux et le représentant des chirurgiens... Le Directeur soumettra à la Commission le projet de répartition des services dans les différents hôpitaux, la liste des demandes adressées par les médecins, chirurgiens et accoucheurs. Le doyen de la Faculté indiquera le nombre des élèves soumis au stage. La Commission dressera une liste de présentation comprenant pour chaque place deux nomes, si cela est possible. Cette liste sera adressée à M. le ministre de l'Instruction publique, qui nommera les médecins, chirurgiens et accoucheurs chargés de ces cours. Art. 7. L'enseignement durera du 1-er decembre au 15 juin. Les titulaires des cours seront nommés pour trois ans... Le professeur donnera à la fin du cours des notes sur le travail de chaque élève. Ces notes seront transmises par les soins du Directeur de l'Assistance publique au Doyen de la Faculté pour être jointes au dossier de l'élève. — A kiválóbb tanulónak azonfelül vagy háromszáz állomás áll versenyvizsgálat alapján nyitva a különböző kórházakban, hol mint kinnlakó (externes) segédek a kórházi szolgálat minden ágában bőséges alkalmat találnak gyakorlati ismeretök gyarapítására. Három évre nevezik ki őket. évenként változtatják a kórházat, melyben szolgálatot

kellett e végre szervezni (concours pour l'aggrégation des facultés).* Szigorú írásbeli dolgozatok, gyakorlati munkálatok és szóbeli előadások alapján, előleges és végleges vizsgálatok fokozatán haladva, s egyéb tudományos érdemeik méltatásával nyernek a kiválóbb jelöltek meghatározott számban, a jogi karon a rendes tanárok számának fele, az orvosin legalább harmad és legfőlebb fele részeig és meghatározott időszakra, kilencz-tíz évre, helyet és jogot a karban, részt véve a vizsgálatokon, helyettesítve a távollevő rendes tanárokat és főképen értekezleteikkel és gyakorlati tanításukkal (mint chef des travaux) kiegészítve az egyetemi előadásokat.**

A francziák elvi következetességét a közszabadságok hazájában, angol földön, nem kevesebb sikerrel helyettesíti az élet és az erkölcsök hatékony folytonossága. Itt a tanítás és tanulás szabadságának szelleme igaz valójában végig hat manap a közoktatás egész vonalán a tudományos képzés csarnokaiban épügy, mint a szakszerű képesítés műhelyeiben. Legérdekesebb alkotása a főváros egyeteme, mely páratlan-ságában vetélkedik a tanszabadság francia dicső hajlékával, bár egyébként merő ellenlábasa. A Collège de France tanít, de vizsgálatokat nem tart: a londoni University vizsgál, de semmiféle oktatást nem nyújt. Nem elvből, nem is önszántából választotta ez osztályrészt. A szabaddalmazott régi egyetemek ellenkezése és az akkoriban még igen élénk felekezeti féltékenység okozták, hogy a fővárosban alakult felsőbb tanintézeteket egyesíteni nem sikerült, azért a királyi alapítólevél (Royal Charter) az új egyetemet csak mint vizsgáló testületet szervezhette. Azonban maga e különös tény csak oly felfogásnak volt kifejezése,

lesznek, s némi jutalmazásban is részesülnek. Mint másodévesek jelenkezni tartoznak a benlakó segédállásra (internes en médecine et en chirurgie; evenként van 40—50), mely négy évre szól és egymásután négy különböző kórházba viszi őket, s alapos, komoly orvosi készültséget biztosít. Az orvoskari tanárok, a kórházak vezető orvosai és sebészei többnyire e benlakó segédek sorából emelkednek ki.

* A vizsgáló bizottságot a minister állítja egybe a közokt. felsőbb tanács tagjai, a főisk. egyetemes felügyelők, a fakultások tanárai, nemkülönben az akadémiák tagjai, a Collège de France és Muséum tanárai sorából. Legalább hét, legfőlebb tizenegy tagból kell állania, többségének pedig az illető karból kikerülni.

** Munkásságuk természetesen díjazott. Az 1874. szabályzat az irod. és természett. karokon is szervezni akarta ez agrégatiót (36-ot mindenik karon), de a törvényhozás megtagadta a kért hitelt.

mely azóta az egész angol oktatásügyben mindinkább érvényesült és mintegy kétségtelen vezető elvvé vált: hogy a tanulókat egyáltalán ne tanáraik vizsgálják. Ezt a szabályt ma már még a régi tanító egyetemek is követik, s az egyes tanulmánycsoportokra külön vizsgálokarakat alakítanak tanári karukon kívül, jeles tudósokra bízva a tisztelet három-négy évi időtartamra. Ezen alapelnél fogva jutott a londoni egyetemnek az a feladat, melyet a német főiskolák tudomás és önvalomásuk szerint csak igen hiányosan vagy épenséggel nem tudtak megoldani, hogy egyedül vizsgálatok útján hasson jótékonyan vissza a tanulmánynak rendjére és módjára, kellő tért engedve a szabadabb mozgásnak és útját nem állva sem az egyéni fejlődésnek, sem a tudomány haladásának.* A lefolyt, félszázadot meghaladó időszak alatt (első vizsgálatát 1838-ban tartotta) a londoni egyetem munkásságának gondos szabályozásával és lelkiismeretes teljesítésével messzire ható, átalakító befolyást gyakorolt a nemzeti közművelődés és tudományosság minden irányára. A nevelés egyetemes történetében pedig fényes példát nyújtott és tanulságos bizonyítékot arra, miként kereshetni és találhatni az oktatástól különvált közvizsgálatokban is elég biztosítékot a növények tanulmányának folytonosságára, miként lehet megállapítani, hogy

* Az egyetem eredeti alapító levele csak két fővárosi college növendékeit utalta vizsgáló széke elé; pótló intézkedések, 1850 óta, több más ily főiskolát hoztak vele kapcsolatba, melyekben a jelentkezőknek legalább két évi tanulmányt kellett végezni. Végre az 1858. új alapító levél e megszorító kikötést eltörölte, s az egyetemi fokozatok elnyerése nem függ semmi ilyenű előleges bizonyítéktól; egyedül az orvosi fokozatoknál követelik meghatározott előadások hallgatásának, de főleg hosszabb klinikai gyakorlatoknak a kimutatását. Minden fokozatot és kitüntetést az egyetem egyedül a vizsgálatokon tanúsított készség alapján ad meg. Azonban már 1889 óta foly a tanakodás az egyetemmel kapcsolatos intézetek (Affiliated Colleges) belevonásával tanító egyetemet is alakítani; sok vajadás és viszontagság után egy királyi bizottság végre a múlt év januáriusában tett ez ügyben véleményes jelentést. Azt javasolja, hogy a tanító egyetemmé alakulás csak oly alapon történjék, hogy egyébként ne bolygassa az egyetemet eddigi fontos munkájában, melyet mint vizsgáló testület oly jelesen végzett, az egész brit birodalom ifjúságára kihatva. Vagy húsz collegiumot jelölt ki a bizottság, — többnyire orvosi tanintézeteket, s vagy hat theologiai és négy zenei colleget is — melyek az egyetem kebelbeli tanulósgát adnák. A véleményes jelentés azonban nem talált kellő visszhangra az egyetem közönségénél, s a kormány egyelőre elhalasztotta a törvényes intézkedéseket; de kilátás van rá, hogy még az idén fölveszi az ügy fonalát és szerencsésen meg is valósítja.

ismeretők nem csak hamarosan összekapartott és gyors feledésre kárhozott emlékezeti birtok, hanem hogy figyelmes értelemmel kísérték tanításuk egész folyamatát és buzgó kitartással végezték a készültséget célzó gyakorlatokat.

Eljárása koránsem kizárólag az övé; alkalmazásban van országszerte a többi főiskolákon is, sőt a középfokú intézetek közvizsgálatán szintén hasonló módot követnek. Egymás tapasztalatain okulva, a közvélemény szüntelen figyelme és részvéte mellett mindinkább biztosabb módszerekre tesznek szert a gyakorlati paedagogia oly ágában, mely egybeült csak mellékesen foglalkoztatja az elméket.* Az angol egyetemek vizsgáló bizottságai évről-évre újra megfontolásba veszik eljárás-módjukat, évenként nyilvánosan számot adnak munkájokról, a kérdés-sorokat is közzétéve, melyek a megítélés alapját szolgáltatják; egy szabad népnek közszellemétől várják, tiszta lélekkel, a bírálatot és ahhoz képest az ügynek is haladását, melyet igazsággal szolgálnak. A főcél a vizsgálatok intézésében lehetőleg megszorítani nemcsak a véletlennek, a váratlan eshetőségeknek, hanem egyúttal a személyes önkénynek is terét. A meddig a köznevelés érdeke dönt, addig közös, egyenlő mérték legyen is alkalmazva; az egyéni jelesség azon felül nyerjen módot az érvényesülésre. Minden részletében ismertetni a vizsgálatokat, előkészítésük, megejtésük és eredményeik nyilvántartásának a módjait, igen messze vinne célunktól; csupán a jellemző fővonásokat emelem ki elméleti értékük szerint.**

* Az egyetlen behatóbb munka, mely a vizsgálatok módszerét és nevelő hatását komoly megvitatásba fogta: Henry Latham, *On the Action on Examinations considered as a means of selection*, Cambridge, 1877. — Helyesen jegyzi meg *Gneist* a jogi vizsgálatokról szólva: «Das Examiniren setzt bedeutende *paedagogische Eigenschaften* voraus». «Die Wahrheit ist, dass das paedagogische Talent, welches sich dieser mühevollen Arbeit mit Liebe und Ausdauer widmet, überhaupt die seltene *Ausnahme ist, in der Reihe der Theoretiker*, wie der Praktiker.» Azért az angol eljáráshoz hasonlóan külön állandó vizsgáló bizottságok szervezését kívánja: *Zur jährlichen Prüfung unserer 900—1000 Referendarien bedarf es eines ständigen Kollegiums besetzt mit einer kleinen Elite von Examinatoren von Beruf, verstärkt durch diäterische Mitglieder, zur Aushilfe in einzelnen Fächern und zur probeweisen Heranziehung für den künftigen Ersatz ausscheidender Mitglieder.*

** Bővebb felvilágosítást nyerhetni minden részletekről az egyetemek évenkénti kiadványaiból, minők: University of London, *The Calendar*. Part.

Első, sajátos ily vonása az angol vizsgálati rendnek, hogy túlnyomóan írásbeli meg gyakorlati, bár egyébként nincs kizárva, hogy a vizsgáló biztosabb tájékozás végett szóbeli vizsgálat alá ne fogja a jelöltet, a mint tényleg, mennél magasabb képzettséget puhatol, annál tágasabb tért nyer a szóbeliség. Nyilvánvalók az írásbeliségnek, kellő intézkedés mellett, az előnyei. A jelöltnek több az ideje gondolatait összeszedni, kifejezésüket latolgatni; félénk, tartózkodó természetnek ép úgy csökken a hátrányos helyzete, a mint nem kedvez merészebbnek, szájasabbnak. A vizsgálóra nézve is kevésbé kínos és kelletlen; nem követeli a figyelemnek oly folytonos megfeszítését, mint a szóbeli vizsgálás; az egymást követő feleletek sem törlik el a megelőzőknek benyomását annyira emlékezetében; kénye-kedve szerint megoszthatja fáradságos munkáját, s ítéletére a szükséges adatok mind egyszerre fekszenek ott szeme előtt. Fődolog azonban tanulmányi közvizsgálatnál, hogy egyidőben számos tanulónak ugyanazon sor kérdés adható még pedig előre jól megfontolt alakban, a tanulmány különböző körére ügyelve, s hogy ez alapon az eredmények nemcsak szám szerint, statisztikailag, hanem tartalmuk szerint, érdemileg is összemérhetők. A vizsgálat ekként biztosabb eszköz lehet a tanulmányok hiányainak földerítésére, minden időszakos felügyeletnél, s egyúttal határozott, részleteiben is megállapított követeléseivel hatalmas ösztön a folytonos haladásra.

Második érdemes egy angol sajátosság a szabadság, melyet már a közmérték elérésében, a mennyire lehet, megad a vizsgálat, de mindenképen azon túl az egyéni ügyekvésnek és a személyes kiválóságnak a bizonyításában. Már a bizottságok, időszakonként újra formulázva a vizsgálat követelményeit, fontolgatják okkal-móddal a változatokat, melyek a tananyag részleteiben, az eredmény kockáztatása nélkül, megengedhetők, — s meghagyják, hogy a jelölt adja tudtul a jelenkezésnél, mely részlet-változat értelmében készült. De a legtöbb egyetemi szabályzat olyan tanrészletet — pl. irodalmi művet, történeti korszakot, természettudományi ágat — is elfogad külön vizsgálat tárgyául, a mit egynémely jelölt vagy személyes hajlandósága szerint, vagy a rendel-

I. Charters, Regulations, hist. Part. II. Examination Papers (a megelőző év vizsgálati kérdései). — The Examination Statutes, Oxford, Clarendon Press és minden vizsgálatnemről, külön Examination Papers. — Hasonlókép a Cambridge University Examination Papers, with the Regulation for the Examination. — A vizsgálati iratok mindegyike valóságos tárháza a gyakorlatoknak és bő okulás forrása minden szakkbeli tanár számára.

kezésre álló eszközök miatt szabadon kiszemel, föltéve, hogy kellő időben, rendesen már év elején följánlja.

Ugyancsak e szellemből fakadt legsajátosabb, a szárazföldi eljárástól leginkább elütő intézkedése az angol vizsgálatoknak, mely szerint az oktatás azon fokain, melyeken még a tanulmányokban való meghonosodás a feladat, tehát a közművelődés céljait szolgálja tanítás és vizsgálat, szigorúan elválaszt egymástól két művelődési fokozatot és külön módot alkalmaz megállapításukban. Mi általában egy célt, egy mértéket szoktunk szem előtt tartani a vizsgálásnál; ahhoz mérjük a jelöltek feleleteit és a szerint osztályozzuk őket, hogy miként közelítik meg többé-kevésbé a kitűzött célt. Az angol vizsgálat e helyett két külön mértéket állít fel. Egy közönségest azok számára, a kik a műveltség, tudományos készség bizonyos, időszerű színvonalán túl nem igen törekszenek; ezek vagy megütik a mértéket, vagy nem, megállják a vizsgálatot vagy elesnek; fokozati árnyalatról itt tehát nem igen lehet szó. Más a vizsgálat anyaga, némikép más az eljárás is oly elméknél, a kik a közmértéken túl, szabad választás szerint, egyik-másik irányban, egy vagy több tárgyban kiválni akarnak; itt az érdemet még kisebb árnyalataiban is iparkodnak fölismerni és méltóan jutalmazni. A vizsgálati eredmények összeállításában és közhírré tételében külön szerepelnek tehát, csupán betűrendben felsorolva, az első rendbeli jelöltek (*pass men*; vizsgálatuk: *Examination for a pass*; itt-ott más nevezet is járja); a kik pedig a másodrendbeli vizsgálatokban (*Examination for Honours*) kiválnak, azokat érdemsorozatba helyezik és ekként kikérik számukra a nemzet közmegbecsülését. A számtalan jutalom és tetemes díjak okosan kombinált egész rendszere serkenti azonfelül az ifjakat munkára tanulmányuk egész folyamán, a középiskolától fel a tanultság legmagasabb fokozatáig.

Míg a növendék a köznevelés uralma alatt végzi teendőit, addig ekként ily közvizsgálat méri törekvéseit; folyton azt kérdik, még egyéni érdeme mérlegelésében is, mennyiben felel meg nemzete társadalmi követeléseinek. Nem mint külön személy áll elszigeteltségében vizsgálói előtt, hanem mint nemzetének tagja, másokkal egy munkában fáradozva, egy célért küzdve. Mert az angol vizsgálatok általában, de az egyetemiak különösen tanulmányi vizsgálatok, csak a megelőző munkásságban szerzett műveltségnek akarnak szentesítői lenni. Képesítést valamely tisztí álláshoz nem adnak; kenyérhez egymaguk mint vizsgálatok senkit nem juttatnak. Az egyetemi fokozatoknak egyedül a tár-

sadalom közmeggyőződése ad becset és értéket. A főiskolák tehát, midőn fentartották a régi egyetemi gradusok sorát, ezeket szerencsésen fölhasználhatták a főiskolai nevelés eszközeképen, a tanulmányok fokozatos vezetésében. A bachelor (baccalaureus) név jelöli itt általán, hogy viselője a tudományos készülségnek valamely irányában eljutott arra a fokra, melyet tudós pályán alapvetőnek tekinthetni, eleget tett a közműveltség multhatatlan követelményeinek. S főleg ezen cím osztásában járnak el a vizsgáló bizottságok körültekintő óvatossággal. Sehol sem nyerhető el pusztán valami végvizsgálat alapján; lépésről-lépésre kíséri az egyetem puhatoló gondja a tanulót, s szigorúan megkívánja a tanulmányra szánt időnek megtartását és a vizsgálatok paedagogiai sorának követését.* Egyénibb, sajtászerűbb menet követhető a felsőbb foko-

* Példaképen, rövidség okáért csupán a londoni vizsgálatrendet idézem; a college-rendszer a többi egyetemek eljárását sokban módosítja, s azonfelül is van mindegyiknek valami sajátos hagyománya, mely az egyöntetű intézkedésnek útját állja. A vizsgáló egyetem egy jelöltjének sem engedi el a beiratkozó vizsgálatot. A köznevelést (nyelvekben és mathesisben való készülséget) szentesítő Bachelor of Arts (B. A.) cím utáná még két vizsgálatot követel, nem kevesebb, mint egy-egy évi időközben. Hasonló föltételek állanak fenn a természettudományi irányú baccalaureatusra, mely ily alakban egyedül Londonban nyerhető; meg van engedve azonban, hogy a két cím együttesen négy év helyett, három év alatt is megszerezhető, valamelyik iránynak két vizsgálatát a harmadik évben egybevonva. — A jogi bachelor (Bachelor of Laws, LL. B.) két szakvizsgálata közül az első egy évvel a beiratkozás után, a másodikat pedig csak ezután két évre teheti. Az első vizsgálat tárgyai: Jogbölcsélet (Austin, Lectures on Gen. Jurisprudence); Római jog (Gaius és Justinian Institútiói és Maine, Ancient Law); Anglia alkotmánytörténete. A második vizsgálatéi: Római jogtörténeten és a Digesták valamelyik részletén kívül leginkább az angol büntető magánjog különböző ágai (Common Law, Equity, Law of Real and Personal Properties). — Az orvosi alsó fok, Bachelor of Medicine, öt évi tanfolyamot kíván s a beiratkozás után egy évre természettudományi elővizsgálat teendő (szervetlen vegytan, kísérleti physika, általános biologia, megfelelő gyakorlatokkal), csak két évre reá tehető az orvosi alapvizsgálat (tárgyai: anatomia, physiologia és histologia, szerves chemia, materia medica és gyógyszerészeti chemia, — szintén gyakorlatilag is vizsgálva), majd huszonegy hónap multán a végvizsgálat. Szakszerű természeténél fogva, s mivel a vizsgálat gyakorlatra is jogosít, a londoni egyetem meghatározott, vele kapcsolatos orvosi intézetektől tanulmányi és klinikai gyakorlati bizonyítványokat is követel. Az orvosi bachelor aztán jelentkezhetik a sebészinek (Bachelor of Surgery) elnyerésére, de csak külön tanulmány és vizsgálat alapján.

zatok szerzésében, a férfias kor munkájában; itt meg is szűnik a középérték (pass) és a kiválóság (honours) közti különbségtétel. A doktor czímet csakis közönséges mértéket meghaladó, érett elméhez méltó tevékenységért nyújtják Angliában, még az életkor meghatározását se tartják mellőzhetőnek.* Többnyire érett, férfikorban érhető csak el, s megszerzésében egyedül a tudomány megbecsüléséről tesz a jelölt tanúságot. A közéletben, professionatus szempontból, a bachelor czímen túl más fokozat, úgyszólván, fényűzés; azt jelenti, hogy az illető czím viselője nem szűnt meg tudományával behatóbban fog-

* Oxfordban a «Master of Arts» ugyan csak tiszteletbeli czím; elnyeri, a ki tanulmányát befejezve, tovább is megmarad az egyetem kötelékében, tartózkodásának hatodik évében, s míg járulékait évenként megfizeti az egyetemi közgyűlés (convocation) tagja marad, s részt vesz ügyeinek intézésében. A doktoratust e körben a «fellowship» helyettesíti; csak komoly versenyvizsgálat alapján nyerhető Oxfordban; Cambridgeben azonban a megüresedett állomásokat a társak bizalma tölti be, többnyire tudományos érdemtel jutalmazva. Jogi doktor Oxfordban csak öt év múlva lehet valaki a bachelor czím elnyerése után és tudományos becsű értekezés vagy munka alapján. szintűgy Cambridgeben. Orvosdoktorrá Oxfordban épen csak a tizedik évben a beiktatás után válhatni, hasonlóképen tudományos értekezéssel, mely tárgyának történetét és irodalmát is inéllatja; értekezés, vagy külön vizsgálat a föltétel Cambridgeben. — A londoni egyetem a B. A. fölé még két új fokot állít; az első Master of Arts még vizsgálattal érhető el. négy tanulmánycsoport valamelyikében kell jeles, teljes készültséget tanúsítani. A tárgycsoportok: Klasszikus irodalom; Matematika és természettan; Lélek- és erkölcsstan, s velők kapcsolatosan politika, nemzetgazdaságtan és philosophia története; végre két modern vagy keleti nyelv. Huszadik éve előtt masterségre senkit sem bocsájtanak. Még egy évvel később jelentkezhetik aztán a következő, az irodalmi doktorság (D. Lit.) fokozatára. de csak oly jelölt, a ki legalább két tanulmánycsoportból «Master» és tudományos értékű dolgozatot nyújt be. Egyedül London kreál természettudományi doktort is (D. of Science); ez szintén csak két évvel később nyerhető el azután, hogy a jelölt a megfelelő baccalaureatust megszerezte, alkalmas tudományos dolgozattal. Harmincz éves korában válhatik csak angol ember Londonban jogi doktorrá (LL. D.) vizsgálat alapján, melyen a római jog általánosan kötelező ismeretén kívül az angol jog valamely ágában, továbbá a jogbölcselet vagy nemzetközi jog körében kell illetékes tudásról bizonytságot tennie. Az orvosi doktoratus épenséggel csak igen haladott életkorban érhető el; két évi kórházi vagy hosszasabb (3—5 évi) magán-praxis után, még pedig két irányban, egyszerűen orvostudományi vagy államorvostani, de mindkét irányban egyaránt kötelező alapvető tanulmány az elme physiologiája, különös tekintettel az elmezavarokra; azonfelül tudós thesis követeltetik.

lalkozni azután sem, hogy gyakorlatba fogott, s hogy a praxis éveiben tapasztalati köre eléggé gyarapodott és ítélete kellőképpen érlelődött, haszonnal beállhat tehát a tudomány haladásának szolgálatába. A tudomány ez önzetlen tisztelete kétségkívül csak szűk kört lelkesít*; de ez a csekély szám is, merőben önszántából lépve az egyetem ítélőszéke elé, még pedig többnyire haladott korban, mindenesetre többet nyom a latban a nemzet értelmi törekvéseinek megítélésében, mint a kötelező doktoratus, vagy még az olyan is, minő német földön dívik, hol semminemű igaz gyakorlat nem előzi meg és pusztán a legközségesebb egyetemi tanulásnak szentesítője.

De élet és tudomány, társadalom és iskola viszonya mindenképen más alakot öltött Anglia szabad talaján, mint német földön. Semmiféle kényszer nem küldi az angol ifjút az egyetemre; ügyvéd, bíró, tisztviselő, orvos, pap, sőt tanár is válhatik belőle, a nélkül, hogy egyetemen megfordult volna. Mégis az egyetem azoknak, a kik erkölcsi és értelmi nevelésök befejezését keresik csarnokaiban, oly gonddal őrzi társadalmi érdekét is, hogy tanulmányainak szervezésében pontosan számba veszi a közélet kívánalmait. De azért az egyes társadalmi körök, a jogász- és orvosközönség, még sem hagyják jövőendő tagjaiknak nevelését teljesen a tudós testületekre; maguknak tartják fenn a jogot és módot, hogy a gyakorlatba lépés előtt, a jelöltek tudós készségéről és erkölcsi tisztességéről ítéletet alkothassanak.

Az ügyvédség és bíróság régi nagy testületeinek (Inns of Court) magatartása adhatott ez irányban példát a többi hivatáskörök törekvéseinek. A londoni négy nagy testület, mely a törvényszékek körül alakult, eleitől fogva nem csak társadalmi érdekeit védte a kartársaknak, hanem feladatai közé számította az ifjabb, készülő nemzedék szakszerű képzését is.** Ma kötelező szabállyal és alkalmas nevelő

* Londonban 1838 óta csak 143 jogi doktort avattak fel, orvosdoktor is csupán 897 férfi és 10 nő lett.

** Négy ily kamara-szervezetű testület van Londonban, de csak eredeti alakulásuk hagyománya különíti el egymástól, különben teljesen egyenlő joguak és közösen intézik főkép a nevelés ügyét, közös tanácsuk, a Council of Legal Education által. Eredetük visszanyúl a XIII. század végeig és a XIV. elejéig. A XVI. században a város egyik leírása már iskolai működésükről is megemlékszik: «There is in and about the city a whole university, as it were, of students, practisers or pleaders and judges of the laws of this realin.»

intézkedésekkel irányozza a jogi oktatást. Egy előleges, a belépőnek műveltségét puhatoló vizsgálat nyitja meg a tanulás folyamát; három évre (tizenkét term) terjed ez, mely időben a növendék nem csupán tanulmányára nézve van szemügybe véve, hanem régi hagyomány szerint negyedévenként (egy-egy term alatt) legalább hatszor köteles a kar termeiben a közebédén részt venni, s így társas életével is megismerkedni. Külön tanári testületet is szerveztek: az előadások hallgatása azonban nem kötelező mindenkire, csupán azok számára szólnak ugyanis, a kiknek egyebütt nincs módjuk ilyenek hallgatására. Egy végvizsgálat nyitja meg aztán az ifjúnak, ha huszonegy éves korát elérte, a törvényszék sorompóit (the bar); a vizsgáló bizottságot maga a testületek közös nevelésügyi tanácsa rendeli ki. A vizsgálati eljárás módja és iránya különben egybevág az egyetemekével, nevezetesen itt is fennáll a «pass» és a «honours» megkülönböztetése, valamint az utóbbival járó, olykor tetemes összegű jutalmazás.

A testületi képzésnek viselkedése már most az egyetem rendjével szemben igen tanulságos vonásokat mutat. A főlvételi vizsgálatot elengedi mindazoknak, a kik megfelelő egyetemi vizsgálaton megállottak, — de azért, a ki egyetemen kívánja jogi tanulmányát végezni, azonnal belépésekor egyúttal a testület lajstromába is köteles beiktatni a nevét, s a tanulmányi három év alatt, negyedévenként ő is tartozik legalább háromszor megjelenni a közebédélben. Az egyetemi vizsgálatok érdemét is elismeri, de csakis a tisztán elméleti jelentőségű szakokban, mint római jog, alkotmányjog és jogtörténet, jogbölcsélet; de nem a gyakorlati fontosságú tárgyakban (mint Common Law, Equity), fentartva különben jogát a képzés egész körének ellenőrzésére.*

Az orvosi szakoktatás is hasonló úton indult, de későbbi fejlő-

* Ez adatok az ügyvédi kar előkelőbb osztályára (barrister) vonatkoznak, a melyből a felsőbb bírósági személyzet is kikerül; de az ügyvédség alsóbb osztálya (sollicitor) hasonló testületi jogot gyakorol (törvény alapján, mint Incorporated Law Society). S ez az egyetemi oktatással szemben még szigorúbb viselkedést tanúsít; egyedül a főlvételi vizsgálat alól menti fel az egyetem hallgatóit, míg a többi vizsgálatait (egy közbenső és egy végvizsgálatot, nagyobbára gyakorlati tanszakokból állókat) rájuk nézve is teljes terjedelmükben kötelezőknek tekint, bár, mint az oxfordi Students Handbook megjegyzi, a B. C. L. a közbenső vizsgálat tárgyaiból kétségkívül megfelelhet minden követelésnek, s csupán a végvizsgálat tartalmaz oly ügyeket, melyeket csakis a gyakorlati szolgálatban lehet megismerni.

désében némi elhajlást mutat az úttól. Ez is a múlt századokban, az egyetemeken kívül, a jobban felszerelt kórházakban lett teljesebb, maguknak az orvosoknak buzgalmából, a természettudományok szabadabb kifejlésével párhuzamosan. Majd a tanulótság szaporodtával, a kórházakkal kapcsolatban, többnyire orvosai és sebészeik kezdeményezésére, külön orvosi iskolák létesültek (1783. keletkezett az első a London Hospital mellett). A tudomány önzetlen tisztelete vagy neveltjeinek hálás lelkülete idővel nagy alapítványokkal gyarapította a számukat. De az orvosi szakkörök oly könnyen nem egyesülhettek egységes testületté, mint a főváros törvényszékei körül csoportosult ügyvédség. A törvényhozás lépett tehát közbe; egy központi tanácsot alkotott (1858. Medical Act), az orvosi nevelés rendezése és ellenőrzése, valamint a gyakorlatra jogosult orvosok lajstromozása végett (General Council of Medical Education and Registration). Ezen tanácsnál köteles legelőbb is beiratkozni minden növendék azonnal, mikor egyetemen vagy más orvosi tanintézetben tanulmányait megkezdzi; s a köteles időszak letelével, tanulmánya befejezte, vizsgálatainak végzése után, bizonyítványai alapján történik beiktatása a közlajstromba. A tanács némi fegyelmi joggal is rendelkezik a lajstromába iktatott személyek fölött; felügyeletet gyakorolhat az egyetemek és egyéb jogosult testületek képesítő vizsgálatain, s ellenőrizheti látogatói által az orvosi tanintézeteket. Tapasztalatairól a kormányhoz jelentést tartozik terjeszteni, jelezve a tanításban vagy vizsgálásban észlelt hiányokat; a kormány tiszte azután a többi lépést megtenni a hiányok pótlására. A tanács huszonnégy tagból áll; alkotják a vizsgálatartatás jogával bíró testületek képviselői, s a korona kinevezésétől függő hat tag és az elnök. A törvényhozás ez intézkedése tulajdonképp a közönség védelmét nézte jogosulatlan kuruzslás ellen; magának az orvosi hivatásnak érdekeit, a kar tisztességének és tudományos becsületének védelméről azonban szintén külön törvényes testületté alakulással kellett gondoskodni, mint a jogi téren. Két ily királyi testület (Royal Collège), külön orvosi és sebészi, végzi e tiszttel, s hasonló módon, mint az ügyvédi kar, csupán vizsgálatok alapján fogadja keblébe tagjait; az egyetem graduáltjainak pedig épen úgy csak az elméleti tanszakokból tett alap- és közbenső vizsgálatokat tudja be; végső, a gyakorlati készségre irányult próbái alól azonban senkit föl nem ment.*

* Orvosi vizsgálatot rendezhetnek törvény alapján az egyetemek; min-

Ily bonyodalmasan és tarka változatban fonódnak egybe különböző népeknél politikai áramlatok és társadalmi mozgalmak hatása alatt, a tudós képzés szövedékében a közérdeknek és az egyéni törekvéseknek fonalszájai. De a kutató elemzés az eltérő alakulások megett is, azt hiszem, fölismerheti azon vonásokat, melyek egyetemes, mindenütt mutatkozó értelmi szükségleteknek a jelei; tehát hazai intézkedéseink megítélésében és átalakításuk munkájában is jogosan szem előtt tarthatók. Ezek összefoglaló kiemelése az összevető körültekintetés után nem lehet fölösleges, ámbár a ki figyelemmel kísérte a fejtegetést, könnyen maga is elvégezhetette.

A valóban szabad nemzetek viselkedése világos tanuságot tesz arról, hogy a tanszabadság abban az értelmében, melyben a gondolat és lelkiismeret szabadságának a folyománya, nem paedagogiai kérdés. Minden nép, mely közmeggyőződésének kialakulását nem kényszertől és parancsolattól várja, hanem a vélemények kölcsönös tisztulásától, a szabadságot a főiskolai székekben szintoly féltett kincsének fogja tekinteni, mint egyébként is a szólás szabadságát közgyűlésein és a sajtószabadságot irodalmában. Paedagogiai jelentősége a szabadság és kötelezettség ellentétének pusztán az oktatás és vizsgálás viszonyában van; itt jöhet szóba, hogy a nemzeti élet féltett egysége, a közművelődés és társadalmi közösség céljai mennyi tért engedhetnek és miben az egyéni kifejlésnek? Erre nézve pedig nyilván gondolkozóba ejtethet bennünket épen az angol nép példája, a mely az egyéniségnek és jogainak elismerésében elől áll a művelt nemzetek sorában; ez tanulmányi tekintetben mindenkép ellenkező úton jár, mint a minőn mi eddig, egyetemünk kelletlen hagyományának nyomása alatt haladtunk.

A negyed század alatt ugyanis, a mióta főiskoláink szervezése kezünkben van, tanulmányi tekintetben intézkedéseink főleg arra szorítkoztak, hogy folyton emeltük minden karban, de különösen a tanár-

den graduáltjuk (B. M. vagy B. Ch.) jogot nyer az orvosi lajstromba iktatáshoz; — továbbá az orvosok és sebészek két nagy királyi testületének együttes bizottsága Londonban (Conjoint Board of the Royal Colleges of Physicians and Surgeons of England); végre még a londoni gyógyszerészek külön társulatának bizottsága (Society vagy Hall of Apothecaries). — A fenn említett, mintegy hivatalos testületeken kívül, nagy érdeme van gyakorlat és tudomány, valamint a kartársi szellem fejlesztése körül egy szabad társulatnak: The British Medical Association; tagjainak száma több mint 15,000, s 8000 fontnál többet áldoz évenként tudományos kutatásokra.

képzés minden szakában a vizsgálati követelményeket, a nélkül azonban, hogy egyúttal arról is történt volna gondoskodás, hogy a követelményeknek a jelöltek meg is felelhessenek, egyetemi előadások és gyakorlatok czélszerű sorában a vizsgálatra el is készülhessenek. Kétségtelen, hogy a tudományos készültség fontosságának elismerése szől vizsgálati rendszabályainkból, de a megfelelő oktatás segítsége nélkül volt-e tőlük más várható, mint a mi bekövetkezett, hogy mennél magasabbak lettek a követelések, annál csekélyebb készültséggel kell végre megelégedni? Nem magam állítom, hanem általános tapasztalatként hallani, még pedig fő- és középiskolákra nézve egyaránt, a panaszt; mindenki emlegeti, a kinek alkalmá volt a vizsgálatok lefolyását megfigyelni. «Oly sokan vannak, a kik a követelményektől elmaradnak, hogy nem lehet teljes szigorúságukban alkalmazni, s oly messze maradnak el megettük, hogy általában kegyelem lép az ítélet helyébe, s végre minden biztos mérték elvész. Úgy vagyunk velök, mint a szigorú büntető törvényekkel. Mennél szigorúbbak, annál kevésbé alkalmazzák s annál többet vétenek ellenök.»* Azonban végzetes tévedés azt kívánni, a mit nálunk annyiszor hangoztatnak, hogy nyugodjunk bele csekélyebb követelményekbe, csakhogy pontosabban alkalmazhassuk őket. Nem az elérendő czélok alábbszállításával orvosolhatók ily bajok, hanem azzal, hogy elérésökre minden telhető módon alkalmat és eszközöket szolgáltatunk a tudós pályákra készülődő ifjúságnak. Minden vizsgálati rendszabálylyal a tanulmányi rendnek is lépést kell tartani, sőt a vizsgálatot nem is szabad másnak tekinteni, mint a megállapított tanításmód visszájának, indirekt oktatásnak. Vizsgálni tanintézetnek egyáltalán nem szabad másként, mint a hogyan tanít, másból sem, mint a minek megszerzéséhez maga minden telhető támogatást megadott. Az ifjúságnak, ha arra elég érettnak tartjuk, bátran meg volna engedhető, hogy a főiskola eszközeit kedve és belátása szerint használja készülődésében, de magának a főiskolai tanárságnak, melynek az előkészítés a feladata, nem lehet a tanszabadságot úgy értelmezni, hogy kénye-kedve szerint, teljesen vagy hiányosan, végzi kötelességét, nyújtja is, nem is segítségét. Az állam pedig vizsgálatokat másnemű tanulmányokból aligha szabhat elő, mint a minek kellő ápolására vagy maga ellátta főiskoláit minden szükséges felszereléssel, vagy a miről oltalma alatt a társadalom megfelelően gondoskodik.

* Benecke, id. m. 62. l.

Egy észszerű tanulmányosorra célzó vizsgálati rendnek fő elveiről sem lehetnek ma, a művelt nyugat példáját tekintve, s a tudományos fejlettség jelen fokán igen eltérők a vélemények. Már abból, a mit előbbi elmékedéseink az előadások és gyakorlatok különböző nemeiről és módjairól megállapíthattak, levezethető a hozzájuk fűződő vizsgáló eljárás minden szabálya. De még határozottabban kidomborul módja az angol és francia, s némikép még a német egyetemnek is tényleges gyakorlatában, minden eltérés mellett, melyet a különböző karok okavesztett hagyományképen talán még fentartanak. Nem ok nélkül oly szembeötlő, nagy a megegyezés minden országban az orvosi karok tanulmányi és vizsgálati rendjében. Koránsem véletlen találkozás, de még a tanulmány természete sem döntő benne; hanem az a körülmény, hogy a közérdeklődés, az egészségügy kétségtelen fontosságát fölismerve, e karon előbb vezetett czélszerűbb eljárás módok kieszelésére és megkönnyítése alkalmazásukat. Azonban nem csak az orvosi tanulmányok körében lehet pontosan és határozottan különbséget tenni a szükséges alapvető, természettudományi disciplinák és a rajtuk épült és közvetlenebbül az életpálya munkájára vonatkozó tanulmányok és gyakorlatok közt. A jogi oktatás világosan hasonló megfontolásokból indul ki, midőn világszerte elméleti és történeti alaptanokkal foglalkoztatja kezdő éveiben a jövőndő bírót vagy ügyvédet. Még kevesebb nehézséggel járhat ép a tanári pálya számára a multhatatlan, alapvető tanok kiszemelése, mivelhogy e téren az egyetembe lépő ifjú tulajdonképp rá van utalva azon tanulmányok rendszeres átértésére, melyekkel eddigelé foglalkozott. A középiskolai oktatás a philosophiai karra nézve megkönnyíti ebbeli feladatának teljesítését, a mennyiben hallgatói több tapasztalattal és nagyobb gyakorlottsággal rendelkeznek alapvető tanulmányaik elvi, bölcséleti tárgyalása számára, mint az orvosi vagy épen-séggel a jogi kar hallgatói. Minden karon indokolt tehát az az eljárás, mely vagy két évi, ilyen alapot rakó foglalkozásra készíti hallgatóságát. s ebbeli tanulmánya eredményét gondosan puhatolva, alapvizsgálat alakjában útját állja, hogy előismeretek nélkül studiumának oly részeivel ne foglalkozzék, melyek természetöknél fogva bonyolultabbak és könnyen félreérthetők, mert vagy az élet gyakorlatának előtte még ismeretlen sok eshetőségeire vonatkoznak, vagy általában a vizsgálódásnak és kutatásnak még csak problémái.

Nem lehet feladatom itt vizsgálati követelmények részletes, apró-lékos fejtegetésével tán elhomályosítani az elvszerű megvilágítást. Nem

is lehet megállapításuk egy embernek a feladata. A philosophiai kar-nak e czélra a különböző szakcsoportokra, az angol egyetemek példáját követve, külön tanulmányi székeket kell majd szerveznie, hogy a kívá-natos tanulmányrend és vele járó vizsgálati eljárás módozatait folytonos gondjuk tárgyának tekintsék.*

Az egyetemi tanulmány további folyamára nézve, úgy látszik, szintén az orvosi kar rendje találta el a képzés helyes módját. Az alapvető természettudományi tanok után nemcsak azonnal hozzálát a szakpályára irányult elméleti studiumokhoz, hanem czélszerűen velők kapcsolatban egyúttal figyelembe veszi a kívánatos gyakorlati készség-nek a megszerzését. Minden arra utal, hogy a többi karok is kövessék e tervszerű eljárást. Maga az egyéni élet rendje megkövetel bizonyos korban határozottabb, hivatásszerű megállapodást, de a társadalom ér-deke, még a közgazdasági szempont sem engedi, hogy az előkészület éveit, a közhasznú munkásság idejének rovására, igen hosszúra nyujt-suk. A jogi kar ugyan a feladat első részét hasonló értelemben fogja fel; főképen a pozitív jogrendszer elméleti megvilágításával hivatásbeli munkájuknak tudományos átértéséhez vezetli hallgatóit. Azonban kér-dés, vajjon az a dívó intézkedés, mely a gyakorlat megkezdését a tanulmányozás végeztétől teszi függővé, nem szakítja-e ketté a jogi nevelés összetartozó, egymást kölcsönösen gyámolító tényezőit; nem kell-e attól tartani, hogy az egyetemi elméleti tanulmánynak, a gya-korlati tapasztalat felvilágosító segítségével nélkül, nem vész-e el minden

* Próbakép szolgálhat tanárképezdénknak húsz év előtt készült, de soha életbe nem lépett tanrendje, (l. III. függelék 65 lap), mely azonban csak három évi tanfolyamra szolt; továbbá a közokt. tanács szabályzat-javaslatában (l. alant 11. lap) a szükséges értekezletek és gyakorlatok rész-letezése. A magam tanulmányát tekintve, nyilvánvaló, hogy paedagogia, akár történeti, akár elméleti, semmikép sem adható elő a pszichologiai és philo-sophiai normatív tanok: logika, ethika, valamint aesthetika megelőző stu-diuma nélkül. De ezen tanulmányoknak azonfelül az alapvető fokon még a többi tudományszakok alapelveinek és módszereinek világos megérthetése végett is megvan a fontosságuk. Oly vizsgálati rend, mint a nálunk fennálló, mely illetén studiumokat a végire helyez, már eleitől fogva lehetetlenné tett minden észszerű tanulmányt. — Az alapvető vizsgálatnak megfelelő címz-adhatna szentesítést. A Hollandiában, Svédországban és egyebült dívó elne-vezés (candidatus) talán nálunk is könnyen meghonosodnék. Az alapvizsgá-lat után lenne csak a medikus orvosjelölt, a hölcészethallgató tanárjelölt és a jogász már ügyvédjelölt.

haszna élettelen, félig értett fogalmak zavarában, vagy hogy a későbbi tervtelen gyakorlat aprólékos részleteivel nyújt-e elég módot az elmélet folyton ébrentartására, kellő alkalmat tudomány és élet egybevető tanulmányához?*

A philosophiai kar, mely az alapvetés munkáját se tudta eddig egyetlen egy szakban sem czélszerűen szervezni, következetesen az egész tanfolyam végeig sem törődött növendékeinek későbbi hivatásával. Pedig a közművelődés érdeke, mely e karon még inkább, mint a többin, összeesik a tudomány közbecsülésének érdekével, erősen megköveteli a tanításnak mennél gyakorlatiabbá tételét. Nem a didaktikai ügyesség annyira kívánatos megszerzését nézem első sorban, hanem azt a követelést, hogy a jövődő tanár és tudós tanulmányának sokszoros vonatkozásait a közélet gyakorlati feladataihoz ismerni tanulja és méltatni, s ne csupán a tudós buvárlat olykor igen szűk kamarájából lássa és ítélje meg a világ folyását

A matematikai tanulmány aligha vesztene valamit exaktségéből, de sokat nyerhetne művelő hatásában, ha a jövődő tanár valamikép, előadások vagy gyakorlatok útján, meghonosodnék a matematika alkalmazásának egész körében, például a természetvizsgálati és astronomiai számvetésben, vagy pénzügytani számműveletekben, vagy a statisztikai módszerekben. Hasonlókép a természettani és természettajzi oktatásnak csak fokozhatja életrealitását, ha meg nem állapodik törvényeinek elvont formulájánál vagy rendszerének kifejtésénél, hanem hallgatóival megérteti az empiriának és experimentumnak is nagy jelentőségét a technológiai alkalmazásban, a mint az emberi szellem mindinkább nö-

* Csupán kérdésbe veszem az ügyállást, távol van tőlem, hogy határozott véleményt is kockáztassak. De figyelemre méltó, hogy pl. a lipcsei egyetem gondosan fentartja az intézkedést, hogy néhány rendes tanára egyzersmind az ottani törvényszék segédbírája, azzal a kifejezett czéllal, hogy folytonos érintkezésben álljanak a gyakorlattal s alkalmat nyerjenek tapasztalatok szerzésére. Ha ez még a tanárra nézve sem látszik fölöslegesnek, úgy hiszem, bizonyos szemléleti, gyakorlati tapasztalat, jól berendezve. tanárai irányadása és közreműködése mellett, ráférne a tanulóagra is. V. ö. Reinhard Frank. *Naturrecht, geschichtliches Recht und sociales Recht*, Leipzig. 1891. 31. lap: «Indem der Docent mit dem Rechtsleben in lebendige Berührung kommt, wird ihm die Aufgabe, dem Studirenden das Verständniss desselben zu erschliessen, unendlich erleichtert, und indem dem Studirenden das Verständniss des Lebens erschlossen wird, erwächst ihm das des Rechts.»

veli uralmát a természet anyagának és erőinek felhasználásával. A történelem és földrajz tanításának erkölcsi, nemesítő befolyása is csak gyarapodhatik, ha jövőendő tanáraink a gazdasági és társadalmi politika problémái körül elvszerű felvilágosítást kapnának, s korunk nagy társadalmi válságában a közélet is bennök értelmes, tájékozódott segéd-munkásokat nyerne. Végre még a philologia sem elégedhetik meg a mult idők lelkének restructiojával, hanem mint tantárgynak az irodalmi remekművek magyarázatában föl kell találnia a személyes élet nyilvánulása megett az általános, örökbecsű eszmék világát és az olvasmányt ekként igaz életbölcséségnek tenni iskolájává.

De a tanárképzés szempontjából a philosophiai kar munkássága még elméleti irányban is oly pótlást követel, mely nélkül eddig tudósképző feladatát is csak fogyatékosan teljesíthette. Az orvosi kar ebben szintén több érzéket tanusított, midőn a képesítés teljességének követelésekép nem hagyta soha figyelmen kívül az orvostudomány és gyakorlat történetét.* Középiskolai törvényünk a tanárképesítés általános követelményei között előírja a bölcészet történelmét; de ez a tanulmány a jelöltek legnagyobb részére életet csak úgy nyerhet, ha kapcsolatosan mindegyik a maga szaktanulmányában is lelkes érdekekkel végig kísérheti a vezető elvek küzdelmét és fejlődését. Középiskolai tanításunk addig nem is szabadulhat meg dogmatikus módszerének nyüge alól, míg a komoly tudomány- és művelődéstörténeti foglalkozással tanárainkban tapintatos érzék nem fejlődik az eszmék és fogalmak fokozatos kifejlésének figyelmes tekintetbevétele iránt.

Maga a szűkebb körű paedagogiai és didaktikai képzés szintén ily történeti háttér megvilágításában köteles föltüntetni direktíváinak értelmét és jogosultságát. Azonfelül lehető széleskörű tapasztalatról is kell gondoskodnia, úgy, hogy tervszerű iskolalátogatást szervez a különböző fokú intézetekben és kapcsolatos értekezletekben megfontolás alá veszi a nevelő tanítás eszközeit és eljárásmódjait. Csupán ily gondos, előrelátó képzés mellett várható haszon amaz egyévi gyakorlattól, melyet a törvény ma kiszab; csak így ébredhet jelöltjeink lelkében hivatásuk felelősségének tudata, s ezzel egyszersmind pályájuk igaz megbecsülése és szeretete.

Az elméleti és gyakorlati kiképzésnek, a tudós és szakszerű

* A mi egyetemünk tudori szigorlata ugyan csak alternative követeli az általános kórtan vagy orvosi történelem hallgatását egy féléven át.

nevelésnek szoros összefüggése, mely szerint a különböző karok tanulmányi rendjök megállapításában lényegökben azonos szempontokat követhetnek, érvényesül végre abban a megegyezésben is, hogy hovatovább minden kar a tanulmányok szentesítését két vizsgálat szigorú külön tartásával véli eszközözendőnek. A tiszti vizsgálat, megelégedve a tudományos képzés közmértékével, főképen a gyakorlati hasznavehetőséget puhathatná és a szakpályát nyitná meg a jelölt előtt. A doktoratus kiváló tudományos érdemek elismerését fejezné ki. Azt gondolom, nem lehet kétség, hogy az egyetemnek magának nagyon is érdekében áll főleg a doktori névnek őrizni magas színvonalát; hogyan is remélhetné, hogy körein kívül méltóan megbecsüljék, ha maga olcsón méri? De azonfelül megfontolandó, vajjon a doktoratust egyáltalában nem kellene-e akként szervezni, hogy minden esetben a tiszti vizsgálat előzetes megállása volna föltétele. A tudós világ elszigeteltségének, a túlságba csapó specializálódásnak ez úton gyökeresen elejét lehetne venni, s a tudomány soha sem nélkülözné az üdvös érintkezést a való élettel. A doktoratust ez alapon magasabb tiszti állások betöltésénél az állam és társadalom is érdeme szerint méltathatná. A közkórházak orvosai, a felsőbb bíróságok személyzete, a közigazgatás fontosabb közegei az államélet minden ágában a doktorok sorából kerülnének. A nemzet bennök értelmi erejének és felsőbbségének nyilvánvaló tanuit tisztelhetné Széchenyink szavát követve, a ki szerint *«a tudományos emberfő mennyisége a nemzet igazi hatalma; ezek statistikája az ország legérdekesebb — leginterressánsabb — része.»**

* Hitel, 3. kiad. 1830. 173. lap.

TÁRGYMUTATÓ.

Bevezetés: (I—III. lap). A tanárképzés kérdése ismét napirendre került; alkalmoszerű a budapesti tanárképzőre vonatkozó adatok és munkálatok összeállítása. A tanárképző szervezése óta lefolyt negyedszázad szomorú tanulsága. Az orsz. közokt. tanács régi munkálatai még most is irányadók a jelen feladataira nézve. A következő elmélkedések mintegy a húsz év előtt készült javaslatoknak utólagos indokolásai. A fejtegetések egészen gyakorlatiak: a mértékadó nagy nemzetek oktatásügyének történeti adataiból indulnak ki.

I. *A német philosophiai kar* (III—XIX. lap). A középisk. tanárság a bölcsészeti karon készül pályájára; azonban e kar semmikép sem méltatja hallgatóinak jövőre hivatását. A rendszertelenség a tiszta tudományosság czégére alatt. A ferde, okadatolatlan helyzetet történeti körülmények idézték elő. — A philosophiai kar új alakulása. A többi kar függetlenné lesz vele szemben. A tanári hivatás egyenlő rangúvá lesz a papi, orvosi és bírói tiszttel. A philos. kar tanulmányainak nagy átváltozása: az új tudományos törekvéseknek szűk a régi keret. Az előkészítés és a tudomány-fejlesztés, a tudós-képzés kettős feladatának összebonyolítása. A philosophiai kar és a többi karok ellentétes viselkedése a tanulmányok rendjének megállapításában. A philosophiai kar a többiből toborzza hallgatóit; a maga sajátos feladatát, a tanárképzést, nem ismeri fel. — A tanárvizsgálat szabályozása; viszonya a philosophiai karhoz. Miként fogy az állam bizalma a philosophiai kar tanúsága iránt még tudományos tekintetben is: mutatja a különböző, egymásután kiadott tanárvizsgálati szabályzat. Az 1890. «császári conferentia» az egyetemi oktatás bajairól. A chicagói világkiállítás számára készült hivatalos jelentés felfogása: a tudós önérték kicsinyli a tanári hivatást.

II. *A francia facultés des lettres et des sciences*, (XIX—XXXII. l.). A francia tudományosság nem ismer czéhszerű elszigeteltséget. A közoktatásügy egyetemességének, a «l'Université» eszméje. A francia felsőbb oktatás két csoportja: a fakultások és a nagy főiskolák. A facultas artium megoszása irodalmi és természettudományi karokká; ezek azonban nem szakiskolák, mint a többi karok, hanem a közműveltség ápolói. Kettős feladatuk: a középfokú oktatás irányzói vizsgálataik által; a tudományos érdek fentartói a nemzet művelt köreiből előadásai által. A régi fokozatok: a baccalaureatus, licenciatus és doktoratus megtartása és a társadalmi szükségletekhez

alkalmazása. A baccalaureatus a középiskolai tanulmány szentesítése; a licenciatus a középiskolai tanárkodás előfeltétele; a doctoratus tudományos jelentősége. Az irodalmi és tudományos karok, állam és egyház versengvén a középiskoláért, a tanárképzés feladatát nem teljesíthették és tanítványok hiányában, a művelt közönség köréből szereznek maguknak hallgatóságot. Azonban mihelyt a közoktatásügy ura lesz a maga sorsának, fölismerik sajátos hivatásukat. — A tanárképzés multja Franciaországban. Az «École Normale». Módszere: a petite leçon, conférence, a karok eljárásával, a grande leçon, cours módjával szemben. A harmadik köztársaság hatásos intézkedései: a karok szert tesznek tanítványokra; a conférences de jeudi; a levelezés útján való képzés; a paedagogiai képzés kiterjesztése még a középiskolai tanárságon túl.

III. *Az angol egyetem.* (XXXIII—LIV. lap). — Az angol intézmények tanulságos példája. Századunk közepe táján a közvélemény nem ítél kedvezően az angol egyetemi állapotokról: a klerikális felekezeti szellem túltengése; emelkedettebb előadások teljes hiánya. A törvényhozás közbelépésének szüksége: az egyetem felszabadítása a collegiumok gyámsága alól; az egyházi jelleg, az élet szerzetszerűsége megszűnik; a tanulmányi és vizsgálati rendszer átalakul. Majd a tudós kutatás gyámoltatása lesz a jelszó. Újabb törvényhozás: az egyetem mindinkább, nemcsak a nemzet vezetőinek nevelőintézete, hanem egyúttal a tudományosság műhelye lesz. — Az egyetem viszonya a nemzeti közművelődéshez. A középiskolai tanítás irányzása (Local-Examinations). Az egyetemi oktatás kiterjesztése (University Extension). — A tanárképzés maga ideig-óráig háttérbe szorul; az egyetemi oktatás a közműveltség betetőzését tekintvén feladatának, a középfokú tanítás az egyetem graduáltjai közül választhatja mestereit. A paedagogiai szakképzés szükségét azonban általánosan elismerik. Hasonlóképp fölismerik a középfokú oktatás egyetemes szervezésének nagy fontosságát. A közelebbi jövő kilátásai e tekintetben.

IV. *Teendők.* (LIV—LXV. lap). A történeti körületekintés megerősíti azt, a mit az orsz. közokt. tanács húsz évvel ezelőtt sürgetett: a philosophiai kar fő feladata a nemzet közművelődésének, oktatásügyének szolgálata, s így első sorban a tanárképzés. Azonban e feladat megoldását önálló belátással szervezzük, nem idegen minták utánzásával. Nincs is a magyaron kívül nemzet Európában, melynél az egyetemi élet sajátos, minden másból elütő alakot nem öltött volna. Az egyetemek hármass tevékenysége: a nevelő, a szakszerű, a tudományfejlesztő. Az angol egyetem különösen nevelő hatása által tűnik ki; míg a francia és német egyetemek lemondtak a tulajdonképi nevelés feladatáról. A francia egyetem viszont főleg a szakszerű képzésnek emelte tudományos színvonalát, pontosan meghatározva és egymásra vonatkoztatva a tanulmányok és vizsgálatok rendjét. A német egyetem kizárólag a tudás továbbfejlesztésében látja hivatását. Nekünk, magyaroknak, sem egyik, sem másik irányban nincs hagyományunk. Azért elvszerű eligazodásra és valóságos új alkotásra volna szükségünk. Erre vonatkozó kísérlet a következő fejezetek tartalma.

V. *Egyetemi előadások* (LXVI – LXXXIII. lap). Az összefüggő előadás, mint az egyetemi oktatás legelső eszköze. Fontossága és viszonya a könyvből való tanuláshoz. A tudományos előadásnak két módja: az egyik egy egész tanulmánykört ölel fel, a másik valamely szűkebbkörű meghatározott problémát. A német és francia egyetem példája; a német és francia kormányok állásfoglalása az előadások kérdésében. A tudományos oktatás érdeke megköveteli az előadásoknak mind a két alakját. Az egyiknek is, a másiknak is részletes fejtegetése: az elsőfajta előadásban rendszert, a második fajtában módszert tanul ismerni a hallgató. A kétféle feladatot egy és ugyanazon személynek kell teljesítenie. A karok köteleessége és a kormány ellenőrző tiszte arra nézve, hogy a hallgató meg is találja a rendszeres előadásokat, melyekre szüksége van. A tanárképzés csak az egyetemet illeti meg: egyetemünk bölcsészeti karának a köteleessége, hogy rendszeres tanfolyamait a tanárképzés szükségének megfelelően szervezze. A bevezető, összefoglaló, rendszeres tanfolyamok czélszerű állandósítása első teendője a karnak. Csak azután lehet és kell specialis collegiumokról is gondoskodni. A philosophiai kar mutasson előadásainak paedagogiai értelemmel szervezett rendjében példát a többi karoknak.

VI. *Gyakorlat, értekezletek* (LXXXIII – CII. l.). Az egyetemi oktatás helyes módszeréről Európaszerte megindult viták századunk első felében. A vita Angliában: elméleti és gyakorlati tanítás szembeállítás. Mai nap az angol egyetemen tanári előadás (lecture) és tutori gyakorlat (tuition) osztozik a nevelő feladatban. Különbőség a köznevelés útján végigbaladó tanulók és olyanok között, kik egyik-másik irányban kiválóbb képzésre törekednek. — Németországban csak a kiválóbb tehetségű hallgatók nyernek a seminariumokban egyéni szükségleteiket is figyelembevevő gyakorlati oktatást. — A régibb conversatoriumok, repetitoriumok és examinatoriumok megszűnése. Az újabb seminariumok. A gyakorlatok a természettudományi szakokban. A proseminariumok. — A gyakorlati tanítás módjai a francia felsőbb iskolákban: itt külön van tartva a tudományos készülségre irányult, meg az önálló buvárkodásra vezető mód. A gyakorlati tanítás és a conférences az École Normale-ban. Az École pratique des hautes études. — Gyakorlatok nélkül nem lehet el az egyetemi oktatás; egy kar sem bízhatja őket hatáskörén kívül eső valamely más intézetre, tehát a philosophiai kar sem valaminemű középiskolai tanárképzőre. Az előadások két nemével párhuzamosan jár a gyakorlatok kétféle alkalmazása. A kezdők számára való gyakorlatok és a tudós seminariumi gyakorlat különbsége: amazok szervezése a legsürgősebb teendő. E bevezető gyakorlatok nem lehetnek csupán iskolaszerű ismétlések vagy vizsgálások. Ép így nem lehet e gyakorlatok tárgya oly feladatok kitűzése, melyeknek megoldására csak az élet igazi munkájában szerzendő tapasztalatok képesítenek. A gyakorlatokat maguknak az egyetemi tanároknak kell vezetniök vagy legalább is irányítaniök.

VII. *Tanszabadság, vizsgálatok* (CII – CXLIV. l.). A tanítás igazi szabadsága Németországban mindig inkább csak elvi követelmény, semmint gyakorlati valóság. A tanár szabadságai Németországban hajdan és most. A tanulás

szabadsága a német egyetemeken. Az állapotok fogyatékoságát bizonyítják az állam követelései tisztii vizsgáin. A német karok szerepe a tanári, jogügyi, papi és orvosi képesítésben. — A francia intézkedések a tanulmányok és vizsgálatok rendje körül. A tanítás és tanulás szabadságának, s viszont a társadalom érdekétől megkövetelt kötelező rendnek különtartása. A tanszabadság teljes, a hol a tudomány az önczel: a Collège de France, a Muséum d'histoire naturelle és az École pratique des hautes études. A közhivatalokra szükséges szakkészültség biztosítékai a francia fakultásokon: oktatás és vizsgálat rendjének kölcsönös egymásra vonatkoztatása. Kétféle vizsgálatok: a tanulmányi vizsgálatok (examen) és a versengő vizsgálatok (concours). A francia baccalaureatus, licenciatus és doktoratus vizsgálatainak mai állása az irodalmi és természettudományi karokon. A tanárképesítő tisztii vizsgálat: az agrégation. A tanulmányi vizsgálatok és a concours a többi francia karokon. — Angolországban úgy a tudományos képzés, mint a szakszerű képesítés terén a teljes tanszabadság uralkodó. A londoni University mint vizsgáló terület: eljárása az ország egyéb fő- és középiskoláin is meghonosult. Ezen vizsgálati rend fő sajátosságai: az írásbeli meg gyakorlati jelleg felsőbbsége a szóbelivel és elméletivel szemben; a szabadság az egyéni kiválóság bizonyításában; a vizsgálatok kétféle mértéke: az examination for a pass és az examination for honours; egyetemi fokozatok. — A társadalmi körök, jogász- és orvostestületek intézkedései a jelöltek szakképzettségének előmozdítására és kipuhatólására. A testületi képzés viszonya az egyetemi tanulmányokhoz. — Az előbbieken tett összevető körültekintés tanulságai és alkalmazásuk a hazai viszonyokra. A tanítás szabadsága nem paedagogiai, hanem politikai kérdés, épűgy mint a szólás- vagy sajtószabadság. Paedagogiai kérdés csupán az oktatás és vizsgálás viszonya. A társadalmi közösség kötelező céljai és az egyéni kifejlés szabadsága. A vizsgálati követelmények emelésével párhuzamosan kell, hogy járjon a hallgatók készülésének tervszerű berendezése. Tanintézetnek nem szabad máskép vizsgálnia, mint a hogyan tanít. Az észszerű tanulmányosra célzó vizsgálati rendnek fölvelei: minden karon kell, hogy kétlévi alapvető tanulmányokra és velük kapcsolatos gyakorlatokra következze egy alapvizsgálat, mint a vizsgálatok sorozatának megnyitója. Az orvosi kar mintaszerűsége úgy erre, mint a tanfolyamok további részére nézve. A tudós tanulmányok gyakorlatiabbakká teendők a felsőbb évfolyamokban. A philosophiai kar feladata e tekintetben. A tudomány- és művelődéstörténet fokozottabb tárgyalásának szüksége a tanárképzés szempontjából. Szélesebbkörű tapasztalatszerzés tervszerű iskolalátogatás által. A tanulmányoknak végső szentesítése két különtartott vizsgálatnak a feladata: egyfelől a szakszerű készültsegtnek a tisztii vizsgálat által, másfelől a tudós munkásságra irányultnak, a doktoratus által; de kívánatos, hogy a tisztii vizsgálat a doktoratus feltétele legyen. A tudományos készültség, mint a nemzet értelmi erejének és felsőbbségének mértéke.

MELLÉKLET:
A BUDAPESTI TANÁRKÉPZŐ INTÉZET
SZERVEZETÉRE VONATKOZÓ
MUNKÁLATOK ÉS ÜGYIRATOK.

TARTALOM.

	Lap.
I. A tanárképzés reformja (Magyar Tanügy, 1875.)	1—6.
II. Az orsz. közokt. tanács felterjesztése a középisk. tanárképzés tárgyában (M. T. 1878)	6—20.
III. A m. kir. egyetem bölcsészeti karának felterjesztése a közép- isk. tanárképzés tárgyában (M. T. 1879.)	20—30.
IV. A közokt. tanács véleményes jelentése az egyetem bölcsészeti karának a tanárképzést illető javaslata tárgyában	30—49.
—	
I. Függelék: A pesti m. kir. tudomány-egyetem bölcsészeti kara mellett középtanodai tanárjelöltek számára felállított állami tanárképezdének szabályzata	50—62.
II. Függelék: A tanárképezde újjáalakítása	62—64.
III. Függelék: A m. kir. középtanodai tanárképezde tanrendje	65—67.
IV. Függelék: A budapesti egyetem magántanárainak együttes fel- terjesztése állásuk és testületi szervezésük ügyében	68—74.

—

I.

A TANÁRKÉPZÉS REFORMJA.

(*Magyar Tanügy, 1875.*)

A vallás- és közoktatásügyi magyar királyi minister úr az országos közoktatási tanácshoz a következő leíratot intézte:

«Több ízben hangsúlyoztam, de egy értelemben van eziránt az egész ország, hogy a középtanodai, sőt általában a közoktatásügy emelésének egyik főkövetelménye a tanárképzés s ez annál fontosabb a középtanodákat illetőleg, mert ezek, mint egyrészt előkészítő intézetek a főtanodákra, másrészt mint oly intézetek, melyekből az elemi oktatás is tanító személyzetét nyeri, e kettős irányban elérendő hatások természeténél fogva kiindulási pontul kell hogy szolgáljanak mindazon intézkedéseknek, melyek e tekintetben a közoktatásügy emelésére irányozvák. E szükség érzete vezetett mind a budapesti, mind a kolozsvári egyetemek mellett külön —, bár azokkal szoros összefüggésben is álló középtanodai tanárképezdék felállítására.

«Nem lehet tagadni, hogy e tanárképezdék már is hasznos szolgálatokat tettek, s azok jelen szervezete is a külföld több jeles szakférfiának elismerésével találkozott, különösen a mennyiben a gymnasiumi oktatás valamennyi tantárgyaiban nemcsak elméleti kiképzéssel foglalkoznak, hanem módot nyújtanak arra is, hogy a tanárjelöltek az oktatás módszereiben gyakorlati útmutatásokat is nyerjenek.

«S mind a mellett, néhány évi tapasztalás, legalább engemet, arról győzött meg, hogy tanárképezdeink jelen szervezetökben a czéljuk még sem felelhetnek meg teljesen s az általuk felmutathatott eredmény, a kezdet nehézségeitől eltekintve is, sem a reájuk

fordított költséggel, sem — még kevésbbé — középtanodáink szükségletével, nincs kellő arányban.

«Ennek legfőbb okát abban találom, hogy a jelenlegi szervezet szerint hiányzik a kellő felügyelet, hogy úgy mondjam: szellemi vezetés és fegyelmezés, arra, hogy a tanárjelöltek kiszabott kötelességeiknek teljesen eleget is tegyenek, hogy az előírt előadások és gyakorlatok pontosan és a célnak megfelelőleg megtartásának, s hogy általában az oktatás mindenik tanárjelölt képességéhez és szellemi minőségéhez s az oktatás időszaki szükségleteihez legyen mindenkor alkalmazva.

«Tekintettel azon körülményre is, hogy tanárjelöltekül legnagyobb részben szegényebb sorsú tanulók jelentkeznek, kiket az anyagi önfenntartások iránti gondoskodás is akadályoz abban, hogy egészen csak választott pályájukon való tudományos kiképeztetésüknek fekhessenek, de különösen azon célú tartva szem előtt, hogy a leendő tanárok, saját választott szakjukban elérendő teljes kiképeztetés mellett az általános műveltség és tudományosság igényeinek is megfelelhessenek: nézetem szerint a középtanodai tanárképzés akkor fogna mind általános föladatának, mind különösen hazai viszonyaink közötti céljának legbiztosabban megfelelni, ha a jelöltek, a tanfolyamok évei s a különböző szakcsoportok szerint, az évi átlagos tanárszükségletnek megfelelő számban, egy bentartással (internatus) ellátott intézetben helyeztetnének el, melynek szervezetére és berendezésére nézve a párisi «École Normale Supérieure»-t lehetne, természetesen hazai viszonyainkhoz alkalmazva, mintául venni, hol az internatusi intézmény tetemesen mérsékelve van a nagy szünidő, husvéti szünidő, hetenkénti két szabad nap s még egyes esetekben jól indokolt külön szabadságok által; hol a rend szigorúan, de a zárdai rendszabályok általi gyötörtetés nélkül tartatik fenn s a növendékeknek nagy munkaszabadság engedtetik.

«Felhivom ennélfogva az orsz. közoktatás tanácsát, hogy ez ügyet a fentebb megjelölt irányban tárgyalás alá vevén, ehhez képest a tanárképezdéink mostani szervezetében szükségesnek mutatkozó módosításokat s az új intézmény szervezetének és berendezésének főbb pontjait és követelményeit jelölje ki.

«Az esetben pedig, ha a képezdének a jelzett mód szerinti alakítása, a közoktatási tanács nézete szerint, célszerűnek nem

látszanék, ennek okait jelentse föl s adjon véleményt, mikép lehetne mégis a fentebb kijelölt hiányokon segíteni. — Budapesten, 1875. évi július hó 16-án. *Trefort.*

A középiskolai tanárképzés ügyének szervezéséhez most harmadízben fog közokt. kormányunk. Nem tekintve a polytechnikum mellett fennállott reálisk. képezdét, első ízben 1870. szerveztetett a budapesti egyetem mellett a gymnasiumi tanárképezde. (L. I. függelék.) E szervezet megállapításában nyilvánvalóan a német egyetemeken fennálló tudományos seminariumok szolgáltak mintául, melyekben az illető tanszék egyetemi tanárainak vezetése mellett egyes kiszemelt tanárjelöltek hetenként néhány, rendszeren két órát szentelnek tudományos gyakorlati munkásságra. Célja e gyakorlatoknak kettős: egyrészt irányadás a választott szaktanulmányban való önálló tudományos kutatásra, másrészt útmutatás az illető szaknak a középiskolai oktatásban való alkalmazására; két oly eltérő, egymással csak nagy nehezen egyesíthető feladat, hogy rendszerint a tanár egyéniségéhez képest egyik vagy másik felé hajlik egyoldalúan a seminariumi munkásság. Két pontra nézve azonban tanárképezdénknak már ez első szervezete haladást tanusít a német egyetemi intézkedésekhez mérve. Első sorban, a mennyiben az iskolai tanításnak módszeresebb alakulását tartva szem előtt eleitől fogva a tudományos szakosztályok mellé külön paedagogiai osztályt állított, melyben később, 1872-ben, főleg a gyakorlati útmutatás kellő eszközzésére külön gyakorló iskolát is szervezett. Nem csekélyebb jelentőségű intézkedése másodsor az, hogy a különböző szakseminariumok vezetőit egységes testületté alakította, kétségkívül abból az indokból, mert a tanárképzés ügyét egységes feladatnak vevén, kívánatosnak tartotta, hogy a képezde tanárai annak megoldásában némi tervszerűséggel járjanak el, munkásságukat az iskolai élet követelményeihez mérten közös megállapodással összehangzóvá tehessek.

Úgy látszik, hogy főleg ez utóbbi szempont teljesebb érvényesítése vezette a közokt. kormányt, midőn az alkalomból, hogy a gymn. és reálisk. tanárképezdéket egyesítette, az eredeti szabályzat némely pontját módosította. Az 1873. október 1-én kelt rendelet ugyanis (II. függ.), mely az átmeneti intézkedéseket tartalmazza, a különböző szakképezdéket, a tanulmányok szorosabb kapcsolatát óhajtva, csak két (1. philologiai és historiai, 2. mathe-

matikai és természettudományi), illetőleg a paedagogiaival együtt három csoportba sorozza, azonfelül az igazgatóságot állandósítva egyszersmind az oktatásra való felügyelettel megbízza és a tanári testületnek világosan kötelességévé teszi, hogy a tanulmányok tervszerű berendezéséről gondoskodjék (III. függ.).

Harmadéve, hogy a tanárképezde új testülete ezen rendszá-bály értelmében meghatározott terv alapján működik; a munkás-ságnak eredményes vagy sikertelen volta fölött végleges ítéletet mondani, már csak azon oknál fogva sem lehet, mert ez idő alatt még senki sem végezhetette a képezde tanfolyamát. Azonban, a ki felsőbb tanulmányi ügyeink állapotát ismeri, bátran állíthatja, hogy a tanárképezde testülete kitűzött célját a legbuzgóbb ráadás mel-lett sem érheti el. Maga az átmeneti szabályzat tantervének meg-állapításában az egyetemi és műegyetemi előadások felhasznála-sára utasítja a képezdét, reá egyedül azok szükséges pótlását. — a mennyiben egyik vagy másik tanszak nem találná képviselőt az egyetemi előadások sorában, — meg a tulajdonképeni képezdei gyakorlatokat bízva. Minthogy ekként terve legegőbeavágóbb részé-nek megvalósításában, a tanulmányok sorának meghatározásában, oly testületek határozatától függ, melyek intézkedésükben nem épen a tanárképzés feladatát tartják szem előtt, nyilvánvaló, hogy a képezde tanári kara nem vállalhat minden irányban felelősséget az eredményért. Nem kerülhetette el különben az ügyértők figyel-mét azon körülmény sem, hogy a képezde sajátképi feladatának, *mely a tanulmányok gyakorlati elsajátítására, a kellő jártas-ság s ügyesség megszerzésére, s főleg leendő tanáraink álta-lános műveltségének öregbítésére vonatkozik*, sem felelhet meg kellő mértékben mindaddig, míg e célra egyedül az egyetem s műegyetem illető szaktanárai csak mellékesen vétetnek igénybe, és a képezdének sajátos föladata szerint szervezett, külön önálló tanártestülete nincs.

A tanárképzés szervezetének megvitatásában ez okból nem tekintem fő s egyedüli kérdésnek az internatus kérdését. Erre nézve kétségtelennek tartható, hogy — ha pénzbeli körülményeink a tanárjelöltek hathatósabb gyámolítását lehetővé teszik — egy célszerűen szervezett internatus nagyban előmozdítaná azt, hogy ők, kiknek buzgalma különben jelen sanyarú viszonyaik között is dicsőretre méltó, teljes lélekkel egészen csak választott pályájukon

való kiképeztetésöknek éljenek és alaposabb tudományosságra, széleskörű műveltségre szert tehessenek. Azonban az internatus kérdésének teljes mellőzésével, a tanárképzés jelen állapota egyébként sem felelhet meg a jogos igényeknek, s azért az esetben is, ha ez idő szerint a benlakás különben igen ajánlatos elrendezése nem volna lehetséges, sok tekintetben orvoslást igényel.

A tanárképzés tervszerű eszközzésében meg kell különböztetni ugyanis azt, a mi általános rendszeres tanfolyamok berendezésével elérhető, a mi az egyes tudományok systematikus tananyagának elsajátítását lehetővé teszi, attól, a mi csak a tanár s növendék közvetlen érintkezése útján érhető el, a mi t. i. a leendő tanárnak szerzett tudománya alkalmazásában való személyes képességét, kellő lelki éberségét és gyakorlati ügyességét biztosítja. Amaz első kétségkívül az egyetem feladata, mint a mely első sorban van hivatva a tudományok rendszeres előadására. Azt hiszem, nem lehet vita tárgya, hogy korunk művelődési igényeivel szemben, melyek az államélet egyik főfeladatává tették a közoktatásügy ápolását, az egyetem el nem zárkozhatik annak elismerésétől, hogy valamint a jogi és orvosi karok a közigazgatás és egészségügy követelményeinek szemmeltartásával rendezik be előadásait, úgy *kötelességévé vált a philosophiai karnak rendszeres tanfolyamait a tanárképzés szükségeinek megfelelően szervezni.*

A philosophiai kar elé nézetem szerint alig tűzhető magasabb cél, mint a nemzet közművelődésének, oktatásügyének szolgálata. Álokoskodásnak vehető azon ellenvetés, mely túllő célján. mintha a tanfolyamok szakszerű berendezése sértené a tanszabadságot, s az egyetemet egyedül kenyértanulmányok képviselőjévé tenné. Sőt inkább élő tanulságul szolgálhatna a francia irodalmi és tudományi karok szomorú tengődése, a medikai s jogi fakultások virágzóbb állapota mellett, hogy mily sors éri a philos. kart, ha természetszerű feladatát félreismeri és más különálló (az École Normale példájára szervezett) intézetre engedi ruháztatni. A tudományok szabad fejlődésének az élettel való érintkezés nem hogy akadálya volna, hanem bizonynyal inkább feltétele. Az egyetem philosophiai kara az által, hogy a benne egyesült különböző tudományszakok képviselői, a tanárképzés kellő szervezésében közös céljukat felismerve, a közművelődés követelményei szerint fogják rendezni előadásaik folyamatát, új életrevalóságra fogna szert

tenni, s elejét vehetné a szabad tanulmányok hanyatlásáról szóló panaszoknak.

A tanárképzés második eszközének alkalmazása marad a tulajdonképeni tanárképezdének feladata, mely állását tekintve körülbelül oly viszonyba állana a philosophiai karhoz, minőben a klinika az orvoshoz. A kitűzött feladat sajátossága azonban nem engedi, hogy egyetemi tanárra, a kinek erejét nem veheti teljesen igénybe a pusztá tudomány-közlés, a kit hivatása nagyobb-mérvű önálló kutatásra, tudományos buvárlásra kötelez, mint mellékfoglalkozás bízható volna. A tanárképezdének azért e czélra külön szervezett tanári testületre van szüksége, mely készülségét tekintve, egyetemi színvonalon állana, úgy, hogy az állás az egyetemi docenturától volna függővé téve, de szoros kapcsolatot tartva fenn az iskola gyakorlattal, mintegy közvetítőül szolgálna az egyetemi tudomány s az iskolai tanulmány között. (A medikai fakultás körében analog állás a tanársegéd orvosoké.) E tanári testületnek jutna, folytonos személyes közlekedés útján a tanárjelöltekben felébreszteni hivatásuk érzetét, kellő egyéni útmutatással mind-egyiköknek sajátsterü képességét az iskolai szolgálat érdekeinek megfelelőleg kifejleszteni.

Ily értelemben tartom a képezde jelen szervezetét minden-esetre módosítandónak, még ha internatus nem is volna berendezhető.

Kármán Mór.

I.

AZ ORSZ. KÖZOKTAT. TANÁCS FELTERJESZTÉSE A KÖZÉPISK. TANÁRKÉPZÉS TÁRGYÁBAN.

(*Magyar Tanügy, 1878.*)

Van szerencsém ezennel Nagyméltóságodnak folyó évi július 18-án kelt leiratára vonatkozólag az országos közokt. tanácsnak a tanárképző intézet újjászervezése tárgyában készült szabályzati javaslatát felterjeszteni. A tanács jónak látta ily alakban adni meg véleményét, minthogy az időben, midőn a gymnasiumi és reáliskolai képezdek egyesítették, az átmeneti intézkedésekben ily szer-

vezeti szabályzat úgy is kilátásba helyeztetett, tehát jelenleg a szükséges módosítások életbeléptetése ez úton legkönnyebben lesz eszközölhető.

A közokt. tanács nagyméltóságodnak intentióját, egy célszerűen szervezett internatus által a tanárképzést hathatósabban gyámolítani, mint a hogy az eddigi ösztöndíjak által lehető volt, egyhangú helyesléssel fogadta. Kétségtelennek tartja, hogy ez úton nagyban előmozdítatik az, hogy a jelöltek teljes lélekkel egészen csak választott pályájukon való kiképeztetésöknek éljenek s alaposabb tudományosságra, szélesbörű műveltségre szert tehesse nek. Jelenleg a nem csekély ösztöndíj mellett, mely összegből az internatus e részbeli költségei könnyen volnának fedezhetők, idejök jó részét igénybe veszi a kenyérkereset. Tagadhatatlan továbbá, hogy sanyarú körülményeik a növendékek legnagyobb részét a fővárosi viszonyok közt oly körben való élésre kényszerítik, melyben, ha erkölcsi érzékét nem féltető is, semmi esetre sem sajátíthatni el a társadalmi magasb műveltségnek azon fokát, mely a tanári hivatásnak multhatatlan föltétele, melyre azonban jelöltjeink, kik többnyire kisvárosi nevelésben részesültek, s szűk körülmények közt nőttek fel, más úton mint jól szervezett, célszerű fegyelemmel egybekötött együttélés mellett könnyen szert nem tehetnek.

Midőn ez okoknál fogva a tanács szervezeti javaslatában a bennlakás elvét elfogadta, még sem adhatta szavát arra, hogy a képezde jótékony működése egyedül a bennlakókra szoruljon. Viszonyainknál fogva az állami közszolgálat számára kiképezendő egyének mellett tért kell engedni másoknak is, kik felekezeti vagy községi középiskoláink szolgálatában kívánnak állani, s remélhető, hogy az esetben, ha országos törvény a tanárképesítést állami feladatnak fogja kimondani, az ily jelöltek száma sokkal nagyobb leend egyetemünkön. Míg tehát egyrészt talán indokoltnak látszik annak idején, ha az internatus szervezetik, felekezeteknek és községeknek is tért nyitni egy-egy ösztöndíjas hely alapítására és saját befolyásukkal történendő betöltésére, másrészt szükséges a képezdét oly módon szervezni, hogy gyakorlataiban és értekezleteiben olyanok is részt vehessenek, a kiknek az ösztöndíj vagy bennlakás jótéteményét igénybe venni nem szándékuk. Magában véve e körülmény, ha a felveendőik számát, mint a szabályzat kívánja, az

oktatás szempontjából határozza meg a tanártestület, nemcsak nem hátráltatja a tanárképzés üdvös alakulását, sőt még jótékonyan hathat, a mennyiben az internatusnak különben sem kíváncsatos zárdaszerű alakulását akadályozza.

A tanárképző intézet tanulmányi rendjének megállapításában a tanács abból a szempontból indult ki, hogy *a képezde mint egyetemi intézet és a bölcsészeti kar kiegészítő része szervezendő*. Tudományos viszonyaink között egyáltalán kétségesnek látszott, hogy az egyetemeken kívül találkozhatnak-e oly férfiak, kik a tanárképzés feladatának megfelelőek, hogy így a tanárképezde teljesen különálló testülettel bíró külön intézet lehessen: erre még más szerencsésebb, a tudományos fejlődés magasb fokán álló népek sem képesek. De még az esetben is, ha ez akadály fenn nem állana, szükségesnek mutatkozik, hogy a bölcsészeti kar, mely hivatva van a tudományok rendszeres előadására, s melyre tehát a tanárképzés eszközésében bátran bízható mind az, a mi általános rendszeres tanfolyamok által elérhető, s az egyes tudományok systematikus tananyagának elsajátítását lehetővé teszi, vétessék egyúttal igénybe a képezde azon feladata érdekében is, mely a tanárnak szerzett tudománya alkalmazásában való személyes képességét, kellő lelki éberségét és gyakorlati ügyességét biztosítsa. A tanács nem látna czélszerűnek oly intézkedést, mely elválasztva tartaná az elméleti tanfolyamokat, azokat az egyetemre bízva, a tudományos gyakorlattól, ezt a képezdének téve köteleességévé: hanem fentartandónak tartja, mint eddigelé egy kézben, az egyetemi tanárok kezében való egyesítésöket.

Azonban a jelenleg fennálló szokásokat és intézkedéseket, hogy a kitűzött cél valóban eléressék, s az eredmény Nagyméltóságod indokolt kívánságához képest inkább megfeleljen a jogos igényeknek, a közoktatási tanács sok tekintetben módosítandónak tartja.

Nagyméltóságod leiratában a hiányok főokát igen helyesen abban véli találni, «hogy a jelenlegi szervezetben hiányzik a kellő felügyelet, a szellemi vezetés és fegyelmezés», hogy nincs kellően gondoskodva sem arról, «hogy a tanárjelöltek kiszabott köteleességeknek eleget is tegyenek», sem arról, «hogy az előírt előadások és gyakorlatok pontosan és célnak megfelelőleg megtartassanak s hogy általában az oktatás mindenik tanárjelölt képességéhez és

szellemi minőségéhez s az oktatás időszaki szükségleteihez legyen mindig alkalmazva».

Mindezek, Nagyméltóságos Uram, oly hiányok, melyek inkább az egyetemi tradíciók ferdeségén alapulnak, semmint gyors orvoslásukat remélhetnők; annál sürgetőbb azonban határozott intézkedések által elősegíteni a ferde szokások javulását. Az országos közokt. tanács első sorban sajnosnak tartja, hogy nem látja elismerve azt az igazságot, hogy korunk művelődési igényeivel szemben, melyek az államélet egyik főfeladatává tették a közoktatásügy ápolását, a philosophiai karnak köteleességévé vált rendszeres tanfolyamait a tanárképzés szükségének megfelelően szervezni, valamint a jogi és orvosi karok a közigazgatás, igazságszolgáltatás és egészségügy követelményeinek szemmel tartásával rendezik be az előadásokat. Ismeretes dolog, hogy e tekintetben más külföldi egyetemek sem felelnek meg a jogos igényeknek; viszonyaink között azonban, hol nem áll az egyéni munkásság rendelkezésére terjedelmes tudományos irodalom, hol sok esetben az előadások tartása az egyedüli mód eligazodni a szaktudomány általános fogalmai és azok rendszeres összefüggése körül: ama hiány pótlása mulhatatlan. A közokt. tanács ez oknál fogva, a nélkül azonban, hogy az egyetemi testület autonómiaja körébe akarna vágni, a szabályzat 6. pontjában kimondandónak vélte, hogy az egyetemi előadások három éves tanfolyama a tanárvizsgálati szabályzat követelményeire való tekintettel állapítandó meg. Nem hiszem, hogy a tanfolyamok ilyenmő szakszerű berendezése sértené valami módon a tanszabadságot, s hogy az egyetemet, mint mondani szokás, egyedül kenyértanulmányok képviselőjévé tenné. A tudományok szabad fejlődésének az étellel való érintkezés nemhogy akadályos volna, hanem bizonynyal inkább: feltétele. Az egyetem philosophiai kara az által, hogy a benne egyesült különböző tudomány-szakok képviselői a tanárképzés kellő szervezésében közös célt felismerve, a közművelődés időszaki szükségletei szerint fogják rendezni előadásaik folyamatát, új életrevalóságra fog szert tenni s elejét veheti a szabad tudományok hanyatlásáról szóló panaszoknak.

Az egyetemi előadások helyes szervezete különben előfeltétele annak, hogy másodsorban a tanárképezde tulajdonképi feladatát, mely a szervezeti javaslatban, minden egyes tudományágra nézve

bőven van részletezve, sikeresen teljesíthesse. Erre vonatkozólag mind azért, hogy kellő felügyelet s szellemi vezetés és fegyelmezés lehetővé váljék, mind pedig, hogy az egész oktatás az egyes tanárjelöltek képességéhez és egyéniségéhez legyen alkalmazva, az új szervezet az eddigi gyakorlattól eltérő elvet s módozatot kíván alkalmaztatni, midőn a kollegialis felügyelet és felelősség helyébe a vezető tanárok személyes felelősségét érvényesíti. E szerint a képezdének egyes tagjai az egész tanfolyam alatt azon tanár vezetése alatt állanak, ki a képezdőben választott főszakuknak képviselője.

Ez a vezető tanár fogná, *tekintettel az egyetemi tanfolyamra s a képezde megállapított tantervére*, a mellektárgyak tanáraival is értekezve, minden félév kezdetén megállapítani minden egyes növendékek tanulmányi rendjét, utasítást adva nekik mind az egyetemi tanulmányok sikeres felhasználására, mind magánmunkásságuk kellő berendezésére. A vezető tanáré a kötelezettség azonfelül az év folyamában személyes érintkezés útján figyelemmel kísérni a növendékek munkásságát, időről időre az egyes egyetemi tanároktól értesítést is kérve, az év végén aztán részletes jelentést terjesztve elé a növendékek tanulmányainak eredménye felől. Midőn ekként az ügy érdekében bő alkalom és tág tér nyílik a személyes befolyásnak, szükséges volt egyszersemind, tekintve a közügy szükségletét, melynek szolgálatában érvényesüljön, gondoskodni a kellő ellenőrzés közegeiről. Az igazgatónak e fontos hivatásával megfelelő állást kíván azért a szabályzat biztosítani; azonfelül az időszakonként, kétségkívül a közoktatási kormány közbenjárásával, tartandó vizsgálatok is e célra szolgálandanak.

Az egyetem azon tanárainak, kiket Nagyméltóságod bizalma a vezetőség fontos és nemes feladatával meg fog tisztelni, kétségkívül igénybe veendi munkásságát s idejét annak pontos, lélekismeretes teljesítése; tekintve azért azon körülményt, hogy az egyetemi tanár hivatása nagyobb mérvű önálló kutatásra, tudományos buvárlásra is kötelező s a pusztá tudományközlésnek tehát nem szentelheti minden erejét, a szervezeti javaslat külön segéd-tanárokat kíván alkalmaztatni, kik a tanárok utasítása szerint a képezdei gyakorlatokban és a növendékek szabad munkásságára való felügyeletben segédkezzenek; e segédtanárok egy része benn-

lakó is lehetne, azon tiszttel, hogy a növendékeknek a szabad munkásságra és az életrendben irányadást nyújtsanak. Számát e segédtanároknak a közokt. tanács főleg pénzügyi szempontból határozta meg. Az ügy érdeke megkövetelné, hogy ez állások nem volnának igen nagyon a változásnak alávetve; a nagyobb áldozatot is bőven pótolná azon kilátás, hogy e segédtanári testületben való működés egyetemünk tanárságának volna mintegy nevelő iskolája, a mi nem csupán szűk hazai viszonyaink szempontjából igen ajánlatos intézkedésnek látszik.

A szervezetnek a paedagogiai gyakorlat céljából a fennálló intézkedéseken nem kelle semmit sem módosítani, nemcsak hogy szervezete megfelel a tudományos követelményeknek és az iskola szükségletének, hanem ismeretes tény azonfelül, hogy közokt. kormányunk e tekintetben évek óta megvalósította azt, a mit egyebütt, különösen a paedagogia hazájában is, Németországban, még csak sürgetnek. A tanács a pontozatok közé csupán egyet vett fel, mely a gyakorló iskola tanári testületére vonatkozik. Indokoltnak látta, hogy e nagy hivatású, egész gymnasiumot képviselő intézet, mely az eddigi tapasztalatok szerint sikeresen megfelelt feladatának, legalább is oly számú testülettel bírjon, a minőt a törvényjavaslat minden négyosztályú középiskolára kötelezőnek tart.

A közokt. tanácsnak e fontos ügyben hasznos, beható tárgyaláson átment javaslatát Nagyméltóságod kiváló figyelmébe ajánlva, maradok hazafiúi tisztelettel stb. stb.

A KÖZÉPISKOLAI TANÁRKÉPEZDE SZERVEZETI JAVASLATA.

I. A tanárképezde felállítása és célja. 1. A budapesti m. kir. tudomány-egyetemen a bölcsészeti kar mellett tanárképző intézet állittatik; célja azon egyetemi hallgatókat, kik középiskolai tanárságra készülnek, választott szaktanulmányuk gyakorlatában és módszeres kezelésében alaposan kiképezni, általában oda hatni, hogy egykor tanári hivatásuknak tudományos előkészültség és gyakorlati ügyesség tekintetéből mennél tökéletesebben megfelelhessenek.

II. Igazgató. 2. A képezde élén egy igazgató áll, kit a vallás- és közoktatásügyi miniszter ajánlatára Ő cs. k. ap. Felsége nevez ki.

3. Az igazgató az intézet képviselője más hatóságokkal szemben; ő gyakorolja a felügyeletet tanulmányi és fegyelmi tekintetben az intézet tanárai, növendékei és szolgaszemélyzete fölött: elintézi a központi igazgatásra vonatkozó folyó ügyeket saját hatáskörében, az intézet tanulmányi ügyeit pedig a jelen szabályzat értelmében időszakonként a tanári karral tartandó tanácskozmányok határozata szerint.

III. Tanári kar. 4. A képezde szakvezető tanárait az igazgató ajánlatára a vallás- és közoktatásügyi miniszter nevezi ki.

5. Minden iskolai szaknak van az intézetben legalább egy-egy rendes vezető tanára. Ily főszakok:

1. Philosophia és paedagogia.
2. Görög nyelv és irodalom.
3. Latin nyelv és irodalom.
4. Magyar nyelv és irodalom.
5. Német nyelv és irodalom.
6. Franczia nyelv és irodalom.
7. Ó-kori történelem és archaeologia.
8. Közép- és új-kori történelem.
9. Magyar történelem.
10. Földrajz.
11. Ásványtan és geologia.
12. Növénytan.
13. Állattan.
14. Természettan.
15. Vegytan.
16. Matematika.
17. Ábrázoló mértan.

Ezenkívül rendkívüli tanári minőségben alkalmazandó a szabadkézi és mértani rajz egy tanára.

6. A vezető tanárok mellett tanársegédek alkalmaztatnak. kik azok utasítása szerint a képezdei gyakorlatokban és a növendékek szabad munkásságára való felügyeletben segédkeznek. — A tanársegédek száma a tízet meg nem haladhatja; azoknak szakcsoportok szerinti felosztását a szükséghez képest a tanártestület

határozza meg. A tanársegédek a vezető tanárok javaslata alapján a tanártestület nevezi ki és felterjeszti a nm. miniszteriumnak megerősítés végett.

IV. Növendékek. 7. A képezdei növendékek vagy bennlakók (ösztöndijasok), vagy bejárók.

8. A képezdebe való fölvétel pályázat útján történik. Fölvételre oly tanulók jelentkezhetnek, a kik a középtanodai érettségi vizsgálatot sikerrel végezték.

9. A fölveendők számát, tekintettel arra, hogy mindegyikök foglalkozására és gyakorlataira kellő figyelem fordítható legyen, évről évre a tanári testület határozza meg.

10. A fölvételi pályázatnak határideje a képezde igazgatója által oly módon tűzendő ki, hogy a tagoknak személyes megismerés, szükség esetén, külön vizsgálat alapján való kijelölése az egyetemi előadások kezdete előtt megtörténhessék. — A fölveendőket a tanári testület határozza meg.

11. A képezdei bennlakás (ösztöndij) csupán egy előkészítő félév sikeres végezte után érhető el. E végből a képezde vezető tanárai a közoktatási miniszter által a közszolgálat szüksége szerint kijelölt számban és tanszakok szerinti arányban a növendékek közül a legkiválóbbakat írásbeli indokolt fölterjesztésben ajánlatba hozzák. Ez egyéni ajánlatok és szükség esetén a tanári testület külön kijelölése alapján a bennlakó tagokat a közoktatási miniszter nevezi ki.

12. A képezdei értekezletek és gyakorlatokért díj nem fizetendő.

13. A bennlakó tanársegédek és növendékek élet- és fegyelmi rendjét és a bejárókhoz való viszonyát külön szabályrendelet határozza meg.

V. Tanulmányi rend. 14. A képezde tanfolyama négy év, melyek közül az első három a szaktanulmányban való kiképzésre, a negyedik a paedagogiai képesség és ügyesség megszerzésére fordítandó. E szerint a tanárképezde két osztályból áll, ú. m.:

a) szaktudományi,

b) paedagogiai osztályból.

a) *A szaktudományi osztály.* 15. A szaktudományi oktatás határozott tanterv alapján eszközrendő, mely bennlakó és bejáró

tagokra nézve egyaránt kötelező. E tanterv két irányban állapítandó meg; ú. m.:

a) az egyetemi előadások s gyakorlatok három éves tanfolyama;

b) a képezdei értekezletek és gyakorlatok szempontjából.

16. Az egyetemi előadások s gyakorlatok három éves tanfolyamát, tekintettel a tanárvizsgálati szabályzat követelményeire, a tudományegyetem bölcsészeti karának megállapítása alapján s a tanárképezdei tanártestületnek meghallgatásával a m. kir. vallás- és közoktatási miniszter határozza meg.

17. Ezen megállapított tantervre való tekintettel az egyes szaktudományok képezdei vezetői minden félév kezdetén az egyes növendékek számára előleges személyes értekeztet alapján külön tanulmányi rendet kötelesek megállapítani, útmutatást nyújtva nekik mind az egyetemi előadások sikeres fölhasználására, mind magán munkásságuknak eredményes berendezésére. A tanulmányi rend megállapításában külön figyelem fordítandó arra, hogy a jelölt általános műveltsége lehetőleg gyarapodjék, egy csoportba tartozó két szaktárgynak alapfogalmait világosan átértse s azoknak didaktikai felhasználásában lehetőleg biztos gyakorlottságot szerezzen, és azonfelül főtárgyának valamely szabadon választott ágában oly részletes és beható ismeretekre tehessen szert, melyek őt önálló tudományos munkásságra képesíthetik. Minden egyes tanulmányi terv az igazgató elé terjesztendő.

18. Ezen tanulmányi tervekkel kapcsolatban állapítandó meg a képezde tanártestülete által minden félév elején a képezdei értekezletek és gyakorlatok részletes terve, különösen meghatározva az általános és az egyes szakokra vagy szakos csoportokra kötelezőket.

19. Általánosan kötelezők első sorban oly értekezletek és gyakorlatok, melyek a magyar nyelvnek szóban és írásban való ügyes kezelését és a magyar irodalom kellő ismeretét czélozzák. Ez értekezletek és gyakorlatok az első két évben tartandók. Egyes kiválóbb növendékek azonban a vezető tanár ajánlatára alóluk fölmenthetők.

20. Általánosan kötelezők továbbá a philosophiai és paedagogiai műveltség megállapítására irányzott értekezletek. Ezek az első éven át az ismerettan problémáinak tárgyalását és a logika

tanainak kellő begyakorlását fogják szem előtt tartani, míg a második évben a paedagogia elméletét véve kiinduló pontul, a pszichológiai és ethikai segédtanokra is kiterjednek. A harmadik év főleg valamely, a szaktárggyal kapcsolatos philos. magántanulmányra fog szorítkozni, melyhez azonban szintén a képezde tanára ad útmutatást.

21. A philosophiai szakképzés különös gyakorlatainak és értekezleteinek célja első sorban egynehány alapvető philosophus műveinek beható olvasása és tanulmányozása oly módon, hogy a fölvelt művek sorozata kellően tájékozhassa a növendéket a philosophia története körül; azon felül az egyetemi előadásokkal kapcsolatban egyes philosophiai problémákat komoly előkészület alapján közös megvitatás tárgyává fogják tenni.

22. A (klasszikus és modern) philologiai értekezletek és gyakorlatok tárgya első sorban az iskolai tantervbe fölvelt klasszikusoknak ügyes fordítása és helyes magyarázata oly sorrendben, hogy az olvasmányok alkalmat szolgáltatassanak az illető nép műveltsége és irodalma fejlődésének megvilágítására és a philologiai módszer és segédeszközök megismerhetésére; azon felül velök kapcsolatban oly írás- és szóbeli gyakorlatok tartandók, melyek a jelöltet az illető nyelvek alak- s mondattanának teljes megértésére és a latin. illetőleg a választott modern nyelvnek használatára vezethetik.

23. A történelmi szakértekezletek tárgya első sorban azon korszakok főforrásainak olvasása, melyek beható ismerete az iskolai oktatás szempontjából leginkább szükséges, s azon felül kellő alkalmat adnak a történelmi kutatás módszerének megismertetésére; hozzájuk járulnak gyakorlatok a diplomatikában s okmánytanban és az egyetemi előadásokkal kapcsolatban oly írás- és szóbeli gyakorlatok, melyek a főesemények okozatos összefüggésének áttekintését és értelmes méltatását elősegítik.

24. A földrajzi értekezletek különösen oly földrajzi forrásművek olvasása- és tárgyalásából állanak, melyek a földrajz történelmének és irodalmának megismerésére alkalmasak, a gyakorlatok pedig a természetrajzi tudományos kirándulások és múzeumi látogatások anyagának feldolgozásán kívül oda irányulnak, hogy a növendék a földrajzi oktatás segédeszközeinek fölhasználásában kellő ügyességet szerezhessen.

25. A természetrajzi gyakorlatok a czélszerűen berendezett tudományos kirándulások és múzeumi látogatások anyagának kellő feldolgozásán kívül arra czéloznak, hogy a növendékek a természetrajzi vizsgálatoknál követendő eljárást és a használatos eszközökkel való bánásmódot megismerjék. E gyakorlatok úgy intézendők, hogy a növendék a középtanodai oktatásnál szükséges kísérletek és mutatóványok előkészítésében és alkalmazásában, különösen a rajzolásban is, továbbá az iskolai múzeumok berendezését és gondozását illetőleg, a természetrajz minden ágában kellő ügyességre szert tehessen, de azonfelül azoknak legalább egyikében önálló munkásságra és buvárkodásra is képesíttessék.

26. A természet- és vegytani gyakorlatok főleg arra irányozvák, hogy a növendékek a természettani technikában és vegytani analitikai módszerekben jártasságot és ügyességet szerezzenek, továbbá önállóbb buvárlatok rendezésére és végrehajtására irányadást nyerhessenek. Azonfelül alkalom szolgáltatandó külön értekezletekben a természet- és vegytan történelmének és irodalmának megismerésére.

27. A matematikai gyakorlatok oly tételek és feladatok kidolgozásából és megfejtéséből állanak, melyek, alapul véve az időszerinti egyetemi mathem. és mathem. physikai előadásokat, a képezdei tanfolyam alatt a mennyiségtan alapos megismerését és begyakorlását eszközöljék. Azonfelül oly értekezletek tartandók, melyek egyes fontosabb matematikai problémák beható megvitatásával alkalmat szolgáltatnak tájékozásra a matematika története és irodalma körül.

28. Az ábrázoló mértani gyakorlatok és értekezletek tárgyát, a tudomány elméleti részéből és ennek alkalmazásaiból, továbbá az újabb mértan köréből választott tételek és feladványok részletes és beható tárgyalása — továbbá kitűzött kérdések felvilágosítása és megbeszélése, s az idevágó szakirodalom megismertetése képezi.

A szerkesztési gyakorlatokban, azonkívül az előadásban vagy pedig a gyakorlatokban tárgyalt nehezebb problémák, vagy pedig az építészet és gépészet köréből választott mértani kérdések constructiv megfejtésére alkalom adatik.

29. Azonfelül a képezde minden tagja oly irányú rajzoltatásban részesül, hogy szerzendő ügyessége mind a középiskolai

oktatásban a szemléltetés segédeszközéül szolgálhasson, mind pedig a tudományos buvárkodásban értékesíthető legyen.

30. A képezde vezető-tanárainak kötelességében áll a növendékek egyetemi tanulmányait is figyelemmel kísérni, előmenetelökről és tanulmányaik helyes irányáról személyes érintkezés alapján, vagy szükség szerint időről időre az egyes egyetemi tanároktól értesítést kérve, meggyőződni.

31. A tanársegédek a növendékekkel időről időre, legalább minden hónapban egyszer, külön ismétlő órákat (repetitoriumokat) tartanak; az ismétlő órák ideje és tárgya mindenkor jó eleve bejelentendő az igazgatónak és az illető vezető tanárnak.

32. Az igazgató a vezető tanárokkal félévenként legalább egyszer tart közös tanácskozmányt, melyben a képezde általános ügyei tárgyalandók és az egyes szaktanárok jelentést kötelesek tenni a tanulmányok folyásáról és a növendékek szorgalmáról s haladásáról. Ezen tanácskozmányokról külön jegyzőkönyv vezetendő.

33. A vezető tanárok minden év végével részletes és indokolt írásbeli jelentést terjesztenek az igazgató elé a vezetésök alatt álló növendékek tanulmányainak eredménye felől.

34. Minden tanév végével a tanártestület által előre megállapított terv szerint külön szakvizsgálatok tartatnak. A növendékek, kik ez alkalommal a vizsgálat követelményeinek meg nem felelnek, megszűnnek az intézet tagjai lenni.

35. A tanárképezde tagjai nyári szünnapjaikat idegen nyelvek elsajátítására, szakjukba vágó nevezetesebb munkák tanulmányozására, végre tudományos kutatásokra, gyűjtésekre és észleletekre fordítják.

A tanárképezde igazgatója és szaktanárai minden szünidő előtt minden egyes tanárjelöltnek, az ő meghallgatásával, különösen tekintetbe véve hajlamait, képességeit és külső körülményeit, írott utasításban kitélik teendőit, és meghatározzák, mily alakban fog a szünidők végén tevékenységének eredményeiről számot adni.

Az intézet a szünnapok tartamára ellátja tagjait a szükséges könyvekkel, és jutalmakat tűz ki azok részére, kik feladva nyaiknak kiváló sikerrel megfelelnek.

36. Az intézeti igazgató minden három év elteltével rendes értesítvényt ad ki, melybe a tanárjelölteknek az év folytán, úgy

szünnapok alatt készített pályázati dolgozataik és jelesebb munkálataik közül a kitünőbbek is felvehetők.

b) *A paedagogiai osztály.* 37. Ezen osztálynak feladata oda hatni, hogy növendékei megszerezzék azt a képességet és ügyességet, mely a szaktudományokban való jártasságon kívül a középtanodai oktatás módszeres kezelésére megkívántatik.

E cél elérésére ezen osztályban a tagok munkálkodása elméleti és gyakorlati egyaránt, és rendelkezésükre kettős, de szoros kapcsolatban tartandó intézkedés áll, ú. m.:

a) a módszertani értekezletek,

b) a gyakorló iskola.

38. A módszertani értekezletek nem vonatkozhatnak a nevelés és oktatás általános alapelveire, melyek ismerete már föltételezendő az egyetemvégzett tanárjelöltnél. hanem tüzetesen a középtanodák ismeretkörének paedagogiai szempontból való feldolgozására. s az iskolai életnek a jó nevelés és helyes fegyelem követelményeinek megfelelő szervezésére.

39. A gyakorló iskola a gyakorlati kiképzésre szolgál. Feladata, hogy oly mintaszerű iskolai életnek adja képét, melyben a tanítványok erkölcsi és értelmi haladása az egész tantestület közös gondjának tárgyát képezi. és mely a tanárjelöltnak buzdító példaul, a tanárnak lelkesítő emlékül szolgáljon.

40. A gyakorló iskola különálló gymnasium, állami és nyilvános jelleggel. Az egész négy osztályból áll, melyek évről évre váltakozva, a gymnasium 1., 3., 5., 7. és 2., 4., 6., 8. osztályát képviselik. A tanulók száma egy-egy osztályban nem haladhatja meg a húszat.

41. A gyakorló iskola élén egy igazgató áll, az állami középiskolák igazgatóit megillető jog- és hatáskörrel. Tanártestületét a következő szakcsoportok képviselői alkotják: kettő mint a classica philologia, egy a történelem s magyar nyelv, egy a magyar, német nyelv és irodalom, egy a földrajz és természetrajz, kettő a physika és mathesis tanárai. A paedagogiai s módszertani előadások képezdei vezetője egyszersmind a gyakorló iskolai testület tagja. Azonkívül rendkívüli minőségben alkalmazandók a rajz, ének és torna tanárai.

42. A gyakorló iskolának tantervét, óra- és ügyrendjét a

rendes tanárok értekezlete állapítja meg s a közoktatási m. kir. minisztériumnak helybenhagyás végett fölterjeszti.

43. A paedagogiai osztály rendes tanárai legalább hat órai rendes oktatásra kötelezvék; a többi órákat a gyakorló tanárjelöltek látják el oly módon, hogy a növendék lehetőleg különféle osztályokban alkalmazva, megismerni tanulja a módszert, mely szerint a tantárgy a tanítványok különböző tehetségének fejlettsége s előkészülete szerint kezelendő.

44. Az oktatás a képezdei igazgató és a rendes tanárok felügyelete mellett történik. A gyakorló tanárjelöltnek az oktatásra az illető rendes tanár útmutatása alapján hétről hétre írásbelileg kell elkészülnie oly módon, hogy minden tanóra lehetőleg bevégezett, de az összes folyam szerves keretébe illő egész legyen. — A tanár viszont főleggyel személyesen, vagy az osztálykönyvbe való jegyzés alapján tartandó vizsgálat útján az előkészület kivitele fölött, úgy hogy a gyakorló tanmódjának hiányaira figyelmeztetvén, azok pótlását kellően eszközölhesse, és képességének s ügyességének folytonos fejlesztésére biztos útbaigazítást nyerjen.

45. Hetenkint váltakozva a gyakorló osztály két-két tagja nyilvános próbaelőadást tart minden tanár és tanárjelölt tag jelenlétében. Minden ily előadásról az illető saját maga, valamint egy más, a paedagogiai vezető tanár által a tagok sorából jelölt bíráló írásbeli véleményt ad, melyhez a közös iskolai értekezletben a többi gyakorló tanárjelölt is megteszi észrevételeit.

46. A verseny és a szellemi közösség érdekében minden képezdei tag szabadon látogathatja az iskola rendes tanárainak s a többi gyakorlónak előadásait. Ez utóbbiakra vonatkozólag tett jegyzéseit egy arra rendelt nyílt látogató-könyvbe írja, hol viszont az illető előadó, vagy más látogató is bejegyezheti ugyane tárgyra vonatkozó észrevételeit és véleményét.

47. A gyakorló iskola rendes tanárai a tanárjelöltekkel hetenként tartanak egy osztály- és egy közös értekezletet.

48. Az osztályértekezlet tárgyát oly legyelmi és nevelési, valamint külszervezeti intézkedések képezik, melyek egyes osztályokra vonatkoznak. Ezen értekezletet az osztálytanár vezeti.

49. A közös iskolai értekezlet legelőbb is a tanodának összes ügyeit végzi. További tárgyát a heti próbaelőadások bírálása, vala-

mint a látogató-könyvben tett jegyzések megvitatása képezik. — A közös értekezletet a gymnasium igazgatója vezeti.

50. Mindennemű értekezletről jegyzőkönyv vezetendő, mely azonban a tárgyalásoknak csupán lényeges kivonatát adja. A jegyzőség váltakozik a gyakorló jelöltek közt betűsorrendben.

51. A tanárképezde közvetlenül a közoktatásügyi minisztérium felügyelete alatt áll. Az igazgató a jegyzőkönyvek alapján évenként részletes jelentést tesz az intézet állapotáról s a tanártestület és gyakorló tanárjelöltek működéséről s a növendékek előmeneteléről a közoktatásügyi minisztériumnak.

52. A képezdének paedagogiai szakosztályát is kellő sikerrel végzett gyakorlók a tanári vizsgálat letétele után azonnal rendszeresen alkalmaztatnak.

53. A képezdében államköltségen kiképezendő tanárjelöltek rendes tagokká fölvételök alkalmával írásbeli nyilatkozatot tartoznak kiállítani, melyben a nyert ösztöndíj visszafizetésének terhe alatt kötelezik magukat, hogy legalább tíz éven át a hazai tanügynek, jelesen a tanári pályának szentelik szolgálatukat.

— — —

III.

A M. KIR. EGYETEM BÖLCSESZETI KARÁNAK FELTERJESZTÉSE A KÖZÉPISK. TANÁRKÉPZÉS TÁRGYÁBAN.

(*Magyar Tanügy. 1879.*)

Nagyméltóságú Miniszter Úr!

A bölcsészeti kar mindig egyik legfontosabb feladatának tekintette, hogy a középiskolák számára a tudományos műveltség és szakképzettség magaslatán álló tanárokat képezzen, és tisztán tudományos munkásságát is rendszerint kapcsolatba iparkodott hozni a tanárképzésnek éppen hazai viszonyainknál fogva főfontosságú ügyével. Több ízben volt alkalma a bölcsészeti karnak ez ügyre vonatkozó nézeteit hivatalos alakban terjeszteni Nagyméltóságod elé, s legújabbán is, midőn a tanárképzés ügye elvileg a kar hivatása köréből kivételt és egy egészen önálló intézetre, a tanárképezdére bízott, melynek tanártestülete részben nem is a bölcsészeti kar, de nem is az egyetem köréhez tartozik, — még

most is a tanárjelöltek igényeire voltunk főtekintettel és egyszerűsmind szakadatlan figyelemmel kísértük a tanárképzés módját és eredményeit. Az e téren szerzett tapasztalatok, melyeket a kar tagjai az egyetemi gyakorlatok alkalmával, a colloquiumoknál, a tanárvizsgálatoknál és más alkalommal, midőn a hallgató növendékekkel érintkezettek, szereztek, azon meggyőződést érlelték bennünk, hogy a tanárképzésnek egyetemünkön jelenleg divó módja helytelen, hogy a szervezet, mely a tanárképzést szabályozza, téves alapokon nyugszik, hogy a középiskolai tanárok tudományos képzése az egyetemnek, mint ilyennek, munkálkodása és iparkodása daczára a kívánt niveaut el nem éri, és hogy ennek következtében egyrészt középiskoláink, melyek úgy sem felelnek meg a hozzájuk kötött igényeknek, másrészt pedig tudományos életünk, mely épen csak csirázóban van, komoly veszélyeknek vannak kitéve. Sokkal inkább át vagyunk hatva az érintett ügy nagy jelentőségétől, semhogy a tanárképzés mostani módja ellen támadt alapos kételyeinket kifejtteni, s az ügy helyesebb irányba vezetésének föltételeit körülírni mulaszthatatlan kötelességünknek ne ismernők. Serkentenek erre azon ismételt panaszok is, melyek a bölcsészeti karban egyes tanárok részéről emeltettek, és azon meggyőződés, hogy Nagyméltóságod is sokkal inkább ismeri és tudja az e kérdésre vonatkozó teendők országos és nemzeti fontosságát, semhogy meg nem hallgatná e nagyjelentőségű kérdésnél azon testület véleményét, melynek közreműködése a tanárképzés bármily eszközlése esetére nemcsak kívánatos, hanem első sorban szükséges és egyenesen mellőzhetlen. A tanárképzés jelenleg egy egész testületre van bízva olyformán, hogy a tanárképezdei tagok fölvétele, és tanulmányainak menete és módja az összes tanárok határozatainak tárgya.

E szervezet két irányban hat kártékonyan az ügyre, melynek szolgálni hivatva van: egyrészt egy testület feladatává és jogává teszi azt, mit minden körülmények közt csak az egyes szakferfitü intézhet és dönthet el kellőleg, és másrészt lehetetlenné teszi az egyes jelölt előismereteinek és hajlamainak méltányos tekintetbe vételét, a mi nélkül épen tudományosan képzett egyéneket nevelni soha képesek nem leszünk.

A tanárképzés jelen szervezete szerint az egyediségek fejlesztése teljesen lehetetlenné van téve, mert az intézet az egyes

szakok összes hallgatói számára írja elő a tanulmányok mennyiségét és sorát, nem törődve az egyedek tudományos irányával és céljával. Fokozza e rendszer hátrányos hatását azon felfogás, hogy a jelöltnek mindent hallgatnia kell, mi ismereteivel kisebb-nagyobb összefüggésben áll, és mit a tanárképezde és az egyetem tanárai a tagok főszakaiból és ezeknek melléktudományaiból előadnak. E külsőleges, csak a látszatnak hódoló elv a növendékeknek tantárgyakkal és tanórákkal való oly túlterheltetésre vezet, mely minden önálló gondolkozást elől, az egyéni hajlam és tehetőség fejlesztését vagy ápolását lehetetlenné teszi, és legfeljebb felület, szórakozott ismerethalmazra, de semmi esetre alapos tudományos készségekre nem vezethet. Tudományos életünk és középiskolánk jövője sürgősen követelik, hogy egyetemi növendékeink ne a tudás bármily nagy mennyiségével, hanem kellő tudományos tájékozottsággal, a kutatás és tudományos gondolkodás és munkálkodás elveinek, módjának és gyakorlatának ismeretével hagyják el az egyetemet, hogy később hivatalos munkásságuk körében tovább működhessenek a tudomány érdekében, saját maguknak tovább képzésére, az intézetnek, melynél működnek, áldására. A jelen szervezet körében képzett középiskolai tanárokhoz ily reményeket kötni nem lehet: ők encyclopaedicus ismereteknek lazán összefüggő töredékeivel hagyják el az egyetemet, hol sem azt nem értették meg, hogy a tudományok összefüggése és céljai mily munkásságra készítetik az ifjút, sem azt nem tanulták meg, hogy ők maguk miképen állhatnak be a tudomány munkásainak sorába. Az utolsó idők tanári vizsgálatai, az ismeretek mennyiségét tekintve, általában és főleg a multhoz képest kielégítő eredményeket tüntettek fel, de tudományos képzettség tekintetében sajnosan bizonyítottak a mai tanárképezdei rendszer káros befolyása mellett. De nemcsak a növendékek tudományos fejlődését akasztja meg a jelen szervezet értelmében dívó túlterheltetés tárgyakkal és órákkal, hanem lehetetlenné teszi a seminariumi rendszer legfontosabb faktorát: a beható és nyugodt érintkezést tanár és növendék közt, mely termékenyítőbb és a gondolkozást ébresztőbb bármily előadásnál vagy szervezeti institutionál. Ezen túlterheltetés és az időnek egyes órák szerinti elforgácsolása okozza egyrészt, hogy a tanár egyéni befolyása a tanításban háttérbe szorul, másrészt hogy a tanulónak ez által ideje és ügyszólván alkalma sin-

esen arra, hogy egyéniségét értékesítse. Az egész tanári testület közreműködése a tanárképezdei növendékek ügyeinek elintézésénél és a külön megállapított tan- és órarendek, melyek minden hallgatóra nézve érvényesek és kötelezők, élet- és szellemtelen külső mechanizmussá tették ez ügyet, melynek legkevésbé szabad a formalismus nyüge alá kerülnie. Az egyetem magasztosabb feladatot nem ismerhet, mint a serdülő ifjában a tudományos hivatottság minőségét és irányát felismerni és a rendelkezésére álló eszközökkel e sajátos egyedi tehetséget tőle telhetőleg ápolni és fejleszteni, — és az egyetem tanárai nem is kívánnak egyebet, mint hogy ez irányban *alkalmuk legyen az ifjúságot vezetni és képezni*. Ezt a tanárképezde, a jelen szervezetében, lehetetlenné teszi, mert egy tarka és sokfejű kollegium feladatává teszi azt, ami határozottan csak az egyes szakférfiú vagy az igen rokon szakok képviselőinek tiszte, teszi ezt oly testület feladatává, melyben a tanárok egy jelentékeny része nem is az egyetem köréből való, hanem oly intézetben működik, mely *nem áll szigorúan a tudomány szolgálatában*, hanem első sorban a gyakorlati élet szűkebb igényeit van hivatva kielégíteni. A tanárképezde ez állása az egyetem és a műegyetem közt általában igen kedvezőtlennek bizonyult, mert, mint a tapasztalás mutatta, a különböző irányú tanerők egymást inkább gátolták, mint gyámolították. A tanárképzés kizárólagos tiszte az egyetemnek; — ha itt a tanerők hiánya akadályt gördít Excellentiád intencióinak keresztülvitele elé, nem egy idegen, egészen más jellemű s irányú intézet igénybevétele, hanem csakis a tanerők szükségesnek bizonyult szaporítása szolgálhat helyes gyógyszerül. Miután a tanárokat tehát megakasztja a sokfejű testület szétágazó véleménye és egészen esetleges szavazása, az ifjakat lenyűgözi a reájuk rakott anyag súlya, mindnyájunkat lépten-nyomon korlátoz egy szervezet, mely csak külsőségeken alapszik, mely hasznot egyáltalában nem hajt és még azon eredményeket is kérdésesekké teszi, melyeket, minden külön intézkedés mellőzésével, a dolgok természetes lefolyása, azaz az egyetemi oktatás szokásos módja, magától is értelmez. Hazai közművelődésünk legmélyebb veszélyeztetése nélkül nem tartható fenn továbbá a mai állapot, melyet még azon körülmény is tűrhetlenné tesz, hogy a tudomány bámulatosan szaporodó vívmányai és folyton növekedő terjeszkedése daczára a tanári pálya

előkészülő tanfolyama még jelenleg is a három éves cursus szűk keretébe van szorítva, mely egy század előtt kielégítő lehetett, ma azonban képtelenséget követel tanártól és növendéktől egyaránt. Nem tartjuk szükségesnek itt bővebben is kifejteni, hogy az egyes tudományszakok önálló fejlődése, a tudományos módszer mélyebbreható és az eszközök bámulatossága mennyiségevel eszközölt működése az egyes tudományok közt mint erősebben hangsúlyozott összefüggés tekintetbe vétele mellett jelenleg a bölcsészeti kar egyetlen tudományszaka nem mutatkozik olyannak, melylyel három tanév lefolyása alatt a növendék annyira megismerkedhetnék, hogy tanulmányai befejezte után szaktudománya körében elméletileg és gyakorlatilag elég tájékozottnak és önálló tudományos kutatásokra képesítettnek tekintethessék. Azért, bármily intézkedések történnének is a tanárképzés ügyében, a bölcsészeti kar tanfolyamának legalább is egy évvel szaporítása oly elmulthatatlan és sürgős teendőnek mutatkozik, melyet tudományos életünk érdekeinek helyes felfogása mellett továbbra halasztani épen lehetetlen. Ezen ismételve hangsúlyozott követelésnek eddigelé azon opportunitási tekintet előtt is kellett háttérbe szorulnia, hogy a tanári pályát épen három éves rövid tanfolyamánál fogva keresi fel az ifjúság, és a cursus meghosszabbítása könnyen azon veszedelmes következménnyel járhatna, hogy még azon kevesen is, kik eddigelé ezen anyagi haszonnal nem igen kecsegtető pályára lépnek, visszariasztatnának. E felfogás teljesen alapnékülivé vált, mióta a középiskolai tanári pálya évről évre keresettebbé lesz az ifjúságnál, mely máris sokkal nagyobb számban tódul a bölcsészeti karba. semhogy az állam és a társadalom képes legyen a tanulmányaik befejezte után az életbe kilépő szaktanároknak képzettségüknek megfelelő alkalmazást adni. A tanárképezdei, illetőleg bölcsészeti cursushoz egy évvel bővítése mellett, első sorban a tanárképzés szervezetének, illetőleg elveinek gyökeres megváltoztatása szükséges, ha a középiskolai tanárok elméleti és gyakorlati képzettségét és általában tudományos nívóját emelni kívánjuk. Nem üres formákra és külsőleges mechanizmusra alapított bonyodalmas institutióra van szükség a tanárképzés érdekében, hanem épen ellenkezőleg fődolog, hogy az egyes szakok tanárai lehető önállóságot nyerjenek a tanári pályára készülő növendékek felvételét, tanulmányaik módjának és menetének meg-

határozását, a szegényeknek és érdemeseknek ösztöndíjakkal segélyezését illetőleg. Semmiféle intézkedés nem nyújt oly biztos, oly alapos garantiákat a tanárképzés körül, mint az egyetemi tanárnak személyes felelőssége, mely ugyanazon arányban fog, a melyben munkássága egy testület határozatainak van alávetve, fokozódó önállóságával pedig mindinkább előtérbe lép. A mint a tanár személyes felelőssége nyújtja a tanárképzés szellemi biztosítékait, úgy kell, hogy helyiségek, segédeszközök, pénzsegélyek stb.-ekkel annak működhetése anyagi szempontokból is biztosítva legyen. Közkönyvtáraink hihetetlen megbízhatatlansága, más segédeszközöknek teljes hiánya, ifjúságunk szegénysége, a helyiségek célszerűtlen volta minden szervezet mellett roppant akadályai a tanárképzésnek, melyek eltávolítása, illetőleg enyhítése a Nagyméltóságú miniszteriumnak egyik legsürgősebb teendője. — Eddigelé a természettudományok némely ágának, — úgy hogy a physikától és chemiától eltekintsünk, pl. a zoológiának és mineralogiának — sikerült oly intézetet nyernie, illetőleg megállapítania, mely teljesen megfelel annak, mit a bölcsészeti kar, ha szűkebb keretben és az egyes tudományszakok természetének megfelelőleg egyszerűbb alakban is, minden egyes disciplina számára szükségesnek tart. Minden tudomány-szaknak van szüksége helyiségre, melyben eszközeit tartsa, hol kézi könyvtárt gyűjtsön, hol tanárképezdei tagok gyakorlataikat űzhessék, és a szaktanárral közlekedhessenek. Csakhogy míg a természettudományoknál az összegyűjtendő tárgyak roppant számánál, a tudományos eszközök természeténél és a kísérletek módjánál és lefolyásánál fogva egész nagy, terjedelmes, külön e célokra épített intézetek szükségeltetnek, addig a nyelvek és a történelem egy-egy szerényebb teremmel is beérik, ha az a fentidézett célok elérhetését lehetővé teszi. Nem statutumot akarunk ez alkalommal Nméltóságod elé terjeszteni, hanem csak azon főbb elveket hangsúlyozni, melyek a tanárképezdének nézetünk szerint okvetlenül szükséges átalakulásánál irányadóknak volnának tekintendők. Midőn ezért főbb kívánalmainkat az alább összeállított pontokban terjesztjük Nméltóságod elé, csak még a költség kérdését akarjuk röviden érinteni, mint a mely, tudjuk jól, hazai anyagi viszonyaink jelen állapotában, minden ügynél előtérben áll. Hazánk jelenleg Budapesten kívül még Kolozsvárott is tart fenn intézetet, melynek feladata a közélettanodai tanárok képzése; — a pozsonyi minden

tekintetben jelentéktelen intézetet mellőzve, mint a mely nem az állam pénztárát terheli. Az anyagi és szellemi erők e felezése, melyet jelenleg sem a tanári pályára tóduló ifjúság nagy száma, sem helyi érdekek szükségesnek nem tüntetnek fel. hazánk jelen anyagi viszonyai közt annál kevésbbé látszik indokoltnak, mennyivel nagyobb az egész országban e téren is a fővárosi központ felé irányzott törekvése az ifjúságnak és a szülőknek. A bölcsészeti kar azért azon, már más oldalról is és több ízben hangsúlyozott meggyőződésének bátorodik kifejezést adni, hogy az ügynek magának természete a tanári pályára készülőknek a fővárosban növekedő száma és az ország anyagi viszonyai talán eléggé indokoltnak a kolozsvári képezdének egyidőre megszüntetését, és a szellemi és anyagi erőknek az ország centrumában lehető központosítását. Hogy a kolozsvári egyetem ez intézkedés által legkevesebbet is veszíthetne, csak az állithatja, ki félreértve az egyetem és a bölcsészeti kar feladatát és működését, az egyetem virágzását azon gyakorlatoktól hiszi függőnek, melyek csak a tudomány és az iskola közvetítését czélozzák, és a ki figyelembe nem veszi, hogy a kolozsvári tanárképezde fölállítására az erdélyi egyetemnek és nevezetesen annak bölcsészeti karának felvirágzására kedvező befolyással egyáltalában nem volt. A hol különben az egyetemnek oly csekély számú hallgatósága van, mint azt Kolozsvárt látjuk, ez az egy körülmény maga is nagyrészt szükségtelennek tünteti fel a tanárképezdei gyakorlatok külön berendezését, mert ott az egész oktatás, kezdettől fogva, magától is azt az irányt veszi, melyet oly számos tanerőkkel felruházott és igen nagy számú növendékektől felkeresett nagy egyetemeken, milyen a budapesti, kizárólag a tanárjelöltek képzése érdekében szervezett intézkedésekkel meg kell alapítani. De ujjalag véljük hangsúlyozandónak, hogy ez intézkedés, ha Nagyméltóságod tetszését is megnyerné, csak az ideiglenesség természetével bírhatna, a mennyire az egyelőre megszüntetendő kolozsvári egyetemi tanárképezde rögtön visszaállítandó volna, a mint az ország anyagi helyzete két helyesen berendezett, a szükséges taneszközökkel felszerelt és kellő számú ösztöndíjas állomásokkal összekapcsolt tanárképezdének fentartását lehetővé teszi vagy a tanárjelölteknek Kolozsvárt netán váratlanul feltűnően szaporodott száma a képezdei gyakorlatok külön berendezését szükségesnek mutatná. —

Az eddig fennálló két képezde. éppen az anyagi segély megosztása következtében, még nem is tekintve az intézetek szervezetét, semmiképen sincsen oly módon felszerelve, hogy akár a tudomány, akár a gyakorlat igényeit kielégethetné, és a működő tanárok szomorúan tapasztalják hogy legjobb törekvésük és az iparkodásuk is hajótörést szenved a legeslegszükséesebb eszközök hihetetlen hiányán vagy gyarlóságán. A költségvetés különben. melyet alább Nagyméltóságod figyelmébe ajánlani bátorzkodunk, alig egy csekély összeggel haladja túl az eddigi budapesti tanárképezdének magának — leszámítva az ezen felterjesztésünk által legkevésbé sem érintett gyakorló iskola igényeit — a f. évi budgetbe is felvett kiadásait. Ez utóbbiak 22.000 frtra rúgnak, míg e javaslatunk 26.000 frtban állapítja meg a teljesen átalakítandó és a tanárképzés minden igényeinek megfelelő seminárium költségeit. A kolozsvári képezde évi 15.000 frtot igényel, ez intézet megszüntetése tehát nagyobb összeget szolgáltatna Nagyméltóságod rendelkezésére, mely egyrészt legalább *egy* képezdének tanerőkkel, taneszközökkel és helyiségekkel ellátását tenné lehetségessé másrészt pedig nagyobb számú ösztöndíjas állomások alapítása útján a legkitünőbb módon tétethetnék gyümölcsözővé. Az általánosságban elmondottak után felfogásunk pontosabb feltüntetésére a budapesti egyetemi tanárképezde ujjaalakításánál zsinormértékül veendő elveket a következőkben gondoljuk összefoglalhatni:

1. Semináriumok. A budapesti kir. t. egyetem bölcsészeti karának kebelében a középiskokai tanárvizsgálati szabályzatban felsorolt tantárgyakból egyes tanárok vezetése alatt álló egymástól független semináriumok alakíttatnak azon czélból, hogy a hallgatók a tudomány módszereivel és eszközeivel rendszeresen és önálló munkásságban folytatott gyakorlatok, illetőleg kísérletek vagy irodalmi munkálatok útján megismerkedjenek. A semináriumok a már fennálló természettudományi és görög philologiai intézetek mintájára a gyakorlatokra alkalmas intézetekkel, illetőleg helyiségekkel láttatnak el. — Semináriumok tehát a következő tárgyakból szükségletnek:

1. Classica philologia	2 tanárral
2. Magyar »	2 »
3. Német »	1 »

4. Francia philologia	1 tanárral
5. Történet (hazai és általános)	2 „
6. Földrajz	1 „
7. Mennyiségtan	2 „
8. Természettan	2 „
9. Vegytan	2 „
10. Természetrajz	3 „

Összesen 18 tanár.

2. *A tanárok.* A semináriumok tanárait az egyetem bölcsészeti karának tanárai sorából nevezi ki a kormány. Segédekül azon magántanárok kötelesek (ha kívántatik) közreműködni, kik állami segélyben részesülnek. *A tanárok semináriumi működésükért a 6-ik pontban előírányzott külön tiszteletdíjban részesülnek.*

A tanárok tanárképezdei működésükben teljesen önállólag járnak el. A rokon szakok tanárai azonban, u. m. I. a classica philologusok (1). — II. a modern nyelvészek (2, 3, 4). — III. a történet és földrajz tanárai (5, 6), — IV. a mennyiségtan, természettan, természetrajz tanárai (70) minden félév vége felé a következő félévi egyetemi tanárrend megállapítása előtt összejönnek, hogy a hirdetendő előadások s egyéb a tanításra vonatkozó közös ügyeik felett értekezzenek.

3. *A növendékek* (semináriumi tagok). A seminárium tagjai rendszerint az egyetem bölcsészeti karának rendes kivételes és alaposan indokolt esetekben annak rendkívüli hallgatói is. A semináriumba az egyes tanárok személyes érintkezés alapján szerzett tapasztalás és a jelöltek tudományos hivatottságába s jellemébe helyezett bizodalom szerint veszik fel a tagokat. A tárgy sajátossága és egyéni felfogásuk szerint azonban a felvételt külön vizsgától is tehetik függővé. A felvétel és a semináriumi munkálkodás eredménye a többi egyetemi előadások módjára az egyetemi lecke-könyvben bizonyíttatik. A semináriumi tagokkal folytatandó gyakorlatok módjának megállapítása az egyes tanárra bízatik. A tanév végén a semináriumi tanár működése módjáról és eredményeiről, illetőleg a semináriumi tag munkásságáról a bölcsészeti karnak rövid jelentést tesz, mely utóbb a többi hasonló jelentésekkel együtt a miniszterium elé terjesztetik.

4. Ösztöndíjak. A semináriumokkal kapcsolatban, az egyes szaktárgyakhoz kötve — mind az eddig a classica philológiára fennáll — ösztöndíjas állomások szerveztetnek, melyeknek odaítélése az egyes semináriumi tanár előterjesztése, illetőleg javaslatától és ennek a nagyméltóságú miniszterium által eszközzendő megerősítésétől függ. — Az ösztöndíjasok nyugtatványait azon tanár ellenjegyzí, ki az ösztöndíjat odaítélte. Ha a növendék kötelességét nem teljesíti, a tanár aláírása megtagadásával megvonja azt az ösztöndíjat, — miről a hölcsészeti karnak, illetőleg a nagyméltóságú miniszteriumnak indokolt előterjesztést tesz. Ösztöndíjat első éves egyetemi hallgató nem nyerhet; mindössze három évnél tovább senki sem élvezheti. A 300 forintos állami ösztöndíjak szintén szakok szerint osztályoztatnak: s a kik ez ösztöndíjakat élvezik, már ennélfogva főszakuk semináriumába belépni s mint annak rendes tagjai a képezdei növendékek munkálatait lelkiismeretesen és pontosan végezni kötelesek. A hölcsészeti kar e helyen is és ismételve ad kifejezést azon meggyőződésének, hogy a többi számos, kisebb és nagyobb ösztöndíjak csak úgy lesznek gyümölcsözőkké, ha azok központosíttatnak és a tanárképzés szolgálatába helyezettnek. Ez úgy tanulmányozására, illetőleg elintézésére egy enquete kiküldetése látszik legcélszerűbbnek.

5. Helyiségek. Minden semináriumnak külön helyisége és ebben külön eszközei, kézi könyvtár, mappák, folyóiratok stb. lesznek. A már fennálló egyetemi intézetek a seminárium igényeihez képest használtatnak. Helyiségeket az egyetemi épület új szárnyában a VII. számú nagy teremnek felezése és az üresen álló torna-helyiség átalakítása nyújthatna.

6. Költség. 1. Tanárok fizetése (18 á 500 frt)	9,000 frt.
2. 30 ösztöndíj (á 400 frt)	12,000 » 1)
3. Eszközökre	5,000 » 2)
4. Szolga fizetése	400 »
Összeg 26,400 frt.	

1. E 30 növendékhez járul a tíz 300 forintos állami stipendista, úgy hogy a képezdének mindig 40 ösztöndíjas tagja lesz.

2. Ez összeg, legalább kezdetben, leginkább azon semináriumok felszerelésére volna fordítandók, melyeknek tanszakaihoz eddig az egyetemen intézet kapcsolva nem volt. Ilyenek a törté-

nelem s földrajz. a latin s modern nyelvek és a mennyiségtan. A semináriumok rendelkezésére szolgáltatandó eszközök közt főfontosságúak a folyóiratok. Ezeket az egyetemi könyvtár szolgáltatja át a semináriumok teljes felelőssége mellett. Ezen felterjesztésünk a mai napon tartott kari ülésben egyértelműen állapíttatván meg, és csak az ellen emelkedvén néhány szózat, hogy az újszervezésnek az eddigi költségeknél némi csekélységgel nagyobb összege, ne a kolozsvári megszüntetendőnek javasolt tanárképezde dotációjából vételessék; tisztelettel kérjük Nagyméltóságodat, hogy felterjesztésünket elvileg helybenhagyni s ez ügynek tanulmányozása, illetőleg elintézése végett a szükséges intézkedéseket elhatározni méltóztassék. — Kelt Budapesten, az 1878. évi márczius 21-én tartott bölcsészeti kar rendes ülésből

*Dr. Kerékgyártó Árpád s k.,
dékán.*

A KÖZOKTAT. TANÁCS VÉLEMÉNYES JELENTÉSE AZ EGYETEM BÖLCÉSÉSZETI KARÁNAK A TANÁRKÉPZÉST ILLETŐ JAVASLATA TÁRGYÁBAN.

Nagyméltóságú Minister Úr!

Az orsz. közokt. tanács, midőn Nm. m. é. jún. 1-én 10,533. sz. a. kelt felszólítására véleményt mond a m. k. egyetem bölcsészeti karának a középiskolai tanárképzés tárgyában tett felterjesztésére, nem szorítkozhatott arra, hogy a javasolt intézkedéseket egyedül elvi szempontokból ítélje meg, összevetve talán azon megállapodásokkal, melyeket maga most három éve ugyancsak Nm. felhívására indítványba hozott. Az elítélés ama határozott hangja, melylyel a bölcsészeti kar a tanárképzés eddigi módjának helytelenségéről megemlékszik, kötelességévé tette a közokt. tanácsnak, tüzetes tudomást szerezni közoktatásügyi feladataink ezen fontos részének állapotáról, s a tényleges viszonyok komoly megvitatásából meríteni a szükséges eligazodást. Multhatatlanná vált azonfelül körültekinteni az iránt is, minő eszközökkel és módokkal rendelkeznek más államok, kiknek oktatásügye irányadó állást foglal el,

különösen tehát Franciaország és Németország, a tanárképzés dolgában.

Általában véve két egymással némileg ellentétes követelmény kielégítése nehezíti a tanárképzés ügyének helyes megoldását. Az iskola szüksége, a köznevelés érdeke, mely az egyes tanulmányokat nem szakszerű elszigeteltségökben, hanem kapcsolatos összehangzó együttességben kívánja alkalmazni a közös tudományos előkészítésben, az általános műveltség megalapításában, inkább arra látszik utalni, hogy a leendő tanár a maga hivatására az általános művelődés irányában készüljön s az iskolai tudományok mindegyikében tegyen kellő jártasságra szert. Másrészt azonban az egyéni hajlandóság, de még a nemzeti tudományosság szempontja is, mely a középiskolai tanárokat buzgó, szakavatott közmunkásainak óhajtja tekinteni, a tanárképzést, különösen újabb időben, mióta az iskolai oktatás köre bővült, az egyes tudományágak terjedelemben nőttek s új hajtásokat termettek, mindinkább szakszerűvé kívánja alakítani, egy-egy tudománynak behatóbb ápolására szorítani. A különböző országok vizsgálati szabályzatai, melyek első sorban irányadók magára a tanárképzés irányára nézve, ezen követelmények megegyeztetésében különféle utat követnek.

A francia közoktatás például a tanárok gyakorlati alkalmazásában többféle ágat különböztet meg s e szerint a gyakorlati képesítő vizsgálat is több szakra oszlik: — de tudományos készültség tekintetéből nem ismer többet két iránynál, melynek egyike az iskolának összes nyelvi, irodalmi és történeti, másika matematikai és természettudományi tanulmányait egybefoglalja. A tanárvizsgálat előfeltételeül tekinti ugyanis vagy az irodalmi, vagy a tudományos licentiatús egyetemi fokát, melynek követelményei mindenkép elérik, itt-ott meghaladják saját tanárvizsgálati szabályzatunkban az egyes szakokra szabott mértéket. A francia rendszerhez főbb vonásaiban hasonlít a belga is.

Nem csekélyebb tudományos igények, sőt néha terjedelmesebbek uralkodók a különben elűtő német tanárvizsgálati szabályzatokban. Azon déli államok, hol a klasszikus középiskola híveiben megőrizte hagyományos jellegét, a vizsgálati követelményekben is tartózkodnak a képesítés szakszerű egyoldalúságától. Würtembergben még mai napig dívik a különbség a kis gymnasiumokra,

latin iskolai oktatásra jogosító praeceptor és a nagy gymnasiumi, lycealis professori vizsgálat közt; azonban nemcsak amaz terjeszkedik ki, természetesen csekélyebb mértéket szabva, az iskolai tanítás majdnem minden tárgyára, hanem még a tanári képesítésnek is föltétele, hogy a multhatatlanul megkövetelt klasszikus nyelvek, német nyelv és történet mellett a jelölt még a gymnasium többi tantárgyainak egynehányából szintén megszerezze a képesítést. Hasonló elv alapján rendezi a württembergi szabályzat különben a reáliskolai tanárképesítést is; két külön tanárságot ismer ugyan, nyelv-történelem egyrészt, matematika és természet-tudomány másrészt alkotván egy-egy csoportot, de előbb mindenik csoportbelitől megköveteli, hogy az alsóbb fokú realistikus tanár-vizsgálatot, mely a reáliskola minden egyes tárgyára vonatkozik, megállotta. A badeni gymnasialis tanárvizsgálat szintén csak két főirányt ismert, a klasszikus philologiai és matematikai természettudományit, újabban az iskola szempontjából közibe illesztett egy kisebb klasszikai philologiai vizsgálatot, mely a latin s a görög nyelv kisebb terjedelmű ismerete mellett, még két tárgyban, nyelvekben vagy történelemben való jártasságot követel. Ilyenmű általános vonásaiban a szász királysági vizsgálati szabályzat is, a szakszerű képzettségnek csupán annyiban engedve tért, a mennyiben a nyelv-történeti vizsgálatban a jelölt vagy a nyelveket vagy a történetet veheti főtárgyának, de úgy, hogy a többi csoportbeli tanulmány mindegyike melléktárgyként szerepel. Több tért enged a szakképzettségnek már az újabb bajor vizsgálati szabályzat, — de az iskola érdekével csak úgy vélte azt megegyeztethetőnek, hogy valamely magasabb tudományos képzettség kimutatását, melytől függővé van téve a tanítás a középiskola felsőbb osztályaiban, egy utólagos, három év lefolyta alatt megállandó külön vizsgálat tárgyává teszi, míg a fővizsgálat ismét terjedelmesebb tancsoportra vonatkozik.

Az ellentétes igényeknek szemmeltartása teszi nemkülönben a porosz vizsgálati rendszert is oly bonyodalmassá. A német államok sorában tudvalevőleg Poroszország szélesbítette legelőbb a gymnasialis oktatásnak hagyományos körét, fejlesztette nagy mértékben a reáliskolai oktatást, és emelve a középiskolai tanítás színvonalát, egyszersmind tágas tért nyitott benne a szakrendszer alkalmazásának. Ám a tanárvizsgálás szervezésében mindenképen

törekedett meggátolni a tanárok szakszerű egyoldalúságát. Általános jellemzésére a vizsgálati eljárásnak azt emelhetni ki, hogy a teljes középiskolai tanárképzés nemcsak két iskolai tanulmányszakban való magas fokú képzettséget követel, hanem vele kapcsolatban még legalább egy vagy két, sőt néha három más tárgyan is annyi jártasságot, hogy a tanár bennök a középiskola középosztályaiban taníthasson, pedig ez utóbbi mérték részleteiben alig áll megette annak, a miben hazai vizsgálati szabályzatunk a teljes szakképzettség biztosítékát látja. Kiemelendőnek tartjuk még azon figyelmes gondot is, mely a végből, hogy a tanárok az iskola közös munkájában mennél szélesebb műveltséggel vegyenek részt és el ne zárkozzanak szaktanulmányuk szűk körében, megköveteli például még abban az esetben is, ha a matematika és physika tanára nem akarná tanítani a leiró természettudományokat, hogy neki ezekben mégis legalább annyi ismeretet kell tanusítania, hogy ezek feladata és tartalma, valamint más tudományokhoz való viszonyuk fölött helyes ítéletet mondhasson; — szintűgy megköveteli viszont a természetrajz tanáraitól mindenestre a matematikai műveltséget. A német iskolák ez általános irányzatát nem tagadta meg a legújabb, nyilvánvalóan bonyodalmas eljárás egyszerűsítésére törekedő jenai szabályzat sem, midőn általánosságban három középiskolai tanulmányszakban való képesítést követel — a két klasszikus nyelvet, a történetet és földrajzt azonban csak egy-egy szaknak véve, — de egyúttal hozzáfűzi, hogy minden gymnasiumi tanárnak, ki nem csupán mennyiségtant és természettudományt akar tanítani, kell klasszikai műveltséggel bírnia, viszont minden réaliskolainak, ki nemcsak nyelv- és történettanár, matematikával. Mint közös tulajdonsága a német vizsgálati szabályzatoknak említendő fel végtére, hogy ámbár maga a sokoldalú szakképzettség némileg biztosítékot nyújthatna némi káros egyoldalúság, félszeg szűkkörűség ellenében, mégis mindenik középiskolai tanártól különösen megkövetelnek olynemű általános műveltséget, mely kissé behatóbb philosophiai és paedagogiai tanulmányon, az anyanyelv ügyes kezelésén, az irodalom és történet megfelelő ismeretén alapul.

A tanári vizsgálati szabályzatoknak ezen vázlatos egybeállítására, tanulságos voltán kívül, főleg azon körülmény volt irányadó, hogy végső sorban azok irányozzák a tanárképzés menetét.

akár történik, a mint más államok példájára magunk megkísérlöttük, különös tervszerű intézkedés ez ügyben, akár az egyesek szabad tanulmányozására bízatik a szükséges előkészület. Ez egybeállításnak összevetése saját vizsgálati rendszerünkkel nyilvánvalóvá teszi, hogy míg egyrészt saját szabályzatunk az általános műveltség fogalmát sokkal szűkebb értelemben alkalmazta, másrészt a tudományos képzettség specializálásában is elment addig a határig, melyen túl egyoldalúságánál fogva nem csupan az iskolai élet, hanem a tudomány igaz érdeke is könnyen csorbát szenvedhetne. Különös figyelmet érdemel az iskolai életnek ama szüksége, hogy egyes tanárok helyettesítése érdekében mindig számot kell tartatnia a többinek képességére, mi ezek teljes egyoldalú képzésével végkép meg volna nehezítve. Szabályzatunk ugyanis általános műveltség tekintetéből a legszükségesebb philosophiai tájékozottságot, — szakszerű készülségben pedig csupán két középisk. tárgy egyesítését követeli, csak egyet vévén közülök főtárgynak.

Felmerülni kellett ez alapon a közoktatási tanács kebelében azon kérdésnek, vajjon nem volna-e czelszerű egyik vagy másik irányban módosítani szabályzatunk követelményeit. A tanács ezt azonban nem hozhatta javaslatba. — Tekintve azon nehézséget, melylyel hazánkban a tudományos készülség megszerzése, akár mely téren, már a szükséges szakirodalom hiányánál fogva is jár, a követelmények kiterjesztéséről szó sem lehet a nélkül, hogy oly igényeket ne emeljünk, melyek ép mert teljesíthetetlenek, mindinkább le szokták sülyeszteni a vizsgálat értékét és tekintélyét. Hiszen már a jelenben alkalmazott mérték is olyan, melyet a legkritikább esetben érnek el a vizsgálandók. Midőn azonban másrészt ezen mérték alábbszállítása sem lehető, különösen az iskola közvetlen kára nélkül, a tanács annál sürgösebbnek látta, hogy maga a tanárképzés pontos tervszerűséggel, rendes tanmenettel és helyes vezetéssel pótolja tudományos közéletünk ama hiányát. — Megerősítette ezen szempontban annak tekintetbe vétele, a mi eddigelé külföldön a tanárképzés dolgában történt.

Oly általános intézkedéseket ugyan, melyek a tanárságra való előkészülést mindenkire nézve kötelező tanfolyamok végzéséhez fűzték volna, a mint az nagyobb részben az orvosi és jogi pályán történik, nem tett újabb időben egy ország sem; azonban az iskola szüksége biztos kielégítést állandóan tapasztalat szerint csakis

ott talált, a hol az állam legalább részben megfelelő képezdek szervezésével irányt szabott a szabad munkásságnak is.

A párisi «École Normale superieure» nemcsak mint főiskola, mint tudósok szülőhelye büszkesége a franczia közoktatásnak, — az intézet egyik tanítványa, majd tanára, ki később mint közoktatásügyi minister különösen a középiskolai tanítás reformjáért buzgólkodott, ez okból méltán «minden tekintetből a világ első iskolájának» nevezhette. Legnagyobb áldását az intézetnek maga a franczia középiskolának állandó s biztos fejlődésében találhatni, főleg neki köszöni kétségkívül, mindamellett, hogy el nem zárkozott a természettudomány eredményei elől, a franczia műveltség a klasszikus tradíciók megőrzését. Az École Normale tanfolyama három éves; a harmadik év már nagyobbára a tanári vizsgálatra való készületnek levén szentelve, a tanulmányok ama széles körét, melyet a franczia szabályzat a licentiatusi vizsgálaton megkövetel, tanítványainak már a második év végével kell befejezniök. Ezen viszonyainkhoz képest majdnem csodálatos eredményt bizonyára részben a franczia középiskola emelkedettebb tanulmánya is elősegíti, azonban legnagyobbbrészt a tanulmányok és gyakorlatok tervszerű, célzatos berendezésének tudandó be. Meg kell jegyeznünk különben, hogy az «École Normale» különálló szakiskola, mely csak annyiban használja fel egyéb főintézetek tanítását, a mennyiben céljainak megfelel, — van neki teljes önálló tanári kara, mely céljainak él, melylyel tanítványai érdekében nagyobbára szabadon rendelkezhetik. Oly szűk körülmények között, minők tekintetbe vételére bennünket hazai viszonyaink utalnak, a franczia tanárképzés módja mindig csak buzdító példa lehet, melynek teljes utánzásáról azonban kénytelenek vagyunk lemondani.

Azonban kisebb viszonyok közt, de nem kevésbbé méltánylandó eredménynyel működnek a belgiumi tanárképezdek; melyeket a belga kormány a középiskolák új átalakítása alkalmából különösen a végből szervezett, hogy az igényeknek megfelelő képzett tanárok hiányában ne szenvedjen hajótörést a tervezett újjászervezés.

Belgiumnak két ily intézete van; az egyik Liègeben az irodalom és történeti, — a másik Gentben a matematikai és természettudományi szakok számára; mindketteje azonban kapcsolatban áll az egyetemek illető karaival; az irodalmi tanfolyam négy,

a természettudományi három éves, úgy azonban, hogy az utolsó év, mely előtt már megállandó a szaktudományi elővizsgálat, részben már a gyakorlati tanárképesítés szolgálatában áll. E tanárképezdek mind általános szervezetüknél, mind tanulmányi rendjöknel fogva megérdemlik a figyelmet. — Bennlakás egyedül az irodalmi szakképzőben van; a természettudományi szakra készülöket a kormány csupán ösztöndíjjal gyámolítja. Tanulmányaik nagyobb részét, különösen a főszakokban, a növendékek az egyetemeken végzik, mi végből minden év tanulmánya pontosan ki van jelölve; a szükséges gyakorlati képzés marad ekként a tanárképző főtiszte; e czélszerű összeköttetés, már költségkiméleésből, de főleg a tudományos erők kellő felhasználásának szempontjából volt ajánlatos.

Még szorosabb különben az összeköttetés egyetem és képző között azon intézetben, melyet Würtembergbe eleinte egyháza és iskolái együttes érdekében alapított, de legújabban különösen a tanárképzés szempontjából is átalakított. A leendő tanár itt a tudományos képzésre szükséges elméleti és gyakorlati oktatást az egyetemen nyeri, mi végből az egyetem tanárai előadásait négy évi tanfolyamra kötelesek berendezni, maga a képzőintézet, mely bennlakásra van szervezve, főleg annak pótlására szorítkozik, a minek hiányát a német egyetemek értelmes megfigyelői és bírálói régóta úgy ismerik, mint a fennálló rendszer legnagyobb haját, a nélkül azonban, hogy gyökeres javítását komolyan megkísérlették volna.* A képzőintézetnek az ugyanis feladata, hogy kellő útmutatást nyújtson az előadások helyes felhasználására, közvetítse azok helyes megértését, s általán czélszerű módon irányozza a növendékek tudományos munkásságát. Németországban ez tényleg az egyetlen főiskolai intézet, melyben így minden egyes növendék kellő kiképezése a megbízottaknak, úgynevezett repetenseknek, lelkiismeretes gondját képezi; fényes érdemek a német tudományosság körül fűződnek nevéhez.

Ez üdvös intézkedéssel mind az, a mi a többi német államokban részben az egyetemek szabad elhatározásából, részben a kormányok segédelmével történt, követendő példa gyanánt össze

* Lásd Mohl, Staatsrecht, Völkerrecht, Politik, III. 149. 1. stb. 173. 1. stb.

nem hasonlítható. A különböző tudományos seminariumok, társulatok és gyakorlatok, minők minden német egyetemen nagy számban léteznek, nem csupán abban szenvednek, hogy semmimű összeköttetésben nem állanak a tanulmányi előadásokkal, főhiányuk, hogy magával a tanárképzés feladatával csak laza kapcsolatban állanak. Nem tagadhatni ugyan, hogy közvetve, különösen a philologiai seminariumok, ne lettek volna jó befolyással a tanári karok tudományos képzettségének emelésére, azonban szintoly tagadhatatlan, hogy azok már eleitől fogva, még pedig a közoktatási kormányok különös megbizásának és szándékainak ellenére, szem elől tévesztették magát az iskola szükségét és olyanmű intézetekké váltak, melyek pusztán a tudományosság ápolását, még pedig vezetőik egyéni szellemében, és némileg az egyetemi tanárságra való készületet tekintették főfeladatuknak. Az orsz. közoktatási tanács nem tekinthette feladatának annak bővebb taglalását, minemű elvek akadályozták meg a német egyetemek nagyobb mérvű hasznosítását a tanárképzés fontos ügyében, mennyiben van a dologban előítéleteknek és személyes érdekeknek, vagy a mint állítani szokták, a tudomány tiszta, gyakorlati szempontoktól ment tiszteletének köze: annyi tény, hogy míg egyrészt a középiskolai tanártestületek közvéleménye mind hangosabb panaszt emel a tudós-testületek ez érzéktelensége fölött az iskolaélet főszükséglete iránt, másrészt maguk a német kormányok is különösen a műegyetemeken szervezett realistikus tanárképzés terén nyilvánvaló követelménynek ismerték el a szükségletet tekintetbe vevő tanfolyamoknak és velők kapcsolatban a tervszerű gyakorlatoknak berendezését. Tanulságos tapasztalatot nyújt egyébként ez irányban az orosz kormánynak soknemű kísérlete is; ott a német befolyás alatt német módon szervezett tudományos seminariumok rendszere nem tudott érvényesülni, s legalább a philologiai és történeti szakokra nézve beállott a kénytelenség egy különálló tanárképző-intézet berendezésével segíteni a gymnasialis oktatás bajain. Természetes dolog, hogy a minek kárát magában Németországban is csak a virágzó tudományos élet, a tudós hagyomány gazdagsága pótolhatnak némileg, a tanárképzés terv és rend nélkül való eszközlése, hiányos tudományos állapotok mellett szükség megbosszulja magát.

Az országos közoktatási tanács mindennek alapján örömmel

constatálhatta, hogy közoktatási kormányunk eleitől fogva helyes irányban indította meg a tanárképzés ügyét. Nem tekintve a polytechnikum mellett fennállott kisebb körű reáliskolai képezdét, már maga az első, nagyobbbrészt az egyetem bölcsészeti kara közreműködésével megállapított szervezet, bár nem tagadhatja meg, hogy a német egyetemeken fennálló seminariumi rendszer szolgált mintájául, annyiban haladást tanusít a német egyetemi intézkedésekhez képest, hogy a különböző szakszerű seminariumok vezetőit egységes testületté alakította: indító oka nyilvánvalóan az volt, hogy a tanárképzés ügyét egységes feladatnak vevén, kíváncsnak mutatkozott, hogy a képezde tanárai annak megoldásában némi megegyező tervszerűséggel járnak el, munkásságukat az iskolai élet követelményeihez mértén közös megállapodással összehangzóvá tegyék. Teljesebb mértékben érvényesítette azonban Nagyméltóságod ez utóbbi szempontot, az alkalomból, midőn a gymnasiumi és reáliskolai képezdét egyesítette. Az 1873. október 1-én kelt rendelet, mely az átmeneti intézkedéseket tartalmazza, a különböző szakképezdét, a tanulmányok szorosabb kapcsolatát óhajtva, már csak két csoportha sorozza, és a tanári testületnek világosan kötelességévé teszi, hogy a tanulmányok tervszerű berendezéséről gondoskodjék. Az országos közoktatási tanács tudja azonfelül, hogy ez ideiglenes intézkedések nem fejezik ki végkép Nagyméltóságod nemes intentióit és helyesléssel fogadta az 1875. július hó 16-án kelt leiratában nyilvánított ama nézetét, hogy «a középtanodai tanárképzés akkor fogna mind általános feladatának, mind különösen hazai viszonyaink közötti céljának legbiztosabban megfelelni, ha a jelöltek a tanfolyamok évei s a különböző szakcsoportok szerint, az évi átlagos tanárszükségletnek megfelelő számban egy benntartással ellátott intézetben helyeztetnének el». Nagyméltóságod különösen kiemelte ez alkalommal azon nehezítő körülményt, mely kétségkívül folyton igen akadályozta iskolaügyünk fejlődését, hogy «tanárjelöltekül legnagyobb részben szegényebb sorsú tanulók jelentkeznek, kiket az anyagi önfenntartásuk iránti gondoskodás akadályoz abban, hogy egészen csak választott pályájokon való tudományos kiképzetésüknek éljenek»; de egyszersmind kifejezést adott azon meggyőződésének is, hogy a fennálló szervezetben nélküli «a kellő felügyeletet, a szellemi vezetést és fegyelmezést arra, hogy a tanárjelöltek kiszabott köte-

lességöknek teljesen eleget is tegyenek. hogy az előirt előadások és gyakorlatok pontosan és a czélnak megfelelőleg megtartassanak s hogy általában az oktatás mindenik tanárjelölt képességéhez és szellemi minőségéhez s az oktatás időszakai szükségleteihez legyen mindenkor alkalmazva». Az országos közoktatási tanács teljesen méltányolva mind e tekinteteket, iparkodott kijelölni az utakat és módokat, melyek által véleménye szerint e bajokon segíthetni és tanárképzésünk ügyét helyes fejlődésnek indítani lehetne. — és csak sajnálattal tekinti, hogy ebbeli részletes javaslata, mely főbb pontjaiban, különösen a tanulmányozás kellő rendjét illetőleg, nem függ össze szorosan a bennlakás, talán költséges és ez idő szerint nem fedezhető, berendezésével, mind mai napig, három év után, nem segítette elő bárminő oknál fogva a fontos feladat sikeres megoldását. Kénytelen azért újólág csak előbbeni felterjesztésére felhívni Nagyméltóságod figyelmét, — különösen a véleményezés végezt beküldött egyetemi nyilatkozattal szemben, mely a tanács véleménye szerint, midőn egyrészt a fennálló szervezet hiányainak felfedezésében túlhajtó megjegyzéseivel nem találja el a valóságos hibákat, positiv javaslataival, a mennyiben általános körvonalai-ból lényegökre következtetni lehet, ép az érintett hiányokat csak fokozná, a felülőrzés és tervszerűségnek eddigi csekélyebb mértékét is megszüntetvén.

Az országos közoktat. tanács rendelkezésére állván a szükséges iratok, betekintést nyerhetett a tanárképezde fennálló szervezetének részleteibe, eddigi működésének módjába, tantervi és órarendi intézkedéseibe; mindezek megerősítették azon meggyőződésében, hogy tanárképzésünk hiányai csakugyan azon pontokban rejlenek, melyeket már előbbi felterjesztésében némi egyetemi traditiók ferdeségén alapulóknak mondhatott; velők szemben mindazon nehézségek, melyekre az egyetem bölcsészeti kara utal, és melyek véleménye szerint saját abbéli jó törekvésének útját állják, vagy elenyésznék, vagy másodsorban állanak.*

Már magában a tanárképzés eredménytelenségének constatalásában, melyet az egyetemi felterjesztés akként jellemez, hogy «a tanárvizsgálatok az ismeretek mennyiségét tekintve, általában

* V. ö. Dr. Heinrich Gusztáv értekezését: A bölcsészeti karok és a tanárképzés. Magyar Tanügy, 1874. 810. l.

s főleg a multhoz képest kielégítő eredményeket tüntettek fel, de tudományos képzettség tekintetében sajnosan bizonyítottak a tanárképezdei rendszer káros befolyása mellett, nem a tények igaz méltánylását véli a tanács láthatni. A közokt. tanács azon tagjai, kik egyszersmind tanárvizsgálók, s első sorban maga a vizsgálóbizottság elnöke, inkább arról tesznek tanuságot, hogy a vizsgálatok itt-ott jelesebb jelölteknel feltüntetnek ugyan némi jártasságot valamely szak egyes speciális ágaiban, de a nagy többség rendszerint ingadozást mutat az iskolai tanulmányok ép alapvető fogalmaiban és rendszeres áttekintésekben, tehát ép abban, mit a középiskolai tanítás helyes kezelése tőlük megkívánna. Nagyméltóságod a fennálló tanárképezde ideiglenes szervezésénél, nem csupán az iskola szempontjából, de a tudományos haladás igaz érdekének felfogásából is teljes joggal követelhetne, hogy a tanárjelöltnek képzése, csak miután szaktudománya alapelveit és szarkalatos tanait, azok rendszeres összefüggésében és egymáshoz vonatkozásukban, tisztán felfogta s behatóan megértette, csak akkor emelkedjék azon magasabb színvonalra, melyen tudományos elvek feszegetése és önálló nyomozások tételére buvárlati szellemet és képességet szerezzen. A hiányos készütség mellett, melylyel gymnasiumi ifjúságunk egyetemre jó, s mely a tanárképzés helyes eszközzését nem kevésbé nehezíti, kétségkívül magában véve érdemes feladata a képezdének a jövőndő tanárt tudománya jelen színvonalára emelni, ha nem is vennők figyelembe, hogy a tudományos buvárlatra való hajlandóság mindig csak egyes kiválóknak lehet sajátossága. Különben hazánk tudományos viszonyai egyáltalán annál sürgősebben javasolják ama bölcs egymásután szem-meltartását, mert nyilvánvaló tények bizonyítják, hogy a bölcsészeti doctoratus új rendje, mely eltekint az általános műveltség, tudományos tájékozottság hagyományos követelményeitől és egyedül egy-egy szaktárgyban való némi tudós buvárkodást kíván meg, ez egyetemi fok színvonalának alábbbsúlyedését eredményezte. Nem egy eset fordult elő, hogy oly jelölt, ki egyetemi doctorátust nyert, a maga választott szakában sem tehetett eleget a tanárvizsgálat követelményeinek. A közműveltség nagy érdekeit áldoznók fel, ez a tanács meggyőződése, egyedül a specialis szakképzettségre való törekvéssel, mely felé a bölcsészeti kar véleménye tartani látszik.

A kellő felülőrzés, melyet a tanárképezde szervezete előszab. a rendszeresség a tanulmányok menetében, melyet a tanárképezde tanterve követel, koránsem lehettek továbbá sem a tanár személyes felelősségének, sem a növendékek egyéni fejlődésének akadályai. — Az egyetemi felterjesztés ebbeli panasza első sorban a képezdei tagok felvételét érinti; az az észrevétele, hogy «ily ügyet minden körülmény között csak szakférfiú intézhet és dönthet el kellőleg». Azonban maga a tanárképezde szervezete sem szab elő egyebet. Azon átmeneti intézkedéseknek, melyekkel Nagyméltóságod az 1873/4. tanévben a fennállott két, ú. m. gymn. és reáliskolai tanárképezdek egyesítését életbeléptette, 12. pontjában érvényben maradt a fölvétel ama régi módja, melyet a gymnas. tanárképzőnek a bölcsészeti kar beleegyezésével megállapított szabályzata előírt. Ennek értelmében a rendes tagokat a képezdei igazgató s az illető szakmák tanárainak kijelölése alapján a közoktatási minister nevezi ki, a rendkívüli tagokat pedig a képezdei igazgató, egyetértőleg az illető szaktanárokkal választja. Az ügymenetnek e módja, mely nyilvánvalóan az igazgató közreműködését egyedül a kellő rendtartás és a szükséges, — az egyesek minden buzgalma mellett kívánatos — ellenőrzés kedvéért veszi igénybe, egyszersmind annyira a dolog természetéből folyó, hogy az orsz. közokt. tanácsnak alig volt szüksége alelnökének, a tanárképezde igazgatójának ebbeli biztosítására, hogy a fölvétel mindenkorra a szabályzat értelmében történt.

Az egyes jelöltek előismereteinek és hajlamának tekintetbevételét nélkülözi másodsorban a bölcsészeti kar felterjesztése. Az orsz. közokt. tanács sokkal inkább meg van győződve az egyéni műveltség nemesítő hatásáról, semhogy a kari véleménynek azon részét, mely az egyéni hajlandóság és tehetség fejlesztését és ápolását kivált tudományosságunk haladása érdekében hangsúlyozza, igaz elismeréssel ne fogadná, ámbár talán nem csekélyebb mértékben óhajtana, mint többször jelezte, kiemelni a leendő tanárok kellő tudományos tájékozódását is, tanszakuk alapfogalmaikban való teljes jártasságukat, mi nélkül a középiskola nem igen vehetné hasznukat, de bizonyára áldásos tudományos egyéni munkásság sem képzelhető. Azonban ez irányban sem a szervezet teszi az egyediségek czélszerű fejlesztését lehetetlenné; nem emelhető ellene a vád, hogy «nem törődve az egyedek tudományos

irányával és céljával. az egyes szakok összes hallgatói számára előírja a tanulmányok mennyiségét és sorát». Az átmeneti intézkedésekben, melyek mai napig irányadók a tanárképző-intézet számára, egyedül az a kötelezettség általános, hogy a tanárképzésben a tanulmányozás rendes tanterv alapján történik, de különösen meg van adva a szabadság, «hogy egyes kiváló növendékek számára. ezek képességének, hajlamainak s netán külön tudományos irányának megfelelő külön tanterv állapíttassék meg». Vajjon egyáltalán vétetett-e, vagy minő okoknál fogva nem vétetett igénybe e szabadság, az országos közoktatásügyi tanács nem tarthatta indokoltnak az utólagos puhatolást. A tanárképezde általános tanterve azonban, melyet a tanártestület irányadás végett kidolgozott és Nagyméltóságod helybenhagyott, valamint a félévenként megállapított tan- és órarendek alapján azt a meggyőződést szerezhetette. hogy csak túlhajtással mondhatni, «hogy a tanárjelöltnek mindent hallgatnia kell, mi ismereteivel kisebb-nagyobb összefüggésben áll, és a mit a tanárképezde és az egyetem tanárai a tagok főszakaiból és azoknak melléktudományaiból előadnak». — Tanterv és órarendek annyira a szakszerűség szűk keretében mozognak, hogy más országoknak fentebb közölt példáját véve mértékül, valóban inkább attól tarthatni, vajjon ily merő egyoldalú szakképzettségnek juthat-e a tanítás hátránya nélkül helye középiskoláinkban.* Nemkülönben túlhajtó volna azon panasz is, hogy a jelen szervezet értelmében divó túlterhelés tárgyakkal és órákkal lehetetlenné teszi a beható és nyugodt érintkezést tanár és növendék között. A tanárképző-intézet egész berendezése arra utal, azon alapszik, hogy a tanár a tagok gyakorlatait vezesse, lehetőleg mindegyiköknek személyes útmutatást nyújtson; ez értelemben szorítja meg a rendkívüli tagok számát is általánosságban annyira, hogy a rendes tagok kötelezett foglalkozásukban és gyakorlataikban ne akadályoztassanak; sőt épen ezen tekintetből, mert mintegy elvonja az egyetemi hallgatóság nagy tömegétől s néhány arravaló egyén alapos kiképzése érdekében veszi igénybe a tanár működését, részesíti Nagyméltóságod a tanárképezde tanárait a megfelelő tiszteletdíjban. El nem gondolható azért, minő nehézségek akadályozhatták a tanárok és növendékek közvetlen érintkezését.

* Lásd a tanrendet: III. Függelék.

Oly túlterheltetésről ugyanis, mely a növendékek idejét előadások hallgatásával annyira elnyelte volna, hogy a szűkebbkörű seminariumi foglalkozásra, a hozzá való kellő előkészületre a tanárjelöltnak sem ideje, sem kedve nem lehetett, a tanrendek alapján szó nem lehet; egyikök sem ment túl azon követelményen, melyet egykoron a gymn. képezdének szabályzata minimumképen felállított, hogy a rendes tag az egyetemi előadásokat legkevesebb hetenkénti 15 órában köteles hallgatni a képezdei gyakorlatokon kívül. Az egyetlen eset, hol eleinte annál nagyobb megterhelés volt észrevehető, a természettudományi szak tanrendében, inkább onnan eredt, hogy akkor az egyes tanárok kívánalmai jutottak, mindenemű korlátozó szabály hiányában, érvényre; közös megvitatása az iskola szükségletének és különösen a tanárképzés feladatának, könnyen kikerülhetővé tette már itt is az órák és munkálatok felszaporodását, valamint egyáltalán — s ez üdvös oldala a tanári kar személyes érintkezésének — minden szakban mindig czélszerűbb és megfelelőbb tanulmányi rend megállapításához vezethet.

Valóságos akadály a czélszerű oktatásnak, igaz hiánya a tanárképzés eddigi módjának, a mint a tanács részletes adatok alapján meggyőződött. ellenkezőleg inkább abban rejlett, hogy sem a tanterv előszabott menete, három éves tanfolyama soha sem volt megvalósítható, sem a tanrend egyes órai és helyi összeütközések nélkül meg nem volt állapítható. Az első, főleg a nyelvi és irodalmi szakokban, az egyetemi tanrend változandóságában, általában tervszerűtlenségében szenvedett. Az orsz. közokt. tanács már első fölterjesztésében hangsúlyozta, hogy viszonyaink között, hol nem áll terjedelmes tudományos irodalom az egyéni munkásság rendelkezésére, nem tájékoztatja sokoldalú tudományos élet a fejedező tehetséget, hol majdnem minden tárgyban rendszeres előadások hallgatása az egyetlen mód: eligazodni a szaktudomány általános fogalmai s rendszeres elágazása körül; multhatatlan kötelességévé vált az egyetem bölcsészeti karának, hogy előadásai tanfolyamát a tanárvizsgálat követelményeire való tekintettel állapítsa meg. Az egyetemi előadások helyes szervezetét mindenütt előfeltételül kellett venni annak, hogy másodsorban a tanárképezde tulajdonképeni feladatát sikeresen teljesíthesse. Igaz örömmel kellene üdvözlönnünk azért a bölcsészeti kar olynemű elhatárolását, mely következetesen engedne fölterjesztésében több helyütt

nyilatkozó azon meggyőződésének, hogy a tanárképzést legfontosb feladatának nézi. A mult e tekintetben nem jogosítja fel azon önértetes állításra, hogy a *tanárképzést kizárólagos tisztének* tekinti. Pontos összeállítása azon előadásoknak, melyekkel egyetemünk bölcsészeti kara a tanárjelöltek előkészületének, az utóbb lefolyt kilencz éven, tehát mintegy három egész tanfolyamon át szolgált, a leglényegesebb tárgyakban az iskola szükségének majdnem teljes mellőzését tünteti fel. Legyen szabad a gymnasiumi tanítás legsarkalatosabb tanulmányainak érdekei szempontjából szemlét tartanunk az egyetem működése felett, felsorolásunkban a tanárvizsgálati szabályzat követelményeit követve.

A latin nyelvtani tanulmányok terén a hangtani részt két-két évenként egy magántanár tárgyalja két órában; a rendes tanárok közül a kilencz éven át egyedül a VI. évben adta egy elő egy órában; ide sorolható a szómértéktan előadása a III., V. és VI. év első felében egy órán át, valamint a görög, latin s magyar rhythmika tárgyalása a IX. évben. Latin alaktan azonban az egész kilencz évi időszakban egyszer sem adatott elő, a mondattnból pedig csupán csak a mondatkötés az első hat éven át folytatólagosan minden évben egy órán át, azóta egyáltalán semmi.

A görög nyelvtanból sem hang-, sem alaktan rendszeresen nem adatott elő egy izben sem, egyedül Herodotos dialektusának ismertetése fordul elő az első év második felében egy órával, míg a görög alaktant gyakorlatilag, iskolaszertűen Platon Menonjának olvasásával kapcsolatban adta elő egy magántanár a III. év első felében. Görög mondattn csupán a VI. év második és folytatólag a VII. év első felében fordul elő egy-egy órában.

Az iskolai írók olvasása és magyarázata sem ad az iskola szempontjából előnyösebb arányt. A görög írók közül *Homeros* mind a kilencz éven át egyedül a VI., a VIII. és IX. évben fordult elő, még pedig az *Ilias* a VI. és IX.-ben egy-egy féléken át két órával, az *Odysseának* meg csupán VI. éneke a VIII. év első felében egy órán. Azonfelül megtalálni a homerosi költemények ismertetését szintén a VIII. év első felében egy órán. *Hérodotosnak* dialektusa tárgyalásán kívül egyedül az író ismertetése szerepel, nem olvasása és magyarázata az I. és a VIII. év egy-egy felében egy órán. *Platonnal* a tanárok közül nem foglalkozott senki; két magántanár buzgólkodott érdekében, évről-évre olvasva

valamelyik dialogusát, köztük két ízben az Államot is. A némileg már az iskola körén kívül eső Sophoklesből az Ajax adatott elő az első év mindkét felében egy órán; Philoktetes a második év második felében szintén egy órán; majd Antigonét adta elő egyik magántanár a III. év második felében egy órán. A negyedik évtől fogva egész a kilencededikig nem foglalkozott Sophoklessel egyetemünkön senki, csak a seminariumban tárgyalták a VIII. évben Oedypus királyt.

A latin iskolai írók közül *Livius* történetét a kilencz éven át egyszer sem interpretálták; egyedül történelmének hitelessége volt a VII. év első felében két órával előadás tárgya, egyszer meg a IV. évben a seminariumban első könyve volt a gyakorlatok alapja. *Sallustius* két műve közül a Catilina fordul elő az I. és II. évben négy féléken át folytatólágosan hetenkénti egy-egy órával; aztán meg a IX. év első felében seminariumi gyakorlatok alapjául. *Tacitus* művei közül szerepel a Germania a VI. év első felében két órával, az Annalium libri a VIII. év második felében szintén két órán. *Cicero* beszédeinek általános ismertetése fordul elő a III. év első felében egy órán; a beszédek közül interpretáltattak pro Milone a III. év második felében egy órán, pro lege Manilia a VI. év első felében egy órán, a Verrinák négy könyve a VIII. év második felében két órán; retorikai iratai közül nem tárgyaltatott egy sem, levelei sem fordulnak elő; a philosophiai művek közül egyedül de amicitia a negyedik év második, de senectute az ötödik év mindkét felében egy-egy órával; azóta egy sem. *Virgilius* csakis egyszer fordul elő mind a kilencz éven át, és csakis seminariumi gyakorlatok alapjául, még pedig egyedül a II. ének a VI. év második felében egy órán. — *Horatius* ehhez képest kevésbé van elhanyagolva, azonban csakis válogatott ódákat interpretáltak többször, úgymint a II. és III. év egy-egy felében egy órán, a VI. év első felén egy és a IX. első felén két órán; az epistolák közül a de arte poetica tárgyaltatott az I., II. év egy-egy felében folytatólág egy órán és a VIII. év első felében két órán; satirákat csupán a IV. év második és az V. év mindkét felében egy-egy órán, azelőtt és azóta nem.

Ezen áttekintésből feltűnő minden hiány tagadhatatlanul mindennapi kenyerét illeti iskoláinknak, nem csodálkozhatni a felett azután, hogy a nem kevésbé fontos, de kissé távolabb eső tanul-

mányokban, úgy mint az irodalom-történet terén, a régiségek tág mezején sincs gondoskodva arról, hogy a három éves tanfolyamon át a jelölt megszerezhesse a szükséges tájékozódást.

Hasonló fogyatkozásokról kell megemlékeznünk különben az anyanyelvi, általán modern nyelvi tanulmányok körét tekintve. Nem csupán a magyarázatos collegiumok szűk köre feltűnő (majdnem csak Arany szerepel, ennek sem nagyobb művei, mellette Molière és Shakespeare egy-egy darabja) igazán megdöbbentő az a körülmény, hogy egyetemünkön sem stilistika, sem poetika, sem retorika tüzetesen nem tárgyalatik; egyetlenegy ilyenmű rendszeres előadást nem találni mind a kilencz éven át, pedig a panaszz, hogy az érettségi vizsgálatoknál a magyar dolgozatok a stílus rendkívüli elhanyagolását mutatják, folyton hangzik, a nélkül, hogy egyetemünk a tanárképzés e fontos eszközének megszerzésére kellő alkalmat és módot nyújtott volna.

Egyedül csak egy nyelvi tanszak, a magyar nyelv tanulmánya az összehasonlító nyelvtudomány eszközeivel, van oly pontos czélszerűséggel berendezve, hogy minden évben megkezdheti a belépő jelölt és folytathatja a haladottabb tanulmányait, két évi időszakban befejezve folyamát; ugyancsak e tanár saját kezdeményezéséből indította meg az olynemű gyakorlatokat, melyek a német seminariumok módjára a tudományos kutatás eszközeivel és módjával megbarátkoztassák a serdülő tudóst, s már is néhány fiatal jőnevű munkást nevelt fejledező tudományának, a nélkül, hogy akár maga fáradozásának díjazását, akár gyakorló növendékeinek jutalmazását igényelte volna.

Nem ilyen mélyen vágó hiányok, hanem inkább külső akadályok gátolták a matematikai-természettudományi szakban a tanterv rendes keresztülvitelét. Az átmeneti szabályzat, tanrendnek megállapításában, az egyetemi s műegyetemi előadások felhasználására utalja a képezdét, reá egyedül azok szükséges pótlását bízva, a mennyiben egyik vagy másik tanszak nem találna képviselőt az egyetemi előadások sorában. Minthogy ekként a képezde tervének legéletbevagóbb részében, a tanulmányok sorának meghatározásában oly testületek határozatától volt függő, melyek intézkedésükben nem épen a tanárképzés feladatát tartják szem előtt, nyilvánvaló, hogy saját tan- és órarendjét nem csupán a czélszerűség, hanem inkább az időszerinti kényszerűség szerint

kellett meghatározni. Azon körülménynél fogva, hogy sem egyetem, sem műegyetem nem volt azon helyzetben, hogy a képezde feladatát szerves kapcsolatban tarthassa a maga feladataival, s így nem is tarthatta kötelességének azt saját intézkedéseiben is számba venni, utólagosan, midőn a képezdei tanrend megállapítása szóba jött, nem egy ízben kikerülhetetlennek mutatkozott, nemcsak idő és helyiség, de a tanárok elfoglaltsága tekintetéből is az összeütközés; és könnyen megesett, hogy végre a tanrendbe felvehető tárgyak mennyiségüket, minőségüket és különösen sorrendjüket tekintve nem igen feleltek meg a jelöltek készségének és a helyes tanmenet igényeinek. Mindezek a nehézségek koránsem lehettek azonban oly mérvűek, minőnek a bölcsészeti kar felterjesztéséből kitűnni látszanak, midőn abban látja a képezde állásának egyetem és műegyetem között kedvezőtlen hatását és úgy jellemzi, hogy a «különböző irányú tantervek egymást inkább gátolták, mint gyámoltották». Ilyenmő antagonizmusról egyetem és műegyetem között, minőt a felterjesztés felvenni látszik, csak sajnosan lehetne tudomást venni, mint Nagyméltóságod nemes intencióinak kelletlen, ellenkező hatásáról. Oly országban, minő hazánk, mely a tudományos fejlődésnek nemzeti alapjait sok tekintetben csak most veti meg, hol tagadhatatlanul nemcsak férfiakban van hiány, de még az anyagi szükséglet fedezése is nagy nehézséggel jár, a létező s ajánlkozó erők olynemű csoportosítása, miként a tanárképezde szervezésénél történt, a felsőbb oktatásnak talán még több ágai-ban is volna ép oly ajánlatos, mint szükséges.*

Az orsz. közoktatási tanács nem tartja kötelességének óvást tenni tudományosságunk helyes fejlődése érdekében oly előítéletes felfogás ellenében, mely a műegyetem munkásságáról említést teszen, mint olyan intézetről, «mely nem áll szigorúan a tudomány szolgálatában, hanem első sorban a gyakorlati élet szűkebb igényeit van hivatva kielégíteni». A műegyetemek története, a szolgálat, melyet a tudománynak, legszigorúbb értelmében véve,

* Megérdemelné például a megvitatást, vajjon a műegyetem s az egyetem természettudományi szakainak egyesítése egy nagy természettudományi karrá, melylyel kapcsolatban tarthatók, mint Belgiumban. Olaszországban s több más kisebb államokban, a felsőbb technikai szakiskolák, nem fokozná-e a rendelkezésünkre álló erők hatását, nem eredményezné-e a költségek némi megtakarítását a felsőbb oktatás egyéb nagyon érezhető hiányainak pótlására.

a polytechnikus intézetek tettek és tesznek, sokkal hathatósabban szól a mellett, hogy az egyetemekkel egyenlő fokon, a legfelsőbb oktatás színvonalán állóknak ismerjük őket: hiszen a gyakorlati szempontok tekintete magának a bölcsészeti karoknak is elegendő gondot okoz arra nézve, hogy a természettudományi oktatás színvonalára akkor, midőn majdnem egész főiskolai készletökkel rendelkezésükre állanak oly alsófokú igényeknek, minők viszonyaink között a gyógyszerész-segédéké lehet, igen alá ne szálljon. Legszajnosabb következménye volna mégis az előítéletes ellenszenvnek kétségkívül, ha a tanárképzés ügye sínlené meg. Az orsz. közokt. tanács azonban ama kisebb, inkább külső összeütközéseket is elegendő fontosaknak tartja arra nézve, hogy a tanárképezde igazgatósága felszólíttassék olynemű megállapodás előterjesztésére, mely minden körülményt tekintetbe véve, különösen az egyetem és műegyetem részéről rendelkezésre álló vagy remélhető helyiségek és eszközök mértékében, a két főintézet munkásságát állandóan igénybe vehetné a tanárképezde tervszerű tanfolyamainak berendezésében. Ellenkező esetben, ha ily megállapodás nem létesülhetne, az ügy azon kényszerű helyzetbe jutna, hogy vagy mindkét főiskola mellett külön-külön, vagy költségkimelésből csupán az egyiknek kellene berendezni tanárképezdei tanfolyamokat. A polytechnikum ez esetben kétségkívül a realistikus szakokra nézve azzal az előnnyel bír, hogy az ábrázoló-mértan tanfolyamáról is gondoskodhatik, ha nem is vesszük figyelembe, hogy ma-holnap az ipariskolai tanárképzés szintén a műegyetem igénybevételére fog utalni.

A tanfolyamok tervszerű berendezése. egyetemen vagy műegyetemen, azonban a tanárképzés feladatának csak felét könnyítené meg, lehetővé téve az egyes tudományok systematikus tananyagának elsajátítását; nem kevésbé fontos része, sőt az iskola szempontjából a fontosabb, azon képezdei intézkedések, melyek a leendő tanárnak szerzett tudományának alkalmazásában való személyes képességét és gyakorlati ügyességét biztosítják. Az orsz. közokt. tanács fölterjesztésében lehetőleg körülírta a gyakorlatok és értekezletek módját, melyeket e végből tanárképezdeinkben berendezendőnek tart. Az eddigi képezdei gyakorlat, a mennyiben a tanrendekből kitűnik, sok tekintetben, kiválólag a philologiai szakokban, elmarad a tanács kívánsága megett; az egyetemi fölterjesztés pedig még általánosságban sem jelöli meg, mit tart be-

vonandónak semináriumi munkakörébe. Az orsz. közokt. tanács ismételve sajnosan emlékszik meg róla, hogy három év alatt nem jutott idő javaslatának olyszerű tárgyalására, mely iskolai szervezetünknek majdnem legfontosabb tagjának czélszerűbb fejlesztését elősegítette volna. Alázattal felkéri azért Nagyméltóságodat, hogy előbbeni javaslatának és jelenlegi fölterjesztésének együttes tárgyalását megindítani és némi sikeres véghez juttatni méltóztatnék.

Az országos közokt. tanács az egyetemi felterjesztésnek a tanfolyamnak négy évre való kiterjesztése, valamint a szükséges helyiségek, szertárak és eszközök dolgában tett észrevételeit különben minden irányban a maga részéről is pártolja. A költségvetésnek, a mint röviden az egyetemi nyilatkozat egybeállítja, továbbá azon kérdésnek, vajjon a költségek tekintetében a kolozsvári egyetem mellett fennálló tanárképezde megszüntetessék-e? tüzetes megvitatásába azonban ez idő szerint nem bocsájtkozhatott. Az elsőre nézve csupán annyit tart megjegyzendőnek, hogy maga a költségvetés megállapításánál czélszerűnek mutatkoznék, olynemű kisebb intézetek szervezkedését figyelembe venni, minők például a belgiumi képezdek és a tübingai theologiai intézet; ezek főleg azon szoros kapcsolatnál fogva, melylyel az egyetemek tanfolyamaival állanak, felette kis költséggel valóban nagy eredményt eszközölnek. A második pontot illetőleg pedig el nem hallgathatja abbéli kétségét, vajjon a tanárjelöltek képzésének megszüntetése Kolozsvárott nem járna-e magára az egyetemi tanításra nézve nagyobb kárral, mint azt az egyetemi nyilatkozat véli, elgondolva, hogy a kolozsvári philosophiai karnak hallgatósága épenséggel csupán tanárjelöltekből áll.

Jegyzette: *Kármán Mór.*



I. FÜGGELÉK.

A PESTI MAGY. KIR. TUDOMÁNY-EGYETEM BÖLCSESZETI KARA MELLETT KÖZÉPTAN. TANÁRJELÖLTEK SZÁMÁRA FELÁLLÍTOTT ÁLLAMI TANÁRKÉPEZDÉNEK SZABÁLYZATA.

(Életbelépett az 1870/1. tanévvel.)

A képezdének felállítása és célja.

1. §. A pesti m. kir. tudomány-egyetem bölcsészeti kara mellett tanárképezde állítatik fel, melynek célja azon egyetemi tanulókat s egyéb tanárjelölteket, kik középtanodai tanárságra készülnek, a szükségelt előismeretek igazolása után, választott szaktanulmányukban és annak módszertani kezelésében alaposan kiképezni, s őket tudományos öntevékenységre ösztönözve arra képesíteni, hogy tanári hivatásuknak mind tudományos készségük, mind a tudománynak módszertanilag helyes kezelése által minél tökéletesebben megfelelhesenek.

2. §. Ezen tanárképezde ~~öt~~ szakosztályból áll, ú. m.

a) ó-classicai nyelvészeti és irodalmi.

b) történelem-földrajzi,

c) mennyiség- és természettani,

d) természetrajzi és

e) nevelés-oktatástani szakosztályból.

A képezdének igazgatása, az abban működő tanárok, az igazgató, s tanárok díjai.

3. §. A képezde élén az igazgató áll, kit a közoktatásügyi minister a képezdei tanári kar meghallgatása után három évre nevez ki, mely időszak elteltével az igazgatói teendőkkel újabbi három évre ismételve megbizható.

4. §. Az igazgató az intézetnek végrehajtó közege, s mint ilyen a központi igazgatásra vonatkozó folyó ügyeket saját hatáskörében, a

fontosabbakat pedig a tanárokkal időszakonként tartandó tanácskozmányok határozata szerint intézi el, s hajlja végre.

5. §. Az igazgató rendszeres tanári fizetésén kívül az igazgatói ügyek vezetéséért évi 500 frtnyi jutalomdíjban, — s a képezde egyes szakosztályaiban működő tanárok is ebbeli foglalkozásukért fejenként öt-ötszáz forintnyi évi díjazásban részesülnek.

6. §. Az egyes szakosztályok körébe vágó gyakorlatokat és kísérleteket rend szerint az illető szaktanulmányokra alkalmazott egyetemi tanárok vezetik, a mi ki nem zárja azt, hogy főképp ott, a hol — mint például a paedagogiai szakosztályban — az egyes tanulmányok módszertani kezelésére nézve gyakorlati ismeretek is szükségeltetnek, erre középitanodai gyakorlott tanárok, vagy más szakférfiak ne alkalmaztassanak.

A képezdei növendékek.

7. §. A képezdei növendékek rendesek és rendkívüliek.

Rendes növendékek azok, kik a következő szakaszban meghatározott kellékeknek megfelelően, a 11., 12., 13. és 17-ik §§-ban körülírt eljárás szerint a képezdei tagok számára megállapított ösztöndíjakban részesülnek, s ezért az összes szakosztályukbeli, s evvel járó egyébkénti gyakorlatokban tetteles részt venni kötelesek.

Rendkívüli tagok pedig azok, kik a 15. és 17. §§-ok szerint díj élvezete nélkül vétetnek ugyan fel, de azért a tagsággal járó jogok elvesztésének terhe alatt azon gyakorlatokban, melyeket az illető tanár a képezde viszonyaihoz, s a tagok minőségéhez képest reájuk nézve kötelezőknek fog kijelelni, tartoznak részt venni; szabadságukban áll a többi nem kötelező gyakorlatokban is részt venni.

8. §. Rendes növendékek az *a*), *b*), *c*) és *d*) alatti szakosztályokban csak azon tanárjelöltek lehetnek, kik a középitanodai tanfolyam sikeres bevégezése után az egyetemen szaktanulmányuk és valamely szorosan vett bölcsészeti tantárgy hallgatásával legalább is már egy évet kellő eredménnyel töltöttek.

A paedagogiai szakosztályba rendes növendékként csak az vétethetik fel, ki az egyetemi vagy műegyetemi tanfolyamot már bevégezte, előjoggal bírván az, ki a tanári vizsga követelményeinek is már megfelelt.

9. §. A rendes tagok száma az *a*), *b*), *c*) és *d*) alatti szakosztályokra nézve egyelőre húszban, a paedagogiai tanfolyamban pedig tizenben állapittatik meg. A négy első szakosztályra nézve meghatározott számnak az egyes szakosztályokra való szétosztása iránt a jelentkező tanárjelöltek minősítvényéhez, s a mutakozó szükséglethez képest a tanártestület fog évenként az ösztöndíjak adományozása iránt a közoktatásügyi ministeriumhoz teendő felterjesztés alkalmával javaslatot tenni, s a nevezett ministerium határozni.

10. §. A rendkívüli tagok számát, tekintettel arra, hogy a rendes

tagok kötelezett foglalkozásukban, s gyakorlataikban ne akadályoztassanak, évről évre az illető szaktanárok az igazgatóval együtt határozzák meg.

11. §. A rendes tagok felvétele az *a*), *b*), *c*) és *d*) szakosztályokban vizsgálat alapján eszközöltetik, mely zárthelyi írásbeli dolgozatból, s a felveendő növendékekkel előkészültségének kitudása végett tartandó szóbeli értekezésből (colloquium) áll.

12. §. E két rendbeli vizsgálat tárgyát az illető szakosztály fő tantárgyai képezik.

13. §. A paedagogiai szakosztályba a rendes növendékek pályázat alapján vétetnek fel.

14. §. A rendes tagságra előjoggal bírnak hasonló minősítvény mellett a rendkívüli tagok, kiknek a képezdei igazgató egyetértőleg az illető szaktanárokkal, előkészültségük egyébkénti igazolása esetében a szóbeli értekezést el is engedheti.

15. §. A rendkívüli tagok az egyetemi rendes hallgatók közül kétfélek: *a*) azok, kik a magas ministerium 1870. decz. 24-én 28,970. sz. a. kelt rendelete folytán 300 frtnyi ösztöndíjban részesülván, már ennél fogva rendkívüli tagságra köteleztetnek, *b*) azok, kik a szükséghez képest pályázat alapján vétetnek fel. Az utóbbiakra nézve elégséges, ha az egyébkénti készület mellett csak félét is töltöttek az egyetemen.

16. §. A felvételi vizsgának, s a rendkívüli tagok felvétele iránti pályázatnak határideje a képezdei igazgatóság által akként tűzendő ki, hogy a tagok kinevezése az egyetemi előadások kezdete előtt megtörténjék, s a kinevezettek képezdei gyakorlataikat a tanév elején akadálytalanul megkezdhessék. A rendes tagok számában tanév közben beállott üresedések a tanév alatt is a rendkívüli tagok sorából, a pályázat mellőzésével, az illető szakosztály tanárai indokolt ajánlatai alapján betölthetők, ha különben ezen betöltést az illető szakosztály viszonyaihoz képest a tanítás sikere megengedi.

17. §. A rendes tagokat a felvételi vizsgálat, illetőleg pályázat eredményéhez képest a képezdei igazgató s az illető szakmák tanárainak kijelölése alapján a közoktatásügyi minister nevezi ki, a rendkívüli tagokat pedig az általuk meghatározott számban a pályázat folytán jelentkező tanárjelöltek közül a képezdei igazgató egyetértőleg az illető szaktanárokkal választja ki.

18. §. A képezdei gyakorlatok-, és előadásokért díj nem fizetetik. A képezdébe nem tartozó vendég-hallgatók csak az illető tanárok engedelmével lehetnek jelen a gyakorlatoknál.

19. §. A rendes tagok mindegyike négy-négy száz o. é. frtnyi ösztöndíjt élvez, mely utólagos havi részletekben fizetetik ki. Ezen ösztöndíj csak évről évre engedélyeztetik, s további élvezete a növendék szorgalmától, alább meghatározott kötelezettségének pontos teljesítésétől s kellő előmeneteltől feltételeztetik. Ha ezen kellékeknek meg

nem felel, megszűnik rendes tagnak lenni, s elesik az evvel összekötött ösztöndíj élvezetétől.

20. §. A képezdei rendes tagok ezen ösztöndíj fejében kötelezvék minden a képezdében előforduló gyakorlatokban tetteleges részt venni, s akadályozás esetében mulasztásait az illető tanárnál kellőleg igazolni.

21. §. Ezenkívül kötelesek szakosztályuk fő, és rokon tantárgyaiból, melyek mindegyik szakosztálynál az alábbi szakaszokban részletesen kijelelve, úgy szinte a paedagogiából kivétel nélkül, és pedig ez utóbbiból legalább két féléven át — az egyetemi előadásokat legkevesebb hetenkénti 15 leckeóránban hallgatni, megmaradván minden növendéknek azon joga, hogy kiválób szorgalma, és észtehetségei szerint ennél több leckeórát is vállalhasson, mire nézve a képezdei igazgató, s a szakosztálybeli tanárok tanácsát kikérni, s erre vonatkozó utasításait pontosan követni tartoznak.

22. §. A képezdei teendők ideje tehát a lehetőségig akként állapítandó meg, hogy az egyetemi rendes előadások hallgatásában a képezdei növendékek ne akadályoztassanak.

23. §. A fentebbi ösztöndíj illetményén fölül az év közben beadott kitüntetésre méltó értekezések, vagy egyéb munkálatok díjazására mindegyik szakosztály számára évenként a mutatkozó szükséghez képest bizonyos összeg fog engedélyeztetni.

24. §. A szakosztály tanártestülete határozza meg évenként a közoktatásügyi ministerium jóváhagyása mellett az engedélyezett összegben belül adományozandó jutalomdíjak számát és összegét, melyre nem csak a rendes, hanem a rendkívüli hallgatók is igényt tarthatnak.

25. §. Az értekezéseket és munkákat az illető tanárok bírálják meg, s ítélik oda az érdemeseknek talált tanulóknak a jutalomdíjakat. Ebbeli elhatározásuknak feljelentése után a közoktatásügyi ministerium a díjakra engedélyezett összeget a képezdei igazgató kezeihez utalványozza, ki is azokat még ugyanazon tanévben az illetőknek kézbesíti.

26. §. A képezdei igazgatóság minden tanév végével a rendes képezdei növendékek minősítvényének részletes kimutatása mellett az intézet állapotáról, az elért eredményről, s a netán mutatkozott hiányokról a közoktatásügyi miniszternek jelentést tenni tartozik.

27. §. a), b), c) és d) alatti szakosztályoknak az illető tanárjelöltek rendszerint csak két évig lehetnek rendes tagjai, a paedagogiai szakosztályban pedig rendes tagságuk, rendkívüli körülményeket kivéve, egy éven túl nem terjedhet.

28. §. Az egyes szakosztályok rendes tagjainak szabadságukban áll a képezdei igazgató, s az illető tanárok engedélye mellett egyes tanulmányokra vonatkozó más szakosztálybeli gyakorlatokban is részt venni, — e címen azonban külön díjra nem számíthatnak.

29. §. A képezdei iroda kezelési, s az egyes szakosztályokban

előforduló gyakorlatok költségeinek fedezésére, úgysszinte az illető szakosztály számára szolgáló kézi könyvtár beszerzésére és fentartására, az igazgatóság által a következő évre ideje-korán előterjesztendő költség-előirányzat alapján. a közoktatásügyi ministerium évről évre a szükségelt összeg költségvetési fedezetéről és engedélyezéséről fog gondoskodni.

30. §. A képezdei növendékeknek az írásbeli gyakorlatoknál szükségelt könyveket az illető tanár által ellenjegyzett elismervényre az egyetemi s a kézi szakkönyvtár fogja kiszolgáltatni. Az egyébkénti gyakorlatokra és kísérletekre pedig az egyetem különböző intézeteinek tanszerei és eszközei használandók, melyeknek e célra netán szükséges fokenkénti kiegészítésére, úgy sszinte a növendékek kísérletei által megromlott, vagy elhasznált eszközök javítására, s ujonnan beszerzésére nézve az évenként előterjesztendő költségirányzat alkalmával kellő figyelem fordítandó.

Mindazon munkálatok, praeparatumok és eszközök, melyeket a növendékek (rendes és rendkívüliek) az intézetben készítenek, az intézet sajátjai maradnak, s azok, melyeket az illető tanártestület e kitüntetésre méltóknak tart, — az intézeti gyűjteményekbe, a szerző megnevezése mellett, — leltárilag bekebelezetnek.

Ó-classicai nyelvészeti és irodalmi szakosztály gyakorlatai.

31. §. Ezen szakosztály gyakorlatai írásbeliek és szóbeliek.

32. §. Az írásbeli gyakorlatok a classicus philologia köréből a tagok által választott, vagy ha kívántatnék, a tanár által kijelölt tárgy fölötti értekezésből állanak. Az értekezés tárgya olyan legyen, mely a növendék öngondolkozásának, és saját beható búvárkodásának jeleit adja, a mi általában a képezdei gyakorlatoknak egyik fő kelléke. Nehogy tehát a növendékek a czélnek meg nem felelő, vagy erejükhöz nem mért tárgyakra czéltalanul vesztegessék idejüket, tanácsos, hogy az illető tanárnak az értekezés tárgya iránti nézetét előlegesen kikérjék, ki alkalmas feladványokat készen fog tartani, hogy azokat a hozzá forduló növendékeknek ajánlatba hozhassa, mely alkalommal a használandó könyvek, s egyéb segédeszközök iránt is fogja kellőleg utasítani.

33. §. Ily értekezést a tanár által kijelölt határidőnek pontos megtartása mellett a rendes tagok mindegyike félékenként legalább kettőt tartozik bemutatni.

34. §. A mely rendes tag e munkálatot alapos ok nélkül bemutatni kétszer elmulasztja, megszűnik az intézet tagja lenni, s elveszti az ösztöndíj élvezetét.

35. §. A beadott értekezést a tanár mindegyik növendékkel közölven, behatóbb bírálat végett két tagnak adja.

36. §. A köröztetés és bírálat 14 napnál több időt nem vehet igénybe, melynek elteltével a tanár által kitűzött órában az érteke-

zésnek felolvasása után a két bíráló megteszi észrevételeit, s az értekezés úgy mint a bírálat az összes tagok által vitatás tárgyává tétetik, melyet a tanár saját véleményének előadásával rekeszt be.

37. §. Minden második hétre kell lehetőleg ily gyakorlatnak esnie, minél fogva az illető tanárok az értekezés tárgyát, s a sorrendet, mely szerint a növendékek értekezéseiket beadni tartoznak, úgy fogják beosztani, hogy minden második hétre egy ily értekezésnek bírálata és vitatása jusson.

38. §. A latin nyelven szerkesztendő értekezések bírálata s megvitatása rendesen latin nyelven történik.

39. §. A bírálaton és vitán keresztül ment értekezések a képezde irattárába tétetnek.

40. §. A szóbeli gyakorlatok latin és görög remekírók szóbeli fordításában és magyarázatában állnak.

41. §. A fordítandó műveket a tanárok határozzák meg, figyelemmel egyrészt a gymnasiumokban tárgyalni szokott remekírókra, másrészt pedig arra, hogy oly írók vétessenek elő, kiknek műveit a növendékek önmaguk haszonnal nem olvashatják, tehát a nehezebbek, a mely művek magyarázatára még elégséges segédeszközök nem léteznek.

42. §. Ezen fordításokat és magyarázatokat a növendékek a tanár által meghatározott sorrendben felváltva, latin és magyar nyelven teljesítik, folytonos tekintettel a kritikára. A többiek a magyarázandó helyeket saját érdekükben akként fogják áttanulmányozni, hogy a magyarázatra megtehessek észrevételeiket, s a felmerülő vitatkozásnál tetteleges részt vehessenek. A tanár dolga nehéz helyeknél az uralkodó nézeteket előadni, s mindent a hermeneutica és kritika szabályaihoz képest eldönteni.

43. §. A görög írók műveinek magyarázatával, — ha, és a mennyiben egyes növendékek készsége ezt lehetővé tenné, — ezen növendékekkel időről időre tartandó görög írásgyakorlatok is kapcsolathatnak össze.

44. §. E gyakorlatokra hetenként rendszerint négy óra fordítandó, kettő latinra, és kettő görög írók fordítására és magyarázatára.

Az írásbeli értekezések tárgyalása a fentebbi gyakorlatokra kitűzött időben történik, és pedig a tárgy szerint a latin vagy görög íróknak szánt órák egyikében.

45. §. Ezenkívül a philologiai osztály rendes tagjai kötelesek az általános történelemre vonatkozó azon gyakorlatokban is részt venni, melyek tárgyát az ó-kor története képezi, a nélkül, hogy írásbeli értekezés beadására köteleztethetnének.

46. §. A philologiai szakosztály tagjai köteleztetnek legalább is hetenkénti 15 órában az ó-classica philológiából tartott egyetemi előadásokat, azonkívül a görög és római műrégészetet, az ó-kori görög és római történetet és a paedagogiát a 21. §. határozatai szerint hallgatni.

A történelem-, földrajzi szakosztály gyakorlatai.

47. §. Ezen gyakorlatok vonatkoznak általános és Magyarország történelmére és a földrajzra, mi mellett különösen tekintetbe vétetnek:

- a) a történelmi források szoros értelemben,
- b) a történelmi segédtudományok és
- c) a földrajzi gyakorlatoknál a térképek rajzolása rögtönözve a táblán és otthon.

48. §. E gyakorlatok is írásbeliek és szóbeliek.

49. §. Minden rendes tag tartozik minden félévben az általános történelem és földrajzból egy-egy írásbeli értekezést, továbbá Magyarország történelme és földrajzából szinte egy-egy ily értekezést beadni.

50. §. A tárgyat, figyelemmel arra, hogy a történelemből főképp oly részek vétessenek tárgyalásba, melyekre nézve leginkább szükséges, hogy azokat a középtanodai tanár alaposan tudja, s helyesen felfogja, a szaktanár jóváhagyása mellett a növendék választhatja. — A tanárok minden év elején alkalmas feladványokat tetszés szerinti választásra fognak a tanulókkal közölni, melyek leginkább alkalmasak arra, hogy — a mi az írásbeli dolgozatok főcélja — a növendéknek a történelmi és földrajzi forrásokból saját búvárkodás és kutatás által merített ismereteinek felismerésére vezessenek, s ne tartalmazzanak egyedül csak mindenféle segédkönyvekből összeszedett adatokat.

51. §. A beadási határidő kitűzése, annak pontos megtartása, s általában a rendes tagok kötelezettségére nézve itt is a 33. és 34. §§. határozatai alkalmazandók.

52. §. A szóbeli gyakorlatok állanak:

a) az írásbeli értekezések szóbeli szabad, középtanodai lecke alakjában a szerző által tartandó előadásában, melyet az ezzel megbízott tagok bírálata, s az általános vitatkozás követ, mire nézve a 36-ik §-ban előírt eljárás fog irányul szolgálni;

b) vitatkozásokból két, az illető szaktanár által, bizonyos sorrend szerint, e célra eleve kijelölt képezdei tag közt, egyes, a tagok által választott, vagy a szaktanár által kijelölt történeti tételek felett;

c) történelmi és földrajzi forrás-munkák olvasásából, magyarázatából és kritikai taglalásából; — és

d) értekezésekből (colloquium), melyeket az illető szaktanár tart a képezdei növendékekkel a történelem főbb részeire vonatkozólag, különösen fontos és nehezebb helyek felett e tudomány azon szakából, mely azon félévben az egyetemi előadások tárgyát képezi.

53. §. Ezenkívül a történelmi osztály mindegyik rendes tagja köteles egy éven át a philologiai osztályban a latin vagy görög nyelvre vonatkozó gyakorlatban is részt venni, itt azonban írásbeli dolgozatok beadására nem köteleztethetik.

54. §. Mind az általános történelmet és földrajzot, mind pedig a Magyarországot illető gyakorlatokra hetenként külön-külön két óra

fordíttatik, melyek alatt a növendékek a történelem és földrajz irodalmával is megismertetnek.

55. §. Ezen szakosztály növendékei az egyetemes és hazai történelmet, és ezek segédtudományait, azonkívül a földrajzot és a paedagogiát a 21. §. határozatai szerint tartoznak hallgatni az egyetemen.

A mennyiség- és természettani szakosztály gyakorlatai.

56. §. Ezen szakosztály, a szerint, a mint a növendék szabad választása és hajlamánál fogva vagy a mennyiségtani, vagy a physikai irányban leendő kiképeztetésére fekteti a fősúlyt, két ágra oszlik, ú. m.:

I. mennyiségtani,

II. természettani és vegytani ágra.

I. Mennyiségtani ág.

57. §. Ezen ágnak gyakorlatai szintén írásbeliek és szóbeliek, és céljuk: a mennyiség-tudomány irodalmával ismeretes, ügyes közép-tanodai tanárokat képezni.

58. §. Az írásbeli gyakorlatok részint az összes mennyiségtan, vagy mennyiségtani természettan köréből, a tanár által választott tételek és feladványok kisebb terjedelmű kidolgozásából és megfejtéséből állanak, mire nézve figyelem fordítandó arra, hogy e dolgozatok alapul véve mindenkor az azon időbeli egyetemi előadásokat, folyó sorrendben a mennyiségtan mindegyik szakára kiterjednek, hogy így a képezdei tanfolyam ideje alatt a közép-tanodai tanárnak szükséges összes mennyiségtan alaposabb megismerését eszközöljék, — részint pedig nagyobb dolgozatokra vonatkoznak, melyek tárgyát a fentebbi tudományok köréből a tanár jelöli ki, vagy pedig ennek jóváhagyása mellett a növendék választja.

59. §. Nagyobb írásbeli dolgozatot, tekintettel arra, hogy a képezdei első évi növendékek a természettani gyakorlatokkal lesznek elfoglalva, csak a második éves növendékek mindegyike tartozik, a mennyire lehet félévénként kettőt beadni. A kisebb dolgozatok számát, beadási határidejét és sorrendjét a feladvány minőségéhez képest a tanár határozza meg, figyelve arra, hogy minden gyakorlati órára legalább egy ily dolgozatnak megbírálása, átvizsgálása s megvitatása jusson. — Egyébiránt itt is a 33., 34. és 35. §§. határozata fog irányulni szolgálni.

60. §. A szóbeli gyakorlatokat a most említett írásbeli dolgozatok bírálata, s az e feletti vitatkozások képezik, mire nézve az, irányul szolgáló eljárást e 36-ik §. határozza meg.

61. §. Ezenkívül állanak ezen gyakorlatok bizonyos mathematikai tételek és kérdések feletti vitatkozásokból, melyek tárgyát a tanár tűzi ki, vagy a növendékek is kijelölhetik; továbbá a tiszta vagy alkal-

mazott mennyiségtan bizonyos meghatározott része fölött a tagok által felváltva tartott összefüggő előadásokból, melyekre a növendékek szabadon tehetik megjegyzéseiket, az előadás, úgy mint az ennek folytán felmerült megjegyzések általános vitatás tárgyát képezvén, melyet a tanár véleményének előadásával fog befejezni.

62. §. E matematikai gyakorlatok az első évekkel hetenkint kétszer, a másodévekkel pedig háromszor tartatnak; ezen utóbbiak számára hetenkint legalább egy órában a mennyiségtan történelme és irodalma is előadandó.

63. §. Ezen ágnak tagjai tartoznak ezenkívül az első évben a természettani és vegytani ág első évi gyakorlataiban résztvenni, a vegytani előadásokat hallgatni colloquium tartása mellett, és néhány nagyobb fontosságú vegytani kísérlet kivitelével megismerkedni, s az egyetemen

- a) a mennyiségtani előadásokat mind a két éven át,
- b) a felsőbb természettan és elemi csillagászatból az előadásokat egy-egy éven át, és
- c) a paedagógiát (l. 21. §.) hallgatni.

II. Természettani és vegytani ág.

64. §. Ezen ág célja, a szükséges természettani s vegytani ismeretek megszerzésén kívül leginkább abban áll: hogy tagjai a közép-tanodai oktatásnál nélkülözhetlen természettani kísérletezéshez szükséges kézi ügyességet elsajátítsák, a természet- és vegytan irodalmával megismertessenek, s a képesebb növendékeknek önálló bűvárlatokra irány adassék.

65. §. Az első évi tagok kötelesek hetenkint a kitűzött napokon és órákban, a tanár kellő felügyelete és vezetése mellett, mindazon természettani és vegytani alapkísérleteket végbevenni és begyakorolni, melyek a közép-tanodai tanításnál előfordulnak.

A másodévek az első félévben részint a természettani technikával, részint a vegytanban némely fontosabb kísérlet kivitelével foglalkoznak; — a második félév már inkább önálló működésre, bűvárlatokra, gyakorlatokra és kísérletekre van szánva. A tagok minden esetben hetenkint legalább négy órát tartoznak az intézetben tölteni, s a félév kezdetén munkatervöket a vezető tanárral helybenhagyás végett közölni, továbbá dolgozataikról pontos naplót vinni.

66. §. Minden rendes tag félévenként legalább egy írásbeli dolgozatot köteles bemutatni, melynek megvitatására, s egyéb idevágó körülményekre nézve a többi szakosztályokat illetőleg előadott eljárás fog zsinórmértékül szolgálni.

67. §. A gyakorlatok továbbá állnak a tagok által tanulmányuk bizonyos részéből a tanár meghatározott sorrendben tartott, összefüggő mutatóványokkal egybekötött szóbeli előadásokból, ezek bírálatából és megvitatásából.

68. §. Ezen gyakorlatokon kívül hetenként 1—2 óra a természet- és vegytan történelmének és irodalmának megismertetésére fordítatik, s a második évben tartoznak ezen ág tagjai a mennyiségtani ág első évesei gyakorlataiban is részt venni, de nagyobb mennyiségtani dolgozatokra nem köteleztethetnek.

69. §. A tagok az egyetemen a következő előadásokat tartoznak hallgatni:

- a) a természettan körébe vágó előadásokat mind a két éven át;
- b) a kísérleti vegytant az első, a felsőbb mennyiségtant a második évben;
- c) az elemző vegytant a második évnek legalább egyik felében;
- d) a paedagógiát a 21. §. határozatai szerint.

Természettudományi szakosztály.

70. §. Ezen szakosztály az ásvány- és földtant, növénytant és állattant foglalja magában.

71. §. E képezdének egyik főczélja: hogy a kísérletek- és gyakorlatokban való demonstratív oktatás által a növendékek a képzettség azon fokára emeltessenek, melyen a szükséges ügyességgel, s elméleti és tapasztalati ismeretekkel bírván, önálló természettudományi vizsgálatok teljesítésére képesek legyenek.

72. §. Ennélfogva ezen szakosztálybeli gyakorlatok főleg olyanok, melyek által a növendékek a vizsgálatoknál használatos eszközökkel való bánásmódot, a különböző vizsgálatoknál követendő eljárást, szóval a bűvárlás módját és tárgyait eltanulják s megismerik, s ezen úton folytonos gyakorolgtatás által a szükséges ügyességet és ismereteket az önálló bűvárkodásra szerzik meg.

73. §. Ezen gyakorlatok a tanár, vagy akadályoztatása esetében segédjének folytonos felügyelete, útmutatása és felvilágosítása mellett történnek, figyelem fordítván arra, hogy mindenekelőtt azon kísérletek és mutatványok gyakoroltassanak be, melyek a természettudományok középtanodáiban való előadásánál megkívántatnak.

74. §. A tagok kötelesek hetenként legkevesebb négy órát az illető laboratóriumban tölteni, s a többire nézve a 65. §. harmadik pontozatának határozatához alkalmazkodni.

75. §. Minden rendes tag köteles az elemző vegytani gyakorlatokban részt venni.

76. §. A gyakorlatok továbbá állanak: a tagok által tanulmányuk bizonyos részéből a tanár meghatározta sorrendben tartott, összefüggő mutatványokkal egybekötött szóbeli előadásokból, ezek bírálatából és megvitatásából.

77. §. Ezen gyakorlatokon kívül hetenként egyszer 1—2 óra a leíró természettudományok történelmének és irodalmának megismerésére fordítatik.

78. §. A természettudományi szakosztály tagjai, a 21. §. határozatai

szerint, a paedagogián kívül, különösen a leíró természettudományokat, ú. m.: az ásvány- és földtant, a növénytant és állattant, és ezenkívül segédtudományok gyanánt a mennyiségtant és vegytant tartoznak hallgatni, a mennyiben egyikét vagy másikat e segédtudományok közül már az első egyetemi év alatt nem hallgatták volna. Gyakorlati dolgozatokra csak a fennevezett három főtárgyból szorítandók, s ezek közül legalább egyikét kiváló szorgalommal kell művelniök, s dolgozataikban kitűnő előmenetelt tanusítaniok.

A nevelés-oktatástani szakosztály.

(Szervezetett 1872. május 16-iki 6351. sz. leirattal.)

79. §. Ezen szakosztálynak feladata oda hatni, hogy növendékei azon paedagogiai képességet és ügyességet megszerezzék, mely a középtanodai oktatás sikeres kezelésére megkívántatik.

80. §. E cél elérésére ezen szakosztályban a tagok munkálkodása elméleti és gyakorlati egyaránt, és rendelkezésükre kettős, de szoros kapcsolatban tartandó indézkedés áll, úgymint:

- a) a paedagogiai és módszertani előadások;
- b) a gyakorló-iskola.

81. §. A paedagogiai és módszertani előadások nem vonatkozhatnak a nevelés és oktatás általános alapelveire, melyek ismerete már feltételezendő az egyetem-végzett tanárjelőlnél, hanem tüzetesen a gymnasiális paedagogiára, a középtanodák ismeret-körének paedagogiai szempontból való feldolgozására, s az ebbeli iskolai életnek a jó nevelés s helyes fegyelem követelményeinek megfelelő szervezésére.

82. §. Ennélfogva az előadások tárgyát képezik:

a) A középtanodák céljának, feladatának és szervezetének megvitatása s azok fejlődésének áttekintete, figyelemmel az erre vonatkozó irodalomra.

b) Az egyes tantárgyak oktatási módszerének előadása, azokat csoportokba osztva, úgy hogy külön-külön tárgyalatnak:

- 1. az irodalmi és nyelvtani,
- 2. a természetrajzi,
- 3. a matematikai és természettani,
- 4. történelmi és földrajzi tanszakok.

83. §. Az előadottak köréből veendő az írásbeli dolgozatok tárgya is, melyekre a képezde rendes tagjai oly módon kötelezvék, hogy félvényként egy-egy dolgozatot tartoznak készíteni, egyet a gymnasiális paedagogia, a másikat szaktudományuk módszertanának valamely specialis kérdéséről.

84. §. A paedagogiai előadások minden csoportja hetenként egy-egy két órányi értekezletet tart, melynek első része a tagok munkálatai megbirálására, a második része azok elméleti továbbképzésére fordíttatik.

85. §. A paedagogiai s módszertani előadók egyszersmind a gyakorló-iskolának rendes tanárai és vezetői.

86. §. A gyakorló-iskola a gyakorlati kiképzésre szolgál. Feladata, hogy oly mintaszerű iskolai életnek adja képét, melyben a tanítványok erkölcsi és értelmi haladása az egész tantestület közös gondjának képezi tárgyát, és mely a tanárjelöltnek buzdító például, a tanárnak lelkesítő emlékül szolgáljon.

87. §. A gyakorló-iskola különálló gymnasiumi intézet, állami és nyilvános jelleggel. Az egész négy osztályból áll, melyek évről-évre váltakozva, a gymnasium 1., 3., 5., 7. és 2., 4., 6., 8. osztályát képviselik. A tanulók száma egy-egy osztályban nem haladhatja meg a húszat.

88. §. A gyakorló-iskolának tantervét, óra- és ügyrendjét az igazgató és rendes tanárok értekezlete állapítja meg, s a közoktatási m. kir. ministeriumnak helybenhagyás végett felterjeszti.

89. §. A paedagogiai szakosztály rendes tanárai legalább négy órai rendes oktatásra kötelezvék; a többi órákat a gyakorló tanárjelöltek látják el oly módon, hogy a növendék lehetőleg különféle osztályokban alkalmazva megismerni tanulja a módszert, mely szerint a tantárgy a tanítványok különböző tehetsége, fejlettsége s előkészülete szerint kezelendő.

90. §. Az oktatás a képezdei igazgató és a rendes tanárok felügyelete mellett történik. A gyakorló tanárjelöltnek az oktatásra az illető rendes tanár útmutatása alapján hétről-hetre kell elkészülnie oly módon, hogy minden tanóra bevégezett, de az összes folyam szerves keretébe illő egész legyen. A tanár viszont felügyel személyesen, vagy az osztálykönyvbe való jegyzés alapján tartandó vizsgálat útján az előkészület kivitele fölött úgy, hogy a gyakorló tanmódjának hiányaira figyelmeztetvén, azok pótlását kellően eszközölhesse, és képességének s ügyességének folytonos fejlesztésére biztos útbaigazítást nyerjen.

91. §. Hetenkint váltakozva a gyakorló osztály két-két tagja nyilvános próbaelőadást tart minden tanárjelölt tag jelenlétében. Minden ily előadásról az illető saját maga, valamint egy más, az igazgató által a tagok sorából jelölt bíráló írásbeli véleményt ad, mire a többi gyakorló is megteszi észrevételeit.

92. §. A verseny és a szellemi közösség érdekében minden képezdei tag szabadon látogathatja az iskola rendes tanárainak, s a többi gyakorlónak előadásait. Ez utóbbiakra vonatkozólag tett jegyzéseit egy arra rendelt nyílt látogató-könyvbe írja, hol viszont az illető előadó, vagy más látogató is bejegyezheti ugyan e tárgyra vonatkozó észrevételeit és véleményét.

93. §. A gyakorló-iskola rendes tanárai a tanárjelöltekkel hetenként tartanak egy osztály- és egy közös értekezletet.

94. §. Az osztályértekezlet tárgyát oly fegyelmi és nevelési,

valamint külszervezeti intézkedések képezik, melyek egyes osztályokra vonatkoznak. Ezen értekezletet az osztálytanár vezeti.

95. §. A közös iskolai értekezlet, mely a képezdei igazgató elnöklete alatt tartatik — legelőbb is a tanodának összes ügyeit végzi. További tárgyát a heti próbaelőadások bírálása, valamint a látogatókönyvben tett jegyzések megvitatása képezik.

96. §. Mindennemű értekezletről jegyzőkönyv vezetendő, mely azonban a tárgyalásoknak csupán lényeges kivonatát adja.

A jegyzőség váltakozik a gyakorló-jelöltek közt betűsorrendben.

97. §. E jegyzőkönyvek alapján a képezdei igazgató évenként jelentést tesz a gyakorló-iskola állapotáról, s a tanártestület és gyakorló tanárjelöltek működéséről a közoktatásügyi ministeriumhoz.

98. §. A képezdének paedagogiai szakosztályát kellő sikerrel végzett gyakorlók a próbaév alól fel vannak mentve, s a tanári vizsgálat letétele után azonnal rendszeresen alkalmaztatnak. A gyakorlók munkálkodásáról az osztálytanárok véleménye alapján az igazgató adja ki a bizonyítványt.

99. §. A képezdében államköltségen kiképzendő tanárjelöltek rendes tagokká felvételök alkalmával írásbeli nyilatkozatot tartoznak kiállítani, melyben a nyert ösztöndíj visszafizetésének terhe alatt kötelezik magokat, hogy legalább tíz éven át a hazai tanügynek, jelesen a tanpályának, szentelik szolgálatukat.

II. FÜGGELÉK.

A TANÁRKÉPEZDE UJJÁALKÍTÁSA.

A vallás- és közoktatási m. kir. minister a budapesti gymnasiumi és reáltanodai, eddigelé külön fennállott tanárképezdek egyesítésére nézve az 1873/4. tanévre az átmenetet illetőleg a következő szabályzatot állapította meg:

1. §. Az egyesített középtanodai tanárképezde három szakosztályból áll, ú. m. nyelvészet-történelmi, mennyiségtan-természettudományi és nevelés-oktatástani szakosztályból.

2. §. A tanárképezdében az oktatás rendes kötelezett tanterv alapján történik, melyhez a képezdei növendékek alkalmazkodni tartoznak; szabadságában állván a tanártestületnek, egyes kiváló növendékek számára, ezek képességének, hajlamának s netáni külön tudományos irányának megfelelő külön tantervet is megállapítani.

A tanterv annyi ágra oszlik, a hány tanulmányi csoportot foglal magában az illető szakosztály. Ilyen csoport a nyelvészet-történelmi szak-

osztályban: 1. az ó-classicai nyelvészeti, 2. a modern nyelvészeti, 3. a történelmi csoport.

A mennyiség-tan-természettudományi szakosztályban: 1. a mennyiség-tani, 2. ábrázoló mértani, 3. a természettani, 4. a vegytani, és 5. a természetrajzi csoport.

3. §. Ezen csoportok mindegyikére, figyelemmel arra, hogy mindegyik növendék legalább két középtanodai tantárgyra képeztessek s az ezekre vonatkozó segédtudományokkal megismerkedjék, a tantervet a képezdei tanártestület állapítja meg, s a közoktatási minster hagyja jóvá.

4. §. A tanterv megállapításánál alapelvül szolgál az, hogy kezdetben az elméleti és gyakorlati oktatás középpontját a szorosan vett szaktárgy oly terjedelmű és modorú kezelése képezze, mint a milyen a középtanoda közvetlen érdekeinek és igényeinek leginkább megfelel, s hogy továbbá, miután a tanárjelölt az illető tudomány alapelveit és sarkalatos tanait, azok rendszeres összefüggésében és egymáshoz való viszonyában tisztán felfogta és behatóan megértette, s miután a középtanodai oktatás érzéktetésére szükséges kísérletek előkészítésében és végrehajtásában, vagy egyéb mutatóanyagok összeállításában a kellő ügyességet megszerezte, szóval, miután a továbbképzésre megkívántatott szilárd alap már meg lőn vetve, csak akkor emelkedjék az oktatás azon magasabb színvonalára, melyen a tanárjelölt a valódi tudomány forrásaival közelebből megismerkedvén, azokból nemcsak új, eddigelé reá nézve érthetetlen igazságokat tanuljon meríteni, hanem saját ismeretkörének tágitására hathatós ösztönt, tudományos elvek feszegetésére és önálló nyomozások tételére buvárlati szellemet és képességet is szerezzen.

5. §. A tanárképezde a tudomány-egyetemet és műegyetemet saját oktatási céljaira annyiban használja fel, a mennyiben

a) azon előadások hallgatására nézve, melyek az egyetemi vagy műegyetemi időszak tanrendből a képezdei tanterv követelményeivel megegyeznek, az illető főtanintézethez utalja növendékeit s a képezdeben csak ezen előadások netán szükséges kiegészítéséről, vagy a kívánt gyakorlatokról gondoskodik, és

b) az elméleti s magasabb irányú egyetemi és műegyetemi collegiumok hallgatására kötelezi növendékeit.

6. §. A tanárképezdei rendszeres tanfolyam tartamára nézve egyelőre érvényben maradnak az eddigi határozatok.

7. §. A tanárképezde élén egy igazgató áll, kit a közoktatásügyi minster nevez ki.

Az igazgató az intézet felügyelő és végrehajtó közege, s mint ilyen annak érdekei fölött örködvén, a központi igazgatásra vonatkozó ügyeket saját hatáskörében, a fontosabbakat pedig az illető szakosztálybeli, vagy ha szükségesnek találja, az összes képezdei tanárokkal tartandó tanácskozmányok határozata szerint intézi el.

8. §. A szakosztály felügyelő és végrehajtó közege a szakosztálybeli elnök, kit a nyelvész-történelmi és mennyiség-tan-természettudo-

mányi szakosztályokat illetőleg a szakosztálybeli tanári kar választ, a nevelés-oktatástani szakosztályra nézve pedig a közoktatási minister nevez ki; a nevelés-oktatástani szakosztály elnöke egyszersmind a gyakorló iskolának igazgatója is, mindazon jogokkal és kötelezettségekkel, melyek középiskoláknál az igazgató-tanárt megilletik.

9. §. Mindegyik főtanszak legalább egy külön tanár által képviseltetik. A tanárokat a közoktatási minister nevezi ki. Főtanzakok a következők:

A nyelvészet-történelmi szakosztályban. 1. Latin philologia. 2. Görög philologia. 3. Magyar philologia. 4. Német philologia. 5. Francia nyelv és irodalom. 6. Világtörténelem és archaeologia. 7. Magyar történet. 8. Földrajz.

A mennyiség-tan-természettudományi szakosztályban: 1. Mennyiség-tan, két tanárral. 2. Ábrázoló mértan. 3. Elméleti természettan. 4. Kísérleti természettan. 5. Mechanika. 6. Általános vegytan. 7. Ipar-vegytan. 8. Ásvány- és földtan. 9. Növénytan. 10. Állattan.

10. §. A nevelés-oktatástani szakosztálynak szervezete, az abban működő tanárok száma és tanköre ugyanaz marad, mint azt az eddigi szabályzat megállapítja.

11. §. A képezdei rendes tagok száma a törvényhozás által e célra engedélyezett összeg erejéhez képest az 1873—74-ik tanévre egyelőre 31-ben állapítatik meg.

12. §. A rendes tagok felvétele az 1873—74. tanévre az eddigi gymnasiumi, illetőleg reáltanodai képezdére nézve fennálló módozat szerint történik.

Minthogy azonban a modern nyelvek eddigelé a tanárképezdében nem voltak képviselve, az ezeket magában foglaló tanulmányi csoportba az 1873—74. tanévben felvétethetnek oly tanulók is, kik egyetemi előadásokat még nem hallgattak és csak a gymnasiumi tanfolyamot végezték; ezek azonban csak mint rendkívüli tagok vétethetnek fel azon kilátással, hogy a következő tanévben, a mennyiben a felvételi vizsgálatot kellő eredménnyel kiállják, hasonló minőség mellett a rendes tagok felvételénél elsőbbség fog nekik adatni.

Ezekre nézve a rendszeres képezdei tanfolyam a gyakorló iskolai működésen kívül három évig fogván tartani, az erre vonatkozó tanterv is ehhez képest állapítandó meg.

13. §. Ezek s általában a rendkívüli tagok számára és felvételére nézve a tanártestület határoz; jogaikra és köteleességeikre nézve az eddigi szabályzat határozatai s a kiadott rendeletek irányadók.

14. §. Mindazon határozatokra nézve, melyek jelen szabályzat által meg nem változtattak, az eddigi szabályzatok és kiadott rendeletek egyelőre érvényben maradnak.

(B. P. K. 1873. október 1.)

III. FÜGGELÉK

A M. KIR. KÖZÉPTANODAI TANÁRKÉPEZDE TANRENDJE.

I. Nyelvészet-történeti szakosztály.

1. Classica philologia.

a) Előkészítő folyam (I. tanév): Általános és magyar stilitika. Bevezetés a nyelvtudományba. Összehasonlító görög-latin hang- és alaktan. A klasszikus philologia encyclopaediája bevezetésül. Írók (főleg iskolaiak: Homeros, Herodotos, Virgilius, Livius, Sallustius, Cicero stb.) magyarázata. Latin stilgyakorlatok. Bevezetés a philosophiába. Logika

b) Rendszeres folyam (II. és III. tanév): Latin syntaxis. Görög syntaxis. Görög állam- és magánrégiségek. Római állam- és magánrégiségek. A görög irodalom története. A római irodalom története. Görög-római mythologia. A görög philosophia történelme. Ó-kori földrajz. Klasszikus írók interpretatiója. Latin stilgyakorlatok. Psychologia és ethika (II. év). Paedagogia és didaktika (III. év).

2. Modern philologia.

I. Magyar philologia. a) Elők. foly. Általános és magyar stilitika. Bevezetés a nyelvtudományba. Magyar nyelvtan történeti alapon, régibb nyelvemlékek magyarázatával. Magyar irodalomtörténeti tanulmányok és magyar írók irodalomtörténeti és szépészeti magyarázata. Bevezetés a philosophiába. Logika.

b) Rendsz. foly. Általános aesthetika. Költészet- és verstan. Rhetorika. Magyar irodalomtörténeti tanulmányok. Történelmi tanulmányok, főleg a közép- és új-kori és a hazai történelem köréből. A magyar próza történelme, seminariumi gyakorlatokkal. A magyar költészet története, szintén gyakorlatokkal. Írók magyarázata. Psychologia és Ethika. Paedagogia és didaktika.

II. Német philologia. a) Elők. foly. Általános és magyar stilitika. Bevezetés a nyelvtudományba. Bevezetés a német philológiába. Német nyelvtan történeti alapon. Német stilgyakorlatok. Írók (főleg iskolaiak) magyarázata. Bevezetés a philosophiába. Logika.

b) Rendsz. foly. Általános aesthetika. Költészet- és verstan. Rhetorika. Német irodalomtörténeti előadások. Történelmi tanulmányok,

főleg a középf- és új-kor köréből. Klasszikus írók magyarázata. Német stílygyakorlatok. Psychologia és Ethika. Paedagogia és didaktika.

III. Francia nyelv és irodalom. a) Elők. foly. Általános és magyar stílistika. Bevezetés a nyelvtudományba. Francia nyelvtan, gyakorlatokkal. Írók (főleg iskolaiak) magyarázata. Bevezetés a philosophiába. Logika.

b) Rendsz. foly. Általános aesthetika. Költészettan és verstan. Rhetorika. A francia irodalom története. A középf- és új-kor története. Klasszikus írók magyarázata. Francia stílygyakorlatok. Psychologia és ethika. Paedagogia és didaktika.

3. Történelem.

a) Elők. foly. Általános és magyar stílistika. A történelem encyclopaediája bevezetésül. A görög és római történelem forrásai. Világtörténelmi előadások. Hazai történelem. Földrajzi előadások. Latin prózaírók magyarázata. Bevezetés a philosophiába. Logika.

b) Rendsz. foly. Általános és magyar történelmi előadások. A magyar alkotmány történelme és magyar államjog. Politika és nemzetgazdaságtan. Polaeographia és diplomatika. Általános politikai földrajz. Ó-kori földrajz. Magyarország földrajza. Világtörténelmi gyakorlatok. A magyar történelem forrásai, gyakorlatokkal. Psychologia és ethika. Paedagogia és didaktika.

4. Földrajz.

a) Elők. foly. Általános és magyar stílistika. A természetrajz három ága. Földrajzi és történelmi előadások. Rajz (mind a három éven át). Bevezetés a philosophiába. Logika.

b) Rendsz. foly. Általános és összehasonlító földrajz. Általános ethnographia. Magyarország földrajza. A földrajz történelme. Politika és nemzetgazdaságtan. A statistika elmélete. Történelmi előadások. Természetrajzi, főleg növénytani és geológiai gyakorlatok. Psychologia és ethika. Paedagogia és didaktika.

II. Mennyiségtan-természettudományi szakosztály.

1. Mathematika.

a) Elők. foly. Általános és magyar stílistika. Elemi mennyiségtan. Kísérleti természettan. A vetülettan elemei. Bevezetés a philosophiába. Logika.

b) Rendsz. foly. Különbzékélés és egészelés. Egyenletek elmélete. Variáció számítás. Újabb mértan. Analytikai mechanika. Elemző térmértan. Válogatott fejezetek a matematika köréből. Matematikai és physikai gyakorlatok. Psychologia és ethika. Paedagogia és didaktika.

2. Ábrázoló mértan.

a) Elők. foly. Általános és magyar stílistika. Vetülettan. Elemi mennyiségtan. Szabadkézi rajz. Bevezetés a filozóphiába. Logika.

b) Rendsz. foly. Különbzékelés és egészítés. Egyenletek elmélete. Elemző térmértan. Újabb mértan. Ábrázoló mértan. Válogatott fejezetek az ábrázoló mértan köréből. Szabadkézi rajz. Mintázás. Középítészet. Szerkesztési gyakorlatok. Psychologia és ethika. Paedagogia és didaktika.

3. Physika.

a) Elők. foly. Általános és magyar stílistika. Kísérleti természettan. Elemi mennyiségtan. Általános vegytan. Bevezetés a filozóphiába. Logika.

b) Rendsz. foly. Különbzékelés és egészítés. Egyenletek elmélete. Elemző térmértan. Variáció-számítás. Műszaki természettan. Analytikai mechanika. Válogatott fejezetek a természettan köréből. Természettani gyakorlatok. Psychologia és ethika. Paedagogia és didaktika.

4. Vegytan.

a) Elők. foly. Általános és magyar stílistika. Általános vegytan. Kísérleti természettan. Mineralogia és geologia. Bevezetés a filozóphiába. Logika.

b) Rendsz. foly. Műipari vegytan. Elemző vegytan. Válogatott fejezetek a vegytan köréből. Műszaki természettan. Vegytani kísérletek. Vegytani és természettani gyakorlatok. Psychologia és ethika. Paedagogia és didaktika.

5. Természetrajz.

a) Elők. foly. Általános és magyar stílistika. Zoologia. Botanika. Mineralogia és geologia. Kísérleti vegytan. Bevezetés a filozóphiába. Logika.

b) Rendsz. foly. Állattan és összehasonlító boncztan. Szövettan. Rendszeres állattan és fejlődéstan. Növények szövet-, élet-, idom- és rendszertana. Válogatott fejezetek a mineralogia és geologia köréből. Ásvány-meghatározások. Kísérleti vegytan. Elemző vegytan. Vegytani kísérletek. Gyakorlatok az állat-, növény- és ásványtanból. Psychologia és ethika. Paedagogia és didaktika.

IV. FÜGGELÉK.

A BUDAPESTI EGYETEM MAGÁNTANÁRAINAK
EGYÜTTES FELTERJESZTÉSE
ÁLLÁSUK ÉS TESTÜLETI SZERVEZÉSÜK ÜGYÉBEN.

Nagyméltóságú Minister úr! Kegyelmes Urunk! A budapesti m. kir. tudományegyetemen működő alulírott magántanárok bizalommal eltelve Nagyméltóságodnak egyetemünk szervezeti s tanulmányi rendjére kiterjeszkedő reformműködése iránt, mély alázattal járulnak Nagyméltóságod elé, kegyeskedjék őket ama magántanári szabályzattervezet ügyében meghallgatni, melyet a budapesti m. kir. tudományegyetem t. tanácsa jóváhagyás végett Nagyméltóságodhoz fölterjesztett s melynek szövege a tanulók ujságában, az «Egyetemi Lapok» IV. évfolyam 18. számában, az imént nyilvánosságra került. Nemcsak saját érdekükben szólalnak föl; noha számra nézve is a tudománynyal és felső tanítással foglalkozóknak oly tekintélyes testületét képezik, mely midőn az egyetemhez való viszonyáról van szó, méltán számot tarthat a meghallgatásra; hanem azon hiszemben vannak, hogy ügyük összefügg az egyetemi tanítás ügyével általában, melynek szolgálatára ők is hivatvák, melynek szervezetében ők is nem mellékes functiót végeznek.

Alulírottak kettős kéréssel járulnak Nagyméltóságod elé. Az egyetemi tanács által készített szabályzat-tervezet némely pontját a magántanári intézményre nézve *sérelmesnek tartják* s Nagyméltóságodhoz fordulnak ez ellen oltalomért. Másrészt azonban jól ismerve a magántanári intézménynek nálunk fölmerült bajait, positiv javaslattal is bátorodnak előállani, mely a magántanárságnak is módot adna a bajok megszüntetésén, a reform keresztülvitelén közreműködni.

A mi a sérelmet illeti, alulírottak a javasolt szabályzatban a magántanári intézmény jelentőségének félreismerését, méltósága tetemes alászállításának kísérletét kénytelenek látni. Nem szükséges e helyen a magántanári intézmény jelentőségét bővebben fejtegetni. Az egyetlen országos törvény, mely egyetemünkről intézkedik, egyenesen az oktatás és tanulás szabadságának egyik sarkalatos elve gyanánt mondja ki, hogy egyetemünkön a rendes tanárokon kívül más jeles egyének is oktathassanak a minister által ideiglenesen megállapítandó, később pedig törvény által meghatározandó feltételek mellett. Sajnos azonban, hogy kezdettől fogva csak bizalmatlan felfogás alapján honosította meg ez

intézményt a nemzeti szükségleteinket nem ismerő idegen hatalom. Az eddigi szabályzatban is az a szellem kísért, mely a magántanárságot némi tanári gyakornokságnak tekinti, holmi kedvezménynek, mely fiatal kezdőknek alkalmat nyújtson előadó képességük kifejtésére és bizonyítására. E felfogás ellenkezik a magántanárság valódi eszméjével. Ez eszme értelmében a magántanári intézmény biztosítéka annak, hogy az egyetemnek, mint a tudományos oktatás és buvárkodás székhelyének körében a tudományos vizsgálódásnak minden iránya és a tudós munkásság minden elágazása megjellesse a maga képviselőjét. Megóvni a nemzeti tudományosság szellemét az egyoldalú, korlátolt kifejlés ferdeségétől, tért adván minden rátermett egyéniségnek, hogy sajátosságát, munkáját, erejét fejlessze és érvényesítse: ebben látjuk, a tanítás törvénybiztosította szabadságának értelmében, a magántanári intézmény igaz jelentőségét. Ez képezi igaz tradícióját az intézménynek oly államokban is, melyekben sok az egyetem, melyekben az egyetemek körén kívül is virágzó tudományos élet biztosítja a tudományos haladás sokoldalúságát s folytonosságát, melyekben a magántanárságot inkább lehetne egyedül a tanári succrescentia szükségleteinek szempontjából szabályozni; mennyivel inkább kellene az intézménynek ez igaz szellemét megóvni Magyarországon, melynek tudományos élete annyi viszonytagsággal küzd, a budapesti egyetemen, melynek legtöbb magántanára rendes tanszéket nem remélhet, de azért mégis, rendszerint tisztán tudományos ambícióból, hasznosnak elismert munkásságot fejt ki. Nem kellene-e az egyetemnek mindenképen azon lennie, hogy a magántanári testületet a reá nézve nálunk oly különösen kedvezőtlen körülmények között mindenképen kitartásra ösztönözze és erkölcsileg, sőt a mennyire lehet, anyagilag is támogassa?

E helyett mit látunk? Az anyagiakról lehetőleg keveset akarunk szólni. De nem hallgathatjuk el, hogy midőn a kollegiumpénzek eltörlesztésével főleg a csekélyebb javadalmazású tanárok fizetése tetemesen emelkedett, a magántanároknak a legtöbb esetben számba sem jövő egyetemi jövedelme nemcsak nem nagyobbodott, hanem egyes magántanárok még érzékenyen meg is károsodtak. Mintegy büntetést szenvedtek azért, hogy sok évi magántanári működés folytán tisztán önjerejükből nagyobb auditoriumra tudtak szert tenni. Az egyetem részéről nem emelkedett hang, mely Nagyméltóságodat informálta volna, hogy a magántanároknak szánt 5 % - a a tandíjaknak, melyből a magántanítók is részt kapnak, a magántanárok számának folytonos szaporodásával nem felel meg a szükségletnek, hogy Nagyméltóságodnak ama határozottan kifejezett bölcs intenciója, miszerint az új rendszer a magántanároknak is némivel nagyobb anyagi segítséget juttasson, ezen az úton nem érvényesülhet. Az egyetemi tanács ellenkezőleg határozottan elvetette azt az indítványt, hogy a magántanárok legalább a régi kulcs szerint díjaztassanak.

Ha pedig az új szabályzatot tekintjük, egyebeket egyelőre mel-

lözve, főleg három pontra nézve vannak aggodalmaink. Az *első* az, hogy a régi czímtől akarnak bennünket megfosztani s ezentúl «egyetemi előadónak» (docensek-nek) nevezni. Nyilvánvaló, hogy a régi cím megfelelőbb, hogy «docens» nem «előadót», hanem tanítót jelent s a tanító már a középiskolai oktatás fokán is nálunk a tanár czímét viseli. Hiszen az orvosoknak is, kik a csak három havi egészségügyi tanfolyamot sikerrel végezték, maga az egyetem adja meg a tanári czímet, a közegészségügyi tanárét. Az előadó szót más fogalom jelzésére, a referens-ére, foglalta le a nyelvhasználat. Ezt a szabályzat fogalmazói is érezték, úgy, hogy szükségesnek tartották az új magyar elnevezéshez a régi latin szót hivatalos magyarázat gyanánt, zárjel alatt, odacsatolni. Mily furcsa magyar elnevezés, mely csak a latin fordítás kíséretében érthető teljesen s mily különös cím, mely ily hivatalos clausulával jár! A dolog kicsinyes és komikus voltánál fogva nem érdemelne komoly szót, ha veszélyes czélzata nem volna. Állítólag ugyanis azért kellett e czímen változtatni, mert e cím, a tekintély, melyet ad, egyéb haszon, melylyel biztat, sarkalt sokakat a magántanárság elnyerésére, kik azután se a tudománnyal, se az egyetemen nem törődtek. De a kik czímek után járnak, azokra nézve az új cím, már exotikus voltánál fogva, sem lesz kevésbé kapós s elvégre az ilyeneket igazságos szigorúsággal a habilitációnál jobban el lehetne riasztani, mint a cím alábbszállításával. A mit tehát az új czímmel el akarnak érni, nem érik el; de igenis elérik azt, hogy az új czímmel a magántanárság tekintélyét az egyetem körén belül csökkenthetik. Nem lett-e volna méltányosabb a tanács részéről, hogy a magántanárság jutalmazására, esetleg czímek útján is, tegyen indítványt, mint hogy komoly ok nélkül tekintélyünket kisebbiti?

Másodszor nem egészen érthető előttünk a szabályzat-tervezet ama pontja, hogy «a tanártestület mindenképp előtt vita nélkül titkos szavazással arról határoz, vajjon személyes minősültségénél fogva folyamodót a képesítéshez bocsátja-e vagy nem». Miféle személyes minősültség értendő itt, mely fölött titkos szavazással, előzetes vita nélkül lehetne s kellene határozni? A képesítéshez szükséges személyes föltételek az előbbi szakaszokban mind föl vannak sorolva; miféle új, közelebbiről meg nem határozott személyes minősültségről van itt szó, melyről zárt társas körökben szokásos titkos szavazással kelljen dönteni? Ez eljárás esetleg oly visszaélésre adhat alkalmat, mely valamely ember erkölcsi hírnevén irreparabilis csorbát ejt.

Legsúlyosabb kifogásunk van azonban az új szabályzat-tervezet 20. §-a ellen, melynek alapján a kar öt évenként revízió alá veszi mind a docenseket s esetleg megsemmisíti egyesek docenturáját. Semmi kifogásunk nem lehet az ellen, hogy hanyag, rendetlen, az egyetem törvényei ellen vétő docensek ellen eljárasson az egyetem, a mi eddig is lehetséges volt. De a legkomolyabb veszélyt látjuk a §. ama szavaiban, hogy ha *«valamely előadó tudományszakát nem műveli to-*

vább», a kar őt a magántanárok sorából törölheti. Annak meghatározása, hogy valamely docens tovább műveli-e tudományát, oly önkény *lehetőségének* teszi ki a magántanárt, mely a tudományos buvázkodás s a tudományos tanítás szabadságát komolyan veszélyezteti. Léteznek-e a tudomány továbbművelésének oly kriteriumai, melyek biztos alkalmazást engednek meg s az igazságtalanság lehetőségét kizárják? — Talán az irodalmi működés szolgáltatja e kriteriumot? De hiszen épen a rendes, de irodalmilag nem működő tanárok védelmére hozták föl, hogy az irodalmi működést nem lehet egyedüli kriteriumnak tekinteni a tanári tisztség betöltésének elbírálásában!

Sőt tovább megyünk; van-e forum, mely egyetemi tanárok s docensek tudományos qualificatiója fölött a legsúlyosabb gyakorlati következményekkel járó formális ítéletet mondhatna? Vannak-e a tudományos munkásságnak eme fokán fölebbvalók és alárendeltek oly értelemben, hogy amazok emezeket kitaszíthatnák az egyetem kötelékéből? Gyakorlatilag hogyan alakulna a dolog? A szakbeli rendes vagy rendkívüli ny. tanár mondana esetleg sújtó ítéletet az illető magántanár fölött, melyet a karnak, ha a ny. tanárban megbizik, el kellene fogadni. Ki biztosít bennünket arról, hogy a magántanárt ezzel nem szolgáltatják ki a ny. tanár animozításának, mondjuk csak elfogultságának, melytől a ny. tanár sincs megóva. Jól tudjuk, hogy ritkán fog találkozni ny. tanár, a ki ily szerepre vállalkoznék, még ritkábban kar, mely ily elimináló határozatra ráállana. De akkor minek a magántanárságot oly censura alá helyezni, mely erkölcsileg megbénítja? A tudományok köztársaságában bizonyos tekintetben s bizonyos fokig mind egyenlők vagyunk; ha egyik a másikat tudományos tekintetben censeálhatja, maga ez a lehetőség lealázó szégyene volna a magántanárságnak s gyökereiben támadná meg. Ha a kar valakit befogadott a maga kebelébe, akkor tudományos qualificatiója fölött már döntött, akkor azon a czímen, hogy az illető halad-e tudományában, nem gyakorolhat örökös gyámságot fölötte, mert hiszen ezt a hallatlan, sehol másutt ez alakban nem található, igényt támasztja a tanács, midőn minden öt évben újra s újra akar ítélni minden egyes magántanár fölött. A megengedett felfolyamodás a ministeriumhoz sem lehet igazi remedium annak, kit az a tudományos szaktestület, melyhez tartozik, sújtott határozatával. S mi szükség van e szörnyű védekezésre a magántanárok ellen? Mi hatásköre van egy magántanárnak az egyetemen? Az, hogy előadásokat tarthat. Ha elmarad a tudománytól, a tanulók lesznek legszigorúbb bírái s nem fogják előadásait hallgatni. Mi még a rendes vagy rendkívüli tanárral szemben sem mernők soha az ily rendszabályt ajánlani, noha hatásköre hasonlíthatatlanul nagyobb, s ha ő marad el a tudomány fejlődésétől, sokkal nagyobb kárt tehet az egyetemen, mint a magántanár. Vagy van-e biztosíték az iránt, hogy a rendes tanár mindenesetre tovább műveli majd tudományszakát? De minthogy ezen a téren se biztos kriteriumok, se illetékes bíróság nin-

esen: mind a rendes és rendkívüli, mind a magántanárokra nézve a tudományos censurát a leghatározottabban perhorreskáljuk. Ha valahol, hát ezen a téren az elvnek, ez esetben a tudomány szabadsága és függetlensége elvének sértetlen fentartása annyira fontos, oly életbevágó feltétele a tudomány s a tudományos tanítás haladásának, hogy kedvéért még sokkal nagyobb visszásságokat kellene eltűrünk, mint a minő valamely elmaradt magántanárnak a tudomány színvonalán nem álló előadása, melyet a tanulók egészséges ösztöne a legtöbb esetben úgyszólván határozottan repudálni fog.

Ime, kegyelmes Urunk, aggodalmaink közül egynehány, melyeknél fogva esedezünk, hogy az egyetemi tanács által fölterjesztett szabályzatot ez alakban jóváhagyni ne méltóztassék. A magántanári intézmény valóban bajokban sanyalódik, fejlesztésre szorul, de az egyetemi tanács javaslata nézetünk szerint sem az igazi bajokat nem vette mind szemügyre, sem az intézmény fejlesztésének módoszatait nem jelölte meg. Vagy útját állja-e az új szabályzat ama visszásságnak, hogy a magántanárok tudományos szakmájuknak oly elaprózott részleteire szoríttatnak, mely némelykor még tudományos haladásukat is megnehezíti, nem hogy esetleg tanári hivatás betöltésére képeznék ki őket? Most, ebből kifolyólag az egyik fakultáson a magántanári előadás a köteles collegiumok sorában számba se vétetik. Ugyane fakultáson ép most fordult elő, hogy midőn Nagyméltóságod a tanári kar irodalmi tevékenységének kimutatását kívánta, a magántanárokat teljesen mellőzték. A demonstratív szakoknál a venia legendivel nem bíró asszisztensek de facto nagyobb tanítási körrel rendelkeznek, mint a magántanárok. Az egyetemi vizsgálatokból a magántanárok, mint ilyenek teljesen ki vannak zárva. Érdemes magántanárok jutalmazására és buzdítására alig történik valami, noha számosan közülök hosszú éveken át, a nélkül, hogy az egyetemnek s az államnak valamibe kerültek volna, szolgálták az egyetem ügyét. Mindezeknél és más okoknál fogva esedezünk, hogy a mi ügyünkben bennünket is megkérdezni s e végett, de más célok érdekében is megengedni méltóztassék, hogy mindenekelőtt egységes testületet képezzünk.

A magántanárok száma egyetemünkön folyton nő, jelenleg a cz. rk. tanárokat nem számítva, 88-an vagyunk. E nagyszámú testület tagjai teljesen elszigetelve állnak egymással és az egyetemmel szemben, a közönségnek minden külső segítő eszköze és organuma nélkül. Közös érdekeiket, mint most is kitűnt, rendes úton nem védelmezhetik, sőt arról, hogy ez érdekek veszélyeztetnek, csak véletlenül szerezhetek tudomást, mert az egyetem belső életéről még egyszerű tudósítást is alig nyerhetnek, s rendszeresített tudományos és személyes érintkezésre móddal nem rendelkeznek. Fenmaradna számukra az egyetemet alkotásának útja. De mielőtt ezt megkísértik, sokkal célszerűbbnek látszik, hogy egy az egyetem körén belül álló, kebelébe befogadott testületet képezzenek, mely semmikép nem arrogálná magának az egye-

temi karokra tartozó jogokat, semmikép nem érintené a fennálló egyetemi szervezetet, de betöltene egy kétségtelenül meglévő hézagot az egyetem szervezetében, fennálló jogkörök érintése nélkül, szorosabbra fűzné egymáshoz az eddig elszigetelten állókat és szorosabban fűzné őket az egyetemhez is, melynek szolgálatában állnak. A mellékelt szabályzati javaslat képet ad a testületi formáról, melyre aspirálunk. Gondosan kerüli még látszatát is annak, mintha a budapesti egyetem magántanárai körükből ki akarnának lépni, túlkapasokra vetemedni, más jogkörökbe avatkozni vagy a fennálló testületek működésére bármikép zavarólag hatni. Főleg ez okból nem karok szerint kívánja a magántanárokat csoportosítani, hanem mindenben az egyetem kiválóan tudományos egységes nagy céljait egységesen szolgálni. Csak hasznára válhatik tudományos életünknek, ha ily nagy száma a tudmánynyal foglalkozóknak bensőbb érintkezésre lép és az egyetemnek sem válhatik kárára, ha a körén belül működőkben az egyetemhez való tartozásuk érzése ily módon erősbül, és e testület minden reá bízandó munkában buzgó közreműködését felajánlja.

Ily testületi szervezkedés az egyetemek életében nemcsak nem szokatlan, hanem régi egyetemi tradícióknak felel meg. A hol az igaz egyetemi hagyományok fennállanak, ott még ma is tiszteletben áll a régi felfogás, hogy az egyetemi tisztségek birtokosai testületekké vannak szervezve, melyek mindegyikének megvan a maga hatásköre. Nálunk pedig sajátos viszonyaink aktualis szükségletté is tesz, hogy a magántanárok nagy testülete szervezettebb alakban legyen hasznosítható a tudomány és az egyetemi élet céljaira.

Legyen szabad reménylenünk, hogy Nagyméltóságod, kegyelmes Urunk ebbeli törekvéseinket, melyekkel a tudományos kutatás és tanítás érdekeit a magunk körében élő akarjuk mozditani, méltányolni és alázatos kérelmünket teljesíteni fogja.

Maradunk, stb. stb.

Budapest, 1891. május havában.

SZABÁLYZATI JAVASLAT.

1. A budapesti m. kir. tudományegyetem karaiban működő magántanárok egységes testületet alkotnak. Neve: magántanári testület.

2. E testület feladata a magántanári intézménynak, mint a tan-szabadság és a tudományos haladás egyik tényezőjének, mennél teljesebb érvényesítése és célszerűbb fejlesztése.

3. E végre tanulmány és megvitatás tárgyává teszi mindazon általános szervezeti és tanulmányi kérdéseket és ügyeket, melyeket véleményadás és jelentéstétel végett a magas közokt. kormány vagy

az egyetemi hatóságok hozzájuttatnak; nemkülönben a maga kezdeményezéséből is terjeszthet indítványokat az egyetemi hatóságok és a közökt. kormány elé, a nemzeti tudományos fejlődés előmozdítására.

4. A testület ügyeit a magántanári bizottság vezeti: tagjai egy elnök, egy alelnök s egy titkár, s azonfelül minden tudománykarból két-két testületi tag.

5. A bizottság elnöke s titkára, illetőleg alelnöke minden esztendőben a karok szokásos sorrendjében más-más karból választatik.

6. A testület az egyetemi tanév folyamában havonként tart rendes tanácskozási ülést s évenként a tanév vége felé nagygyűlést.

7. A tanácskozási ülések tárgyai:

a) a testülethez érkezett egyetemi s általán felsőbb hatósági leiratok tudomásvétele;

b) az egyetemi s általán a felsőbb hatóságokhoz fölterjesztendő vélemények, jelentések és indítványok megvitatása;

c) oly egyetememes érdekű tudományos előadások meghallgatása, illetőleg megbeszélése, melyek vagy az egyetemek s főiskolák szervezeti kérdéseit, a tanulmányok czélszerű rendjét és a tanítás megfelelő módjait taglalják, — vagy általában a tudományok, valamint egyes ágainak elveit és módszereit, nemkülönben nevezetesebb újabb irányait és vívmányait ismertetik és vitatják.

8. A nagygyűlés tárgyai:

a) visszapillantó számadás a testület évi működésére az elnök s titkár részéről;

b) a magántanári bizottságnak jövő évre szóló választása.

9. A testület működése általában az egyetemi hatóságok, nevezetesen a rector és tanács felügyelete alatt áll, s a testületi ülések jegyzőkönyvei, másolatban mindenkor két hét alatt a rectorhoz s általa a nagyméltóságú ministeriumhoz felterjesztendők.

SAJTÓHIBÁK.

VII. lap	12. sor	alulról	<i>teszi</i>	belyett	<i>tesz</i>
VII. »	6. »	»	<i>der</i>	»	<i>des</i>
XV. »	9. »	felülről	<i>hivatusuk</i>	»	<i>hivatusuknak</i>
XV. »	13. »	»	<i>kar</i>	»	<i>karnak</i>
XVII. »	11. »	alulról	<i>hodogetikus</i>	»	<i>hodegetikus</i>
XXIII. »	8. »	felülről	<i>magának . . . tanulmányok helyett ma- guknak . . . tanulmányoknak</i>		
XXVII. lap	1. sor	felülről	<i>facultásuknak</i>	helyett	<i>fakultásoknak</i>
XXVIII. »	3. »	alulról	<i>Mentolle</i>	»	<i>Mentelle</i>
XXXIII. »	16. »	felülről	<i>teszik</i>	»	<i>teszi</i>
XCH. »	9. »	»	<i>nagyságában</i>	»	<i>nagy ágában</i>
XCIV. »	15. »	»	<i>még</i>	»	<i>meg</i>
XCVI. »	2. »	»	<i>oktatásnak azzal</i>	»	<i>oktatásnak, azzal</i>
CXXVI. »	17. »	alulról	<i>perler</i>	»	<i>parler</i>
CXXXVIII. »	8. »	felülről	<i>körültekintetés</i>	»	<i>körültekintés.</i>